

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

ЗАКАРПАТСЬКИЙ
ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

В.В. КУЗНЕЦОВ, М.В. СИЙПЛОКІ

**КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ
ЗА ПРИТЯГНЕННЯ ЯК ОБВИНУВАЧЕНОГО
ЗАВІДОМО НЕВИНУВАТОЇ ОСОБИ**

*За загальною редакцією
доктора юридичних наук, професора,
члена-кореспондента НАПрН України,
заслуженого діяча науки і техніки України
В. І. ШАКУНА*

УДК 343 (477)
ББК 67.308 (4 Укр)
К89

Рекомендовано вченою радою
Національної академії внутрішніх справ
(протокол № 5 від 29 березня 2011 року)
та науково-методичною радою Закарпатського державного університету
(протокол № 11 від 3 березня 2011 року)

Рецензенти:

Богатирьов І.Г. – ректор Поліцейської фінансово-правової академії, доктор юридичних наук, професор

Карпов Н.С. – професор кафедри кримінального процесу Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

Осадчий В.І. – професор кафедри теорії права та держави факультету соціології і права Національного технічного університету «КПІ», доктор юридичних наук, професор

Попович В.М. – завідувач кафедри кримінології та кримінально-правових дисциплін Закарпатського державного університету, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України

Хавролюк М.І. – заступник керівника апарату – начальник правового управління Верховного Суду України, доктор юридичних наук, доцент, заслужений юрист України

К 89 Кузнецов В. В., Сийплові М. В.

Кримінальна відповідальність за притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи : Монографія / В. В. Кузнецов , М. В. Сийплові / За заг. ред. д.ю.н., проф. В. І. Шакуна ; Передмова Г. О. Усагого. – Ужгород : ЗакДУ, 2011. – 284 с.

ISBN 978-966-2075-19-9

У монографії розглядається комплекс теоретичних і практичних питань, пов'язаних з дослідженням кримінально-правової норми – притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності. Особлива увага приділяється історичним та порівняльно-правовим аспектам регламентації відповідальності за такий злочин. Досліджуються проблемні питання об'єктивних і суб'єктивних ознак вказаного складу злочину. Уточнено визначення кваліфікуючих ознак та здійснено відмежування дій, передбачених ст. 372 КК України, від суміжних складів злочинів. Розглянуті особливості формування санкцій, передбачених ст. 372 КК України. Вносяться пропозиції щодо вдосконалення законодавства та практики його застосування.

Видання розраховане на студентів, курсантів, слухачів, аспірантів, ад'юнктів та викладачів юридичних вищих навчальних закладів, науковців, працівників правоохоронних органів, адвокатів, суддів, на всіх тих, хто цікавиться питаннями кримінального права.

© В.В. Кузнецов, М.В.,Сийплові, 2011

© ЗакДУ, 2011

ISBN 978-966-2075-19-9

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
ВСТУП	7
Перелік умовних скорочень	12

РОЗДІЛ 1. Кримінальна відповідальність за притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи: історіографія та порівняльно–правовий аналіз

1.1. Теоретико–прикладні передумови здійснення дослідження та історико–правовий аналіз становлення норм про відповідальність за притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи	13
1.2. Відповідальність за притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи за кримінальним законодавством окремих зарубіжних держав	34

РОЗДІЛ 2. Об'єктивні ознаки притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи

2.1. Об'єкт притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи	52
2.2. Зміст об'єктивної сторони притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи	73

РОЗДІЛ 3. Суб'єктивні ознаки притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи

3.1. Суб'єкт притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи	120
3.2. Характеристика суб'єктивної сторони притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи	139

РОЗДІЛ 4. Особливості кваліфікації та покарання за притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи

4.1. Окремі питання кваліфікації та відмежування притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи від суміжних складів злочинів	160
4.2. Покарання за притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи	196

Висновки	213
Додатки	216
Список використаних джерел	255

ПЕРЕДМОВА

З часів проголошення незалежності України відбуваються ґрунтовні зміни в кримінально-правовій політиці щодо належного забезпечення охорони вітчизняного правосуддя. Враховуючи вищезазначене, за сучасних умов виникла нагальна потреба у переосмисленні проблем, пов'язаних із забезпеченням та охороною відносин, що забезпечують реалізацію конституційних принципів діяльності органів досудового слідства, дізнання, прокуратури і суду. Однією з нагальних проблем є пошук ефективних шляхів протидії таким злочинам, як притягнення завідомо невинних до кримінальної відповідальності. На даний момент ця проблематика стає все більш актуальною, оскільки українське кримінальне законодавство постійно модернізується. До того ж, докорінна зміна кількісних та якісних ознак злочинності у сфері правосуддя вимагає їх належного наукового аналізу і напрацювання на цій основі адекватних заходів протидії на загальнодержавному рівні.

У контексті вищезазначеного не зайвим буде наголосити й на тому, що суспільні відносини, що забезпечують врегульовану Конституцією України та кримінально-процесуальним законодавством діяльність органів дізнання, досудового слідства та прокуратури щодо притягнення фізичних осіб до кримінальної відповідальності, потребують належної кримінально-правової охорони. Однак застосування відповідних кримінально-правових норм (і, зокрема, ст. 372 КК України), що передбачають відповідальність за злочини проти правосуддя, поєднане з численними складнощами. Не в останню чергу наявні проблеми викликані існуванням певних недоліків у кримінально-процесуальному законодавстві України. Проте не менш важливим чинником існуючих проблем у сучасному правозастосуванні є недостатня теоретична розробка аналізованих кримінально-правових норм. Адже закріплені у ст. 372 КК норми є далекими від досконалості, а тому потребують детального наукового переосмислення.

Отже, вибір авторами теми дослідження зумовлений, насамперед, її актуальністю та суттєвим практичним значенням, а також необхідністю опанування проблем, що пов'язані з кримінальною відповідальністю за такий злочин, як притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності тощо.

По суті, дослідження В. В. Кузнецова та М. В. Сийплові є першим в Україні комплексним монографічним дослідженням кримінально-правової відповідальності за притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності. На підставі проведеного дослідження авторами сформульовано

низку положень, висновків і пропозицій, нових у концептуальному плані і важливих для юридичної практики.

До положень монографії, які, безспірно, мають найцінніший характер, належать, зокрема, ті результати дослідження, якими: 1) з'ясовано історичні витоки норм про притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності та їх розвиток у вітчизняному законодавстві різних історичних періодів; 2) зроблено висновок про те, що норми, які регламентують відповідальність за притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності, закріплені у законодавстві багатьох держав світу; 3) обґрунтовано, що відносини, які забезпечують реалізацію конституційних принципів діяльності органів досудового слідства, дізнання, прокуратури і суду, є не родовим, а видовим об'єктом притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності; 4) основним безпосереднім об'єктом цього злочину визначено суспільні відносини, що забезпечують врегульовану Конституцією України та кримінально-процесуальним законодавством діяльність органів дізнання, досудового слідства та прокуратури щодо притягнення конкретних фізичних осіб до кримінальної відповідальності; 5) зроблено висновок про те, у яких діяннях винного може полягати фальсифікація доказів у кримінальній справі, в контексті ч. 2 ст. 372 КК; 6) запропоновано законодавчо передбачити наслідки, а також корисливі мотиви в кваліфікованому складі аналізованого злочину тощо.

У цілому також викликають позитивне враження додаткові аргументи авторів про те, що кримінальну відповідальність необхідно визначати як вимушене перетерпіння особою, що вчинила злочин, державного осуду, та/або позбавлень особистого, майнового та іншого характеру, які передбачені законом про кримінальну відповідальність і покладаються на винного спеціальними органами держави – судом. Початковим моментом її реалізації є день вступу в законну силу обвинувального вироку суду.

Цікавою у теоретичному і практичному аспектах видається позиція авторів стосовно критеріїв, за якими має здійснюватися розмежування притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності від інших суміжних складів злочинів, зокрема, передбачених ст.ст. 364, 365, 366 КК; та правил кваліфікації притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності, якщо воно поєднане із вчиненням інших злочинів, передбачених, зокрема, ст.ст. 371, 374, 375, 383, 386 КК.

Але заради справедливості варто окремо зазначити, що особливої цінності монографії додає навіть не все вище перераховане, а насамперед два принципові моменти: по-перше, монографія виконана як теоретиком (В. В. Кузнецовим), так і практиком (М. В. Сийплові), який має солідний стаж правозастосовної діяльності. По-друге, автори монографії є учнями провідного українського вченого – доктора юридичних наук, професора, за-

служеного юриста України, полковника міліції Віктора Миколайовича Смітєнка, який все своє життя присвятив служінню кримінально-правовій науці і удосконаленню вітчизняного закону про кримінальну відповідальність.

В. М. Смітєнко є знаним представником Київської школи кримінального права (тривалий час працював на посаді професора кафедри кримінального права Національної академії внутрішніх справ України та продовжував славетні традиції цього провідного вищого навчального закладу системи МВС України), був керівником авторського колективу з підготовки проекту Кримінального кодексу України (за завданням Комісії Верховної Ради України 12-го скликання з питань правопорядку та боротьби із злочинністю).

Враховуючи вищезазначене, В. В. Кузнецова та М. В. Сийплові без зайвого пафосу можна назвати гідними продовжувачами традицій свого Вчителя.

Тож побажаємо авторам нових відкриттів та наукових здобутків у царині кримінального права, бо, як зазначав свого часу французький письменник Жан Ростан, «...Наука зробила нас богами раніше, ніж ми навчилися бути людьми!»!

Г.О. Усатий,

головний консультант секретаріату
Комітету Верховної Ради України
з питань законодавчого забезпечення
правоохоронної діяльності,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник, доцент

*Нехай краще десять винних unikнуть покарання,
ніж несправедливо постраждає один невинуватий*
У. Блекстоун

ВСТУП

Актуальність теми. У Конституції України (ст. 3) закріплено, що людина, її життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Особлива роль у забезпеченні охорони зазначених цінностей належить державним органам, що здійснюють діяльність у сфері правосуддя.

Незважаючи на високі вимоги, які пред'являються законодавством України до діяльності державних органів, ситуація у цій сфері є вкрай негативною. Спостерігається чимало порушень під час досудового провадження в кримінальних справах: недотримання процесуальних норм, односторонність і неповнота розслідування справ тощо. Одним з найбільш небезпечних порушень у цій сфері є притягнення завідомо невинних до кримінальної відповідальності, як специфічний прояв зловживання владою або службовим становищем.

Протидія злочинам, які вчиняють службові особи у сфері правосуддя, є важливим завданням для становлення України як демократичної та правової держави. Шкода, якої завдають такими діями, полягає не лише у порушенні законних прав та інтересів людей, а й у їх зневірі до діяльності державних органів, насамперед – правоохоронних та судових, у підриві престижу і авторитету цих структур. Згідно з офіційними даними Державної судової адміністрації України, за період, який досліджується (2001–2010 рр.), зафіксовано лише три обвинувальних вироків (при цьому два вироків були скасовані колегією суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України)¹

¹Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 17 грудня 2009 р. [Електронний ресурс] / Судова справа № 5-2619км09 // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу до ухвали : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/9981605>; Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 5 серпня 2008 р. // Архів Верховного Суду України. – Судова справа № 5-2111 км 08.

за притягнення завідомо невинних до кримінальної відповідальності (ст. 372 КК України).² Незважаючи на той факт, що статистичні дані Державної судової адміністрації України переконають у мінімальній кількості засуджених (за даними Верховного Суду України з двох засуджених осіб – одну було виправдано) за злочин, передбачений ст. 372 КК України (Див. Додатки Г, Д, Е, Ж). Насправді вчинення таких протиправних дій – непоодинокий факт. Про це свідчать результати проведеного нами анкетування працівників правоохоронних органів (28,8% осіб з усіх опитаних вказали, що їм відомі випадки притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи). Це пояснюється високим рівнем латентності цього посягання, який визначається такими факторами: потерпілі не повідомляють правоохоронні органи про те, що вони стали жертвами через зневіру в можливості розкрити цей злочин; наслідки злочинів відносять на рахунок некомпетентності в роботі представників правоохоронних органів; можливі наслідки цього злочину розглядають як шкоду, заподіяну іншими видами суспільно небезпечних діянь.

У дослідженні встановлено, що слідча практика має лише поодинокі випадки порушення кримінальних справ за ст. 372 КК України. Так, за даними МВС України, у 2001 р. органами прокуратури не було порушено жодної кримінальної справи за ст. 372 КК, у 2002 р. – 1, у 2003 р. – 1, у 2004 р. – 1, у 2005 р. – 2, у 2006 р. – 6, у 2007 р. – 6, за 2008 р. – 3, у 2009 р. – 1, у 2010 – 1 (Див. Додаток А).³ Цікаво, що такі дані цілком корелюються зі статистикою МВС РФ: за ст. 299 КК РФ “Притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності” у 2000 р. зареєстровано 6 злочинів (виявлено 4 особи, що вчинили такий злочин); у 2001 р. – 10 (5); у 2002 р. – 3 (1); у 2003 р. – 6 (0); у 2004 р. – 4 (1); у 2005 р. – 4 (0); у 2006 р. – 9 (2); у 2007 р. – 3 (12); у 2008 р. – 5 (4).⁴

² Зважаючи на концепцію роботи, автори в тексті монографії замість чинної назви ст. 372 КК України “Притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності” використовують паралельно перспективну назву “Притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи”. Обґрунтування нової назви статті запропоновано у другому розділі наукової праці.

³ Показники статистичної звітності МВС України щодо кримінальних справ про притягнення завідомо невинних до кримінальної відповідальності за період з 2001 по 2009 рр. (у таблицях) // Інформаційний центр МВС України. – К. : [б.в.]. – 2010. – 9 с.

⁴ Дзидзарія Б. Ю. Уголовно-правовая защита прав подозреваемого и обвиняемого : автореф. дис. на соискание научн. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 “Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право” / Б. Ю. Дзидзария. – Тамбов, 2009. – С. 3.

Згідно з даними Верховного Суду України, за результатами перегляду апеляційними судами вироків місцевих судів із закриттям провадження в справі (за відсутністю саме події або складу злочину за справами публічного обвинувачення) у 2006 р. було закрито кримінальні справи щодо 79 осіб, у 2007 р. – 41 особи, у 2008 р. – 99 осіб, у 2009 р. – 69 осіб. Ці дані судової статистики також можуть свідчити про приховані випадки притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи.

Питання кримінальної відповідальності за злочини проти правосуддя, і, зокрема, щодо притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи, неодноразово висвітлювалися в юридичній літературі. Вагомий внесок у вивчення цієї проблеми зробили Ю. В. Александров, М. І. Бажанов, Г. І. Баймурзін, Д. Б. Бектибаєв, А. М. Бойко, І. О. Бушуєв, І. С. Власов, М. О. Гараніна, М. М. Голоднюк, О. С. Горелик, А. Т. Гужин, С. А. Денисова, В. Д. Іванов, П. І. Гришаєв, О. О. Кваша, Л. Л. Кругликов, Ю. І. Кулешов, В. В. Кудрявцев, О. Г. Лебедєв, Л. В. Лобанова, М. Д. Лисов, В. В. Мальцев, В. П. Малков, Р. І. Мельник, В. В. Мульченко, А. В. Наумов, П. Н. Панченко, Ш. С. Рашковська, Р. А. Сабітов, О. Б. Сахаров, О. Я. Светлов, Б. В. Сидоров, В. Г. Смирнов, С. І. Тихенко, В. І. Тютюгін, В. С. Устинов, М. Х. Хабібুলлін, О. Ю. Хлопцева, І. М. Черних, О. І. Чучаєв, М. Д. Шаргородський.

Без сумніву, що роботи цих науковців мають значну наукову і практичну цінність. У них розглянуто окремі теоретичні та прикладні питання кримінальної відповідальності за вказаний злочин.

Теоретичну основу дослідження, окрім робіт згаданих авторів, складають також праці вітчизняних і зарубіжних науковців минулого і сучасності в галузі теорії права, кримінального права та кримінального процесу. Теоретичним підґрунтям монографічної роботи стали, зокрема, праці С.А. Альперта, П.П. Андрушка, Ю.В. Бауліна, П.С. Берзіна, В.І. Борисова, П.А. Вороб’я, В.О. Глушкова, В.В. Голіни, В.Г. Гончаренка, В.К. Грищука, Ю.М. Грошевого, Н.О. Гурової, І.М. Даньшина, Т.А. Денисової, О.М. Джузи, О.О. Дудорова, Н.С. Карпова, В.В. Коваленка, Є.Г. Коваленка, М.Й. Коржанського, О.М. Костенка, Л.М. Кривоченко, В.М. Кудрявцева, Н.Ф. Кузнецової, В.М. Куца, С.Я. Лихової, В.Т. Маляренко, П.С. Матишевського, М.І. Мельника, В.О. Меркулової, В.А. Мисливого, П.П. Михайлен-

ка, М.М. Міхесенка, А.А. Музики, Б.С. Никифорова, В.О. Навроцького, В.І. Осадчого, М.І. Панова, А.В. Савченка, В.М. Смітійенка, З.Д. Смітійенко, С.М. Стахівського, В.В. Сташиса, Є.Л. Стрельцова, В.Я. Тація, В.М. Тертишника, В.П. Тихого, А.Н. Трайніна, В.М. Трубникова, В.О. Тулякова, Г.О. Усатого, Є.В. Фесенка, П.Л. Фріса, М.І. Хавронюка, В.Л. Чубарева, В.І. Шакуна, Н.М. Ярмиш, С.С. Яценка та інших.

Як і раніше, багато аспектів досліджуваного питання залишаються дискусійними і розв'язуються суперечливо. Це зумовлено, зокрема, і тим, що самостійного комплексного дослідження кримінально-правової відповідальності за притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи у вітчизняній правовій доктрині ще не було. Це одна з причин, яка пояснює відсутність судової практики застосування закону в цій сфері.

Про важливість цієї проблематики свідчать і результати проведеного анкетування працівників правоохоронних органів (зокрема 66,9% осіб з усіх опитаних зазначили, що ст. 372 КК України потребує законодавчих змін). Це свідчить про актуальність теми дослідження і необхідність наукового осмислення та дослідження статті про відповідальність за притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи.

Щиру подяку висловлюємо рецензентам цієї монографії – доктору юридичних наук, професору І.Г. Богатирьову, доктору юридичних наук, професору В.І. Осадчому, доктору юридичних наук, доценту, заслуженому юристу України М.І. Хавронюку, доктору юридичних наук, професору, заслуженому юристу України В.М. Поповичу, доктору юридичних наук, професору Н.С. Карпову; кандидату юридичних наук, доценту Г.О. Усатому (автору передмови), цінні зауваження котрих вплинули на вдосконалення низки положень цього видання.

Вихід цієї книги був би неможливим без допомоги й активної участі загального редактора – першого проректора Національної академії внутрішніх справ з навчальної роботи, доктора юридичних наук, професора, члена-кореспондента НАПрН України В.І. Шакуна, котрий своїми науковими порадами сприяв наповненню роботи якісним теоретичним і практичним змістом.

Щиру подяку за підтримку цього видання автори висловлюють керівництву та вченим радам Національної академії внутрішніх справ

та Закарпатського державного університету. Також вдячні за консультації та поради провідним вченим В.К. Грищуку, В.О. Глушкову, О.М. Джузи, О.О. Дудорову, В.П. Ємельянову, Р.А. Калюжному, О.Г. Кальману, О.М. Костенку, М.І. Мельнику, В.А. Мисливому, А.В. Савченку, П.А. Вороб'ю, З.Д. Смітійенко, В.В. Петрову, Є.В. Фесенку, науково-педагогічним працівникам ряду кафедр Національної академії внутрішніх справ та Закарпатського державного університету.

Монографію автори присвячують 90-річчю Національної академії внутрішніх справ, 15-річчю Закарпатського державного університету та 10-й річниці з часу прийняття Кримінального кодексу України.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

абз. – абзац
 арт. – артикул
 ВУЦВК – Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет
 гл. – глава
 гл.гл. – глави
 ЗМІ – засоби масової інформації
 КК – Кримінальний кодекс
 КПК – Кримінально-процесуальний кодекс
 КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення
 м. – місто
 МВС – Міністерство внутрішніх справ
 п. – пункт
 п.п. – пункти
 ПВСУ – Пленум Верховного Суду України
 прим. – примітка
 р. – рік
 РНК – Рада Народних Комісарів
 розд. – розділ
 рр. – роки
 РРФСР – Російська Радянська Федеративна Соціалістична Республіка
 РФ – Російська Федерація
 СБУ – Служба безпеки України
 СНД – Співдружність Незалежних Держав
 СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік
 ст.ст. – статті
 УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка
 УСРР – Українська Соціалістична Радянська Республіка
 ч. – частина

РОЗДІЛ 1 КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПРИТЯГНЕННЯ ЯК ОБВИНУВАЧЕНОГО ЗАВІДОМО НЕВИНУВАТОЇ ОСОБИ: ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

1.1. Теоретико-прикладні передумови здійснення дослідження та історико-правовий аналіз становлення норм про відповідальність за притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи

Як вже зазначалося, питання кримінальної відповідальності за злочини проти правосуддя і, зокрема, притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи неодноразово висвітлювалися в юридичній літературі. Існують численні наукові та навчальні праці, у яких досліджується вказана проблематика [1; 2, с. 474–481].¹ На наш погляд, слід проаналізувати, які саме дисертаційні дослідження були захищені за згаданою тематикою, як в СРСР, так і в сучасній Російській Федерації та Україні. Це дозволить з'ясувати наукову новизну дослідження, яке буде нами проведено.

Усі дисертаційні роботи можна умовно поділити на три блоки.

Перший блок охоплює роботи, які стосуються загальних питань теорії та практики кримінально-правової протидії злочинам у сфері правосуддя. Це такі дисертаційні дослідження: 1) на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук: Ш.С. Рашковської “Преступления против социалистического правосудия (Уголовно-правовое исследование. Теоретические вопросы)” (Москва, 1974 г.), Л.В. Лобановой “Преступления против правосудия” (Казань, 2000 г.), С.А. Денисова “Актуальные проблемы уголовной ответственнос-

¹ Хилюк С. В. Развитие науки криминального права Украины после восстановления її державної незалежності (питання особливої частини): дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Хилюк Світлана Володимирівна. – Львів, 2007. – С. 169; Советское уголовное право: библиография (1917-1960 гг.). – М. : Гос. издат. юрид. литературы, 1961 – 323 с.; Советское уголовное право : Библиографический справочник (1961-1980 гг.) / Сост. Горелик А. С. – М. : Юрид. лит., 1983 – 416 с.

ти за преступления против правосудия” (Санкт-Петербург, 2002 г.), Ю. И. Кулешова “Преступления против правосудия : Проблемы теории, законотворчества и правоприменения” (Владивосток, 2007 г.); 2) на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: А.Т. Гужина “Уголовно–правовая борьба с посягательствами на советское правосудие” (Ростов на Дону, 1958 г.), І.М. Черних “Преступления против социалистического правосудия” (Москва, 1962 г.), Д.Б. Бектибаева “Ответственность за преступления против социалистического правосудия по УК Казахской ССР” (Алма–Ата, 1962 г.), І. С. Власова “Преступления против советского социалистического правосудия” (Москва, 1964 г.), О.Ю. Хлопцовой “Уголовно–правовая охрана правосудия” (Екатеринбург, 1995 г.), М.А. Гараніної “Системы преступлений против правосудия (формирование и развитие)” (Москва, 1995 г.), С. Е. Асліяна “Уголовно-правовое обеспечение реализации конституционных принципов осуществления правосудия” (Москва, 2003 г.), О. В. Федорова “Понятие и классификация преступлений против правосудия” (Москва, 2004 г.), В. Ю. Шараї “Объект преступлений против правосудия” (Санкт-Петербург, 2005 г.), О. М. Подшибякіна “Уголовно-правовая охрана уголовно-процессуальных отношений, связанных с отправлением правосудия : Теоретико-прикладной анализ” (Нижний Новгород, 2007 г.).

Другий блок – це роботи, які стосуються питань кримінально-правової протидії окремим злочинам у сфері правосуддя.

Це такі дисертаційні дослідження на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: М.О. Носкової “Недонесение о преступлении по советскому уголовному праву” (Москва, 1971 г.), В.С. Фельдблюма “Уголовная ответственность за заведомо ложное показание” (Москва, 1972 г.), М. Х. Хабібулліна “Ответственность за заведомо ложный донос и заведомо ложное показание по советскому уголовному праву” (Казань, 1972 г.), С.М. Юдушкіна “Ответственность за ложный донос и лжесвидетельство: уголовно–правовое исследование” (Москва, 1974 г.), Н.Г. Радунцевої “Уголовная ответственность за заранее не обещанное укрывательство” (Москва, 1980 г.), М.Н. Тагієва “Уголовно–правовые средства обеспечения исполнения уголовных наказаний, не связанных с лишением свободы” (Москва, 1983 г.), М.Р. Гарафутдінова “Ответственность за побег из мест лишения свободы, предварительного заключения или

из–под стражи по уголовному праву Российской Федерации” (Казань, 1995 г.), О.В. Мазура “Уголовно–правовые и криминологические проблемы борьбы с побегами из мест лишения свободы” (Омск, 1997 г.), Є.М. Іванової “Предупреждение уклонения от отбывания наказания в исправительных колониях общего и строгого режимов (уголовно–правовые и криминологические аспекты)” (Москва, 1998 г.), В.А. Бліннікова “Уголовно–правовые и криминологические аспекты лжесвидетельства” (Нижний Новгород, 1998 г.), Н.Р. Фасхутдінової “Уголовно–правовая охрана личной неприкосновенности от заведомо незаконных задержания, заключения под стражу и содержания под стражей” (Ростов на Дону, 1999 г.), Є.В. Зеренкова “Уголовно–правовые и криминологические аспекты подкупа и принуждения к лжесвидетельству и уклонению от дачи показаний” (Ставрополь, 1999 г.), В.В. Намнясева “Воспрепятствование осуществлению правосудия и производству предварительного расследования в российском уголовном праве” (Москва, 1999 г.), Б.-Д. Д. Махакова “Уголовно–правовые и криминологические меры борьбы с побегами из мест лишения свободы” (Москва, 2000 г.), В.М. Кузнецова “Уголовная ответственность за отказ свидетеля или потерпевшего от дачи показаний” (Москва, 2000 г.), С.В. Назарова “Уголовно–правовая ответственность за дезорганизацию деятельности учреждений, обеспечивающих изоляцию от общества” (Москва, 2000 г.), І.Ю. Бунева “Уголовная ответственность за принуждение к даче показаний” (Омск, 2000 г.), Л.О. Попової “Уголовная ответственность за угрозу или насильственные действия в связи с осуществлением правосудия или производством предварительного расследования” (Омск, 2001 г.), А.І. Друзина “Уголовно–правовое обеспечение реализации судебного акта” (Ульяновск, 2001 г.), М.О. Попова “Принуждение к даче показаний” (Омск, 2001 г.), В.І. Суботіної “Уголовная ответственность за заведомо незаконные заключение под стражу или содержание под стражей” (Москва, 2002 г.), П. Л. Сурихіна “Уголовная ответственность за заведомо незаконное задержание” (Омск, 2002 г.), П.В. Тепляшіна “Уголовная ответственность за уклонение от отбывания лишения свободы” (Омск, 2002 г.), О.О. Коробейникова “Уголовная ответственность за воспрепятствование осуществлению правосудия и производству предварительного расследования” (Ставрополь, 2003 г.), О.І. Семикіної “Ответственность за укрывательство пре-

ступлений по уголовному праву России” (Ставрополь, 2003 г.), В.В. Кіма “Уголовно–правовое обеспечение независимой и безопасной деятельности по отправлению правосудия” (Ставрополь, 2003 г.), О.Г. Демидова “Уклонение от наказания: уголовно–правовой и криминологический аспекты” (Рязань, 2004 г.), Г.О. Калашнікової “Принуждение к даче показаний: уголовно–правовой аспект” (Москва, 2004 г.), Л.Р. Сафіна “Ответственность осужденных за злостное уклонение от наказаний, не связанных с изоляцией от общества в российском уголовном праве” (Казань, 2004 г.), К.Н. Харісова “Ответственность за преступное вмешательство в деятельность лиц, осуществляющих правосудие и уголовное преследование: проблемы теории и законотворчества” (Казань, 2004 г.), Б.С. Райкеса “Уголовная ответственность за воспрепятствование осуществлению правосудия и производству предварительного расследования” (Москва, 2004 г.), В.О. Майбороди “Уголовная ответственность за фальсификацию доказательств” (Ставрополь, 2004 г.), І.С. Іванова “Уголовная ответственность за фальсификацию доказательств по уголовному делу” (Волгоград, 2005 г.), Н. Р. Ємеєвої “Уголовная ответственность за преступления против правосудия, совершаемые судьями и должностными лицами правоохранительных органов” (Самара, 2005 г.), М. М. Мусаєва “Посягательства на жизнь лица, осуществляющего правосудие или предварительное расследование : Уголовно-правовая и криминологическая характеристика” (Махачкала, 2006 г.), Е. Ф. Байсалуєвої “Преступления против правосудия, совершаемые лицами, осуществляющими предварительное расследование : Квалификация, ответственность” (Москва, 2006 г.), І. Г. Прасолової “Уголовная ответственность за дезорганизацию деятельности учреждений, обеспечивающих изоляцию от общества” (Ростов-на-Дону, 2007 г.), К. Р. Ідрісова “Преступления против правосудия, совершаемые должностными лицами органов предварительного расследования и суда” (Ростов-на-Дону, 2007 г.), О. І. Скакуна “Уголовная ответственность за воспрепятствование осуществлению правосудия и производству предварительного расследования” (Омск, 2008 г.), Р. К. Абазалиєва “Уголовная ответственность за угрозу или насильственные действия в связи с осуществлением правосудия или производством предварительного расследования” (Москва, 2009 г.), Б. Ю. Дзидзарії “Уголовно-правовая защита прав подозреваемого и обвиняемого”

(Тамбов, 2009 г.), М. В. Митарєва “Ответственность за преступления против правосудия, совершаемые сотрудниками ОВД : Вопросы квалификации и совершенствования законодательства” (Нижний Новгород, 2009 г.).

Окремо слід виділити сучасні дисертаційні дослідження українських вчених: О. І. Плужнік “Кримінальна відповідальність за порушення режиму відбування покарання у виправних установах та тримання під вартою” (Київ, 2003 р.), Р.І. Мельника “Кримінально–правова характеристика завідомо незаконного затримання, приводу, арешту та тримання під вартою (ст. 371 КК України)” (Київ, 2008 р.), Ю.В. Орла “Кримінальна відповідальність за злісну непокору вимогам адміністрації виправної установи” (Дніпропетровськ, 2008 р.), Н. Д. Квасневської “Відповідальність за постановлення суддею (судьями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови (кримінально-правове та криминологічне дослідження)” (Київ, 2009 р.), В. В. Кончаковської “Примушування давати показання: кримінально-правові та криминологічні аспекти” (Київ, 2010 р.), О. О. Вакулик “Кримінально-правова характеристика примушування давати показання” (Київ, 2011 р.).

Третій блок – це роботи, які стосуються безпосередньо питань відповідальності за притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи. Це такі дисертаційні дослідження на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук: О. Г. Лебедєва “Привлечение заведомо невинного к уголовной ответственности по уголовному праву России” (Саратов, 2004 г.) та М. В. Сийплокі “Кримінально-правова характеристика притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності” (Київ, 2009 р.).

Також в цьому напрямі дослідження працювали окремі вчені країн СНД: С. Асліян, П.С. Метельський, С.М. Рахметов.²

² Аслиян С. Привлечение заведомо невинного к уголовной ответственности / С. Аслиян // Законность. – 2003. – № 6. – С. 45–46; Метельский П. С. Практические проблемы квалификации привлечения заведомо невинного к уголовной ответственности / П. С. Метельский // Уголовный процесс. – 2009. – № 11. – С. 41–47; Рахметов С. М. Ответственность за привлечение заведомо невинного к уголовной ответственности по УК Республики Казахстан / С. М. Рахметов // Предмет уголовного права и его роль в формировании уголовного законодательства Российской Федерации. – Саратов : Изд-во Саратовской государственной академии права, 2002. – С. 24–26; Метельский П. С. Конструктивные признаки состава привлечения заведомо невинного к уголовной ответственности (ст. 299 УК РФ) / П. С. Метельский // Актуальные проблемы государства и права. – Новокузнецк, 2005. – С. 157–158.

Слід зазначити, що у вказаних роботах відсутня спроба комплексного дослідження усіх питань саме кримінальної відповідальності за притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи за КК України.

Вказані роботи обмежуються в основному загальними міркуваннями про місце складу злочину “Притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності” у системі кримінального права та окремі проблеми його застосування. У цілому кримінально–правові дослідження щодо відповідальності за злочини проти правосуддя, особливо радянського періоду, відрізняються значними декларативними положеннями. Це пояснюється, очевидно, гострою соціально–політичною спрямованістю цих злочинів, а також відомою заідеологізованістю науковців, що досліджували вказану проблематику. Особливо слід звернути увагу на певні методологічні недоліки. Зокрема, у вітчизняній кримінально–правовій науці до цього часу не вироблено єдиного поняття “правосуддя”. Існуючі позиції мають певні недоліки, про що буде сказано далі більш детально.

Особливий характер об’єкта правового регулювання, його підвищена соціальна цінність, прямий зв’язок з конституційними основами державності, правами й свободами особи вимагають більш чіткого правового регулювання складу притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності, його реконструювання, встановлення більш чітких меж кримінальної відповідальності й покарання [3, с. 18].

Окремі положення сучасних дисертаційних робіт потребують детального вивчення, відповідного обґрунтування та подальшого розвитку у вітчизняній кримінально–правовій науці, зокрема в цьому дослідженні.

Так, можна погодитися та взяти за основу те, що система злочинів проти правосуддя будується за критеріями родового, видового й безпосереднього об’єкта злочину з дотриманням принципів діалектичного взаємозв’язку права, його галузей з об’єктивними й суб’єктивними факторами громадського життя, насамперед політики, ідеології, правової системи, правової ідеології, моралі, соціальної психології, юридичної науки [3, с. 17].

Слід також пригадати, що у кримінально–правовій літературі пропонуються різні варіанти вирішення проблемних питань при кон-

струюванні відповідних диспозицій норми, що передбачає відповідальність за притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи.

Так, Л.В. Лобанова вважає, по–перше, що така стаття повинна передбачати відповідальність як за порушення кримінальної справи щодо завідомо невинного, так і за умисне продовження провадження по справі у випадках, коли закон пропонує його припинення на підставах, що реабілітують; по–друге, слід передбачити нові самостійні склади обмови завідомо невинного та штучного створення доказів вчинення злочину [4, с. 20–21].

За думкою О.Г. Лебедева, не тільки сам склад притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності потребує кардинального реформування, але й повинно бути змінено (деталізовано) місце відповідної статті в системі норм про відповідальність за злочини проти правосуддя: по–перше, він пропонує склади злочинів, розташовані у Главі 31 “Злочини проти правосуддя” КК РФ, диференціювати в залежності від видового об’єкту: злочини проти правосуддя; злочини проти органів розслідування; злочини проти органів, що виконують покарання; і тому вказану главу зробити розділом, який повинен бути поділений на три відповідні глави; по–друге, відповідну статтю передбачити в новій Главі 2 “Злочини проти органів попереднього розслідування” оновленого Розділу 31 “Злочини проти правосуддя” Особливої частини КК РФ; по–третє, науковець вважає доцільним відмовитися від категорії “кримінальна відповідальність”; по–четверте, у відповідній статті категорію “кримінальна відповідальність” необхідно замінити категорією “кримінально–процесуальне переслідування”, яка буде полягати у винесенні прокурором, слідчим, органом дізнання чи дізнавачем постанови про порушення кримінальної справи та її направлення прокурору, якщо така постанова винесена слідчим, органом дізнання або дізнавачем за відсутності приводів і підстав для її порушення; по–п’яте, відповідна стаття повинна складатися із трьох складів: простий – незаконне кримінально–процесуальне переслідування; кваліфікований – незаконне кримінально–процесуальне переслідування, що полягало у незаконному затриманні особи в якості підозрюваного та у незаконному обвинуваченні особи у вчиненні злочину невеликої або середньої тяжкості; особливо кваліфікований – незаконне кримінально–процесуальне переслі-

дування, що характеризується незаконним обвинуваченням особи у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину [5, с. 8–9].

Б.Ю. Дзидзарія у своїй дисертаційній роботі пропонує нову редакцію ст. 299 КК РФ:

“Ст. 299. Притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності

1. Притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності, – карається штрафом у розмірі до вісімдесяти тис. рублів або у розмірі заробітної плати або іншого доходу засудженого за період до шести місяців, або позбавленням права займати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до п’яти років, або позбавленням волі на строк до п’яти років.

2. Те саме діяння, поєднане з обвинуваченням особи в вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину або зі штучним створенням доказів, або вчинене з корисливих або інших особистих спонукань, – карається позбавленням волі на строк від трьох до десяти років з позбавленням права займати певну посаду або займатися певною діяльністю на строк до трьох років”.³

Ці цікаві положення, висновки та пропозиції, безперечно, мають значний науковий інтерес. Вони не всі безспірні, є досить спірні, а деякі, на нашу думку, взагалі неприйнятні. Всі вони зроблені, як же зазначалося, на підставі аналізу російського кримінального законодавства. Тому на основі вітчизняної кримінально-правової доктрини ми спробуємо вперше дослідити відповідний склад “Притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності”, а також зробити необхідні й важливі висновки та пропозиції щодо удосконалення ст. 372 КК України та практики її застосування. Про важливість цієї проблематики свідчать і дані анкетування працівників правоохоронних органів, так 251 особа, тобто 66,93 відсотків з усіх опитаних осіб, зазначили, що ст. 372 КК України потребує змін.

Таке дослідження сучасних норм про відповідальність за притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи потребує огляду історичного аспекту їх формування з метою прийняття до уваги законодавчого досвіду попередніх періодів, врахування правопо-

³ Дзидзарія Б. Ю. Уголовно-правовая защита прав подозреваемого и обвиняемого : автореф. дис. на соискание научн. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 “Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право” / Б. Ю. Дзидзария. – Тамбов, 2009. – С. 9.

го наступництва та розробки можливих шляхів їх вдосконалення.⁴ Адже, як слушно зазначає О. Ф. Кістяківський, “лише історія може дати пояснення причин як сучасного стану кримінального права, так і стану його в попередні періоди” [6, с. 10]. Цілком справедливою є думка відомого вітчизняного вченого В. К. Грищука, який зазначає, що “історія української кримінально-правової науки залишається зовсім невивченою”.⁵

Історія розвитку вітчизняного закону про кримінальну відповідальність нараховує низку періодів, в основу яких покладено соціально-політичні характеристики, що визначають незалежність України, можливість прийняття та впровадження в дію національної правової доктрини. Перший період – закон про кримінальну відповідальність Київської Русі і феодальної роздробленості держави (IX – середина XI ст.); другий період – закон про кримінальну відповідальність козацької держави (середина XVII – середина XVIII ст.); третій період – закон про кримінальну відповідальність України у складі Російської імперії (середина XVIII ст. – 1917 р.); четвертий період – закон про кримінальну відповідальність періоду творення Української незалежної держави (1917–1922 рр.); п’ятий період – закон про кримінальну відповідальність Української РСР (1919–1991 рр.); шостий період – закон про кримінальну відповідальність незалежної Української держави до ухвалення КК України (1991–2001 рр.); сьомий період – прийняття першого національного КК України [7, с. 67–68]. Тобто “вітчизняне кримінальне право пройшло довгий шлях від звичаєвого права та статутів княжої доби до сучасних нормативно-правових засобів забезпечення належного функціонування суспільних відносин”.⁶

Звернення до вітчизняного закону про кримінальну відповідальність, яке формувалося протягом зазначених періодів, свідчить про те, що норми про відповідальність за притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи мають відповідний історичний розвиток. Вони формувалися у контексті розвитку норм, які передбачають

⁴ Панов М. І. Вибрані наукові праці з проблем правознавства / Панов М. І. ; передм. В. П. Тихого. – К. : Ін Юре, 2010. – С. 529.

⁵ Гришук В. К. Вибрані наукові праці / Гришук В. К. – Львів : Львів. державний ун-т внутр. справ, 2010. – С. 136.

⁶ Тацій В. Актуальні проблеми сучасного розвитку кримінального права України / В. Тацій, В. Борисов, В. Тютюгін // Право України. – 2010. – № 9. – С. 4.

відповідальність за злочини проти правосуддя. У свою чергу, кримінально-правова охорона інтересів правосуддя здійснювалася, з однієї сторони, через встановлення відповідальності за діяння, що вчиняються проти осіб, котрі виконують функцію з виконання завдань правосуддя (інтереси правосуддя “ззовні”), а з іншої – шляхом криміналізації діянь, що вчиняються особами, які відправляють правосуддя (інтереси правосуддя “зсередини”) [8, с. 49]. Це пояснювалося, зокрема, тим, що судовий процес носив публічний характер. У ньому брали участь представники влади, які здійснювали правосуддя, та інші особи, присутність яких була визнана необхідною для встановлення істини у справі, для прийняття судових рішень [9, с. 70].

Розглядаючи генезис кримінальної відповідальності за злочини проти правосуддя, слід зазначити, що свої витoki вона бере в системі звичаєвого права і залишила свій слід вже в перших пам’ятках давнього вітчизняного права. Водночас необхідно акцентувати увагу на тому, що для джерел Київської Русі було не характерним встановлення відповідальності за різного роду зловживання представників судових органів. Тому у законодавстві того часу положення, які б були спрямовані на захист правосуддя “зсередини”, були відсутні. Так, ст. 1 короткої редакції Руської Правди передбачала покарання за вбивство княжого дружинника, княжого розпорядника, посадової особи суду. У свою чергу, у ст. 38 статуту князя Ярослава “Про церковні суди”, по суті, закріплювалася заборона втручання у їх діяльність: “А хто установу мою порушить... і втрутиться в суди митрополічі, що я дав митрополиту і церкві і єпископам по усім містам – засуджені будуть по закону” [10, с. 92].

Водночас треба зазначити, що у давньоруському законодавстві почали з’являтися норми, які були спрямовані на забезпечення справедливого правосуддя. Зокрема, ст. 20 Просторової редакції Руської Правди передбачала покарання за завідомо неправдивий донос [10, с. 65].

Поява норм, які спрямовані на захист правосуддя “зсередини”, пов’язана із судними грамотами. Зокрема, в ст. 26 Новгородської судної грамоти була встановлена заборона брати хабар і вирішувати питання по службі [10, с. 306, 317]. Подальший розвиток норм такого змісту спостерігається у Судебнику 1550 р. Норми цього правового документа встановлювали відповідальність, зокрема, за: постанов-

ленням суддею неправосудного рішення внаслідок отримання хабара (ст. 3); фальсифікацію судових документів внаслідок отримання хабара (ст.ст. 4, 5); звільнення внаслідок одержання хабара затриманих і таких, що перебувають під слідством (ст. 53) [11, с. 97–99].

Водночас норми, які можна розглядати як певний зразок положень, що встановлюють відповідальність за притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи, з’являються лише у Вироку про губні справи 1555 р. Зокрема, у ст. 15 цього документа було зазначено: “А почне староста... робити обшук в розбійних і тайних справах завідомо неправдиво, не за государевим наказом, або почне до государя ... на сім’ї неправдиво відписувати, і старосту стратити...” [12, с. 40].

Вагомий внесок у розвиток закону про кримінальну відповідальність у сфері охорони інтересів правосуддя було внесено Соборним уложенням 1649 р. У зазначеному документі законодавець не лише розширив кількість злочинів проти правосуддя, а й уніфікував кримінально-матеріальні і кримінально-процесуальні норми щодо здійснення судочинства, об’єднавши їх в Главі Х “Про суд”. Зокрема, подальшого вдосконалення зазнали норми про відповідальність за постановлення неправосудного рішення внаслідок отримання хабара (ст. 5); фальсифікацію процесуальних документів (ст.ст. 11–13); затягування розгляду справ, пов’язане із вимаганням хабарів (ст. 15–17). Певний розвиток був притаманний також нормам, що передбачали відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочинів аналізованої категорії (ст. 162 – 166) [13, с. 170–171, 309].

В Артикулі військовому 1715 р. було встановлено відповідальність у Главі 22 “Про неправдиву присягу та подібні їй злочини” за неправдиву присягу (ст. 196), неправдиві показання (ст. 198) [14, с. 301]. Водночас низка норм була спрямована на захист посадових осіб суду і осіб, які сприяли їм у відправленні правосуддя [15, с. 238].

Подальший розвиток норм, спрямованих на захист правосуддя “зсередини”, спостерігається в Уложенні про покарання уголовні та виправні 1845 р. Зазначені норми були зосереджені в окремому Розділі I (Глава XI) “Про злочини і проступки чиновників під час слідства і суду” і передбачали відповідальність за: невиконання особою, яка провадила слідство, відповідних процесуальних норм, правил і форм (ст. 456); примус обвинуваченого до визнання вини або свід-

ка до дачі показань (ст. 462); незаконне затягування строків слідства (ст. 461); завідомо неправдиву присягу тощо (ст.ст. 258–262). У свою чергу, норми, які передбачали відповідальність за постановлення неправосудного рішення (ст. 394), незаконне звільнення від покарання або його пом'якшення (ст. 396), призначення необґрунтовано суворого покарання (ст. 395), були зосереджені в Главі V (Розділ V), яка мала назву “Про неправосуддя” [16, с. 274 – 276].

Більшій структурній систематизації норми, що визначали кримінальну відповідальність за злочини проти правосуддя, зазнали в Уголовному Уложенні 1903 р. У зазначеному законі аналізовані норми були зосереджені в Главі VII “Про протидію правосуддю”. Вони традиційно визнавали караним: неправдиве повідомлення про злочин (ст. 156); завідомо неправдиве обвинувачення (ст. 157); дачу неправдивих показань (ст.ст. 166–169); недонесення про достовірно відоме готування до злочину або вчинений злочин (ст.ст. 162–164); проведення обшуку, виїмки з порушенням передбаченого порядку (ст. 650); одержання хабара присяжними засідателями (ст. 659); постановлення завідомо неправосудного рішення (ст. 675). Хоча перелік даних злочинів свідчить про те, що поняття правосуддя мало в Уголовному Уложенні 1903 р. більш широкий зміст, аніж в Уложенні про покарання уголовні та виправні 1845 р., водночас варто погодитися із російським криміналістом Л.В. Лобановою в тому, що консолідації норм, спрямованих на захист правосуддя від посягань “зсередини”, в Уголовному Уложенні 1903 р. не було [4, с. 37].

Застосування законодавства післяреволюційного періоду характеризувалося тим, що у судовій практиці не завжди дотримувалися правових гарантій безпеки особи, були поширені випадки порушення законності. Судді керувалися революційною правосвідомістю, обвинувальні вироки постановлялися за відсутності належної доказової бази [9, с. 72]. Разом з тим спеціальні нормативні акти про відповідальність за злочини проти правосуддя до кодифікації кримінального законодавства все-таки існували. Так, ст. 37 постанови РНК від 12 жовтня 1920 р. “Про табори примусових робіт” передбачала відповідальність за втечу з таборів [17, с. 196]. 20 жовтня 1920 р. були прийняті циркуляри Народного комісаріату юстиції № 34 “Про справи полжесвідченню” та № 35 “Про притягнення свідків до суду”, які вста-

новлювали, фактично, відповідальність за завідомо неправдивий донос органу судової і слідчої влади про вчинення певною особою злочину [17, с. 197–200].

Слід зазначити, що правову основу діяльності судових органів становили, насамперед, нормативно-правові акти, які регулювали їх функціонування та були прийняті в Україні у 1917–1921 роках, а також нормативно-правові акти колишньої Російської імперії, якщо вони не суперечили новому законодавству [18, с. 183–184].

Важливу роль у розвитку кримінального законодавства в період українського державотворення 1917–1921 рр., як зазначає Е.М. Кісілюк, відіграла судова практика [18, с. 183].

Наприклад, Київський окружний суд 22 вересня слухав справу С. Д., обвинуваченого по ст. 282 Уложення про покарання кримінальні та виправні за вираження неповаги до суду, а 27 вересня – справу П. Ж., обвинуваченого по ст. 286 цього ж уложення за образу представника влади, який перебував при виконанні службових обов'язків, нецензурними словами [18, с. 42].

При цьому законодавство тих часів не передбачало кримінальну відповідальність за притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи.

Перший КК УСРР 1922 р. злочини проти правосуддя в окремий розділ не виділяв. Навпаки, аналізовані злочини були розміщені в окремих розділах: “Про посадові злочини” (винесення суддями неправосудного вироку, незаконне затримання, незаконний привід, а також примус до дачі показань при допиті, взяття під варту як запобіжного заходу з корисливих або особистих мотивів, вимагання хабара з метою наступного викриття хабародавця); “Злочини проти порядку управління” (недонесення про злочин, незаконне звільнення або втеча з-під варті); “Злочини проти особи” (завідомо неправдивий донос, завідомо неправдиві показання, дані свідком, експертом, перекладачем) [19, с. 452–496]. Схожа ситуація спостерігалася і в КК УСРР 1927 р. [20].

Таке законодавче становище проіснувало аж до 1960 р. У КК УРСР 1960 р. злочини проти правосуддя вперше були передбачені у самостійному розділі. Цей розділ був розміщений між посадовими злочинами і злочинами проти порядку управління. На нашу думку, це було цілком виправдано, оскільки родовим об'єктом цих трьох

груп злочинів є правильне функціонування різних аспектів державного апарату.

Аналіз Глави VIII “Злочини проти правосуддя” КК УРСР 1960 р. свідчить про те, що в поняття “правосуддя” законодавець вклав більш широкий зміст, оскільки у даній главі було зведено до єдиного об’єкта дії представників слідства, суду, виправно–трудова установ, організацій та окремих осіб, від яких залежить виконання завдань правосуддя. Поряд з цим при упорядкуванні глави законодавцем була взята до уваги специфіка суб’єктів вчинення злочинів і сконструйована система злочинів проти правосуддя, яка виділяла посягання посадових осіб правосуддя й діяння інших суб’єктів. Зокрема, у аналізованій главі на перше місце були поставлені діяння, пов’язані з неналежним здійсненням правосуддя його представниками (притягнення невинного до кримінальної відповідальності; винесення неправосудного вироку, незаконний арешт; примушування до дачі показань); і лише на друге – діяння, не пов’язані з виконанням винним посадових обов’язків по здійсненню правосуддя (завідомо неправдивий донос, завідомо неправдиві показання, відмова від дачі показань свідком або відмова експерта від дачі висновку, невиконання судового рішення, втеча з місця позбавлення волі або з–під варти тощо).

Варто також зазначити про те, що у КК УРСР 1960 р. (на відміну від його попередників) законодавець пішов шляхом більш ґрунтовної диференціації кримінальної відповідальності за злочини проти правосуддя, чіткішого опису складів злочинів і їх ознак. Водночас ним було виключено низку діянь, що не становлять великої суспільної небезпеки.

У КК УРСР 1960 р. вперше було встановлено кримінальну відповідальність за притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи. Стаття 174 КК УРСР 1960 р. “Притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності” містила дві частини. У ч. 1 ст. 174 КК визначався основний склад злочину: “Притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності особою, яка провадить дізнання, слідчим або прокурором з корисливих мотивів чи іншої особистої заінтересованості. Ці дії каралися позбавленням волі на строк до п’яти років. Частина 2 аналізованої статті передбачала кваліфікований склад злочину: “Те саме діяння, поєднане з обвинуваченням у вчиненні особливо небезпечного державного злочину або

такого іншого тяжкого злочину, за який згідно з законом може бути призначено покарання у вигляді позбавлення волі строком на вісім років і більше чи смертної кари, або поєднане зі штучним створенням доказів обвинувачення. Ці дії каралися позбавленням волі на строк до восьми років” [17, с.797].

Судова реформа, що розпочалася у 80–х роках, була спрямована на зміцнення кримінально–правових гарантій незалежності судової влади в процесі здійснення правосуддя. Це у свою чергу відобразилося на вдосконаленні системи складів злочинів проти правосуддя, яка була доповнена нормами про відповідальність за втручання у вирішення судових справ, погрозу щодо судді, образу судді, невиконання судового рішення, розголошення відомостей про заходи безпеки, прийнятих відносно судді і учасників кримінального процесу.

Крім того, необхідність підвищення ефективності відбування покарання засудженими зумовило введення до КК УРСР низки норм, спрямованих на встановлення кримінальної відповідальності осіб, що вчиняють замах на нормальну діяльність виправних установ та на режим відбування покарання. До них відносяться норми про відповідальність за ухилення від відбування покарання у вигляді позбавлення волі, злісну непокору вимогам адміністрації виправно–трудова установи, незаконну передачу заборонених предметів особам, яких тримають у виправно–трудова установах.

Наступним етапом реформування норми, яка встановлювала відповідальність за притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи, стала поява проектів КК України у 1993–1994 рр.

Принципово відмінне від тогочасної регламентації норми про відповідальність за притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи (на відміну від альтернативного проекту КК України, підготовленому за завданням Комісії Верховної Ради України з питань правопорядку та боротьби зі злочинністю) пропонувалося у проекті КК України, підготовленого робочою групою Кабінету Міністрів України, що був прийнятий за основу нового кримінального законодавства [21; 22].

Спочатку розглянемо регламентацію норми про відповідальність за притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи за проектом КК України, підготовленого робочою групою Кабінету Міністрів України. Стаття 326 “Завідомо незаконне рішення про кри-

мінальну відповідальність” містилась у Главі XVII “Злочини проти правосуддя” і передбачала дві частини.

Частина перша мала таку редакцію: “Притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності або не притягнення до кримінальної відповідальності завідомо винного особою, яка провадить дізнання, слідчим або прокурором, що карається обмеженням волі на строк до 5 років або позбавленням волі на строк від 2 до 5 років”.

Частина друга мала таку редакцію: “Притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності по звинуваченні у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину або не притягнення до кримінальної відповідальності завідомо винного у вчиненні такого злочину, а так само поєднані із штучним створенням доказів або іншою фальсифікацією, що карається позбавленням волі від 3 до 8 років” [22, с. 127].

Далі розглянемо регламентацію норми про відповідальність за притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи за альтернативним проектом КК України, підготовленого за завданням Комісії Верховної Ради України з питань правопорядку та боротьби зі злочинністю. Стаття 232 “Притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності” містилась у Главі 27 “Карані діяння проти діяльності органів виконавчої влади” і передбачала дві частини.

Частина перша мала таку редакцію: “Притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності особою, яка провадить дізнання, слідчим або прокурором з корисливою метою чи іншої особистої заінтересованості, що карається позбавленням волі терміном до п’яти років з позбавленням права займатися діяльністю, пов’язаною з попереднім розслідуванням чи оперативнорозшуковою діяльністю на той же термін”.

Частина друга мала таку редакцію: “Те саме діяння, поєднане з обвинуваченням у вчиненні злочину або штучним створенням доказів обвинувачення, що карається позбавленням волі терміном до восьми років, з позбавленням права займатися діяльністю, пов’язаною з попереднім розслідуванням чи оперативнорозшуковою діяльністю терміном до п’яти років” [21, с. 126].

Порівняння вказаних норм дозволяє визначити як спільні, так і відмінні ознаки. Спільним для вказаних норм є: 1) однаковий суб’єкт злочинів; 2) ознаки суб’єктивної сторони складів злочинів; 3) поді-

бні кваліфікуючі ознаки злочинів; 4) однаковий ступінь суспільної небезпеки злочинів. Відмінним є: 1) родовий об’єкт злочину; 2) форми вчинення суспільно небезпечного діяння (ч. 1 ст. 232 альтернативного проекту КК передбачала відповідальність тільки за притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності особою, а ч.1 ст. 326 проекту КК передбачала відповідальність за: а) притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності; б) не притягнення до кримінальної відповідальності завідомо винного); 3) у формулюванні кваліфікуючих ознак (за ч.2 ст. 326 проекту КК було передбачено більш широке коло кваліфікуючих ознак – звинувачення у вчиненні тяжкого злочину або не притягнення до кримінальної відповідальності завідомо винного у вчиненні такого злочину, а так само поєднане із іншою фальсифікацією); 4) у видах покарання (санкція ч. 1 ст. 326 проекту КК передбачала альтернативні види основних покарань: обмеження волі або позбавлення волі, що не було характерно для ч. 1 ст. 232 альтернативного проекту КК; ч. 2 ст. 232 альтернативного проекту КК передбачала додатковий вид покарання – позбавлення права займатися діяльністю, пов’язаною з попереднім розслідуванням чи оперативнорозшуковою діяльністю, що не було характерно для ч. 2 ст. 326 проекту КК).

Щодо першої відмінності, слід зауважити, що виділення двох форм вчинення злочину у ч.1 ст. 326 проекту КК, на нашу думку, є неприпустимим. Можливим варіантом, на нашу думку, є створення нової норми, яка б передбачала самостійну відповідальність за непритягнення до кримінальної відповідальності завідомо винного. Між іншим, така норма була передбачена в альтернативному проекті КК: ст. 248 “Незаконне звільнення від кримінальної відповідальності”. Ці положення ми будемо більш детально розглядати далі, саме під час аналізу відповідальності за притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи за кримінальним законодавством окремих зарубіжних держав.

Позитивними моментами у вказаних проектах є відмова від мотиву злочину як обов’язкової ознаки основаних складів злочинів, розширення кваліфікуючих ознак (ч.2 ст. 326 проекту КК), передбачення альтернативних (ч.1 ст. 326 проекту КК) та додаткових (ч.1 та ч.2 ст. 232 альтернативного проекту КК) видів покарання. Ці положення, на нашу думку, мають право на існування, що, між іншим, частково враховано при регламентації ст. 372 КК України 2001 р.

Але при цьому слід пригадати, що проект КК до його остаточного прийняття слухався у 3 читаннях у Верховній Раді України, де виникли певні ускладнення під час обговорення вказаного законопроекту.

У першому читанні була затверджена наступна редакція ст. 344 “Притягнення зазнаки невинуватого до кримінальної відповідальності”:

Ч.1. Притягнення зазнаки невинуватого до кримінальної відповідальності слідчим або прокурором з корисливих мотивів чи в інших особистих інтересах, що каралося обмеженням волі на строк до п’яти років або позбавленням волі на строк від двох до п’яти років;

Ч.2. Притягнення завідомо невинуватого до кримінальної відповідальності за обвинуваченням у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину, а також у поєднанні зі штучним створенням доказів обвинувачення або іншою фальсифікацією, що каралося позбавленням волі на строк від трьох до восьми років [23, с.250–251]. Цікавим є факт, що не були враховані такі пропозиції народного депутата України В. Медведчука: “У диспозиції частини першої виключити слова “з корисливих мотивів чи в інших особистих інтересах” [23, с.250]. Відповідь була досить сумнівною, що врахування цієї пропозиції може викликати суттєві труднощі для практичної діяльності. Але при розгляді вказаного законопроекту у 2 читанні аналогічна пропозиція народного депутата України Б. Беспалого знайшла підтримку і посилення на мотиви було вилучено з відповідної статті [24, с.199]. Інші пропозиції В. Медведчука так і не були враховані: 1) диспозицію частини другої статті 344 після слів “до кримінальної відповідальності” доповнити словами “..., яке потягло за собою заподіяння потерпілому шкоди в особливо великому розмірі або інші тяжкі наслідки або”; 2) доповнити статтю 344 після частини другої новою частиною наступного змісту: “(3) Дії, передбачені частинами першою та другою цієї статті, вчинені за попередньою змовою групою осіб або з корисливих мотивів чи в інших особистих інтересах, або в інтересах організованої групи чи злочинної організації, або такі, що потягли особливо тяжкі наслідки”, – караються позбавленням волі на строк від восьми до п’ятнадцяти років з конфіскацією майна та з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю довічно” [23, с. 251]. Указані пропозиції були без будь-якої аргументації відхилені. На нашу думку, окремі положення таких пропозицій мають пра-

во на існування, що ми спробуємо довести у наступних розділах цього дослідження.

У другому читанні Верховною Радою України була затверджена наступна редакція ст. 384 “Притягнення зазнаки невинуватого до кримінальної відповідальності”:

Ч.1. Притягнення зазнаки невинуватого до кримінальної відповідальності слідчим або прокурором з корисливих мотивів чи в інших особистих інтересах – карається обмеженням волі на строк до п’яти років або позбавленням волі на строк від двох до п’яти років;

Ч.2. Притягнення зазнаки невинуватого до кримінальної відповідальності за обвинуваченням у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину, а також поєднане зі штучним створенням доказів обвинувачення або іншою фальсифікацією – карається позбавленням волі на строк від п’яти до дванадцяти років [24, с.199–200].

Слід відмітити те, що були збільшені розміри покарання у ч.2 ст. 384 проекту КК (позбавлення волі на строк від п’яти до дванадцяти років) за пропозицією народного депутата України О. Малевського [23, с. 251].

Вказана редакція ст. 384 проекту КК також викликала певні питання у народних обранців. Народний депутат України Ю. Кармазін запропонував розширити поняття суб’єкта злочину за рахунок слів “чи іншою уповноваженою на те законом особою”, що було враховано й знайшло відображення у чинному КК України [24, с. 251].

Інша сумнівна пропозиція, що була врахована, була запропонована народним депутатом України В. Развадовським: “частину 2 ст. 384 викласти в такій редакції: “Те саме діяння, поєднане з”, а далі по тексту” [24, с. 251]. Мабуть, були пригадані редакції ч.2 ст. 174 КК УРСР 1960 р. та ч.2 ст. 247 альтернативного проекту КК. На нашу думку, така пропозиція є неприйнятною, зважаючи на те, що вказаний злочин може бути вчинено лише шляхом дії, про що далі буде зазначено в дослідженні.

Знову народні депутати України вирішили змінити розмір покарання у ч.2 ст. 384 проекту КК (позбавлення волі на строк від п’яти до десяти років) за пропозицією народного депутата України М. Бродського [24, с. 200]. У даному випадку було зменшено максимальний розмір покарання. Як і при розгляді проекту КК у першому читанні щодо збільшення розміру покарання, так і у другому читанні щодо

зменшення покарання заперечень у народних обранців не було, а вказані протилежні пропозиції без належної аргументації були прийняті. Це свідчить про неналежне ставлення законодавців до визначення ступеня суспільної небезпеки злочинів, що знаходить вираз у видах та розмірах покарання.

У КК України 2001 р. норми, що визначають кримінальну відповідальність за злочини проти правосуддя, зазнали значних змін і доповнень, пов'язаних із прагненням законодавця забезпечити максимальну кримінально-правову охорону осіб, що здійснюють правосуддя та інших учасників судочинства, а також стабільність виконання вироків, рішень і інших судових актів. Ця мета була досягнута за рахунок доповнення системи злочинів проти правосуддя новими складами злочинів, розширення у низки норм меж кримінальної відповідальності та її диференціації, введенням додаткових кваліфікуючих ознак та їх конкретизації тощо.

Водночас законодавець декриміналізував низку діянь, зокрема недонесення про злочин. Ми вважаємо, що такий крок законодавця зумовлений тим, що недонесення про злочин часто пов'язане із заздалегідь не обіцяним приховуванням злочину або із співучастю в злочині. Тому аналізовані дії не потребують самостійної кваліфікації. Свідченням гуманізму чинного закону про кримінальну відповідальність порівняно з КК 1960 р. УРСР є також декриміналізація таких діянь, як злісна непокора вимогам адміністрації виправної установи і незаконна передача заборонених предметів особам, що перебувають в місцях позбавлення волі і слідчих ізоляторах. За вчинення вказаних діянь наразі передбачена лише дисциплінарна і адміністративна відповідальність. На нашу думку, загроза покарання не забезпечує запобігання даним правопорушенням, тому їх припинення і профілактика є найбільш ефективними в межах виправної установи за належної діяльності адміністрації.

Що стосується норм про кримінальну відповідальність за притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності, то в них законодавцем теж були внесені зміни. Зокрема, із основного складу цього злочину законодавцем було виключено вказівку на “корисливий мотив” аналізованого злочину або “іншу особисту зацікавленість” при притягненні завідомо невинного до кримінальної відповідальності. Наразі, для притягнення особи до кримінальної відпо-

відальності за ст. 372 КК України 2001 р. мотив злочину кримінально-правового значення не має. Редакційних змін зазнав й кваліфікований склад аналізованого злочину. Також були змінені санкції за вчинення аналізованих злочинних діянь. Окремі положення, як було зазначено, були запозичені з проектів КК України. Не були враховані такі положення з проектів КК: визначення суб'єкта злочину, не передбачення в санкції частин додаткового виду покарання. Також було збільшено розміри покарання за кваліфікований склад злочину.

Загалом, усі передбачені у розділі XVIII Особливої частини злочини проти правосуддя, залежно від безпосереднього об'єкта, можна розділити на п'ять груп: 1) злочини, які посягають на конституційні принципи діяльності органів досудового слідства, дізнання, прокуратури і суду (статті 371, 372, 374, 375, 376, 397 КК України); 2) злочини, які посягають на особисту безпеку, майно суддів, засідателів та інших учасників судочинства (статті 377–379, 398–400 КК України); 3) злочини, які перешкоджають одержанню достовірних доказів та істинних висновків у справі (статті 373, 383–386 КК України); 4) злочини, що перешкоджають своєчасному розкриттю і попередженню злочину (статті 380, 381, 387, 395, 396 КК України); 5) злочини, які перешкоджають виконанню вироку (рішення) і призначеного ним покарання (ст. 382, 388–394 КК України) [25, с. 506–507; 27, с. 207–208] (Див. Додаток Б).

Також слід пригадати, що у контексті реформування кримінальної юстиції України Національною комісією із зміцнення демократії та утвердження верховенства права 26 березня 2007 р. був схвалений проект Концепції державної політики у сфері кримінальної юстиції та забезпечення правопорядку в Україні. Зокрема, пропонується прийняти новий КК України (у зв'язку із запровадженням кримінальних проступків). Аналіз цього проекту КК засвідчив, що жодних змін до ст. 372 КК України не пропонується вносити [27; 28].

Отже, норми, що встановлюють відповідальність за притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи, перед тим, як мати сучасний вигляд, пройшли довгий шлях свого історичного розвитку у законі про кримінальну відповідальність. Кожний етап цього розвитку відображав певні соціально-економічні, ідеологічні і політичні суспільні відносини, які існували у суспільстві. Водночас ці норми завжди були спрямовані на захист інтересів правосуддя “зсеред-

ни” і на сьогоднішній день ст. 372 КК України відноситься до злочинів проти правосуддя, які посягають на конституційні принципи діяльності органів досудового слідства, дізнання, прокуратури і суду.

1.2. Відповідальність за притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи за кримінальним законодавством окремих зарубіжних держав

Дослідження вітчизняного закону про кримінальну відповідальність за притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи повинне, на нашу думку, здійснюватися з урахуванням досвіду, який накопичений в інших державах світу. Адже звернення до зарубіжного досвіду при дослідженні проблем права корисне як для ознайомлення із зарубіжним законодавством, так і для можливого їх врахування в національному праві. Слушною з цього приводу є думка французького правознавця Марка Ансея про те, що вивчення іноземного права “відкриває перед юристом нові обрії, дозволяє йому краще пізнати право своєї країни, оскільки специфічні риси цього права особливо виразно виявляються в порівнянні з іншими системами. Порівняння здатне озброїти юриста ідеями і аргументами, які не можна отримати навіть при дуже доброму знанні тільки власного права” [29, с. 38]. На необхідність активного використання у процесі наукових пошуків порівняльно-правового методу звертають увагу й відомі українські компаративісти А. В. Савченко та М. І. Хавронюк.⁷

Аналіз зарубіжного законодавства дозволяє зробити висновок про те, що норми, які регламентують відповідальність за притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи, закріплені у законодавстві окремих держав світу. Тому для об’єктивності висновків вважаємо доцільним проаналізувати норми, що діють як у законі про кримінальну відповідальність окремих республік колишнього СРСР, так і в законодавчих актах окремих держав Західної Європи і Сходу.

⁷ Савченко А. В. Порівняльний аналіз кримінального законодавства України та федерального кримінального законодавства Сполучених Штатів Америки: дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.08 / Савченко Андрій Володимирович. – К., 2007. – С. 21; Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: дис. доктора юрид. наук : 12.00.08 / Хавронюк Микола Іванович. – К., 2007. – С. 25.

Ми проаналізували, зокрема, кримінальне законодавство таких країн колишнього СРСР: Республіки Азербайджан (далі – Азербайджан), Республіки Білорусь (далі – Білорусь), Республіки Вірменія (далі – Вірменія), Республіки Грузія (далі – Грузія), Республіки Казахстан (далі – Казахстан), Киргизької Республіки (далі – Киргизстан), Республіки Латвія (далі – Латвія), Республіки Литви (далі – Литва), Республіки Молдови (далі – Молдова), РФ, Республіки Таджикистан (далі – Таджикистан), Республіки Туркменістан (далі – Туркменістан), Республіки Узбекистан (далі – Узбекистан), Республіки Естонії (далі – Естонія).

Очевидно, що на формування закону про кримінальну відповідальність республік колишнього СРСР значною мірою вплинув законодавчий досвід Міжпарламентської Асамблеї країн СНД. Так, відповідно до постанови Міжпарламентської Асамблеї країн СНД (прийнята на сьомому пленарному засіданні Міжпарламентської Асамблеї країн СНД) від 17 лютого 1996 р. (№7–5) був затверджений Модельний Кримінальний кодекс, який повинен був стати рекомендаційним законодавчим актом для країн–учасників СНД.

Модельний КК в Главі 34 “Злочини проти правосуддя” передбачив ст. 327 “Притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності”, яка мала таку редакцію: “Ч.1. Притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності – злочин середньої тяжкості; Ч.2. Ті самі дії: а) поєднані з обвинуваченням у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину; б) поєднані зі штучним створенням доказів обвинувачення; в) що спричинили тяжкі наслідки, – тяжкий злочин” [30].

Особливістю запропонованої моделі кримінально–правової заборони у порівнянні зі ст. 174 КК УРСР 1960 р. було: 1) виключення вказівки на суб’єкта злочину; 2) виключення мотивів злочину як обов’язкової ознаки суб’єктивної сторони складу злочину; 3) відбулася конкретизація кваліфікуючих ознак (обвинувачення у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину); 4) передбачення наслідків (тяжкі наслідки) як кваліфікуючої обставини основного складу злочину. Проведений далі порівняльний аналіз кримінального законодавства окремих республік колишнього СРСР засвідчить про безумовний вплив вказаної модельної норми на формування національних норм, які регламентують відповідальність за притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи.

Так, у КК РФ норми про аналізовані злочинні діяння закріплені в ч. 1 ст. 299, яка визнає кримінально караним “Притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності” [31]. Заради справедливості слід відмітити, що КК РФ був прийнятий Державною Думою РФ лише 24 травня 1996 р. (схвалений Радою Федерації 5 червня 1996 р.), тобто Модельний КК вплинув на формування й КК РФ. Норми з подібною редакцією основного складу аналізованого злочину містяться також в КК Білорусі (ч. 1 ст. 393) [32], Азербайджану (ч. 1 ст. 290) [33], Казахстану (ч. 1 ст. 344) [34], Таджикистану (ч. 1 ст. 348) [35], Узбекистану (ч. 1 ст. 230) [36], Вірменії (ч. 1 ст. 336) [37], Молдови (ч. 1 ст. 306) [38], Латвії (ч. 1 ст. 290) [39], Пенітенціарному кодексі (далі – ПК) Естонської республіки (ст. 310) [40], Киргизстану (ч. 1 ст. 322) [41], Грузії (ч. 1 ст. 146) [42], Туркменістану (ч. 1 ст. 193) [42].

Родовим об’єктом складу притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи є, як правило, правосуддя (КК Азербайджану, КК Білорусі, КК Вірменії, КК Казахстану, КК Киргизстану, КК Латвії, КК Молдови, КК РФ, КК Таджикистану, КК Туркменістану, КК Узбекистану, КК України, ПК Естонії). Єдиним винятком є КК Грузії, який передбачив права та свободи людини родовим об’єктом притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи.

Така систематизація злочинів свідчить про певну спорідненість родових об’єктів притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи за вітчизняним та зарубіжними кримінальними кодексами. Зокрема, більшість кодексів передбачають саме правосуддя родовим об’єктом притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи. Але при цьому не можна погодитися з положеннями окремих кримінальних законодавств, що родовим об’єктом такого злочину є права та свободи людини. Права та свободи людини – це самостійний об’єкт кримінально–правової охорони (пригадаємо назву Розділу V КК України “Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина”). Безперечно, права та свободи людини можна розглядати у широкому і вузькому розумінні. Але широкіше тлумачення такого поняття, на нашу думку, нівелює самостійний правовий статус “прав та свобод людини” як окремого об’єкта кримінально–правової охорони.

На нашу думку, більш доцільно залишити у КК України правосуддя родовим об’єктом притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи.

Притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності поєднане з обвинуваченням у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину є кваліфікуючою ознакою, передбаченою ч. 2 ст. 372 КК України (більш детальна характеристика кваліфікуючих ознак притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності наведена нами у Розділі 3 монографії – примітка наша). У законі про кримінальну відповідальність зазначених республік колишнього СРСР (окрім, Естонії) ці дії також утворюють кваліфікований склад притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи.

Інша кваліфікуюча ознака, встановлена у вітчизняному кодексі, – притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності, поєднане зі штучним створенням доказів обвинувачення або іншою фальсифікацією (ч. 2 ст. 372 КК України), міститься не у всіх із аналізованих зарубіжних кодексах. Вчинення цих злочинних діянь утворює кваліфікований склад злочину, зокрема, у КК Білорусі (ч. 2 ст. 393), Вірменії (ч. 4 ст. 336), Таджикистану (п. “б” ч. 2 ст. 348). Крім того, у законі про кримінальну відповідальність цих трьох держав встановлено відповідальність за фальсифікацію доказів. При цьому здійснюється диференціація кримінальної відповідальності за фальсифікацію доказів у цивільній та кримінальній справі. Так, ст. 395 КК Білорусі “Фальсифікація доказів” має наступний вигляд: “ч. 1. Фальсифікація доказів у цивільній справі учасником або його представником, – карається...; ч. 2. Фальсифікація доказів у кримінальній справі дізнавачем, слідчим, прокурором, суддею або захисником, – карається...; ч. 3. Дії, передбачені частиною другою цієї статті, що спричинило тяжкі наслідки, – карається...”.

Водночас у законі про кримінальну відповідальність інших республік колишнього СРСР (РФ, Азербайджану, Казахстану, Узбекистану, Молдови, Латвії) такі злочинні дії, як фальсифікація доказів утворюють самостійний склад злочину, а не кваліфікуючу ознаку притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи. Таким чином, констатуємо, що у тих випадках, коли притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи буде поєднане зі штучним створенням

доказів обвинувачення або іншою фальсифікацією, такі дії, відповідно до КК РФ, Азербайджану, Казахстану, Узбекистану, Молдови, Латвії, підлягатимуть кваліфікації за сукупністю злочинів.

Певним чином від аналізованих держав у цьому контексті відрізняється КК Литви, який кримінальну відповідальність за притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи взагалі не передбачає. В законодавстві цієї держави також не встановлена кримінальна відповідальність і за фальсифікацію доказів. При цьому не слід наводити ч.2 ст. 362 КК Литви, тому що фальсифікація доказів здійснюється не працівником правоохоронних органів (спеціальним суб'єктом), а будь-якою особою (загальним суб'єктом).

Отже, можна зробити висновок про те, що у разі притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи, дії винного за КК Литви, за наявності до того підстав, підлягатимуть кваліфікації за статтею 228 “Зловживання”.

Суб'єктом такого злочину визначається прокурор (ст. 310 ПК Естонії, ч.1 ст. 290 КК Латвії), дізнавач, слідчий, прокурор (ч.1 ст. 230 КК Узбекистану, ч.1 ст. 322 Киргизстану, ч.1 ст. 344 КК Казахстану).

Цікаво, що до внесення змін законом від 21 травня 2009 р. до ч.1 ст. 290 КК Латвії суб'єктом такого злочину визнавалася особа, що провадить досудове розслідування.⁸ В ч.1 ст. 372 КК України також визначається суб'єкт злочину (слідчий, прокурор чи інша уповноважена на те законом особа). Таке визначення суб'єкта злочину, на нашу думку, не зовсім є точним (це питання ми розглянемо в наступних підрозділах монографії).

Тобто в більшості кодексів законодавець взагалі не визначає суб'єкта такого злочину, що ускладнює застосування відповідної кримінально-правової норми.

Цікавим і таким, що заслуговує уваги, є законодавчий досвід республік колишнього СРСР у диференціації кримінальної відповідальності у разі притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи і конструюванні кваліфікованих складів аналізованого злочину.

Зокрема, КК Латвії (ч. 2 ст. 290) передбачає як кваліфікуючу ознаку вчинення цього злочину з корисливих мотивів.⁹ Необхідно зазначити, що у вітчизняному КК 1960 р. притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності з корисливих мотивів чи в інших особистих інтересах виступало конструктивною ознакою основного складу злочину. У КК України 2001 р. законодавець відмовився від закріплення в ст. 372 вказівок на мотив вчинення цих злочинів, а отже, мотиви злочину значення для його кваліфікації не мають. Водночас український законодавець відмовився від надання вчиненню цього злочину з корисливих мотивів статусу кваліфікуючої ознаки. На нашу думку, питання про можливість закріплення в ст. 372 КК України в якості кваліфікуючої ознаки корисливого мотиву вчинення цього злочину потребує додаткового вивчення і запозичення у цьому контексті позитивного законодавчого зарубіжного досвіду.

Те саме стосується іншої кваліфікуючої ознаки, передбаченої в законі про кримінальну відповідальність Білорусі (ч. 3 ст. 393), Вірменії (частини 2 і 3 ст. 336), Молдови (п. “с” ч. 2 ст. 306), Таджикистану (п. “в” ч. 2 ст. 348), – якщо притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності спричинило тяжкі наслідки. Доречно зазначити, що в КК Вірменії відповідальність диференціюється, крім того, ще і залежно від суб'єктивного ставлення винного до тяжких наслідків, що настали (умисно чи з необережності).

Варто зазначити, що в низці кримінальних законодавств республік колишнього СРСР встановлена кримінальна відповідальність не лише за притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи, а і за незаконне звільнення від кримінальної відповідальності, що вважаємо перспективним для вітчизняного законодавства. Зокрема, у КК РФ норма про відповідальність за незаконне звільнення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної або обвинуваченої у вчиненні злочину, прокурором, слідчим або особою, що проводить дізнання, закріплена в ст. 300 КК. Кримінально караними визнаються ці діяння і в КК Білорусі (ст. 399), Азербайджану (ст. 291), Вірменії (ст. 351), Казахстану (ст. 345), Таджикистану (ст. 360), Туркменістану (ст. 194). При цьому в законодавстві Білорусі кримінальна відпо-

⁸ likums “Kriminālikums” [17.06.1998]. – [Електронний ресурс] / [“LV”. – 199/200 (1260/1261); 08.07.1998; Ziņotājs, 15, 04.08.1998 ; stājas spēkā 01.04.1999]. – Режим доступу до кодексу : <http://www.likumi.lv/doc.php?id=88966&from=off>

⁹ КК Молдови (п. “b” ч. 2 ст. 306) також містив таку кваліфікуючу ознаку до прийняття Закону № 277-ХVІ від 18 грудня 2008 р. // Уголовный кодекс Республики Молдова / [с послед. измен. и дополн.]. – Кишинев : Реклама, 2009. – 143 с.

відальність посилюється, якщо незаконне звільнення від кримінальної відповідальності було застосовано щодо особи, підозрюваної чи обвинуваченої у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину (ч. 2 ст. 399).

Як вже зазначалося, подібна норма була передбачена й в альтернативному проєкті КК: ст. 248 “Незаконне звільнення від кримінальної відповідальності” передбачала одну частину – “Завідомо незаконне звільнення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної чи обвинуваченої у вчиненні злочину, прокурором, слідчим або особою, яка провадить дізнання”, що каралося позбавленням волі терміном від двох до семи років”.

Якщо порівнювати вказані норми з нормами вітчизняного закону про кримінальну відповідальність, слід сказати про різний їх зміст. Буквально запозичувати такі норми для українського законодавства не можна. Як було зазначено, суб’єктом відповідного складу звільнення від кримінальної відповідальності є працівник правоохоронного органу (прокурор, слідчий або особа, що провадить дізнання). За вітчизняним КК та КПК рішення про звільнення особи приймає тільки суд через винесення постанови про закриття справи. Тому, якщо суддя постановляє завідомо неправосудну постанову, то він підлягає кримінальній відповідальності за ст. 375 КК України “Постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови”. Це свідчить про різний характер можливих злочинних дій, які можуть вчинити певні працівники правоохоронних органів (за вітчизняним та зарубіжним кримінально–процесуальним законодавством) для можливого звільнення особи від кримінальної відповідальності. За вітчизняним законом про кримінальну відповідальність згадані дії прокурора чи слідчого можуть бути кваліфіковані при наявності підстав як відповідний злочин у сфері службової діяльності. Зважаючи на дійсну спрямованість посягання, вважаємо за доцільне врахувати досвід окремих зарубіжних країн щодо регламентації кримінальної відповідальності за незаконне звільнення від кримінальної відповідальності.¹⁰

¹⁰ Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : [монографія] / Хавронюк М. І. – К. : Юрисконсульт, 2006. – С. 963.

Аналіз санкцій відповідних кримінально–правових норм дозволяє виділити такі основні покарання: штраф та позбавлення волі. Штраф є альтернативою позбавленню волі лише в двох нормах (ч. 1 ст. 306 КК Молдови, ст. 310 ПК Естонії).

Слід відмітити, що у санкціях відповідних норм КК окремих республік колишнього СРСР (Білорусі, Вірменії, Грузії, Молдови, Таджикистану) виділений й додатковий вид покарання (позбавлення права займати певні посади чи займатися певною діяльністю). На нашу думку, такий додатковий вид покарання слід передбачити й у санкціях ст. 372 КК України.

За ступенем суворості слід розмістити кримінально–правові норми у відповідності до зростання міри покарання:

– ч.1 ст. 393 КК Білорусі, ч.1 ст. 348 КК Таджикистану – максимальне покарання до 2 років позбавлення волі;

– ч.1 ст. 290 КК Азербайджану, ч.1 ст. 193 КК Туркменістану, ст. 310 ПК Естонії – максимальне покарання до 3 років позбавлення волі;

– ч.1 ст. 344 КК Казахстану, ч.1 ст. 299 КК РФ, ч.1 ст. 306 КК Молдови, ч.1 ст. 336 КК Вірменії, ч.1 ст. 290 КК Латвії, ч.1 ст. 146 КК Грузії, ч.1 ст. 230 КК Узбекистану, ч.1 ст. 372 КК України, ч.1 ст. 322 Киргизстану – максимальне покарання до 5 років позбавлення волі.

Якщо розглядати за вказаним критерієм другі частини відповідних статей, можна навести такий перелік норм:

– ч.2 ст. 393 КК Білорусі, ч.2 ст. 146 КК Грузії, ч.2 ст. 348 КК Таджикистану – максимальне покарання до 5 років позбавлення волі;

– ч.2 ст. 290 КК Азербайджану, ч.2 ст. 306 КК Молдови – максимальне покарання до 7 років позбавлення волі;

– ч.2 ст. 230 КК Узбекистану – максимальне покарання до 8 років позбавлення волі;

– ч.2 ст. 193 КК Туркменістану, ч.2 ст. 299 КК РФ, ч.2 ст. 290 КК Латвії, ч.2 ст. 344 КК Казахстану, ч.2 ст. 372 КК України, ч.2 ст. 322 Киргизстану – максимальне покарання до 10 років позбавлення волі.

Також ч.3 ст. 393 КК Білорусі передбачає покарання від трьох до десяти років.

У цьому переліку свідомо ми не вказали на ч.2 ст. 336 КК Вірменії, яка передбачає покарання у виді позбавлення волі від 2 до 6 років. Це пов’язано з виділенням різних обтяжуючих обставин, які не

завжди співвідносяться з відповідними частинами статей окремих кримінальних кодексів країн колишнього СРСР.

Як вже зазначалося, ч.4 ст. 335 КК Вірменії – притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності поєднане зі штучним створенням доказів обвинувачення або іншою фальсифікацією відповіді частинам 2 ст.ст. 372 КК України, 393 КК Білорусі, 348 КК Таджикистану.

Найбільш суворі санкції за притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи передбачено за кримінальним законодавством України, Киргизстану.

Відносно найменш м'які санкції за притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи передбачено за кримінальним законодавством Білорусі, Таджикистану.

Проведений аналіз свідчить про те, що санкції кримінально–правових норм, передбачених ст. 372 КК України, є одними з більш суворих у порівнянні з іншими санкціями відповідних норм зарубіжного законодавства країн колишнього СРСР. Одним з шляхів гуманізації відповідальності за вказаний злочин є встановлення альтернативи такому виду покарання, як позбавлення волі. Зокрема, є прийнятним досвід КК Республіки Молдова та ПК Естонії щодо регламентації штрафу як основного виду покарання.

В останні десятиріччя на фоні інтеграційних процесів, що відбуваються в Європі, правові системи європейських держав, особливо держав – членів ЄС та кандидатів в члени ЄС, значно зблизились, що відбилося і на їх національному законі про кримінальну відповідальність. На основі актів РЄ та актів ЄС фактично створений загальноєвропейський закон про кримінальну відповідальність, який має характер наднаціонального, але поки що обмежується окремими кримінально–правовими інститутами, переважно Загальної частини кримінального права [45, с. 10]. При цьому норми Особливої частини кримінальних законів європейських держав питання відповідальності за окремі види злочинів регулюють по–різному. У зв'язку з цим цікавим вважається дослідження законодавства європейських держав з метою запозичення позитивного досвіду у регулюванні питань відповідальності за притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи.

У КК Австрійської Республіки (далі – Австрія) норми, які встановлюють кримінальну відповідальність за злочини проти правосуд-

дя, містяться в Розділі XXI “Злочинні діяння проти правосуддя” [46]. Нормою, яка передбачає кримінальну відповідальність за притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи, у кримінальному законі Австрії можна визнати § 297 “Безпідставна підозра у вчиненні діяння”. В цій нормі, зокрема, закріплено: хто створює для іншої особи небезпеку офіційного переслідування, внаслідок чого ця особа може офіційно безпідставно підозрюватися у вчиненні під загрозою покарання діяння або порушенні службових або професійних обов'язків, якщо він усвідомлює, що підозра є безпідставною, карається позбавленням волі на строк до одного року. Необхідно зазначити, що законодавцем Австрії диференційовано кримінальну відповідальність залежно від ступеня тяжкості злочину, в якому безпідставно підозрюється особа. Так, якщо діяння, у вчиненні якого безпідставно підозрюється особа, заборонено під загрозою покарання у виді позбавлення волі на строк вище одного року, винний карається позбавленням волі на строк від шести місяців до п'яти років (ч. 1 § 297).

Відмінною рисою австрійського законодавства є також те, що кримінальний закон передбачає заохочувальну норму за позитивну посткримінальну поведінку винного у безпідставній підозрі у вчиненні діяння, що може бути запозичене вітчизняним законодавцем у відповідній інтерпретації. Так, у ч. 2 § 297 зазначено, що не карається особа, яка добровільно усунула небезпеку офіційного переслідування, якщо відповідні органи не застосували ніяких заходів щодо переслідування підозрюваної особи.

У КК Республіки Аргентина (далі – Аргентина) відсутній розділ, який би передбачав кримінальну відповідальність за злочини проти правосуддя [47]. Проте вважаємо, що дії винного у притягненні як обвинуваченого завідомо невинуватої особи, можуть бути розцінені як посадовий злочин (глава X). Відповідно до ст.ст. 271–272 КК Аргентини прокурор, судовий мандатарій та інші чиновники, які умисно спричинили шкоду довіреній ним судовій справі, караються штрафом від 2500 до 30 000 песо та спеціальним ураженням в правах на строк від одного до шести років.

Не виділяє злочинів проти правосуддя в окремий розділ також і КК Королівства Данія (далі – Данія) [48]. У законі про кримінальну відповідальність цієї держави норма про відповідальність за при-

тягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи міститься в розділі XIV “Злочини, вчиненні при здійсненні державних функцій”, в якому § 154 визнає караним безпідставне обвинувачення, вчинене особою при здійсненні державних повноважень.

У КК Республіки Болгарія норми, які встановлюють кримінальну відповідальність за злочини проти правосуддя, містяться в Розділі III “Злочини проти правосуддя” (ст.ст. 286–299) [49]. Втім, ознайомлення з нормами цього розділу дозволяє зробити висновок, що спеціальної норми, яка б передбачала відповідальність за притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи болгарський кримінальний закон не містить. На нашу думку, у разі вчинення цих протиправних діянь винний підлягатиме кримінальній відповідальності за посадовий злочин (ст. 282). Водночас необхідно зазначити, що КК цієї держави визнає караним незаконне звільнення представником влади особи від кримінальної відповідальності (ст. 288).

На відміну від проаналізованого закону про кримінальну відповідальність двох вищезгаданих держав, спеціальну норму, яка передбачає відповідальність за притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи, містить КК Республіки Польща (далі – Польща) [50]. Так, відповідно до ст. 235 КК Польщі, той, хто шляхом створення неправдивих доказів або іншим обманним шляхом спрямовує проти певної особи переслідування за злочин, в тому числі, за податкове правопорушення або дисциплінарний проступок, або застосує такі заходи в процесі провадження у справі, карається позбавленням волі на строк до трьох років.¹¹ Таким чином, польський законодавець визнає караним не лише притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи, а й до адміністративної та дисциплінарної відповідальності.

У законі про кримінальну відповідальність Федеративної Республіки Німеччини (далі – ФРН) норма, яка передбачає відповідальність за притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи, передбачена у § 344 “Переслідування невинного” [51]. При цьому німецьким законодавцем диференційована відповідальність за ці діяння залежно від тяжкості того злочину, за який притягується завідомо невинний до кримінальної відповідальності. Зокрема, згідно ч. 1 § 344 КК ФРН, хто, бу-

дучи посадовою особою, призначеною для участі в кримінальному процесі, за виключенням участі в справі щодо призначення заходів виправлення та безпеки, не пов’язаних з позбавленням волі, свідомо здійснює кримінальне переслідування невинної або іншої особи, яка згідно закону взагалі не може бути піддана кримінальному переслідуванню, карається позбавленням волі на строк від одного до десяти років. У тому ж випадку, якщо кримінальне переслідування невинної або іншої особи, яка згідно закону взагалі не може бути піддана кримінальному переслідуванню, буде здійснено посадовою особою у справі щодо застосування заходів, не пов’язаних із позбавленням волі (в тому числі в адміністративному та дисциплінарному провадженні), вона карається позбавленням волі на строк від трьох місяців до п’яти років (ч. 2 § 344). Отже, можна зробити висновок про те, що польським та німецьким законодавцями поставлено під кримінально-правову охорону інтереси правосуддя при провадженні не лише у кримінальних справах, а й в адміністративних та дисциплінарних.

Вважаємо, що заслуговує уваги українського законодавця й інше законодавче рішення німецького законодавця, зокрема визнання кримінально караним підбурювання підлеглого по службі до вчинення караного діяння (§ 357). Відповідно до ч. 1 § 357, начальник, який підбурює підлеглого до вчинення протиправного діяння або робить спроби такого підбурювання, або допускає вчинення такого протиправного діяння своїм підлеглим, карається передбаченим за вчинення такого діяння покаранням. Положення цієї норми застосовуються також і щодо осіб, які здійснюють нагляд або контроль за службовими справами іншої посадової особи (ч. 2 § 357).

На окрему увагу заслуговує законодавчий досвід французького законодавця у питанні кримінально-правової охорони правосуддя. КК Французької Республіки (далі – Франції) містить Главу “Про посягання на діяльність суду” (Глава 4 Розділу III), що об’єднує три відділи: 1) про створення перешкод судовому переслідуванню; 2) про створення перешкод відправленню правосуддю; 3) про посягання на судову владу [52]. Безумовно, що подібний підхід до вирішення проблеми кримінально-правової охорони відповідної групи суспільних відносин не є новелою. Проте французький кримінальний закон один із небагатьох законів, який структурує норми, спрямовані на охорону правосуддя за видовим об’єктом злочину.

¹¹ Kodeks karny : [z dnia 6 czerwca 1997 ; stan prawny na dzień 9 lutego 2011 roku] [Електронний ресурс] / [opublikowano w Dz.U. z. 1997 r. Nr. 88, poz. 553]. – Режим доступу до кодексу : <http://www.polskieustawy.com/print.php?actid=474&lang=48&adate>

Водночас доводиться констатувати, що спеціальної норми, яка б встановлювала відповідальність за притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи, Глава 4 “Про посягання на діяльність суду” КК Франції не містить. На нашу думку, дії посадової особи, винної у вчиненні цього злочину (за наявності до того відповідних підстав), можуть бути кваліфіковані за ст. 432–4 (§ 1 “Про посягання на індивідуальну свободу”, Відділ II “Про зловживання владою, вчиненні проти приватних осіб”).

Отже, можливо констатувати, що законодавчий досвід східних держав у кримінально–правовому регулюванні досліджуваних відносин не відрізняється якимись особливостями. Однак у цьому контексті заслуговує уваги КК Китайської Народної Республіки (далі – КНР), в якому міститься норма, яка комплексно передбачає відповідальність за можливі зловживання під час проведення досудового слідства [53]. Так, відповідно до ст. 399 КК КНР співробітники органів юстиції, які “перекрутили” закон з корисливих мотивів, що дозволило здійснити переслідування та обвинувачення завідомо невинної особи, звільнити від переслідування та пред’явлення обвинувачення завідомо винної особи, караються позбавленням волі на строк до п’яти років. Якщо ці діяння були вчинені за обтяжуючих або особливо обтяжуючих обставин, винні особи караються позбавленням волі на строк від п’яти до десяти років або вище десяти років відповідно.

Вважаємо, що перспективним для вітчизняного законодавця є законодавчий досвід Туреччини [54]. Слід констатувати, що в законі про кримінальну відповідальність цієї держави окремої норми, яка б встановлювала кримінальну відповідальність за притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи, не передбачена. Очевидно, що за такі злочинні діяння до винної особи застосовується ст. 250 КК, яка визнає караним зловживання державним чиновником посадовими обов’язками.

Насамкінець зазначимо, що КК інших західноєвропейських (Королівства Іспанія [55], Королівства Норвегія [56],) та східних (Держави Японія [57], Республіки Південна Корея [58]) держав, до вивчення законодавчого досвіду яких ми звернулися у зв’язку із дослідженням аналізованої нами проблеми, передбачивши розділ, в якому розміщені злочини проти правосуддя, не містили спеціальної норми, яка б встановлювала відповідальність за притягнення як обвинуваченого за

відомо невинуватої особи. На нашу думку, у цьому разі дії винної особи підлягають кваліфікації правоохоронними органами цих держав як зловживання владою чи перевищення влади.

Водночас ми усвідомлюємо, що у державах Західної та Центральної Європи повністю кодифікований закон про кримінальну відповідальність є винятком, а не правилом. Так, з цілої низки кримінальних законів складається система закону про кримінальну відповідальність Австрії, Андорри, Бельгії, Голландії, Данії, Італії, Кіпру, Фінляндії, Франції, ФРН, Швейцарії, Швеції та ін. Схильні до монізму закону про кримінальну відповідальність лише Туреччина, Іспанія і Норвегія. Треба враховувати також і той факт, що роль судового прецеденту у кримінальному праві таких європейських держав, як Данія, Іспанія, Італія, Швейцарія є не меншою, ніж у державах англосаксонської правової сім’ї [45, с. 10]. Тому і кваліфікація дій винного у притягненні як обвинуваченого завідомо невинуватої особи у цих державах може бути іншою, ніж ми вказували.

Підсумовуючи викладене у Розділі I монографії, можна зробити такі висновки:

1) становлення норм про відповідальність за притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи у вітчизняному законі про кримінальну відповідальність відбувалося у контексті розвитку норм, які передбачають відповідальність за злочини проти правосуддя;

2) для джерел Київської Русі було не характерним встановлення відповідальності за різного роду зловживання представників судових органів. Тому у законодавстві того часу положення, які б були спрямовані на захист правосуддя “зсередини”, були відсутні. Поява норм, які спрямовані на захист правосуддя “зсередини”, пов’язана із судними грамотами, зокрема Новгородською судною грамотою, якою була встановлена заборона брати хабар і вирішувати питання по службі;

3) перші норми, які можна розглядати як певний зразок тих положень, що встановлюють відповідальність за притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи, з’являються лише у Вироку про губні справи 1555 р. Проте подальші вітчизняні закони про кримінальну відповідальність середини XVI – середини XX сторіччя, включаючи Кримінальні кодекси УРСР 1922, 1927 рр., спеціальних норм, які б встановлювали відповідальність за притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи, не містили;

4) аналізовані норми з'являються лише у КК УРСР 1960 р. (ст. 174 КК). Стаття 174 КК “Притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності” містила дві частини. У ч. 1 ст. 174 КК визначався основний склад злочину: “Притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності особою, яка провадить дізнання, слідчим або прокурором з корисливих мотивів чи іншої особистої заінтересованості. Частина 2 аналізованої статті передбачала кваліфікований склад злочину: “Те саме діяння, поєднане з обвинуваченням у вчиненні особливо небезпечного державного злочину або такого іншого тяжкого злочину, за який згідно з законом може бути призначено покарання у вигляді позбавлення волі строком на вісім років і більше чи довічного позбавлення волі або поєднане з штучним створенням доказів обвинувачення”;

5) у КК України 2001 р. норми, що встановлюють відповідальність за притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи, зазнали змін. Зокрема, із основного складу цього злочину законодавцем було виключено вказівку на “корисливий мотив” аналізованого злочину або “іншу особисту зацікавленість” при притягненні завідомо невинного до кримінальної відповідальності. Редакційних змін зазнав і кваліфікований склад аналізованого злочину. Були змінені і санкції за вчинення аналізованих злочинних діянь;

6) аналіз зарубіжного законодавства дозволяє зробити висновок про те, що норми, які регламентують відповідальність за притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи, закріплені у законодавстві окремих держав світу. Водночас підходи законодавців держав світу до врегулювання питань відповідальності за притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи є різними;

7) у КК таких республік колишнього СРСР, як Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Грузія, Естонія, Казахстан, Киргизстан, Латвія, Молдова, РФ, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан, норми про аналізовані злочинні діяння утворюють самостійний основний склад злочину. Втім спостерігається різний підхід законодавців цих держав до конструювання кваліфікованих складів притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи;

8) родовим об'єктом складу притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи є, як правило, правосуддя (КК Азербайджану, КК Білорусі, КК Вірменії, КК Казахстану, КК Киргизстану,

КК Латвії, КК Молдови, КК РФ, КК Таджикистану, КК Туркменістану, КК Узбекистану, КК України, ПК Естонії). Єдиним винятком є КК Грузії, який передбачив права та свободи людини родовим об'єктом притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи;

9) суб'єктом такого злочину за КК колишніх республік СРСР визначається прокурор (ПК Естонії, КК Латвії), дізнавач, слідчий, прокурор (КК Узбекистану, Киргизстану, Казахстану). Тобто в більшості кодексів законодавець взагалі не визначає суб'єкта такого злочину;

10) така кваліфікуюча ознака, встановлена у вітчизняному КК, – притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності поєднане зі штучним створенням доказів обвинувачення або іншою фальсифікацією (ч. 2 ст. 372 КК України), міститься не у всіх із аналізованих зарубіжних кодексів. Вчинення цих злочинних діянь утворює кваліфікований склад злочину, зокрема, в КК Білорусі (ч. 2 ст. 393), Вірменії (ч. 4 ст. 336), Таджикистану (п. “б” ч. 2 ст. 348). У законі про кримінальну відповідальність інших республік колишнього СРСР (РФ, Азербайджану, Казахстану, Узбекистану, Молдови, Латвії) такі злочинні дії, як фальсифікація доказів утворюють самостійний склад злочину, а не кваліфікуючу ознаку притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи. Певним чином від аналізованих держав у цьому контексті відрізняється КК Литви, який кримінальну відповідальність за притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи взагалі не передбачає. У разі притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи дії винного за КК Литви, за наявності до того підстав, підлягатимуть кваліфікації за статтею 228 “Зловживання”;

11) цікавим і таким, що заслуговує уваги вітчизняного законодавця, є законодавчий досвід республік колишнього СРСР у диференціації кримінальної відповідальності у разі притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи і конструюванні кваліфікованих складів аналізованого злочину. Зокрема, КК Латвії (ч. 2 ст. 289) передбачає як кваліфікуючу ознаку вчинення цього злочину з *корисливих мотивів*. Те саме стосується іншої кваліфікуючої ознаки, передбаченої в законі про кримінальну відповідальність Білорусі (ч. 3 ст. 393), Вірменії (ч. 2, 3 ст. 336), Молдови (п. “с” ч. 2 ст. 306), Таджикистану (п. “в” ч. 2 ст. 348), – якщо притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи *спричинило тяжкі наслідки* (відповідальність

може диференціюватися залежно від суб'єктивного ставлення винного до тяжких наслідків, що настали);

12) потребує вивчення можливості встановлення у вітчизняному законодавстві кримінальної відповідальності за *незаконне звільнення від кримінальної відповідальності*. Норма, яка визнає караними зазначенні дії, наразі міститься у законі про кримінальну відповідальність РФ, Білорусі, Азербайджану, Вірменії, Казахстану, Таджикистану, Туркменістану;

13) проведений аналіз свідчить про те, що санкції кримінально-правових норм, передбачених ст. 372 КК України, є одними з більш суворих у порівнянні з іншими санкціями відповідних норм зарубіжного законодавства країн колишнього СРСР. Найбільш суворі санкції за притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи передбачено за кримінальним законодавством України та Киргизстану. Відносно найменш м'які санкції за притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи передбачено за кримінальним законодавством Білорусі, Таджикистану. В окремих санкціях відповідних норм КК республік колишнього СРСР (Білорусі, Вірменії, Грузії, Молдови, Таджикистану) виділений і додатковий вид покарання (позбавлення права займати певні посади чи займатися певною діяльністю). На нашу думку, такий додатковий вид покарання слід передбачити й у санкціях ст. 372 КК України. Також є перспективним використання зарубіжного досвіду щодо визначення альтернативного позбавленню волі виду покарання: штрафу (ПК Естонії, КК Молдови);

14) визначені дві основні тенденції розвитку кримінальних законів інших зарубіжних країн (окрім республік колишнього СРСР) щодо питання регламентації відповідальності за притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи. Перша тенденція – це передбачення спеціальної норми, що встановлює відповідальність за притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи (КК Австрії, КК Данії, КК ФРН, КК Польщі, КК КНР). Друга тенденція – це відсутність спеціальної норми, яка б встановлювала відповідальність за притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи (КК Аргентини, КК Республіки Болгарія, КК Королівства Іспанія, КК Королівства Норвегія, КК Франції, КК Туреччини, КК Республіки Південна Корея). На нашу думку, у цьому разі дії винної особи підлягають кваліфікації як зловживання владою чи перевищення влади;

15) у контексті можливого запозичення до вітчизняного законодавства заслуговує на вивчення австрійське законодавство, яке передбачає заохочувальну норму за позитивну посткримінальну поведінку винного у безпідставній підозрі у вчиненні діяння; рішення німецького законодавця, який визнає кримінально караним, зокрема, підбурювання підлеглого по службі до вчинення караного діяння.

РОЗДІЛ 2

ОБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ ПРИТЯГНЕННЯ ЯК ОБВИНУВАЧЕНОГО ЗАВІДОМО НЕВИНУВАТОЇ ОСОБИ

2.1. Об'єкт притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи

Загальновідомо, що об'єкт є обов'язковим елементом будь-якого складу злочину. Тому правильне встановлення об'єкта злочину має визначальне значення для юридичної оцінки злочину, визначення тяжкості заподіяної злочином шкоди, відмежування певного злочину від суміжних злочинів.

Вважаємо, що для з'ясування сутності об'єкта злочину – притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи необхідно розглянути різні погляди щодо загального вчення про об'єкт злочину.

Необхідно зазначити, що в юридичній літературі висловлюються протилежні позиції стосовно відповіді на запитання: чому саме спричинюється шкода (що є об'єктом злочину). При цьому жоден з авторів не заперечує тези, що об'єктом злочину є те, що потерпає від злочинної дії чи бездіяльності або опиняється внаслідок їх вчинення у загрозовому стані. Однак у намаганні наповнити формальне визначення об'єкта змістом, тобто показати, що саме потерпає від злочину, поки що не досягло успіху [59, с. 70].

Переважаюча група вчених вважає, що об'єктом злочину є суспільні відносини [60, с. 88]. Ця позиція була вперше висловлена дореволюційним вченим А.Ф. Кістяківським [61, с. 236]. Зазначену теорію визнання об'єкта злочину як суспільних відносин підтримало чимало російських та вітчизняних вчених – Б.С. Никифоров [62, с. 72], Е.А. Фролов [63, с. 66–117], Я.М. Брайнін [64, с. 167], В.К. Глістін [65, с. 28], М.Й. Коржанський [66, с. 36–42], В.Я. Тацій [67, с. 14].

Категорично іншої позиції дотримуються вчені, які визнають об'єктом злочину – блага [68, с. 147]. Зокрема, М.С. Таганцев акцен-

тував увагу на нормі права як на її життєвому прояві, на тому, що спричинює виникнення цієї норми, надає їй зміст [69, с. 32–33].

Не погоджуються з концепцією “об'єкт злочину – суспільні відносини” й окремі українські вчені [59, с. 71].

Концепцію “об'єкт злочину – цінності” підтримують вітчизняні науковці, зокрема С.Б. Гавриш, П.С. Матишевський, Є.В. Фесенко, С.С. Яценко [70, с. 123–128; 71, с. 71–73; 72, с. 48].¹

С.Б. Гавриш вважає, що під об'єктом злочину в науці кримінального права повинно розумітися *правове благо* як певна цінність (життя, здоров'я, гідність, майно, природні об'єкти тощо) [73, с. 64].

Об'єднує категорії блага та цінності у контексті об'єкта злочину О. М. Кривуля, В.М. Куц [59, с. 75], А.В. Пешковська [74, с. 209]. Остання, зокрема, переконана в тому, що об'єктом злочину є соціально значущі *цінності, інтереси, блага*, на які здійснює замах особа, що скоює злочин, і яким в результаті вчинення злочинного діяння заподіюється або може бути заподіяна істотна шкода [75, с. 209].

Якісно нову концепцію поняття “об'єкт злочину” висловив російський вчений Г.П. Новосолов. Заперечуючи визнання суспільних відносин об'єктом злочину, оскільки злочином є певний вид суспільних відносин між людьми, автор висловив думку про те, що об'єктом будь-якого злочину є люди, які в одних випадках виступають як окремі фізичні особи, в інших – як певна сукупність осіб, що мають або не мають статус юридичної особи, а в третіх – як соціум (суспільство) [76, с. 60, 77]. Підтримав цю концепцію і вітчизняний науковець В.П. Ємельянов. Універсальною категорією, яка здатна охоплювати собою всі без винятку охоронювані законом про кримінальну відповідальність реальні об'єкти, є категорія “сфера життєдіяльності людей” [77, с. 10].

Також досить цікаву формулу визначення об'єкта злочину пропонує О.М. Костенко: “Об'єкт злочину – це утворюючий безпеку, тобто заснований на законах соціальної природи порядок відносин між людьми з приводу матеріальних чи нематеріальних предметів, що охороняється кримінальним законодавством” [78, с. 239]. У цілому не заперечуючи таку концепцію об'єкта, вважаємо її досить перспективною і такою, що потребує самостійного наукового дослідження.

¹ Кваліфікація злочинів : Навчально-методичний посібник / В. В. Лень, Г. Є. Болдари, М. К. Гнетнев, Г. М. Зеленов ; МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2009. – С. 15–16.

В. М. Вінокуров розглядає об'єкт злочину в трьох аспектах: 1) в аксіологічному аспекті, як об'єкт кримінально-правової охорони (суспільні відносини); 2) у правовому аспекті, як елемент складу злочину (правовідносини як форма закріплення в законі фактичних суспільних відносин); 3) у предметному аспекті, як частина дійсності (певні соціальні блага).²

На нашу думку, найбільш обґрунтованою є позиція тих вчених, які визнають об'єктом злочину суспільні відносини, які охороняються законом про кримінальну відповідальність. Саме ця концепція відповідає положенням, передусім КК України, зокрема ст. 1, в якій визначено, на що спрямоване суспільно небезпечне діяння, передбачене законом про кримінальну відповідальність. Концепції “об'єкт злочину – блага, цінності” заслуговують на увагу. Проте вважаємо, що блага, цінності не можна розглядати окремо від суспільних відносин. За своїм філософським розумінням цінності (так само як і блага) виступають як властивості предмета чи явища, однак вони властиві йому не від природи, не просто силою внутрішньої структури об'єкта самого по собі, а тому, що він притягнутий до сфери суспільного буття людини і став носієм певних соціальних відносин [79, с. 534]. Блага, цінності виступають предметами, із приводу яких існують суспільні відносини. Спрямовуючи злочинні діяння на певне благо, цінності, винний завжди завдає шкоди суспільним відносинам. Отже, досліджуючи об'єкт злочину, передбаченого ст. 372 КК України, ми будемо виходити з визначення об'єкта злочину як суспільних відносин, які поставлені державою під кримінально-правову охорону.

Властивість злочину заподіювати шкоду у різних сферах суспільного життя, різним об'єктам одночасно зумовила необхідність класифікації останніх. В юридичній літературі найбільш поширеною є триступенева класифікація об'єкта злочину “по вертикалі” на загальний, родовий та безпосередній об'єкти [62, с. 108–112; 66, с. 73–74; 80, с. 199]. На думку науковців, саме ця класифікація відповідає філософській концепції щодо загального, особливого та одиничного. Загальним є вся сукупність існуючих у суспільстві відносин, яка може бути представлена у вигляді певної системи. Її різні сторони, різні сфери суспільного життя можна визначити категорією особливого. І нарешті, будь-які конкретні відносини у суспільстві відповіда-

² Вінокуров В. Н. Объект преступления: теория, законодательство, практика : монография / Винокуров В. Н. – М. : Юрлитинформ, 2010. – С. 216.

ють категорії одиничного. При цьому під загальним об'єктом розуміють усю сукупність суспільних відносин, що охороняються законом про кримінальну відповідальність, під родовим – певну групу схожих (однорідних) суспільних відносин, на які посягає відповідна група злочинів, а під безпосереднім – конкретні суспільні відносини, на які безпосередньо посягає той чи інший злочин [81, с. 105].

Окрім вже викладеного підходу до класифікації об'єктів злочину, існує й інший – “по горизонталі”, згідно з яким безпосередній об'єкт поділяється на основний, додатковий і факультативний.

Виходячи із місця розташування норми про відповідальність за притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи у КК України і назви Розділу XVIII Особливої частини, можна зробити висновок про те, що родовим об'єктом аналізованого посягання є суспільні відносини, які забезпечують правосуддя.

Безсумнівно, що поняття “правосуддя” пов'язано передусім з діяльністю суду. У зв'язку з цим є, на перший погляд, незрозумілою позиція законодавця, який розмістив в цьому Розділі Особливої частини КК України норми, які встановлюють відповідальність, зокрема за посягання на діяльність органів досудового розслідування, забезпечення права на захист, виконання покарань³. Поясненням такому законодавчому рішенню є те, що законодавець, об'єднуючи в аналізованому розділі певну групу злочинів за родовим об'єктом, не прагнув відобразити в назві Розділу “Злочини проти правосуддя” включені до нього злочини. Очевидно, що законодавець прагнув продемонструвати в назві Розділу XVIII Особливої частини КК України всі злочини, які посягають на діяльність суду при здійсненні ним правосуддя всіх органів, які сприяють шляхом судочинства здійсненню судом його функцій, а також органів, які забезпечують виконання судових рішень. Слушною з цього приводу є думка російського криміналіста О.І. Чучаєва про те, що об'єктом злочинів, що входять в аналізовану групу, є сукупність суспільних відносин, які забезпечують нормальну, суворо регламентовану діяльність суду та органів, які йому в цьому сприяють, щодо реалізації завдань та цілей правосуддя [82, с. 98–101].

³ Актуальні проблеми кримінального права : навч. посіб. / В. М. Попович, П. А. Трачук, А. В. Андрушко, С. В. Логін. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – С. 184–185.

Враховуючи зміст положень Розділу XVIII Особливої частини КК України, можна констатувати, що такими органами є органи дізнання, досудового слідства, прокуратури, адвокатура, суд, органи виконання покарання. Доречно зазначити, що у кримінально–правовій доктрині тривалий час панував підхід щодо поділу злочинів проти правосуддя саме за їх суб'єктом. Обґрунтування такої позиції запропонувала Ш.С. Рашковська, яка зазначила, що “систему злочинів проти правосуддя уявляється більш правильним будувати за суб'єктом злочину. Такий критерій дозволяє більш чітко виявити особливості окремих груп злочинів, краще з'ясувати ступінь їх суспільної небезпеки і тому більш детально дослідити окремі склади злочинів, які охоплюються вказаними групами” [83, с.14–17]. Реалізацією такої позиції стала система злочинів проти правосуддя (залежно від суб'єкта злочину), яка була запропонована М.І. Загородніковим та М. І. Ковальовим: 1) злочини проти правосуддя, які вчиняються посадовими особами органів суду, прокуратури, дізнання, досудового слідства; 2) злочини проти правосуддя, які вчиняються окремими громадянами; 3) злочини проти правосуддя, які вчиняються засудженими або особами, взятими під варту [84, с. 452; 85, с. 303].

Не всі науковці поділяють вказану класифікацію. Так, А.В. Федоров вважає, що поділ злочинів залежно від суб'єкта злочину не має наукової цінності та теоретично необґрунтований [86, с. 101]. Така позиція є досить сумнівною, бо класифікація злочинів проти правосуддя залежно від суб'єкта злочину, по–перше, допомагає зорієнтуватися, від кого саме захищається правосуддя за допомогою кримінально–правової заборони, а також правильно визначити особу, яка буде підлягати кримінальній відповідальності за конкретний злочин проти правосуддя; по–друге, вона дозволяє виявити й окремі прогалини у законі про кримінальну відповідальність [4, с. 69].

Також слід пригадати, що існує класифікація злочинів проти правосуддя за мішаним критерієм (наприклад, за об'єктом та суб'єктом злочину) [87, с. 210] (Див. Додаток Б).

Таку класифікацію злочинів проти правосуддя, фактично, пропонує Ю.В. Александров та інші науковці: 1) злочини проти правосуддя, що вчиняються службовими особами, які здійснюють чи забезпечують здійснення правосуддя (ст.ст. 371–375, 380, 381 КК України); 2) злочини проти правосуддя, що вчиняються особами, на яких покла-

дені обов'язки зі сприяння у здійсненні правосуддя (ст.ст. 384, 385, 387 КК України); 3) злочини проти правосуддя, що вчиняються засудженими або особами, які перебувають під вартою (ст.ст. 389–395 КК України); 4) злочини проти правосуддя, що вчиняються особами, які не мають безпосереднього відношення до здійснення правосуддя (ст.ст. 376 – 379, 382, 383, 386, 388, 396 КК України); 5) злочини, що посягають на життя, здоров'я, особисту безпеку, інші блага і інтереси захисників чи представників особи у зв'язку з їх діяльністю з надання правової допомоги (ст.ст. 397 – 400 КК України) [88, с. 602–603; 89, с. 86–88]. Науковець вказує, що ця класифікація визначена за безпосередніми об'єктами [88, с. 602]. Така позиція є сумнівною, оскільки чотири види злочинів проти правосуддя поділені якраз за суб'єктом, а п'ятий вид стосується безпосереднього об'єкта злочину.

Хоча також окремі науковці (М.А. Гараніна) вважають таку класифікацію не прийнятною, оскільки система не може будуватися одночасно на декількох критеріях, тому такі пропозиції змінюють критерій систематизації норм Особливої частини з об'єктивної в суб'єктивну сферу [90, с. 23].

Утім, у сучасній юридичній літературі злочини проти правосуддя поділяються переважно залежно від об'єкта злочинного посягання.

Так, одними з перших у 1968 році запропонували побудувати систему злочинів проти правосуддя з урахуванням ознак їх об'єкта російські вчені І.С. Власов та І.М. Тяжкова. “Має сенс, вказували науковці, – виділити використання судово–слідчими працівниками їх прав в інтересах здійснення завдань правосуддя, а не всупереч їм, у якості підгрупового об'єкта злочинів, передбачених ст. 176–179 КК РРФСР” [91, с. 46].

Українські вчені в якості *родового об'єкта* злочинів проти правосуддя виділяють відносини, що забезпечують: а) нормальну діяльність органів дізнання, слідства і прокуратури в сфері кримінального судочинства; б) нормальну діяльність суду стосовно здійснення правосуддя у кримінальних та цивільних справах; в) нормальну діяльність органів, що здійснюють виконання рішень і вироків [92, с. 309].

На нашу думку, зазначена позиція вчених містить певні протиріччя.

Як відомо, під родовим об'єктом злочину розуміють об'єкт, яким охоплюється певне коло тотожних чи однорідних за своєю соціаль-

ною і економічною сутністю суспільних відносин, які через це повинні охоронятися єдиним комплексом взаємозалежних кримінально-правових норм [67, с. 85]. Значення родового об'єкта злочину полягає насамперед у тому, що він дає можливість провести класифікацію всіх злочинів і кримінально-правових норм, які встановлюють відповідальність за їх вчинення. Саме ця його властивість була покладена в основу побудови Особливої частини КК України, що дозволило законодавцю в цілому правильно об'єднати в межах одного розділу КК України норми, в яких встановлюється відповідальність за посягання на тотожні чи однорідні суспільні відносини [81, с. 106]. До Розділу XVIII Особливої частини КК “Злочини проти правосуддя” включені норми про відповідальність за посягання на існуючу в нашій державі систему правосуддя. Тому виділення в межах цього розділу в якості родового об'єкта однорідних відносин, які забезпечують різні сфери здійснення правосуддя, є, на нашу думку, не зовсім коректним. За такої умови назва аналізованого розділу повинна була б бути, наприклад, такою, “Злочини проти правосуддя та інші злочини, що забезпечують цю діяльність органами дізнання, досудового слідства, прокуратури, захисниками і представниками особи, а також установами, які виконують судові рішення”.

Досить оригінальну систематизацію злочинів проти правосуддя запропонувала Л.В. Лобанова. В залежності від суттєвих якостей правосуддя (з урахуванням задач, які поставлені державою для правосуддя) відповідні злочини науковець поділяє на дві групи: 1) злочини, які посягають на суспільні відносини, які забезпечують реалізацію процесуальної діяльності; 2) злочини, які посягають на суспільні відносини, які забезпечують виконання процесуальних актів [4, с. 77]. Далі він пропонує деталізацію цих груп.⁴ Нашу увагу, безумовно, привернула перша група таких злочинів. Указана група в залежності від задач правосуддя поділена на такі підгрупи: 1) посягання на правосуддя як на пізнавально-правозастосовну діяльність (ст. ст. 303, 305, 307, 308 КК РФ); 2) посягання на правосуддя як на охоронну діяльність (ст.ст. 299, 300, 304, 316 КК РФ); 3) посягання на правосуддя як на суворо регламентовану діяльність (ст. ст. 301, 302 КК РФ) – (посягання на процесуальну форму) [11, с. 78]. До другої підгрупи були внесені

⁴ Лобанова Л. В. Преступления против правосудия. Общая характеристика и классификация : Учебное пособие / Л. В. Лобанова. – Волгоград : Изд-во Волгу, 2004. – С. 34, 35.

норми про відповідальність за притягнення як обвинуваченого завідомо невинуваті особи, незаконне звільнення від кримінальної відповідальності, провокація хабара або комерційного підкупу та приховування злочинів. Така класифікація має значне теоретичне значення, але можна погодитися з думкою Ю. І. Кулешова, що вона досить ускладнена, і це знижує її практичну цінність [87, с. 212]. Також об'єднання різних не тільки за змістом, але й за видовим об'єктом злочинів, на нашу думку, не є зовсім логічним і тому не може бути сприйнятим.

Інші вітчизняні науковці вважають, що відносини, які забезпечують: “1) реалізацію конституційних принципів діяльності органів досудового слідства, дізнання, прокуратури і суду; 2) реалізацію захисту життя, здоров'я, особистої безпеки, майна суддів, засідателів та інших учасників судочинства; 3) одержання достовірних доказів та істинних висновків у справі; 4) своєчасне розкриття і прискінення злочинів; 5) виконання вироку (рішення) і призначеного ним покарання є *безпосередніми об'єктами* (курсив наш) злочинів проти правосуддя” [8, с. 207–208; 93, с. 553–554].

Подібну позицію мають й інші науковці. Так, В.І. Осадчий, В.О. Останін, М.І. Кулик поділяють ці злочини, в залежності від властивостей безпосереднього об'єкта, на такі групи: 1) злочини проти конституційних принципів діяльності органів розслідування, прокуратури і суду; 2) злочини проти безпеки, честі та гідності суддів, народних засідателів, присяжних; 3) злочини проти прав та інтересів суб'єктів кримінального або цивільного процесу; 4) злочини проти інтересів всебічного, повного й неупередженого розслідування і судового розгляду кримінальних справ; 5) злочини проти інтересів своєчасного присікання та розкриття злочинів [94, с. 47–49]. Аналогічну, але більш повну класифікацію пропонують В.В. Кузнецов, А. В. Савченко, В.С. Плугатир, які доповнюють таку систему злочинами проти інтересів забезпечення неухильного виконання судових рішень [95, с. 24–25] (Див. Додаток Б).

Ці точки зору також потребують певних зауважень. У науці кримінального права під безпосереднім об'єктом злочину розуміють ті конкретні суспільні відносини, які поставлені законодавцем під охорону певного кримінального закону та яким спричиняється шкода злочином, що охоплюється ознаками даного складу злочину [67,

с.88]. Зазначене дозволяє зробити висновок про те, що про безпосередній об'єкт злочину (основний та додатковий) можна судити лише в тому випадку, коли буде вчинений відповідний конкретний злочин. Наприклад, поки завідомо невинний не буде притягнутий до кримінальної відповідальності, ми не зможемо повністю визначити, яка шкода була спричинена цими діями основному та додатковому безпосередньому об'єкту. Слушною з цього приводу є думка вітчизняного криміналіста М.Й. Коржанського, який переконливо довів, що “безпосереднім об'єктом злочинів необхідно вважати об'єкт конкретного посягання” [96, с. 25]. Таким чином, безпосередній об'єкт не може бути покладений в основу запропонованої зазначеними вченими класифікації.

На нашу думку, критерієм наведених класифікацій злочинів проти правосуддя є не родовий та безпосередній об'єкти цих злочинів (як стверджують науковці), а *видовий об'єкт* злочину, який становить собою групу одновидових суспільних відносин. Зазначене дозволяє погодитися із вченими, які вважають, що триступенева класифікація об'єкта злочину не дозволяє повною мірою відобразити структуру об'єкта злочину.⁵

З урахуванням цього ними було запропоновано чотириступеневу класифікацію об'єкта злочину “по вертикалі” на загальний, родовий, видовий та безпосередній [75, с. 129]. І саме чотириступенева класифікація об'єкта злочину, зауважує В.Я. Тацій, має практичне значення і може бути використана при побудові тієї або іншої групи злочинів [97, с. 88]. Очевидно, що виділення видового об'єкта злочинів проти правосуддя дозволяє більш чітко виокремити із суспільних відносин, які забезпечують правосуддя, певну групу відносин, які мають спільні ознаки за об'єктом, в тому числі аналізованого нами посягання. Отже, вважаємо, що видовим об'єктом злочину, передбаченого ст. 372 КК України “Притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності”, є відносини, які забезпечують реалізацію конституційних принципів діяльності органів досудового слідства, дізнання, прокуратури і суду. Окрім зазначеного злочину, на цей видовий об'єкт посягають також злочини, передбачені ст. 371 КК Укра-

⁵ Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : [монографія] / Хавронюк М. І. – К. : Юрисконсульт, 2006. – С. 949.

їни “Завідомо незаконні затримання, привід або арешт”, ст. 374 КК “Порушення права на захист”, ст. 375 КК України “Постановлення суддею (судьями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови”; ст. 376 КК України “Втручання в діяльність судових органів”; ст. 397 КК України “Втручання в діяльність захисника чи представника особи”.

Зазначимо, що саме чотириступенева класифікація об'єкта злочину “по вертикалі” покладена в основу конструювання Кримінальних кодексів окремих зарубіжних держав. Зокрема, КК Грузії містить Розділ XII “Злочини проти судової влади”, в якій зосереджено чотири глави: 1) злочини проти діяльності судових органів; 2) злочини проти процесуального порядку здобуття доказів; 3) діяння, спрямовані проти своєчасного розкриття та попередження злочинів; 4) злочини проти виконання судових актів [42]. Чотириступенева класифікація об'єкта злочину “по вертикалі” використана також і при розробці КК Франції, який зараз містить Главу “Про посягання на діяльність суду” (Глава 4 Розділу III), що об'єднує три відділи: 1) про створення перешкод судовому переслідуванню; 2) про створення перешкод відправленню правосуддю; 3) про посягання на судову владу [52]. Вважаємо, що вітчизняному законодавцю варто було б запозичити цей позитивний законодавчий досвід при конструюванні положень Особливої частини КК.

Як вже зазначалося, у науці кримінального права під безпосереднім об'єктом злочину розуміють ті конкретні суспільні відносини, які поставлені законодавцем під охорону певного кримінального закону та яким спричиняється шкода злочином, що підпадає під ознаки даного складу злочину. Основним безпосереднім об'єктом є ті суспільні відносини, котрі даним злочином завжди порушуються або ставляться в небезпеку порушення [67, с. 87–89]. Безпосередній об'єкт злочину може бути основним та додатковим.

Стосовно визначення основного безпосереднього об'єкта злочину – притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи – в юридичній літературі висловлюються різні думки.

Так, В.В. Кудрявцев вважає, що згадане діяння посягає на недоторканність і свободу громадянина [98, с. 752]. Аналогічну позицію зайняв й М.Й. Коржанський, який безпосереднім об'єктом злочину визначив також особисту недоторканність і свободу громадянина [99, с. 564]. Такі думки є досить спірними, оскільки науковці при визначенні основно-

го безпосереднього об'єкта, фактично, підміняють його додатковим безпосереднім об'єктом. Більш точною є позиція А.М. Бойка, який стверджує, що об'єктом цього злочину є правосуддя в частині забезпечення доведеності вини і гарантії захищеності прав особи від незаконного обвинувачення [100, с. 1072–1073]. На думку В.І. Тютюгіна, об'єктом цього злочину є правовідносини, що забезпечують конституційні принципи діяльності органів досудового слідства, дізнання, прокуратури і суду. Автор переконаний в тому, що притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності є грубим порушенням Конституції України і являє собою зловживання тими владними повноваженнями, що надані службовим особам у сфері кримінального судочинства [25, с. 510]. Інший вітчизняний науковець переконаний в тому, що безпосереднім об'єктом аналізованого злочину є нормальна, така, що відповідає вимогам закону, діяльність органів дізнання, досудового слідства і прокуратури в частині вирішення питання про доведеність вини особи у вчиненому злочині. Додатковим об'єктом цього злочину є конституційне право особи на свободу та особисту недоторканність [88, с. 605].

Відрізняються погляди щодо безпосереднього об'єкта аналізованого злочину і у російських криміналістів. Так, одні вчені вважають, що притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи посягає на встановлений законом порядок притягнення до кримінальної відповідальності. Притягнення до кримінальної відповідальності особи, невинність якої у вчиненні злочину очевидна, порушує гарантовані конституційні права людини і громадянина, завдає шкоду інтересам правосуддя, створює у людей почуття соціальної і правової незахищеності, спричиняє тяжку шкоду потерпілому (моральну, фізичну, матеріальну) [101, с. 398]. Інші російські правознавці вважають, що об'єктом цього злочину є як законна діяльність органів правосуддя, попереднього розслідування щодо реалізації ними принципів законності і справедливості, так і особа потерпілого, його права і законні інтереси [102, с. 447]. Б. Ю. Дзидзарія вважає таким об'єктом “відносини, що забезпечують законний порядок діяльності органів попереднього розслідування (слідчих, осіб, що здійснюють дізнання, прокурорів)”.⁶ Втім, є і такі, зокрема О.В. Федоров, котрі безпосе-

⁶ Дзидзарія Б. Ю. Уголовно-правовая защита прав подозреваемого и обвиняемого : автореф. дис. на соискание научн. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 “Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право” / Б. Ю. Дзидзария. – Тамбов, 2009. – С. 18–19.

реднім об'єктом притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи пропонують визнавати суспільні відносини, що забезпечують захист особистості від незаконного обвинувачення, обмеження її прав і свобод як одного з соціальних і правових призначень кримінального судочинства [103, с. 13].

Водночас, на думку білоруських юристів, безпосереднім об'єктом аналізованого злочину є суспільні відносини, що забезпечують нормальну, регламентовану кримінально-процесуальним законодавством діяльність органів попереднього розслідування. При цьому спричиняється шкода додатковому об'єкту: правам і законним інтересам громадян [104, с. 836].

Вирішення питання про основний безпосередній об'єкт притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи необхідно здійснювати у контексті визначення структури суспільних відносин, на які посягає цей злочин. У юридичній літературі найбільш поширеною є думка, що складовими суспільних відносин необхідно визнавати: 1) носіїв (суб'єктів) відносин; 2) предмет, з приводу якого існують відносини; 3) суспільно значуща діяльність (соціальний зв'язок) як зміст відносин [65, с. 14; 67, с. 16; 81, с. 98–99; 105, с. 138]. Втім, разом із зазначеними трьома елементами, деякі криміналісти до структури суспільних відносин включають й інші елементи. Наприклад, О.В. Кузнецов вважає, що до складу суспільних відносин необхідно включати також і інтерес, оскільки він є складовою системи особистості [106, с. 55]. Інші вважають доцільним доповнити структуру суспільних відносин таким елементом, як умови існування відносин [105, с. 203]. Водночас треті переконані в тому, що своєрідним зовнішнім елементом, який не входить до складу самих суспільних відносин, є правова форма, правова оболонка – правовідносини, які встановлені для забезпечення реалізації фактичних суспільних відносин [106, с. 144–145].

Вважаємо, що доповнення структури суспільних відносин іншими елементами є недоцільним. Очевидно, що це призведе до неприродного, необгрунтованого звуження чи розширення поняття суспільних відносин; підміни понять елементів відносин. Тому свій аналіз структури суспільних відносин ми будемо будувати на основі найбільш поширеної позиції з цього приводу, яка сформована А.О. Піонтковським, В.Я. Тацієм.

Суспільні відносини – це відносини між людьми (спільностями людей), які вступають у соціальні зв'язки у процесі їх матеріального та духовного життя з приводу різних предметів, благ [67, с. 22]. Отже, аналіз безпосереднього об'єкта аналізованого злочину необхідно починати із визначення носіїв (суб'єктів) суспільного відносин, на які посягає злочин.

Склад суспільних відносин визначають їх суб'єкти. Безсуб'єктних відносин у реальній дійсності не існує. Якщо немає учасників відносин, то не існує й самих відносин. Суб'єктами суспільних відносин виступають, як правило, держава, різноманітні об'єднання громадян, юридичні і фізичні особи. Вважаємо, що, характеризуючи суб'єктний склад суспільних відносин, більш коректним є використання термінологічного звороту “фізичні та юридичні особи”, оскільки термін “юридична особа” охоплює всі підприємства, установи, організації та державні органи (які виступають від імені держави), а термін “фізична особа” – будь-яку людину (громадянина України, іноземця чи особу без громадянства).

Аналіз положень закону про кримінальну відповідальність свідчить про те, що в низці норм законодавець прямо визначає суб'єктів (учасників) суспільних відносин. Наприклад, із змісту ст. 375 КК України “Постановлення суддею (судьями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови”, ст. 376 КК України “Втручання в діяльність судових органів” можна зробити висновок про те, що одним із учасників суспільних відносин при вчиненні цих злочинів є суддя.

Для встановлення суб'єктів відносин, які є об'єктом аналізованого злочину, необхідно звернутися до диспозиції ст. 372 КК України, в якій, зокрема, зазначено: притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності слідчим, прокурором чи іншою уповноваженою на те законом особою. Отже, суб'єктами суспільних відносин, що поставлені під охорону законодавцем в аналізованому випадку, є: 1) фізична особа, яка є невинною у вчиненні злочину (незалежно від віку, національності, громадянства тощо); 2) юридичні особи – органи досудового розслідування, прокуратури.

Іншим обов'язковим елементом будь-яких суспільних відносин є їх предмет. В якості предмета суспільних відносин у науці справедливо визнають все те, з приводу чого або у зв'язку з чим існують саме ці відносини [65, с. 47; 108, с. 76]. Вважаємо, що предметом суспіль-

них відносин в аналізованій сфері є встановлений законом порядок притягнення до кримінальної відповідальності.

Соціальний зв'язок визначає зміст суспільних відносин. Під ним розуміють певну взаємодію, певний взаємозв'язок суб'єктів суспільних відносин [81, с. 99]. При цьому соціальний зв'язок як складову суспільних відносин не можна ототожнювати із самими суспільними відносинами, оскільки він завжди залишається лише частиною структури останніх.

У філософській літературі слушно зазначається, що основа суспільних відносин – це суспільна діяльність людей як єдиний можливий спосіб існування соціальної дійсності, усієї матеріально-духовної культури людства. Соціальний зв'язок – це не що інше, як певний вид людської діяльності. Причому ця діяльність носить самий різний характер. Вона може бути викликана не лише соціальними, а й біологічними, чисто фізичними властивостями людини [109, с. 21–29]. Прояв соціального зв'язку назовні відбувається в різноманітних формах людської діяльності.

Основний зміст відносин у сфері забезпечення реалізації конституційних принципів діяльності органів досудового слідства, дізнання, прокуратури і суду полягає у здійсненні цими суб'єктами правомірної (із дотримання прав фізичних і юридичних осіб, встановленої законом процедури) правоохоронної діяльності і в обов'язку інших фізичних та юридичних осіб цьому не перешкоджати.

Частина 1 ст. 62 Конституції України встановлює, що особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. При цьому обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях (ч. 3 ст. 62 Конституції України). У свою чергу, ст. 131 “Притягнення як обвинуваченого” КПК України визначає, що, коли є досить доказів, які вказують на вчинення злочину певною особою, слідчий виносить мотивовану постанову про притягнення цієї особи як обвинуваченого. Наведене дозволяє зробити висновок про те, що соціальний зв'язок як елемент суспільних відносин полягає у взаємодії органів досудового розслідування, прокуратури та фізичних осіб при притягненні останніх до кримінальної відповідальності.

Отже, з'ясована нами структура та сутність суспільних відносин у сфері забезпечення конституційних принципів діяльності органів досудового слідства, дізнання та прокуратури дозволяє стверджувати, що *основним безпосереднім об'єктом* аналізованого нами злочину є суспільні відносини, що забезпечують врегульовану Конституцією України та кримінально–процесуальним законодавством діяльність органів дізнання, досудового слідства та прокуратури щодо притягнення фізичних осіб до кримінальної відповідальності.

Вище зазначалося, що безпосередній об'єкт злочину може бути як основним, так і додатковим. У зв'язку з цим постає питання про наявність додаткового безпосереднього об'єкта притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи.

Додатковий безпосередній об'єкт злочину підрозділяється на обов'язковий та факультативний. Необхідність даної класифікації обумовлена тим, що один злочин може одночасно спричинити шкоду декільком суспільним відносинам. У науці кримінального права під додатковим обов'язковим безпосереднім об'єктом розуміють “такий об'єкт, котрий у даному складі злочину має місце завжди, у будь–якому випадку вчинення певного злочину”, а під додатковим факультативним – “ті суспільні відносини, що охороняються законом про кримінальну відповідальність, котрим не в усіх випадках спричиняється шкода при вчиненні злочину”.

Б.Ю. Дзидзарія вважає додатковим обов'язковим безпосереднім об'єктом цього злочину “... здоров'я, честь, гідність, ділову репутацію особи та майно особи, яка незаконно притягнута до кримінальної відповідальності”.⁷ Така позиція має право на існування. Однак злочин завдає шкоди супутньо різним суспільним відносинам і тому є не зовсім коректним обмежитися вказівкою лише на вказані російським вченим права людини.

Вважаємо, що *додатковим обов'язковим безпосереднім об'єктом* притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи є визначені Конституцією України (ст. 62) та КПК України права та інтереси особи, що притягується до кримінальної відповідальності.

⁷ Дзидзарія Б. Ю. Уголовно-правовая защита прав подозреваемого и обвиняемого : автореф. дис. на соискание научн. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 “Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право” / Б. Ю. Дзидзария. – Тамбов, 2009. – С. 18-19.

Додатковим факультативним безпосереднім об'єктом аналізованого злочину (у разі штучного створення доказів обвинувачення або іншій фальсифікації доказів) можуть виступати суспільні відносини, що забезпечують визначений законом порядок діяльності державного апарату в частині підготовки, складання і використання офіційних документів [110, с. 151]. Такі діяння підлягають кваліфікації за ч. 2 ст. 372 КК України.

Виникає запитання: які ще обов'язкові ознаки об'єкта, окрім суспільних відносин, наявні у складі злочину, що передбачений ст. 372 КК України?

У кримінально–правовій літературі є домінуючою позиція, що у вказаному складі злочину відсутні будь–які інші обов'язкові ознаки об'єкта злочину [4, с.52–72; 26, с. 525; 87, с. 228; 98, с. 752; 100, с. 1072; 111, с. 668; 112, с.1244–1245].

З такою позицією, на нашу думку, не можна погодитися.

Можна вважати правильною думку окремих науковців (М.В. Сенаторова та В.І. Тютюгіна), що потерпілий є обов'язковою ознакою об'єкта складу злочину, який передбачений ст. 372 КК України [113, с. 91; 114, с. 1013]. Так М.В. Сенаторов відносить таку невинну у вчиненні злочину особу до виду потерпілих, статус яких обумовлюється відносинами, пов'язаними зі здійсненням правосуддя [113, с. 91]. Дана позиція може ґрунтуватися на таких обставинах.

По–перше, як вже зазначалося, одним із суб'єктів суспільних відносин, що поставлені під охорону законодавцем в ст. 372 КК України, є фізична особа, яка є невинною у вчиненні злочину (незалежно від віку, національності, громадянства тощо), тобто потерпілий є обов'язковим учасником вказаних суспільних відносин. Між іншим, на потерпілого як про учасника суспільного відношення вказують Є.О. Фролов [115, с. 30] та В. Я. Тацій [67, с. 30]. Аналогічні судження щодо визначення місця потерпілого у структурі об'єкта злочину висловлюють у сучасних дисертаційних дослідженнях В. Є. Батюкова, І.А. Фаргієв, М. В. Сенаторов, Б.В. Сидоров [116, с. 41; 117, с. 47–48; 113, с. 110; 118 с. 61–75; 119, с. 257].

По–друге, потерпілий безпосередньо вказаний в диспозиції ч. 1 ст. 372 КК України: “притягнення завідомо невинного (курсив наш) до кримінальної відповідальності”.

Визначившись з тим, що потерпілий є обов'язковою ознакою об'єкта складу злочину, який передбачений ст. 372 КК України, спробуємо визначити основні ознаки такої особи.

Потерпілий як ознака об'єкта складу злочину, що передбачений ст. 372 КК України, має такі ознаки: 1) особа є невинуватою у тому злочині, в якому вона обвинувачується; 2) особа набуває незаконно процесуального статусу обвинуваченого. При визначенні такого потерпілого слід чітко встановити, що вона є невинною, бо якщо особа є винною, але при притягненні був порушений лише процесуальний порядок притягнення її до кримінальної відповідальності (наприклад, притягнення посла іноземної держави з порушенням вимог ч. 4 ст. 6 КК України), то такі дії винного не охоплюються складом злочину, який передбачений ст. 372 КК України [114, с. 1013]. При цьому можлива кваліфікація, при наявності підстав, як зловживання владою (ст. 364 КК України).

Слід погодитися з позицією Г.О. Усатого, що термін “невинна особа”, який дотепер використовується у чинному кримінальному законодавстві, не відповідає ст. 62 Конституції України, де він давно змінений на більш точне за змістом поняття – “невинувата особа”.⁸ Тому вважаємо цілком прийнятним використання в монографії останнього терміна та внесення відповідних змін до ст. 372 КК України.

Остання ознака вказаного потерпілого може викликати певні питання у ймовірних опонентів. На нашу думку, винесення постанови про притягнення в якості обвинуваченого перетворює підозрюваного в статус саме обвинуваченого і цей статус вже сам завдає моральної шкоди потерпілому, навіть якщо не згадувати про інші правові та процесуальні обмеження щодо цієї особи.

Ці ознаки мають як матеріальний, так і процесуальний зміст. Вони дозволяють відмежувати злочин, який передбачений ст. 372 КК України від суміжних складів злочину.

Також виникає запитання, а чи є предмет обов'язковою ознакою об'єкту складу злочину, який передбачений ст. 372 КК України?

⁸ Усатий Г. О. Відгук офіційного опонента на дисертацію Сийпюкі Миколи Васильовича «Кримінально-правова характеристика притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності», подану на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія, кримінально-виконавче право / Усатий Г. О. – К., 2009. – С. 9.

На перший погляд, предмет злочину безпосередньо не вказаний в диспозиції ч.1 ст. 372 КК України, тому, на думку, В. М. Кудрявцева він не є обов'язковою ознакою об'єкта складу злочину [120, с. 131]. Іншої позиції притримується Є.В. Лашук, який вказує: “Предмет має бути визначеним у кримінальному законі або логічно випливати зі змісту відповідного об'єкта злочину. Лише у випадках, коли предмет визначений (безпосередньо чи опосередковано) у диспозиції певної кримінально-правової норми, він виступає обов'язковою ознакою конкретного об'єкта злочину”. [119, с.63]. Ці позиції є, безумовно, різні за змістом. Тому не можна погодитися з позицією окремих науковців, які вважають, що вказані точки зору мають право на існування, і при цьому, поєднуючи їх, пропонують фактично визнати правильною першу позицію [121, с. 191]. Слід зазначити, що остання позиція є домінуючою в теорії кримінального права [74, с. 210]. На нашу думку, така позиція відповідає реальним вимогам при конструюванні складу злочину. Пригадаємо, наприклад, що мотив не вказаний у диспозиції ч.1 ст. 185 КК України “Крадіжка”, але при цьому немає сумнівів, що він є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони відповідного складу злочину. Тому аргументація, що якщо предмет злочину безпосередньо не вказаний в диспозиції ч.1 ст. 372 КК України, він не є обов'язковою ознакою об'єкта цього складу злочину, на нашу думку, є не досить обґрунтована і не може бути сприйнята як певна аксіома.

По-друге, для того, щоб визначитися, чи є предмет притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи, слід пригадати поняття предмета злочину. Можна цілком погодитися з думкою Є.В. Лашука, що “предмет злочину – це факультативна ознака об'єкта злочину, що знаходить свій прояв у матеріальних цінностях (котрі людина може сприймати органами чуття чи фіксувати спеціальними технічними засобами), з приводу яких та (або) шляхом безпосереднього впливу на які вчиняється злочинне діяння” [119, с. 59]. На наш погляд, таким предметом злочину, який передбачений ст. 372 КК України, є постанова про притягнення особи в якості обвинуваченого. Спробуємо пояснити таке положення.

Якщо постанова про притягнення особи в якості обвинуваченого є предметом злочину, то вона повинна мати певні ознаки (фізичну, соціальну і юридичну) й відповідати наступним умовам: “1) пред-

мет злочину – це матеріальні цінності, що фіксуються органами чуття людини або спеціальними технічними засобами; 2) предмет злочину є складовою об’єкта злочину та нерозривно пов’язаний із суспільними відносинами, які охороняються кримінальним законом; 3) предмет злочину пов’язаний з об’єктивною стороною – з приводу предмета вчиняються злочинні діяння та (або) здійснюється безпосередній злочинний вплив на нього, а також предмет відрізняється від “активних” ознак – знарядь і засобів вчинення злочину своєю “пасивністю” і зв’язком з об’єктом злочину; 4) предмет злочину пов’язаний з метою злочинця певним чином на нього вплинути (саме з приводу цього предмета вчиняється злочин); 5) предмет злочину є факультативною ознакою об’єкта злочину (якщо він визначений у законі або логічно випливає з його змісту, – предмет стає обов’язковою ознакою конкретного складу злочину)” [119, с.86].

По–перше, постанова про притягнення особи в якості обвинуваченого – це офіційний кримінально–процесуальний документ, який складений на підставі кримінально–процесуального закону уповноваженим на це суб’єктом у зв’язку із здійсненням будь–яких процесуальних актів (виконанням процесуальних дій або прийняттям рішень), у якому зафіксовано інформацію, що відображає хід та результати діяльності суб’єктів кримінального процесу, зміст та форму процесуальної дії або рішення [122, с. 177]. Зміст і форма постанови про притягнення як обвинуваченого визначаються ст. 132 КПК України, у відповідності з якою цей процесуальний акт має складатися з трьох частин: вступної, описово–мотивувальної та резолютивної. Також слід пригадати, що офіційні документи в теорії кримінального права беззаперечно визнаються предметом певних злочинів [123, с. 10–16].

По–друге, як відомо, предмет злочину є складовою об’єкта злочину та нерозривно пов’язаний із суспільними відносинами, які охороняються законом про кримінальну відповідальність і яким завдається шкода чи створюється загроза її заподіяння. У дослідженні було зазначено, що основним безпосереднім об’єктом вказаного злочину є суспільні відносини, що забезпечують врегульовану Конституцією України та кримінально–процесуальним законодавством діяльність органів дізнання, досудового слідства та прокуратури щодо притягнення фізичних осіб до кримінальної відповідальності. Така діяльність неможлива без винесення постанови про притягнення особи в

якості обвинуваченого [124, с. 251–255]. Це основний процесуальний документ, який дозволяє попередньо сформулювати обвинувачення особі, і тому вказана постанова має пряме відношення до об’єкта злочину, який передбачений ст. 372 КК України.

По–третє, постанова про притягнення особи в якості обвинуваченого пов’язана з об’єктивною стороною. Вчинити вказаний злочин без винесення відповідної постанови неможливо. Саме складання постанови в незалежності від способу її оформлення є змістом об’єктивної сторони. Тобто, на цю постанову відбувається злочинний вплив. Постанова не може бути знаряддям чи засобом вчинення такого злочину. Оскільки, як відомо, знаряддя та засоби вчинення злочину відрізняються від предмета злочину тим, що вони не мають жодного зв’язку з тими суспільними відносинами, на яке вчиняється посягання [125, с. 194]. Вказана постанова, як вже було зазначено, має пряме відношення до об’єкта злочину і тому не може бути знаряддям чи засобом вчинення такого злочину, якими можуть бути комп’ютерна техніка, друкарська машинка, ручка, папір. Слідчий, наприклад, складає постанову на комп’ютері та роздруковує на принтері. Вказані знаряддя мають “активні” ознаки, а сама постанова є умовно “пасивною”, тобто на неї здійснюється вплив.

По–четверте, постанова про притягнення особи як обвинуваченого виражає у визначеній законом формі переконання слідчого (особи, яка провадить дізнання) про наявність у діях особи, яка притягується як обвинувачений, складу злочину [122, с. 381]. Якщо слідчий прагне притягнути до кримінальної відповідальності невинувату особу, то логічно він повинен скласти завідомо для нього неправдиву саме постанову. Тобто мета слідчого складається з бажання винести фальсифіковану постанову та притягнути завдяки цьому до кримінальної відповідальності невинувату особу.

По–п’яте, ми вже вказували, що відповідна постанова, хоча і не визначена безпосередньо у диспозиції ч.1 ст. 372 КК України, але логічно випливає з його змісту, тобто такий предмет стає обов’язковою ознакою зазначеного складу злочину.

До речі, слід порівняти предмети злочинів, які передбачені ст. 372 КК України та ст. 366 КК України. У кримінально–правовій літературі не виникає жодних сумнівів, що офіційні документи є предметом злочину, який передбачений ст. 366 КК України [126, с. 31]. Службо-

ва особа складає неправдивий документ, тобто вносить до документа, який зовні оформлено правильно, відомості, що не відповідають дійсності повністю або частково. Що цікаво, таке положення відноситься як до притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи, так і до службового підроблення. Тобто порівняння вказаних складів злочину дозволяє зробити висновок не тільки про подібність вказаних злочинів, але й про однакове визначення предметів злочину обов'язковими ознаками відповідних об'єктів складів злочинів.

Проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що постанова про притягнення особи як обвинуваченого є обов'язковим предметом складу злочину, який передбачений ст. 372 КК України.

Підсумовуючи викладене у цьому підрозділі, слід визначити такі визначальні положення.

Родовим об'єктом притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи є суспільні відносини, які забезпечують кримінально-правову охорону правосуддя. Видовим об'єктом злочину, передбаченого ст. 372 КК України "Притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності", є відносини, які забезпечують реалізацію конституційних принципів діяльності органів досудового слідства, дізнання, прокуратури і суду. Основним безпосереднім об'єктом цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують врегульовану Конституцією України та кримінально-процесуальним законодавством діяльність органів дізнання, досудового слідства та прокуратури щодо притягнення фізичних осіб до кримінальної відповідальності. Додатковим обов'язковим безпосереднім об'єктом притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи є визначені Конституцією України (ст. 62) та КПК України права та інтереси особи, що притягується до кримінальної відповідальності. Додатковим факультативним безпосереднім об'єктом аналізованого злочину можуть виступати суспільні відносини, що забезпечують визначений законом порядок діяльності державного апарату в частині підготовки, складання і використання офіційних документів у разі штучного створення доказів обвинувачення або іншої фальсифікації доказів.

За структурою основний безпосередній об'єкт цього злочину поділяється на такі обов'язкові ознаки: суспільні відносини, що забезпечують врегульовану Конституцією України та кримінально-процесуальним законодавством діяльність органів дізнання, досудового

слідства та прокуратури щодо притягнення фізичних осіб до кримінальної відповідальності; предмет злочину (постанова про притягнення особи як обвинуваченого); потерпілий від злочину, який має такі ознаки: 1) особа є невинуватою у тому злочині, в якому вона обвинувачується; 2) особа набуває незаконно процесуального статусу обвинуваченого.

2.2. Зміст об'єктивної сторони притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи

Юридичний аналіз складу злочину вимагає належного аналізу його об'єктивних і суб'єктивних ознак. Розмежування об'єктивних і суб'єктивних ознак складу злочину у кримінальному праві не є випадковим. Цей поділ впливає із загальних уявлень про діяльність людини в суспільстві. Як відомо, така діяльність утворює органічну єдність, яка, з однієї сторони, характеризує зовнішню сторону певної поведінки (дія, вчинок), а з іншої – процес психічної діяльності особи. Ці складові можуть мати різні ступені активності, але за будь-яких умов єдність фізичних і психічних процесів завжди становить суть діяльності особи.

У юридичній літературі об'єктивну сторону складу злочину визначають переважно як сукупність ознак, що характеризують зовнішній прояв злочину. До таких ознак відносять суспільно небезпечне діяння, суспільно небезпечні наслідки, причинний зв'язок між діянням та суспільно небезпечними наслідками, а також місце, час, обстановку, спосіб, засоби та знаряддя вчинення злочину [74, с. 213; 81, с. 111]. Зазначені ознаки об'єктивної сторони складу злочину розподіляються на обов'язкові та факультативні. Слід зазначити, що більшість науковців обов'язковою ознакою об'єктивної сторони визнають лише суспільно небезпечне діяння, а всі інші відносять до факультативних. Проте зустрічаються пропозиції вважати також обов'язковими ознаками суспільно небезпечні наслідки та причинний зв'язок між діянням та наслідками [127, с. 132–133].

Місце, час, обстановка, спосіб, засоби та знаряддя вчинення злочину зазвичай визнають факультативними ознаками об'єктивної сторони складу злочину, що не викликає особливих дискусій. Звичайно, якщо згадані ознаки прямо передбачені або з необхідністю впли-

вають зі змісту диспозиції кримінально-правової норми, вони стають обов'язковими для злочину, відповідальність за який передбачено санкцією відповідної норми [81, с. 105].

Дослідження об'єктивної сторони складу злочину необхідно розпочинати з аналізу суспільно небезпечного діяння. У чинному КК України, теорії та судовій практиці термін “діяння” вживається у подвійному значенні: 1) у ст. 11 КК України за допомогою цього терміна визначається поняття злочину, що охоплює всі ознаки, властиві злочину, тобто застосовується як синонім терміну “злочин”; 2) термін “діяння” застосовується лише для характеристики однієї з ознак об'єктивної сторони, тобто дії чи бездіяльності. Воно повинне бути суспільно небезпечним, протиправним, конкретним, свідомим та вольовим актом поведінки людини [81, с. 113].

У науковій літературі зустрічаються різні позиції щодо змісту поняття “діяння” [128, с. 125].

Дія – це активна, свідома, суспільно небезпечна, протиправна поведінка. У свою чергу бездіяльність – пасивна форма поведінки, що полягає у не вчиненні особою конкретної дії, яку вона повинна була і могла вчинити [68, с. 169–173; 81, с. 118–119; 129, с. 10, 16].

Одними з основних ознак діяння (тобто і активної, і пасивної поведінки) є те, що вони повинні бути вольовими та свідомими [130, с. 7, 16].

Об'єктивна сторона аналізованого нами злочину полягає у притягненні завідомо невинуватого до кримінальної відповідальності (ч. 1 ст. 372 КК України). Виникає питання, а саме притягнення особи до кримінальної відповідальності – це лише дія чи може бути і бездіяльністю? На перший погляд, все зрозуміло – це лише дія, бо винести постанову про притягнення особи як обвинуваченого шляхом пасивної поведінки неможливо (порівняємо це з постановленням суддею завідомо неправосудного вироку (ст. 375 КК України) або хоча б з крадіжкою (ст. 185 КК України). Також пригадаємо редакції ч. 2 ст. 174 КК УРСР 1960 р. та ч. 2 ст. 247 альтернативного проекту КК та ч. 2 ст. 372 КК України. Напрошується логічний висновок, якщо використовується словосполучення “те саме діяння”, то законодавець передбачає можливість вчинення злочину як шляхом дії, так і бездіяльності, про що раніше ми зазначали.

Окремі автори намагаються пов'язати можливість вчинення вказаного злочину шляхом бездіяльності. Це стосується такої кваліфікуючої ознаки, як обвинувачення, що поєднане із фальсифікацією. Так, В.В. Сверчков вважає, що фальсифікацію у вигляді бездіяльності “можна уявити на прикладі, коли слідчий відмовляється приєднати до кримінальної справи фактичні дані, що спростовують ті докази, які є в справі (можуть бути неправдиві свідчення свідка, потерпілого, висновок експерта, неправильний переклад тощо)” [131, с. 45].

У цьому контексті, на нашу думку, є більш справедливою позиція В.О. Майбороди. Вчений вважає, якщо допустити, що фальсифікація доказів можлива у формі бездіяльності, то слід визнати існування “конкретного антипода у вигляді суспільно корисної дії” [132, с. 89]. Таким антиподом, на думку В.О. Майбороди, є загадковий обов'язок слідчого, прокурора “не фальсифікувати” докази; і якщо міркувати подібним чином, то будь-який злочин можна вчинити шляхом бездіяльності, тому що будь-який злочин являє собою порушення юридичного обов'язку не переходити межі заборони закону про кримінальну відповідальність. Така позиція руйнує всю доктрину діяння як обов'язкової ознаки об'єктивної сторони [132, с. 89].

Підтримуючи таку позицію, зазначимо, що фальсифікація не є домінуючою ознакою об'єктивної сторони притягнення як обвинуваченого завідомо невинуваті особи. На першому місці, як ми вже зазначали, передбачена саме дія, фальсифікація є лише способом вчинення злочину, який є хоча й обов'язковою ознакою об'єктивної сторони притягнення як обвинуваченого завідомо невинуваті особи, але визначає одну з кваліфікуючих ознак основного складу злочину, який передбачений ч. 1 ст. 372 КК України. Можна погодитися з думкою О.І. Бойка, що спосіб, перш за все, адресується дії, а не бездіяльності, а також виступає її зовнішньою формою [133, с. 45].

Тому таке словосполучення є неприйнятним і потребує редакційного уточнення: частину 2 ст. 372 КК України викласти в такій редакції “Ті самі дії, поєднані ...” а далі по тексту.

Аналізований склад злочину за своєю конструкцією є формальним, оскільки суспільно небезпечні наслідки, що можуть настати у разі вчинення цього злочину, не включені в диспозицію статті Особливої частини КК України як обов'язкова ознака складу злочину.

Вважаємо, що для розкриття змісту аналізованого злочинного діяння, необхідно дослідити такі важливі у теоретичному і прикладних аспектах питання: 1) що слід розуміти під кримінальною відповідальністю; 2) який порядок притягнення до кримінальної відповідальності; 3) з якого моменту цей злочин необхідно вважати закінченим.

Кримінальна відповідальність є фундаментальною категорією вітчизняного кримінального права, на якій базуються всі його інститути, з якою пов'язане визначення напрямів кримінально-правової політики держави. Проте поняття кримінальної відповідальності не закріплене у законі про кримінальну відповідальність й залишається дискусійним у теорії кримінального права вже декілька десятиліть.

Деякі науковці переконані, що виробити універсальне та всеохоплююче поняття кримінальної відповідальності неможливо, оскільки це поняття можна розглядати одночасно на кількох рівнях, у кількох аспектах. Адже відповідальність в загальному значенні – “це одночасно й почуття, й усвідомлення, і суспільний зв'язок, і стимул, і санкція” [134, с. 8]. Тому в наукових дослідженнях було запропоновано декілька концепцій, кожна з яких з різних позицій намагається розкрити й пояснити поняття, сутність і зміст феномену кримінальної відповідальності. Зазначимо, що ми не ставимо за мету розробити власну концепцію аналізованого поняття, оскільки це виходить за межі завдань цього дослідження. Проте вважаємо за необхідне висловити свої міркування щодо визначення, яке найбільш повно відображає поняття та зміст кримінальної відповідальності.

Існує група науковців, які ототожнюють поняття кримінальної відповідальності із поняттям покарання. Зазначена концепція знайшла відображення у працях відомих криміналістів XIX – початку XX століть: О.Ф. Кістяківського [6, с. 914], М.С. Таганцева [69, с. 73]. Її було підтримано і низкою юристів радянського періоду [135, с. 18; 136, с. 39]. Необхідно віддати належне зазначеним авторам, які заклали основи розуміння аналізованого поняття. Проте вважаємо, що ця концепція не може бути підтримана у сучасній доктрині кримінального права. Адже закон про кримінальну відповідальність чітко розмежовує поняття “кримінальна відповідальність” і “покарання”.

Інша група вчених переконана в тому, що кримінальна відповідальність є обов'язком особи звітувати, відповідати перед суспіль-

ством за вчинене кримінальне правопорушення [137, с. 47; 138, с. 21; 139, с. 131]. Треба зазначити, що ця концепція зазнала критики у зв'язку з тим, що вона нездатна відобразити ту обставину, що кримінальна відповідальність є реальним впливом на особу за вчинений нею злочин, припускає можливість відповідальності нереалізованої, ототожнює відповідальність з конфліктними правовідносинами. Крім того, науковці зауважують, що зазначена позиція спирається виключно на семантичне значення поняття “відповідальність” без врахування його юридичної специфіки [140, с. 121–122; 141, с. 37; 142, с. 33]. Отже, констатують В.С. Прохоров, М.М. Кропачев та О.М. Тарбагев: кримінальну відповідальність необхідно розглядати як правовий наслідок злочину, що полягає у несприятливих умовах для особи, що вчинила злочин, обмеженнях її правового статусу [143, с. 165].

Об'єднати зазначені концепції спробував український криміналіст М.І. Бажанов, який розрізняє фактично дві сторони кримінальної відповідальності: суб'єктивну та об'єктивну. З суб'єктивної сторони кримінальна відповідальність – це обов'язок особи відповідати за свої дії перед державою, а з об'єктивної – зазнавання особою певних позбавлень, обмежень [144, с. 24].

Представники іншої концепції визначають кримінальну відповідальність як певне правовідношення або сукупність правовідносин [145, с. 104; 146, с. 23; 147, с. 48–50; 148, с. 77]. Втім і ця концепція не позбавлена недоліків, оскільки у цьому разі до поняття кримінальної відповідальності включаються також і заходи процесуального примусу, метою яких, як відомо, є лише забезпечення можливої кримінальної відповідальності [149, с. 12–13].

Чимало юристів переконані в тому, що кримінальну відповідальність необхідно розглядати виключно як державний осуд за вчинений злочин. Ця позиція вперше була сформульована проф. І.С. Ноем [150, с. 119–120]. Підтримали цю концепцію з часом і інші радянські криміналісти [141, с. 97; 151, с. 135]. Безумовно, що кримінальна відповідальність як реакція держави на злочин завжди містить офіційний (державний) осуд, негативну моральну оцінку вчиненого злочину й особи злочинця. Державний осуд, до речі, притаманний всім формам реалізації кримінальної відповідальності, зокрема, і звільненню від покарання. Слушно з цього приводу зауважує О.М. Тарбагев: кримінальна відповідальність є карою, оскільки негативна оцін-

ка злочинця та його поведінки вже сама по собі різко змінює правовий статус громадянина, знижує повагу до нього з боку оточуючих, а також відчуття самоповаги, позбавляє людину спокою та впевненості в собі, завдає істотної шкоди його правам та інтересам. Отже, кримінальна відповідальність є публічним зазнаванням суб'єктом ганьби, пов'язаної із засудженням, страждань, головним чином психологічних, моральних [141, с. 56, 61].

Очевидно, що ця концепція має право на існування. Адже для соціально орієнтованого суб'єкта, який адекватно сприймає зміст винесеного щодо нього вироку, факт державного (суспільного) осуду вже сам по собі розцінюється як неабияка втрата. Про обґрунтованість таких висновків свідчать спостереження фахівців за поведінкою засуджених під час проголошення їм обвинувального вироку. Моральний стан особи і сором перед оточуючими переконують в тому, що сам акт засудження набуває важливого караючого значення [152, с. 10]. Тому вважаємо, що при визначенні поняття кримінальної відповідальності такий елемент, як осуд, що містить морально-психологічний вплив на особу, обов'язково повинен бути врахований. Водночас є очевидним, що лише осудом кримінальна відповідальність не завжди може вичерпуватися.

В юридичній літературі висловлюється й інша, нетрадиційна концепція позитивної (перспективної) кримінальної відповідальності – такої, що лежить в основі правомірної поведінки людини, як усвідомлення особою свого обов'язку не вчиняти заборонених законом діянь [153, с. 10; 154, с. 27; 155, с. 21–36]. Ця концепція викликала принципові заперечення, які зводяться, зокрема, до того, що прибічники позитивної кримінальної відповідальності наділяють останню не властивим їй змістом, а для того, щоб висловитися про моральний обов'язок особи дотримуватися правомірної поведінки (саме він вважається позитивним аспектом кримінальної відповідальності), є інші способи, які дозволяють не залучати таку важливу категорію, як кримінальна відповідальність.⁹ Тому більш коректним було б пов'язування поняття кримінальної відповідальності з негативною реакцією держави на суспільно небезпечну поведінку суб'єкта [142,

⁹ Гришук В. К. Вибрані наукові праці / Гришук В. К. – Львів : Львів. державний ун-т внутр. справ, 2010. – С. 338, 604-607, 655-656.

с. 19–21]. Варто також навести з цього приводу і слушні міркування знаного вітчизняного криміналіста Ю.В. Бауліна. Автор пише: “Очевидно, що перший (позитивний) аспект кримінальної відповідальності – це не що інше, як морально-етичне розуміння соціальної відповідальності (зокрема кримінальної). У свою чергу кримінально-правова наука не повинна оперувати поняттями моралі, оскільки мораль і право, хоч і мають тенденцію до перехрещення за обсягом, все ж залишаються явищами різноплановими” [156, с. 32–33].

Узагальнюючи наведені концепції, можна зробити власний висновок стосовно визначення аналізованого поняття. Вважаємо, що найбільш обґрунтованим було б таке визначення кримінальної відповідальності, яке б одночасно відображало б як негативну публічну морально-політичну оцінку особи та її поведінки, так і дійсний зміст кримінальної відповідальності, як реального правового наслідку, що настає для особи за вчинення нею злочину. Наведене дозволяє в цілому погодитися із тими вченими, які визначають кримінальну відповідальність як вимушене перетерпіння особою, що вчинила злочин, державного осуду, а також позбавлень особистого, майнового та іншого характеру, які передбачені законом про кримінальну відповідальність і покладаються на винного спеціальними органами держави [81, с. 28].¹⁰ Доречно зазначити, що ця концепція частково знайшла відображення і в рішенні Конституційного Суду України від 27 жовтня 1999 р. № 1–15/99 в справі за конституційним поданням МВС України щодо офіційного тлумачення положень частини третьої статті 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканність). У цьому контексті Конституційний Суд зазначає: кримінальна відповідальність передбачає офіційну оцінку відповідними державними органами поведінки особи як злочинної, і, як правило, полягає в застосуванні до особи, що вчинила злочин, конкретних заходів кримінально-правового характеру через обвинувальний вирок суду, але може зводитися й до самого лише осуду особи [157, с. 583]. Зважаючи на вказані поняття, слід погодитися з М.І. Хавронюком, що більш “правильніше було б вказувати, що кримінальна відповідальність – це вимушене зазнавання особою, що вчинила

¹⁰ Гришук В. К. Вибрані наукові праці / Гришук В. К. – Львів : Львів. державний ун-т внутр. справ, 2010. – С. 690.

злочин, державного осуду та/або (а не “а також”) передбачених законом обмежень”.¹¹ Тому пропонуємо наступне визначення кримінальної відповідальності як вимушене перетерпіння особою, що вчинила злочин, державного осуду, та/або позбавлень особистого, майнового та іншого характеру, які передбачені законом про кримінальну відповідальність і покладаються на винного спеціальними органами держави.

Наведене визначення поняття кримінальної відповідальності дозволяє зробити висновок про початковий момент, з якого вона настає. Ним є день вступу в законну силу обвинувального вироку суду [157, с. 587]. Слід згадати, що відповідно до п. 1.2 (висновку) рішення Конституційного Суду України від 27 жовтня 1999 р. № 1–15/99 в справі за конституційним поданням МВС України щодо офіційного тлумачення положень частини третьої статті 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканність), притягнення до кримінальної відповідальності, як стадія кримінального переслідування, починається з моменту пред’явлення особі обвинувачення у вчиненні злочину [157, с. 587].

З цією позицією погоджуються не всі науковці¹². Так, З.А. Астеміров, В.І. Курляндський вважають, що початком виникнення кримінальної відповідальності є вчинення злочину, а початком реалізації є притягнення особи як обвинуваченого [162, с. 32; 163, с. 60]. З такою позицією не можна повністю погодитися, оскільки науковці змішують поняття “кримінальна відповідальність” та “кримінально–правові відносини”.

Отже, як бачимо, притягнення до кримінальної відповідальності – вимушене перетерпіння особою, що вчинила злочин, державного осуду, а також позбавлень особистого, майнового та іншого характеру, які передбачені законом про кримінальну відповідальність, законодавець пов’язує з діяльністю суду. Це положення певною мі-

¹¹ Хавронюк М. І. Відгук офіційного опонента на дисертацію Сийплові Миколи Васильовича «Кримінально-правова характеристика притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності» подану на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія, кримінально-виконавче право / Хавронюк М. І. – К., 2009. - С. 4.

¹² Висловлюються в юридичній літературі з приводу моменту виникнення кримінальної відповідальності й інші точки зору, які внаслідок втрати своєї актуальності, через рішення Конституційного Суду України від 27 жовтня 1999 р. № 1-15/99, нами не наводяться [64, с. 27; 158, с. 189–191; 159, с. 151; 160; 161, с. 113].

рою не відповідає тому, що викладено ним у ч. 1 ст. 372 КК України чітко визначено коло суб’єктів цього злочину – слідчий, прокурор чи інша уповноважена на те законом особа. Звернення до положень кримінально–процесуального законодавства дозволяє дійти висновку, що зазначені суб’єкти не вповноважені притягувати до кримінальної відповідальності. Своїми процесуальними діями вони лише створюють відповідні умови для притягнення винних до кримінальної відповідальності судом – порушують кримінальну справу, виконують необхідні слідчі дії, пред’являють обвинувачення тощо. Таким чином, використовуючи в законі про кримінальну відповідальність термінологічний зворот “притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності слідчим, прокурором чи іншою уповноваженою на те законом особою”, законодавець має на увазі початок процесуальної процедури притягнення до кримінальної відповідальності, яка регламентована кримінально–процесуальним законодавством і пов’язується, як правило, з пред’явленням обвинувачення. Тобто спостерігається певна неузгодженість положень кримінального та кримінально–процесуальних законів стосовно визначення поняття “притягнення до кримінальної відповідальності”.

В юридичній літературі з метою усунення зазначеної вади вже висловлені певні пропозиції. Так, російські криміналісти Л.В. Лобанова та О.Г. Лебедев з метою вдосконалення аналізованих нормативних актів пропонують у тексті відповідної норми (ст. 299 КК РФ) замінити термін “притягнення до кримінальної відповідальності” на термінологічний зворот “незаконне кримінальне переслідування” [164, с. 70; 4, с. 87–88]. Безумовно, що для сучасної суспільної свідомості словосполучення “кримінальне переслідування” є знайомим, звичним і “правомірним”, таким, що вірно описує відповідну сферу діяльності державних органів. Проте вважаємо, що використання у тексті вітчизняного кримінального та кримінально–процесуальних законів зазначеної парадигми є дискусійним. По–перше, в жодному із чинних нормативних документів така термінологія у аналізованому контексті не використовується (хоча, як зазначалося, є знайомою вітчизняному законодавству).¹³ По–друге, в теорії кримінального про-

¹³ Проблеми забезпечення ефективності діяльності органів кримінального переслідування в Україні : монографія / В. І. Борисов, В. С. Зеленецький, Н. В. Сібілова, О. В. Сердюк та ін. ; за заг. ред. В. І. Борисова, В. С. Зеленецького. – Х. : Право, 2010. – С. 17.

цесу відсутній єдиний концептуальний підхід до визначення поняття “кримінального переслідування”. Так, Г.П. Серєда пропонує термін “переслідування” визначати як “вистежування кого-небудь з метою покарання, віддання до суду”.¹⁴ Інший процесуаліст С. В. Прилуцький вважає, що “кримінальне переслідування – це діяльність спеціальних органів і суб’єктів із доказування вини особи у вчиненні злочину, притягнення її до кримінальної відповідальності та обвинувачення у вчиненому злочині”.¹⁵ Також слід пригадати законодавчий досвід РФ, який містить нормативне визначення вказаного поняття: “кримінальне переслідування – процесуальна діяльність, що здійснюється стороною обвинувачення в цілях викриття підозрюваного, обвинуваченого у вчиненні злочину” (п. 55 ст. 5 КПК РФ від 18 грудня 2001 р.).¹⁶

Тому вітчизняне законодавче формулювання цього поняття, на нашу думку, потребує подальшого наукового пошуку.

Вважаємо, що на даному етапі наукового дослідження (зважаючи на чинність КПК України від 28 грудня 1960 р.) варто замінити аналізований термінологічний зворот (“притягнення до кримінальної відповідальності”) на словосполучення “притягнення як обвинуваченого” завідомо невинуватої особи.¹⁷ Саме таке формулювання використовує законодавець у низці статей Кримінально-процесуального кодексу України, зокрема ст.ст. 96, 114, 197, 202, 206 КПК України метою надання більш правильного, адекватного вираження у законі змісту злочинного діяння, яке може вчинити слідчий, прокурор чи інша уповноважена на те законом особа під час розслідування кримінальної справи, пропонуємо зміст ч. 1 ст. 372 КК України викласти у такій редакції: “1. Притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи слідчим, прокурором чи іншою уповноваженою на

¹⁴ Серєда Г. Теоретичні аспекти здійснення прокурором кримінального переслідування / Г. Серєда // Право України. – 2007. – № 9. – С. 54.

¹⁵ Прилуцький С. В. Кримінальне переслідування: теоретико-правовий зміст та проблеми співвідношення / С. В. Прилуцький // Бюл. Міністерства юстиції України. – 2005. – № 8 (46). – С. 62–70.

¹⁶ Уголовно-процесуальный кодекс Российской Федерации : [принят ГД ФС РФ 22.11.2001; действующая редакция] [Электронный ресурс]. – Режим доступа до кодексу : <http://www.consultant.ru/popular/upkrf/>

¹⁷ Автори цього видання не заперечують у майбутній перспективі, з прийняттям нового КПК України, застосування оновлених законодавчих конструкцій (наприклад терміну “кримінальне переслідування”) при регламентації відповідальності за подібні дії в КК України.

те законом особою”. Доречно зазначити, що подібний термінологічний зворот використано окремими зарубіжними законодавцями у тексті відповідних кримінально-правових норм, зокрема у КК Білорусі (ст. 393 КК “Притягнення в якості обвинуваченого завідомо невинної особи”).

Таким чином, констатуємо, що об’єктивна сторона аналізованого нами злочину полягає в притягненні як обвинуваченого завідомо невинуватої особи, уповноваженими на те законом суб’єктами.

Притягнення як обвинуваченого є самостійною стадією кримінального процесу. Підстави і порядок притягнення як обвинуваченого регламентуються кримінальним та кримінально-процесуальним законодавством. Слідчий виносить мотивовану постанову про притягнення особи як обвинуваченого у тому випадку, коли є досить доказів, які вказують на вчинення злочину певною особою (ст. 131 КПК). Тому для здійснення цієї процедури необхідно дві підстави: кримінально-правова – вчинення суб’єктом діяння, яке містить склад злочину, і кримінально-процесуальна – наявність доказів, які вказують на вчинення цього діяння саме цією особою [100, с. 1072–1073]. Отже, справедливо констатує В.І. Тютюгін, з об’єктивної сторони притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності може полягати в обвинуваченні особи за відсутністю події чи складу злочину в діях особи або при недоведеності її участі у вчиненні злочину [25, с. 510]. Водночас варто погодитися із іншими вченими, які слушно доповнюють: склад аналізованого злочину має місце не лише у випадку, коли потерпілий взагалі є невинним у вчиненні злочину (відсутня подія чи склад злочину), але й тоді коли ним вчинений інший злочин, а не той, за який він притягується до кримінальної відповідальності (наприклад, доведено вчинення особою лише грабежу, а їй пред’являють завідомо незаконне обвинувачення у розбії) [100, с. 1072–1073; 101, с. 186–187; 4, с. 118–120].

Деяку іншу позицію має В. В. Кудрявцев, який визначає такі форми притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності, а саме обвинувачення особи за відсутністю: 1) події злочину; 2) складу злочину в діянні особи; 3) доказів вини особи; 4) доказів, які свідчать про невинність такої особи [98, с. 752]. Остання позиція, на нашу думку, є досить сумнівною. Якщо у особи відсутні алібі, то її притягнення до кримінальної відповідальності не може стовідсот-

ково свідчити, що вона для уповноваженої особи є завідомо невинуватою. Тому вказане положення не можна підтримати. З такою позицією не погоджується Г. О. Усатий, який вважає, що такий “підхід вбачається непереколивим, оскільки він суперечить ч.3 ст.62 Конституції України, згідно якої – “обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. Усі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь”. До того ж, слідчий чи інша уповноважена на те особа, як фахівці у галузі кримінального судочинства, не можуть не знати про це (презумпція знання закону), вони зобов’язані дотримуватись вимог Конституції, КК та КПК України тощо, а також повинні належним чином здійснювати пошук доказів вини (чи невинуватості) обвинуваченого з метою встановлення об’єктивної істини по кожній кримінальній справі”.¹⁸

На нашу думку, недоведеність вини (відсутність доказів), як правило, не виключає вини і, у переважній більшості випадків, співробітники правоохоронних органів вважають особу виною, хоча докази її вини недостатні або відсутні. За такої ситуації уповноважений суб’єкт не має завідомої впевненості у невинуватості потерпілого, тому така форма, очевидно, не може бути доведена щодо конкретної кримінальної справи. Лише коли вказується на відсутність вини з боку особи, яка обвинувачується у вчиненні злочину, слід казати не про недоведеність, а про відсутність складу злочину, зокрема вини як обов’язкової ознаки суб’єктивної сторони складу злочину.

Теза Г. О. Усатого, що слідчий чи інша уповноважена на те особа, як фахівці у галузі кримінального судочинства, не можуть не знати про це (презумпція знання закону), вони зобов’язані дотримуватись вимог Конституції, КК та КПК України тощо, а також повинні належним чином здійснювати пошук доказів вини (чи невинуватості) обвинуваченого з метою встановлення об’єктивної істини по кожній кримінальній справі – безперечно правильна, але реально не завжди дієва на практиці.

¹⁸ Усатий Г. О. Відгук офіційного опонента на дисертацію Сийплові Миколи Васильовича «Кримінально-правова характеристика притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності», подану на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та криминологія, кримінально-виконавче право / Усатий Г. О. – К., 2009. – С. 8.

Створення вказаної форми притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи як обвинувачення особи за відсутністю доказів, які свідчать про невинуватість такої особи, може мати теоретичне значення, але при кваліфікації від неї, на нашу думку, не буде жодної користі.

Подібною до вказаної (думки В. В. Кудрявцева) є позиція Ю.І. Кулешова, котрий посилається на ст. 302 КПК РФ, що визначає такі форми притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності, а саме обвинувачення особи: 1) за відсутністю події злочину; 2) за відсутністю складу злочину в діянні особи; 3) щодо якої є докази, які свідчать про невинність такої особи [87, с. 226]. Однак вказана третя форма суттєво відрізняється від попередньої третьої форми, яка була запропонована В.В. Кудрявцевим. Якщо є докази, що свідчать про невинуватість такої особи, а уповноважений суб’єкт все ж таки притягає вказану особу до кримінальної відповідальності, є всі підстави застосовувати ст. 372 КК України.

Заслуговує також уваги позиція Ю.В. Александрова, який пропонує наступні форми притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності, а саме обвинувачення особи: 1) за відсутністю події злочину; 2) за відсутністю складу злочину в її діянні; 3) при недоведеності її участі у вчиненні злочину; 4) у більш тяжкому злочині, ніж реально, який вона вчинила; 5) за злочин, який вона не вчиняла і за злочин, який вона дійсно вчинила; 6) при встановленні факту її невинуватості вже після притягнення обвинуваченого до кримінальної відповідальності без наступного закриття кримінальної справ щодо неї [165, с. 736].

Перша і друга форми є традиційними. Розглянемо спочатку першу форму. Відсутність події злочину, на нашу думку, це не існування самої події злочину, що становить предмет даної справи.

Наприклад, розглянемо такі можливі ситуації: 1) у справі про вбивство встановлюється, що особа, яка за припущенням була убитою, виявилася живою. Це означає, що подія взагалі не мала місця; 2) коли ж усі обставини справи свідчать, що смерть є не результатом вбивства, а наслідком серцевого нападу, факт смерті, тобто подія взагалі є, але немає події злочину; 3) коли встановлюється, що мало місце самогубство, бо в цьому випадку є подія, але немає події злочину [166, с. 54].

Відсутність складу злочину в діянні особи – це вчинення особою певних дій, які не можуть розглядатися як злочин, оскільки вони не передбачені законом як злочин. Також можливі такі ситуації: 1) коли особа не досягла віку кримінальної відповідальності, тобто не є суб'єктом злочину; 2) коли злочин вчинений іншою особою; 3) якщо встановлені обставини, що виключають злочинність діяння [166, с. 62].

Наведемо такий приклад. К. було пред'явлено обвинувачення в тому, що він 22 жовтня 2003 р. незаконно, без передбаченого законом дозволу, в житловій квартирі смт Розівка Розівського району Запорізької області умисно, незаконно зберігав бездимний мисливський порох “Сокіл” загальною масою 136 грамів і димний мисливський порох марки “Білий ведмідь” загальною масою 165 грамів, а всього зберігав вибухову речовину металльної дії загальною вагою 301 грам.

Дії К. органами досудового слідства були кваліфіковані за ч. 1 ст. 263 КК України.

Вироком Розівського районного суду від 13 серпня 2004 р. К. був виправданий за відсутністю в його діях складу злочину.

Як встановив суд, К. з 1991 року є мисливцем, має мисливський білет і посвідчення мисливця. У належному порядку отримав дозвіл на придбання, носіння і зберігання вогнепальної зброї і мисливської рушниці. Спеціального дозволу для придбання пороху закон не передбачає [167, с. 62].

З наведеного прикладу можна зробити висновок, що знову ми спостерігаємо очевидну помилку слідчого, який провадив досудове слідство. Така помилка може свідчити й про наявність у діях вказаної службової особи ознак складу злочину, який передбачений ст. 372 КК України.

У теорії виникає дискусія щодо “дій слідчого, який виніс постанову про притягнення завідомо невинного як обвинуваченого у випадку, коли психічне або інше тяжке захворювання обвинуваченого перешкоджає закінченню провадження в справі, виконуючи вимоги статті 206 КПК України (наприклад: будучи упевненим, що особа є неосудною і не може бути притягнута до кримінальної відповідальності, слідчий вимушений винести зазначену постанову, бо згідно із законом інакше він не має права зупинити слідство на період про-

ведення стаціонарної психіатричної експертизи)”¹⁹. Тобто, на нашу думку, слід розглянути дві ситуації: 1) коли для визначення психічного стану підозрюваного при наявності в справі даних, які викликають сумнів щодо його осудності, слідчий призначає судово-психіатричну експертизу; 2) коли для визначення психічного стану обвинуваченого при наявності в справі даних, які викликають сумнів щодо його осудності, слідчий призначає судово-психіатричну експертизу.

У першій ситуації, наприклад, слідчий впевнений в неосудності підозрюваної особи, не дочекавшись результату експертизи, виносить постанову про притягнення особи як обвинуваченого. У такій ситуації дії слідчого, очевидно, підлягають кваліфікації за ст. 372 КК України.

У другій ситуації постанову про притягнення особи як обвинуваченого вже винесена. Якщо є докази того, що слідчий був впевнений в неосудності особи при винесенні такого процесуального документа, то кваліфікація його дій не змінюється. Однак практично такий умисел слідчого довести буде дуже складно.

Та ситуація, яка запропонована М.І. Хавронюком, не зовсім стосується обов'язку слідчого щодо винесення такої постанови, бо згідно із п. 2 ч. 1 ст. 206 КПК України досудове слідство в кримінальній справі зупиняється, коли психічне або інше тяжке захворювання обвинуваченого перешкоджає закінченню провадження в справі (тобто зовсім не згадується, що це повинно бути пов'язано з проведенням стаціонарної психіатричної експертизи). Якщо слідчий не може отримати результати експертизи – йому не обов'язково потрібно виносити постанову про притягнення особи як обвинуваченого для зупинення досудового слідства. Згідно ст. 120 КПК України строки досудового слідства можуть бути продовжені у встановлених випадках.

Вказана третя форма притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи (обвинувачення особи при недоведеності її участі у вчиненні злочину) викликає певні сумніви. Між іншим, така форма згадується в кримінально-правовій літературі й під іншою назвою –

¹⁹ Хавронюк М. І. Відгук офіційного опонента на дисертацію Сийпюкі Миколи Васильовича «Кримінально-правова характеристика притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності», подану на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та криминологія, кримінально-виконавче право / Хавронюк М. І. – К., 2009. – С. 6.

обвинувачення особи при відсутності доказів її вини. Тобто встановлено факт вчинення злочину з одночасним встановленням непричетності підсудного до цього злочину, так як не доведена участь особи у вчиненні злочину [166, с. 79].

Наведемо приклад реалізації такої форми у судовій практиці.

Так, органами досудового слідства О. обвинувачувався у тому, що він 1 травня 2004 року, приблизно о 23 год. 30 хв., рухаючись автошляхом “Харків–Сімферополь” на автомобілі “Мазда–626”, на відмову В. вжити наркотичні засоби умисно здавив їй шию руками, від чого остання втратила свідомість, а потім, витягнувши її з автомобіля, умисно наніс їй металевою битою по голові не менше 5 ударів, у такий спосіб позбавивши потерпілу життя. Скоївши вбивство В., О. завантажив труп потерпілої у багажник автомобіля та перевіз його до прибережної зони Каховського водосховища в районі с. Приморське Запорізької області, де викинув його у воду. Тоді ж він вчинив крадіжку майна В. на загальну суму 3270 грн. Крім того, О. обвинувачувався в тому, що 20 червня 2004 року, приблизно о 20 год. 30 хв., за попередньою змовою з двома невстановленими слідством особами, знаходячись в автомобілі “Мазда–626”, в районі з/м “Лівобережний–3” у м. Дніпропетровську, пограбували потерпілого Г., спричинивши йому матеріальної шкоди на загальну суму 395 грн. О. також обвинувачувався в тому, що незаконно придбав металеву биту, яка є холодною зброєю, і незаконно возив її в автомобілі при собі без передбаченого законом дозволу.

Відповідно до вироку Амур–Нижньодніпровського районного суду м. Дніпропетровська від 12 березня 2007 року О. було *виправдано* за ч.1 ст. 115, ч.3 ст. 185, ч.2 ст. 186, ч.2 ст. 263 КК України за *недоведеністю* його участі у вчиненні злочинів. Ухвалою апеляційного суду Дніпропетровської області від 11 липня 2007 року виправдувальний вирок щодо О. залишений без зміни.

У касаційному поданні прокурор поставив питання про скасування постановлених судових рішень у зв’язку з необґрунтованим виправданням О. у скоєнні інкримінованих злочинів. При цьому він послався на неповноту судового слідства, невідповідність висновків суду фактичним обставинам справи, порушення норм кримінально-процесуального закону, в тому числі ст. 377 КПК України.

Дослідивши матеріали справи та керуючись ст. 394 КПК України, колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України в судовому засіданні 4 березня 2008 року в м. Києві ухвалила у задоволенні касаційного подання прокурора, який брав участь у розгляді справи судом апеляційної інстанції, *відмовити* [168].

Чому таке рішення було прийнято? Спробуємо проаналізувати ухвалу колегії. Як убачається з матеріалів справи, висновки суду про визнання О. по суду виправданим у пред’явленому йому обвинуваченні відповідають фактичним обставинам справи, які встановлено з урахуванням усіх об’єктивних і суб’єктивних факторів, що мали бути взяті до уваги при з’ясуванні дійсних обставин події, та ґрунтуються на зібраних у справі доказах і, зокрема, на показаннях виправданого та ряду вказаних у вирокі свідків. Давши належну оцінку дослідженим у судовому засіданні доказам в їх сукупності та взаємозв’язку, суди як першої, так і апеляційної інстанції дійшли обґрунтованого висновку про те, що вина О. в умисному вбивстві В. в ході судового слідства не знайшла свого підтвердження, а його *алібі не спростовано*, а також не *доведена вина* О. в пограбуванні Г. та носінні холодної зброї.

Колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України встановила, що у справі, всупереч доводам касаційного подання, *відсутні достовірні докази*, які підтверджували б вчинення О. інкримінованих злочинів. І оскільки вичерпані всі можливості одержання додаткових достовірних доказів, суд обґрунтовано визнав його в пред’явленому обвинуваченні невинним [168].

Недоведеність вини (відсутність доказів), як правило, не виключає вину, і у переважній більшості випадків співробітники правоохоронних органів вважають особу виною, хоча докази її вини недостатні або відсутні [169; 170]. За такої ситуації уповноважений суб’єкт не має завідомої впевненості у невинуватості потерпілого, тому така форма, очевидно, не може бути доказана щодо конкретної кримінальної справи. Лише коли вказується на відсутність вини з боку особи, яка обвинувачується у вчиненні злочину, слід казати не про недоведеність, а про відсутність складу злочину, зокрема вини як обов’язкової ознаки суб’єктивної сторони складу злочину. Тому в наведеному при-

кладі йде мова про те, що *вина* О. в умисному вбивстві В. в ході судового слідства не знайшла свого підтвердження, а його *алібі не спростовано*, а також не *доведена вина* О. в пограбуванні Г. та носінні холодної зброї. Тобто формулювання вироку про виправдання О. за недоведеністю, на нашу думку, є не правильним. Пригадаємо, що відповідно до ч. 4 ст. 327 КПК України, виправдувальний вирок постановляється у випадках, коли не встановлено події злочину, коли в діянні підсудного немає складу злочину, а також коли не доведено участі підсудного у вчиненні злочину.

Вважаємо, що винесення такої ухвали повинно бути обґрунтоване відсутністю складу злочину в діях О. Прикладом іншої ситуації є справа проти П. Так, вироком Петровського районного суду м. Донецьк від 28 лютого 2007 року та ухвалою Апеляційного суду Донецької області від 22 травня 2007 року було виправдано П. за ч.5 ст. 191 та ч.2 ст. 366 КК України за відсутністю у його діях складу злочину. При цьому було встановлено, що П., виконуючи обов'язки секретаря зборів, діяв не як службова особа, а тому не є суб'єктом злочину, передбаченого ч.2 ст. 366 КК України, також не убачається наявності у нього умислу на заволодіння майном потерпілих саме шляхом зловживання службовим становищем. Колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України залишила вказані рішення без змін [171].

Чому судові інстанції різних рівнів не завжди звертають увагу на це [172]? На нашу думку, таким чином йде приховання саме випадків притягнення завідомо невинуватих до кримінальної відповідальності. Одна справа, коли слідчий свідомо інкримінував особі злочин при відсутності його складу, інша, коли він просто помилявся у тому, що особа вчинила злочин і не зібрав усі необхідні докази. Намагання науковців розширити вказаний склад злочину за рахунок такої форми (обвинувачення особи при недоведеності її участі у вчиненні злочину) є певним викликом таким ситуаціям, коли судові органи приховують помилки органів досудового слідства. А всі ці теоретичні спроби щодо створення умов для застосування ст. 372 КК України, як свідчить практика, просто не беруться до уваги. Тому штучне створення теоретичної основи для практичного застосування вказаної норми мінімізувати випадки притягнення завідомо невинуватих до кримінальної відповідальності, на нашу думку, не можливе.

Також досить чітким індикатором можливого притягнення завідомо невинуватих до кримінальної відповідальності є виправдувальні вирoki суду.

За даними Верховного Суду України, у 2009 р. за вироками, що набрали законної сили, засуджено 146,4 тис. осіб (на 0,3% менше порівняно з 2008 р. – 146,9 тис. осіб). За вироками, що набрали законної сили, суди у 2009 р. виправдали, у тому числі за справами приватного обвинувачення, 190 (185 – у 2008 р.) осіб, із них 94 (85 – у 2008 р.) осіб – у справах публічного обвинувачення. За відсутності події або складу злочину суди у 2009 р. закрили провадження у справах публічного обвинувачення щодо 69 осіб. Тобто судами було виправдано у 2009 р. – 0,19% (у 2008 р. – 0,18%) осіб від числа засуджених [44, с. 10–11]. Пригадаємо такий історичний факт, що у 1937 році, під час відомих репресій, виправдувальних вироків було 10%, у царській Росії – 37% [166, с. 10–11].

Це свідчить про певну негативну тенденцію щодо об'єктивності не тільки досудового слідства, але й самого правосуддя. Виникає питання: невже сучасні слідчі настільки професійніше працюють за своїх попередників, що не помиляються навіть на 1%, а тільки – на 0,19%? Такий обвинувальний ухил суддів, як свідчить суддя Московського міського суду С.О. Пашін, залежить від відомчого підходу, коли необхідно, щоб кожний притягнутий до суду був визнаний винним, що й реалізується винесенням у кримінальних справах менше 1% виправдувальних вироків і подальшим скасуванням із них більше 40% [173].

Це підтверджують і дані анкетування суддів, при якому були встановлені причини ускладнень при постановленні виправдувального вироку: 1) відсутність методичних рекомендацій та судової практики постановлення виправдувальних вироків – 231 особи; 2) тиск органів прокуратури на судові органи – 61 особа; 3) бажання зберегти хороші стосунки з прокуратурою та слідством – 49 осіб; 4) негативна оцінка виправдувальних вироків з боку правоохоронних органів – 132 особи; 5) негативна оцінка виправдувальних вироків з боку колег-суддів – 82 особи; 6) негативна оцінка виправдувальних вироків з боку вищих судів – 160 осіб; 7) негативна оцінка виправдувальних вироків з боку населення – 0 осіб [166, с. 195].

Ці показники опитування принципово вказують на певні вузько відомчі “хибні” інтереси суддів щодо приховання, зокрема й випад-

ків притягнення завідомо невинуватих до кримінальної відповідальності, та повну зневагу до позиції людей щодо здійснення правосуддя.

Єдиний варіант вирішення проблеми: наявність чіткої законодавчої бази, детальне роз'яснення Пленумом Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ окремих форм вчинення злочину, а також суворий контроль вказаним судом касаційної інстанції щодо дотримання судами різних інстанцій вимог кримінального та кримінально–процесуального законодавства. Це положення реалізоване у п. 4 ч.1 ст. 32 Закону України “Про судоустрій і статус суддів” від 7 липня 2010 р.: Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ має повноваження, зокрема, “надавати методичну допомогу судам нижчого рівня з метою однакового застосування норм Конституції та законів України у судовій практиці на основі її узагальнення та аналізу судової статистики; надавати спеціалізованим судам нижчого рівня рекомендаційні роз'яснення з питань застосування законодавства щодо вирішення справ відповідної судової юрисдикції”.²⁰

Ці повноваження Вищий спеціалізований суд України реалізує через Пленум вищого спеціалізованого суду. Зокрема, згідно п.п. 2, 3, 6 ч.2 ст. 36 Закону України “Про судоустрій і статус суддів” від 7 липня 2010 р., Пленум Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ має такі функції: “узагальнює з метою забезпечення однакового застосування норм права при вирішенні справ відповідної судової юрисдикції практику застосування матеріального і процесуального закону; заслуховує інформацію про стан правосуддя у відповідній судовій юрисдикції та практику вирішення окремих категорій справ; за результатами узагальнення судової практики дає роз'яснення рекомендаційного характеру з питань застосування спеціалізованими судами законодавства при вирішенні справ відповідної судової юрисдикції”.²¹

Відповідно до ч.2 ст. 45 Закону України “Про судоустрій і статус суддів” від 7 липня 2010 р., Пленум Верховного Суду України вже не має таких повноважень, які були визначені в п. 6 ч. 2 ст. 55 (“дає роз'яснення судам загальної юрисдикції з питань застосування законодавства, у разі необхідності визнає не чинними відповідні

²⁰ Закон України “Про судоустрій і статус суддів” від 7 липня 2010 р. // Відомості Верховної Ради України від 22.10.2010. – 2010 р., № 41 ; № 41-42 ; № 43 ; № 44-45. – С. 1468. – Ст. 529.

²¹ Закон України “Про судоустрій і статус суддів” від 7 липня 2010 р. // Відомості Верховної Ради України від 22.10.2010. – 2010 р., № 41 ; № 41-42 ; № 43 ; № 44-45. – С. 1468. – Ст. 529.

роз'яснення вищих спеціалізованих судів”) Закону України “Про судоустрій України” від 7 лютого 2002 р. (втратив чинність).

Тобто склалася нестандартна правова ситуація, коли постанови ПВСУ не мають відповідного юридичного значення з моменту набрання чинності Закону України “Про судоустрій і статус суддів” від 7 липня 2010 р. Однак виникає питання щодо юридичної сили постанов ПВСУ, які були прийняті до набрання чинності вказаного закону. На думку знаного вітчизняного криміналіста М.І. Хавронюка, такі постанови ПВСУ будуть поступово втрачати чинність. У правозастосуванні постанови ПВСУ будуть враховуватися судами без вказівки у відповідних процесуальних документах. Втрата чинності таких документів буде обумовлена прийняттям нових постанов Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ.²²

Четверта та п'ята форми впливають з другої форми, бо якщо особа обвинувачується у більш тяжкому злочині, ніж реально який вона вчинила (наприклад, вона вчинила грабіж, а обвинувачується у розбої), то в її діяннях відсутні певні ознаки інкримінованого їй складу злочину; якщо особа обвинувачується за перший злочин, який вона не вчиняла, і за інший(і) злочин(і), який(і) вона дійсно вчинила, то в її діянні відсутні певні ознаки інкримінованого їй першого складу злочину.

Вказана п'ята форма притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи також ґрунтується на положеннях, що викладені у ч. 2 ст. 132 КПК України в якій, зокрема зазначено, що коли обвинувачений притягається до відповідальності за вчинення декількох злочинів, що підпадають під ознаки різних статей кримінального закону, в постанові про притягнення як обвинуваченого повинно бути вказано, які саме дії ставляться обвинуваченому в вину по кожній з цих статей.

Щодо шостої форми є певні зауваження. Не можна категорично, на нашу думку, вважати, що незакриття уповноваженим суб'єктом кримінальної справи щодо особи у повному обсязі чи частково (відповідно до ч.2 ст. 141 КПК України, якщо під час досудового слід-

²² Хавронюк Н. Постановлення Пленума Верховного Суду України поступово утратять силу [Електронний ресурс] / Н. Хавронюк // Юридическая практика. – 21 октября 2010 г. – Режим доступа до газети : <http://pravo.ua/news.php?id=0023497>

ства частина пред'явленого обвинувачення не знайшла свого підтвердження, слідчий своєю постановою закриває справу в цій частині обвинувачення, про що оголошує обвинуваченому), при встановленні факту її невинуватості вже після притягнення особи в якості обвинуваченого до кримінальної відповідальності, свідчить про злочин, який передбачений ст. 372 КК України. Про такі діяння (не закриття кримінальної справи) жодної вказівки в диспозиції ч.1 ст. 372 КК України ми не знайдемо. Тому, мабуть, Ю.В. Александров вважав, що така форма стосується ситуації, коли уповноважений суб'єкт, згідно ч.1 ст. ст. 141 КПК України, при виникненні необхідності під час досудового слідства змінити пред'явлене обвинувачення або доповнити його, зобов'язаний заново пред'явити обвинувачення. Тому винесення якраз нової постанови про притягнення особи як обвинувачуваного може свідчити про ознаки складу злочину, який передбачений ст. 372 КК України.

Судова практика іноді намагається розширити форми вчинення притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи. Так, Хабаровський крайовий суд засудив слідчого Н. за ст. 299 КК РФ за те, що вона, завідомо усвідомлюючи невинуватість осіб, опитувала їх в якості підозрюваних, отримала згоду на закриття кримінальної справи у зв'язку з актом амністії та без пред'явлення обвинувачення такі справи закривала. Таке рішення Судова колегія мотивувала тим, що постановою про закриття кримінальної справи за амністією містить фактичне формулювання обвинувачення К., Б., та К–ва у злочинах, а також можливість їх притягнення до кримінальної відповідальності. Аналіз матеріалів досудового слідства (протоколи допиту підозрюваних, протоколи огляду місця події з їх участю) свідчить про умисел слідчого Н., яка не мала доказів проти підозрюваних, прийняти рішення, що завідомо робить з вказаних осіб обвинувачених у вчиненні злочину. Верховний Суд РФ залишив цей вирок без змін [174].

Можна погодитися з думкою Ю.І. Кулешова, що такі сумнівні рішення судів спрямовані на розширення поняття “притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності” з включенням до нього процесуальних дій, не пов'язаних з винесенням постанови про притягнення особи як обвинуваченого [87, с. 224–225]. Цей приклад з російської судової практики цілком прийнятний і для вітчизняного

правозастосування, оскільки, як було вже зазначено, відповідна редакція ч.1 ст. 299 КК РФ подібна до ч.1 ст. 372 КК України.

Тому, на нашу думку, має важливе практичне значення визначення основних форм притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи у відповідній постанові Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, що усуне можливість повторення таких помилок при застосуванні вітчизняного закону про кримінальну відповідальність.

Підсумовуючи викладене, ми пропонуємо наступні форми притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи, а саме обвинувачення особи: 1) за відсутністю події злочину; 2) за відсутністю складу злочину в її діянні; 3) у більш тяжкому злочині, ніж дійсно який вона вчинила; 4) за злочин, який вона не вчиняла, і за злочин, який вона дійсно вчинила; 5) при встановленні факту її невинуватості вже після притягнення обвинуваченого до кримінальної відповідальності та при виникненні необхідності під час досудового слідства змінити пред'явлене обвинувачення або доповнити його.

У кримінально–правовій доктрині тривають дискусії щодо визначення моменту закінчення аналізованого злочину. І це питання не є риторичним. Можна погодитися з Б.О. Куріновим, що визначення моменту юридичного закінчення злочинного діяння – важливий елемент законодавчої техніки, який забезпечує найбільшу ефективність кримінально–правової норми [175, с. 302].

Абсолютна більшість українських вчених переконані в тому, що аналізований злочин є закінченим з моменту винесення постанови про притягнення як обвинуваченого та пред'явлення цього обвинувачення. Зокрема, В.І. Тютюгін зазначає: закінченим злочин, передбачений ст. 372 КК України, буде з моменту, коли постановою про притягнення як обвинувачуваного пред'явлена особі для ознайомлення, тобто з моменту пред'явлення обвинувачення [25, с. 510]. Аналогічної думки дотримуються й інші науковці, а саме: злочин вважається закінченим з моменту оголошення невинуватій особі постанови про притягнення як обвинуваченого за злочин, якого вона не вчинила, незалежно від подальшої долі кримінальної справи [88, с. 605].

У науково–практичних коментарях до КК України, що підготовлені різними авторськими колективами щодо досліджуваного питан-

ня, висловлюються такі самі точки зору. Зокрема, В.І. Тютюгін вважає, що притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності включає до себе дві обов'язкові дії: а) винесення постанови про притягнення особи як обвинуваченого; б) пред'явлення їй обвинувачення. Тому злочин вважається закінченим з моменту оголошення (пред'явлення) особі постанови про притягнення її як обвинуваченого за злочин, у вчиненні якого потерпілий є невинним [114, с. 1013]. Такої самої думки дотримується А.М. Бойко, який вважає, що цей злочин є закінченим з моменту оголошення (пред'явлення) потерпілому постанови про притягнення як обвинуваченого [100, с. 1072–1073]. Солідарний у цьому питанні із зазначеними вченими і Є.В. Фесенко, на думку якого аналізований злочин вважається закінченим з моменту пред'явлення обвинувачення. Адже практично із цього моменту найчастіше може бути обрано до правопорушника запобіжні заходи: взяття під варту, застава, підписка про невиїзд [112, с. 1245].

В.В. Кудрявцев так само вважає, що злочин, передбачений ст. 372 КК України, вважається закінченим з моменту оголошення невинній особі постанови про притягнення її до відповідальності як обвинуваченої за злочин, якого вона не вчинила, незалежно від подальшої долі кримінальної справи (формальний склад злочину). В цей момент слідчий може обрати запобіжний захід, суттєво обмежити права особи, заподіяти значну моральну шкоду, дискредитувати її тощо. Цього цілком достатньо, щоб вважати злочинний задум здійсненим [98, с. 752].

Подібну позицію відстоюють й окремі російські і білоруські правники [176, с. 774]. Зокрема, подібної позиції дотримується М.М. Голоднюк – одна із авторів п'ятитомного курсу кримінального права юридичного факультету МДУ. Авторка, зокрема, пише: притягнення до кримінальної відповідальності завідомо невинного вважається закінченим злочиним з моменту винесення відповідною посадовою особою постанови про притягнення та притягнення як обвинуваченого. Саме з цього моменту, відповідно до ст. 47 КПК РФ, особа стає обвинуваченою та її правовий стан якісно змінюється, зокрема, до неї можуть бути застосовані процесуальні заходи примусу [101, с. 187]. Подібним чином це питання розглядається і в підручнику з Особливої частини кримінального права Росії за редакцією А. М. Ігнатова

та Ю.О. Красикова: з об'єктивної сторони аналізований злочин має вираз у винесенні мотивованої постанови про притягнення особи до кримінальної відповідальності як обвинуваченого та пред'явлення йому сформульованого обвинувачення під розписку із роз'ясненням процесуальних прав і обов'язків обвинуваченого [177, с. 687]. Підтримують у цьому питанні російських юристів і білоруські правники. При цьому вони зауважують, що винесення незаконної постанови про притягнення як обвинуваченого без пред'явлення обвинувачення слід розглядати як замах на цей злочин [104, с. 837].

Такий висновок українських науковців, на нашу думку, ґрунтується на п.1.2 (висновку) рішення Конституційного Суду України від 27 жовтня 1999 р. № 1–15/99 в справі за конституційним поданням МВС України щодо офіційного тлумачення положень частини третьої статті 80 Конституції України (справа про депутатську недоторканність), що притягнення до кримінальної відповідальності, як стадія кримінального переслідування, починається з моменту пред'явлення особі обвинувачення у вчиненні злочину [157, с. 587]. Виникає питання: чому до такого висновку дійшов Конституційний Суд України? В установчій частині вказаного рішення Конституційного Суду України ми знаходимо таке обґрунтування: “Підтвердженням того, що в зміст терміна “притягнення до кримінальної відповідальності” вкладається факт пред'явлення особі обвинувачення, є передбачена статтею 174 КК України кримінальна відповідальність особи, яка провадить дізнання, слідчого або прокурора за притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності з корисливих мотивів чи іншої особистої заінтересованості. Історичний аналіз правових норм, які регламентували питання депутатської недоторканності, свідчить про те, що з моментом притягнення особи до кримінальної відповідальності пов'язується факт пред'явлення їй обвинувачення у вчиненні злочину” [157, с. 585]. Така аргументація є досить сумнівною. У словосполученні “притягнення до кримінальної відповідальності” ніяким чином немає посилання на “пред'явлення особі обвинувачення”, а посилання на ст. 174 КК України 1960 р. взагалі не має будь-якого змістовного навантаження. На нашу думку, слід спиратися не на “історичний аналіз правових норм, які регламентували питання депутатської недоторканності”, а на норми кримінально-процесуального законодавства, що далі і буде здійснено.

Водночас, в юридичній літературі висловлена й інша думка з цього приводу, згідно якої цей злочин треба вважати закінченим вже з моменту винесення постанови про притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності в якості обвинуваченого [91, с. 58]. Так, російський криміналіст В.О. Теплов зазначає: закінченим аналізований злочин буде з моменту винесення постанови про притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності, навіть якщо воно не пред'явлено, але слідчим підписано [178, с. 558]. Подібної позиції дотримуються і автори окремих коментарів КК РФ, зокрема за редакцією А.О. Чекаліна, В.Т. Томіна, В.С. Устинова і В.В. Сверчкова, які аналізований склад злочину вважають виконаним з моменту підпису компетентною особою постанови про притягнення як обвинуваченого. Саме з цього моменту громадянин набуває прав та обов'язків учасника кримінального процесу [179, с. 884]. Схожу точку зору висловлює С.В. Мілюков, який зазначає, що притягнення особи як обвинуваченого характеризується лише винесенням відповідної постанови про притягнення як обвинуваченого [180, с. 737].

Ми погоджуємося із зазначеними вченими і вважаємо, що притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи (ст. 372 КК України) необхідно вважати закінченим вже з моменту винесення постанови про притягнення як обвинуваченого. Про це свідчать і дані анкетування працівників правоохоронних органів: 192 особи (51,2 відсотка з усіх опитаних респондентів) підтримали вказане положення.

При цьому уповноважений суб'єкт виносить постанову від свого імені і підписує її. Тобто підготовка (написання, роздруківка) вказаної постанови без її підпису слід кваліфікувати як замах на притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи.

Пригадаємо, що представники першої із зазначених позицій обґрунтовують свою точку зору тим, що лише з моменту пред'явлення особі сформульованого обвинувачення під розписку із роз'ясненням процесуальних прав і обов'язків обвинуваченого до неї можуть бути застосовані процесуальні заходи примусу. Втім, вважаємо, що ця позиція не відповідає чинному кримінально-процесуальному законодавству.

У статті 131 КПК України “Притягнення як обвинуваченого” зазначено про те, що коли є досить доказів, які вказують на вчинення злочину певною особою, слідчий виносить мотивовану постанову

ву про притягнення цієї особи як обвинуваченого. При цьому копія постанови негайно надсилається прокуророві (ст. 132 КПК України). Відповідно до цього обвинуваченою є особа, щодо якої в установленому цим Кодексом порядку винесена постанова про притягнення як обвинуваченого (ст. 43 КПК України).

Обвинувачення повинно бути пред'явлено не пізніше двох днів з моменту винесення слідчим постанови про притягнення даної особи як обвинуваченого (ст. 133 КПК). Втім протягом вже цих двох днів, коли обвинувачення ще фактично не пред'явлено, відповідний посадовець, який виніс постанову про притягнення завідомо невинуватого як обвинуваченого, може застосувати до нього запобіжні заходи, суттєво обмежити його права, заподіяти значну моральну шкоду. Зокрема, коли місце перебування особи, щодо якої винесена постанова про притягнення її в справі як обвинуваченого, не встановлене, слідчий може оголосити її в розшук. А при наявності підстав, передбачених у статті 155 КПК, слідчий може обрати щодо обвинуваченого, який розшукується, запобіжний захід у вигляді тримання під вартою (ст. 138 КПК України). Вповноважений слідчий з метою забезпечення цивільного позову і можливої конфіскації майна може накласти арешт на вклади, цінності та інше майно обвинуваченого або осіб, які несуть за законом матеріальну відповідальність (ст. 126 КПК України).

Можна припустити й інший розвиток ситуації. Так, не виключається ситуація, при якій постанову про притягнення завідомо невинуватого як обвинуваченого винесе один слідчий, а пред'являти саме сформульоване обвинувачення у вчиненні злочину (оголошення постанови про притягнення як обвинуваченого, роз'яснення змісту пред'явленого обвинувачення, вручення копії постанови про притягнення як обвинуваченого) буде інший слідчий. За таких умов виникає питання про те, який саме слідчий – перший чи інший – буде суб'єктом аналізованого злочину?

Вважаємо, що у цьому контексті не варто забувати, що саме є основним безпосереднім об'єктом аналізованого злочину – суспільні відносини, що забезпечують врегульовану Конституцією України та кримінально-процесуальним законодавством діяльність органів дізнання, досудового слідства та прокуратури щодо притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи. Права та інтереси особи, що притягується до кримінальної відповідальності, є лише додат-

ковим обов'язковим безпосереднім об'єктом злочину, передбаченого ст. 372 КК України.

Отже, є логічним пов'язувати момент закінчення аналізованого злочину саме з моментом винесення уповноваженою особою постанови про притягнення завідомо невинуватої особи як обвинуваченого. Пред'явлення обвинувачення перебуває поза межами складу об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 372 КК України. Так само не має значення для кваліфікації цього злочину, чи було обрано запобіжний захід щодо особи, чи була скасована ця постанова прокурором, чи була особа засуджена за цей злочин.

Також не слід забувати, що в кримінально–процесуальній літературі пропонується визнавати й інші моменти, коли особа стає обвинуваченим. Так у справах з протокольною формою досудової підготовки матеріалів обвинуваченою особою стає з моменту *складання прокурором обвинувального висновку* (ст. 425, ст. 430 КПК України), а в справах приватного обвинувачення – з моменту *порушення суддею кримінальної справи і призначення її до розгляду* (курсив наш) (ст. 27, ст. 251 КПК України) [181, с. 107].

Така позиція ґрунтується на тому, що можна визначити такі форми вітчизняного кримінального переслідування: 1) досудове слідство та дізнання; 2) протокольна форма досудової підготовки матеріалів; 3) справи приватного обвинувачення. В КПК РФ такі форми визначені по–іншому: залежно від характеру й тяжкості вчиненого злочину кримінальне переслідування здійснюється в публічному, приватно–публічному і приватному порядку (ст. 20). Це свідчить про те, що чинний закон про кримінальну відповідальність звужує обсяг криміналізації притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи. Тобто, якщо за протокольною формою досудової підготовки матеріалів прокурор складає обвинувальний висновок щодо завідомо невинуватого, його не можна притягнути за ст. 372 КК України. Така сама ситуація стосується справ приватного обвинувачення при порушенні суддею кримінальної справи щодо завідомо невинуватого і призначення її до розгляду. Хоча в останньому випадку, безумовно, слід казати про застосування ст. 375 КК України.

Враховання вказаних положень у чинному законі про кримінальну відповідальність залежить безпосередньо від прийняття нового КПК України [182].

Як відомо, 8 квітня 2008 року була затверджена Указом Президента України Концепція реформування кримінальної юстиції України, а 27 серпня 2008 р. був затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України відповідний План заходів щодо реалізації цієї Концепції [183]. Відповідно до п. 2.1 цього Плану Кабінет Міністрів України пропонує розробити та подати в установленому порядку, зокрема, проект Кримінально–процесуального кодексу України.

Як нам відомо, за проектом КПК України, підготовленого робочою групою Національної комісії зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права (схвалений Комітетом Національної комісії зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права від 21 травня 2007 р., у редакції від 20 вересня 2007 р.), у ст. 27 визначено єдиного державного обвинувача – службова особа органу прокуратури [184, с. 10]. Така позиція комісії є досить сумнівною, зважаючи на те, що відповідно до ст. 121 Конституції України прокуратура вже не має функції попереднього (досудового) слідства і вказані положення ми розглянемо у підрозділі 2.3 роботи.

Якщо будуть визначені інші підходи щодо визначення статусу обвинуваченого, то тоді потребують перегляду такі елементи та ознаки складу злочину: предмет, діяння та суб'єкт. На нашу думку, це свідчить про перспективність подальших самостійних досліджень вказаної проблематики після прийняття нового кримінально–процесуального законодавства України.

Кваліфікуючими ознаками, пов'язаними з об'єктивною стороною аналізованого злочину, є притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи, поєднане з обвинуваченням у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину, а також поєднане зі штучним створенням доказів обвинувачення або іншою фальсифікацією.

Кваліфікуючі ознаки в науці кримінального права визначаються як передбачені законом характерні для частини злочинів певного виду суттєві обставини, які відбивають типову, але значно змінений (порівняно з основним складом злочину) ступінь суспільної небезпеки діяння й особи винного і впливають на законодавчу оцінку (кваліфікацію) вчиненого й міру відповідальності [185, с. 9]. Кваліфікуючі ознаки є засобами диференціації кримінальної відповідальності. Остання визначається як градація, поділ, розшарування відповідальності у кримінальному законі, у результаті чого законодавець

встановлює різні кримінально–правові наслідки залежно від типового ступеня суспільної небезпеки злочину, а також особи винного [186, с. 63]. Іншими словами, встановлюючи кваліфікуючі ознаки того чи іншого злочину, законодавець проводить градацію караності, тим самим звужуючи сферу суддівського розсуду, сферу індивідуалізації покарання.

У науці кримінального права кваліфікуючі ознаки поділяються залежно від поширеності на два види: а) *загальні ознаки*, які суттєво змінюють ступінь суспільної небезпеки більшості злочинів певного виду; б) *спеціальні ознаки*, характерні лише для окремих злочинів [187, с. 258]. У свою чергу, загальні кваліфікуючі ознаки поділяються вченими на декілька груп: а) кваліфікуючі ознаки, пов'язані з формою співучасті (злочин вчинений групою осіб, організованою групою осіб); б) кваліфікуючі ознаки, які визнаються видом множинності (повторність, рецидив); в) кваліфікуючі ознаки, які визначають суспільно небезпечні наслідки (велика і особливо велика матеріальна шкода); г) кваліфікуючі ознаки, які визначаються розміром (сумою) предмета злочину [187, с. 319].

Аналіз положень Розділу XVIII Особливої частини КК України свідчить про те, що передбачені в диспозиції статті 372 КК України кваліфікуючі ознаки належать не до загальних, а до *спеціальних ознак*, які є характерними лише для окремих злочинів проти правосуддя. Зокрема, аналізовані кваліфікуючі ознаки передбачені лише в трьох кримінально–правових нормах, що встановлюють відповідальність за злочини у цій сфері – ч. 2 ст. 372, ч. 2 ст. 383 та ч. 2 ст. 384 КК України.

Аналіз матеріалів 20 кримінальних справ, які були порушені за ст. 372 КК України, що розслідувалися протягом 2002–2008 рр. слідчими підрозділами прокуратур м. Києва, Дніпропетровської, Донецької, Житомирської, Луганської, Миколаївської, Одеської областей та Автономної Республіки Крим, дозволяє зробити висновок про ефективність (18 кримінальних справ були порушені саме за ч.2 ст. 372 КК України) застосування відповідних кваліфікуючих ознак. До того ж дві кваліфікуючі ознаки притягнення завідомо невинуватого до кримінальної відповідальності (поєднане з обвинуваченням у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину чи зі штучним створенням доказів обвинувачення або іншою фальсифікацією), як

засвідчують матеріали вивчених кримінальних справ, визначаються слідчими прокуратури у відповідних формулах кваліфікації, в більшості випадків (за 14 кримінальними справами), одночасно.

Першою спеціальною кваліфікуючою ознакою, закріпленою в ч. 2 ст. 372 КК України, є притягнення завідомо невинуватого до кримінальної відповідальності, поєднане з обвинуваченням у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину. Таким чином, буквально тлумачення закону дає підстави вважати, що притягнення завідомо невинуватого до кримінальної відповідальності, поєднане з обвинуваченням у вчиненні злочину невеликої тяжкості або злочину середньої тяжкості, утворюють основний склад злочину.

Питання про категорії злочинів залежно від їх тяжкості в науці кримінального права розглядаються в межах інституту класифікації злочинів. Відповідно до ст. 12 КК України, залежно від ступеня тяжкості злочини поділяються на злочини невеликої тяжкості, середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі.

Аналіз положень КК України свідчить, що всі норми й інститути Загальної і Особливої частин КК України нерозривно пов'язані з положеннями ст. 12 КК України.

Проведений вітчизняним вченим О.П. Горохом аналіз правових наслідків вчинення злочину тієї чи іншої категорії дозволив автору зробити висновок про те, що з першими двома категоріями злочинів законодавець пов'язує використання порівняно м'яких умов реалізації кримінальної відповідальності та покарання, використання відносно м'яких способів впливу на засуджених при відбуванні покарання тощо. Дві інші категорії (тяжкі та особливо тяжкі злочини) частіше тягнуть за собою більш сувору реакцію з боку держави як в частині видів і строків покарання, звільнення від кримінальної відповідальності та покарання, встановлення строків давності, так і стосовно виду виправної установи, умов відбування покарання, вирішення питання про переведення із одного виду виправної установи в інший тощо [188, с. 149, 277–283].

Вважаємо, що саме ці обставини вплинули на рішення законодавця посилити кримінальну відповідальність за притягнення завідомо невинуватого до кримінальної відповідальності, якщо ці діяння були поєднані з обвинуваченням у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину.

Другою кваліфікуючою ознакою, пов'язаною із об'єктивною стороною аналізовано злочину, є притягнення завідомо невинуватого до кримінальної відповідальності, поєднане зі штучним створенням доказів обвинувачення або іншою фальсифікацією.

У вітчизняній юридичній літературі поняття “штучне створення доказів обвинувачення”, “фальсифікація доказів” тлумачаться неоднозначно.

Спочатку слід з'ясувати етимологію слова фальсифікація. З довідкової літератури ми можемо дізнатися, що термін “фальсифікація” походить від латинського “falsificare” – підроблення чогось; “підміна чогось справжнього, реального – помилковим, уявним” [189, с. 531].

Основою побутового розуміння є те, що інформація, яка передана від людини людині, сприймається з перекручуваннями, якщо особа – джерело інформації, по-перше, повністю спотворює дійсність (чиста неправда), по-друге, частково спотворює фактичні обставини (напівправа), по-третє, приховує інформацію (неправа–умовчання) [190, с. 19].

Так, В.В. Кудрявцев під штучним створенням доказів обвинувачення або іншою фальсифікацією розуміє умисне викривлення або неправильне тлумачення фактів, подій, встановлених слідством, штучне створення, знищення або вилучення із справи документів, спонукання експертів до завідомо неправдивого висновку, не відображення у справі доказів, які спростовують обвинувачення тощо [98, с. 752]. Більш вужче розкриває ці поняття В. І. Тютюгін, який зазначає, що такими діями можуть бути, наприклад, використання підроблених документів, знищення або вилучення зі справи доказів тощо) [25, с. 510]. Дещо схожою з цього приводу є думка А.М. Бойка, який вважає, що штучним створенням доказів обвинувачення або іншою фальсифікацією є підроблення документів, що є доказами в кримінальній справі, підміна або знищення речових доказів тощо [100, с. 1072–1073]. Є. В. Фесенко, розкриваючи аналізовані поняття, зазначає, що це, наприклад, такі дії, як підкидання у приміщення предметів, нібито здобутих злочинним шляхом, для вилучення їх під час обшуку, фальсифікація речових доказів, фабрикація показань свідків із підробкою їх підписів тощо [112, с. 1245]. Подібну позицію має й О. О. Дудоров, який “випадки підкидання предмета нібито як хабара у робочий кабінет або автомобіль службової особи, вручення їй цього предме-

та шляхом обману, переказ грошей на банківський рахунок службової особи без повідомлення їй про це, за наявності підстав, можуть розцінюватись як передбачене ч. 2 ст. 372 КК притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності, поєднане із штучним створенням доказів обвинувачення”.²³

Більш повне визначення вказаного поняття пропонує В.І. Тютюгін. На думку вченого, штучне створення доказів обвинувачення може полягати у будь-яких діях винного: підроблення або використання підроблених документів, умисне неправильне тлумачення фактів та подій, знищення чи вилучення зі справи документів, схиляння свідків та потерпілого до давання завідомо неправдивих показань, примушування експерта до давання неправдивого висновку тощо, а інша фальсифікація обвинувачення може полягати у вилученні зі справи речових доказів, документів і протоколів, що свідчать про невинність потерпілого, не відображенні у справі фактів і обставин, що спростовують обвинувачення, приписах у протоколах слідчих дій, відмові у виклику свідків тощо [114, с. 1013].

Подібну позицію має Ю.В. Александров, який розділяє поняття штучне створення доказів обвинувачення (1) підбурювання свідків, потерпілих, обвинувачених до давання завідомо неправдивих показань; 2) спонукання експертів до завідомо неправдивого висновку; 3) підробка і залучення до справи фальшивих документів; 4) підкидання з послідувачим “вилученням” речових доказів тощо) та інша фальсифікація (1) перекручення протоколів слідчих дій; 2) знищення або вилучення документів і речових доказів у справі тощо) [165, с. 737].

Констатація факту фальсифікації, на жаль, не завжди знаходить реалізацію через порушення кримінальної справи за ст. 372 КК України проти відповідних службових осіб.

Так, органами досудового слідства К. обвинувачувалася у тому, що, будучи службовою особою, 31 січня 2001 року на території ТзОВ “Відродження” у м. Острогорск склала завідомо неправдиві два акти опису та арешту, відповідно, одинадцяти та восьми легкових автомобілів, які фактично на території вказаного товариства не знаходилися.

²³ Дудоров О. О. Вибрані праці з кримінального права / Дудоров О. О. ; [Передне слово д-ра юрид. наук, проф. В. О. Навроцького] / МВС України ; Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2010. – С. 524.

Відповідно до вироку Рівненського міського суду Рівненської області від 27 листопада 2006 року К. за ч.1 ст. 366 КК України виправдано за відсутністю у її діях складу злочину [191]. Відповідно до вироку та матеріалів справи було встановлено, що вказані у процесуальних документах поняті та директор товариства підписи в актах не вчиняли. Тобто виникає питання, чому не було поставлено судом питання про притягнення слідчого до кримінальної відповідальності за ст. 372 КК України за свідому фальсифікацію матеріалів досудового слідства? На нашу думку, такі випадки практично нівелюють існування відповідної кримінально-правової заборони і тому стає зрозумілим, чому відсутні в державі судові вироки саме за ст. 372 КК України.

Хоча при цьому бувають інші випадки фактичного приховання притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи.

Так, у травні 2006 року в прокуратуру Сватовського району Луганської області надійшла заява обвинувачуваного по кримінальній справі громадянина, що вказував на неправомірні дії слідчого Сватовського РВ УМВС Д.С.П., що здійснював досудове слідство.

Під час перевірки, проведеної прокуратурою, було встановлено, що дійсно слідчий районного відділу міліції Д.С.П. з метою створення доказів вини вказаного громадянина, приєднав до матеріалів його кримінальної справи сфабриковані процесуальні документи, які, нібито підтверджували, що обвинувачуваний вчинив злочин, який пов'язаний з незаконним обігом наркотичних засобів. Після встановлення зазначених фактів прокурором району була скасована незаконна постанова про визнання громадянина обвинуваченим. Сфабриковані справи щодо нього закриті.

За результатами проведеної перевірки, 4 травня 2006 р. щодо вказаного слідчого була порушена кримінальна справа та пред'явлене обвинувачення за фактом службового підроблення (ст. 366 КК України) і притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності (ст. 372 КК України).

Під час провадження судового розгляду було виключено обвинувачення за ст. 372 КК України, у зв'язку з недоведеністю умислу винного [192].

Тобто, це свідчить про приховання судами таких випадків (притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи) і притягнення винних лише за окремі злочини у сфері службової діяльності.

Такі приклади свідчать про негативну тенденцію у правозастосуванні, коли відбуваються порушення прав і свобод людини під час досудового слідства й органи прокуратури чи суд намагаються приховати явні помилки слідчих зміною правової оцінки вчиненого злочину.

Щодо виділення видів фальсифікації – знищення або вилучення документів і речових доказів у справі в кримінально-правовій літературі – існують протилежні погляди.

Так, окремі вчені вважають, що повне або часткове знищення доказу або носія доказової інформації зі справи не може бути розглянуто як фальсифікація доказів, оскільки це діяння припускає саме штучне створення предмета або внесення змін в існуючий для того, щоб він ніс помилкову доказову інформацію [193, с. 47]. Інші науковці вважають, що знищення доказів варто розглядати як елемент фальсифікації, якщо в такий спосіб забезпечується створення носія дезінформації [194, с. 38–39]. З останньою позицією слід погодитися, бо такі докази можуть істотно впливати на вирішення кримінальної справи, а їх знищення може призвести до засудження невинуватого.

Не можна погодитися з думкою вчених, що схиляння або примушування свідків чи потерпілого до давання завідомо неправдивих показань, або спонукання чи примушування експертів до завідомо неправдивого висновку є видом штучного створення доказів обвинувачення (фальсифікації). Такі дії є підбурюванням до фальсифікації. Винний не сам власними діями створює докази обвинувачення, а примушує інших осіб надати йому неправдиву (фальсифіковану інформацію), яка стане доказом у кримінальній справі. Тому підбурювання до фальсифікації не є конструктивною ознакою спеціального складу злочину (ст. 372 КК України) і не може охоплюватися ним [195, с. 454]. На нашу думку, такі дії можуть бути кваліфіковані як готування чи замах (в залежності від обставин) на притягнення завідомо невинуватого до кримінальної відповідальності (ч. 1 ст. 14 (ч. 2 (3) ст. 15), ч. 1 (ч. 2) ст. 372 КК України) та підбурювання до завідомо неправдивого показання (ч. 4 ст. 27, ч. 1 (2) ст. 384 КК України).

Наведені позиції вчених дозволяють зробити такий висновок. По-перше, вчені не зажди відмежовують поняття “штучне створення доказів обвинувачення” та “фальсифікація доказів”. По-друге, перелік дій, які утворюють штучне створення доказів обвинувачення або фальсифікацію доказів, не є вичерпним.

Стосовно першого застереження варто зазначити, що вчені порізно тлумачать ці поняття, пропонуючи різні варіанти їх злиття. Так, російський криміналіст І.С. Іванов вважає, що використовувати словосполучення “фальсифікація доказів у кримінальній справі” є некоректним, оскільки більш ємним і суто кримінально–правовим поняттям є саме “штучне створення доказів” [190, с. 6]. Прямо протилежну позицію з цього приводу висловлює І.В. Дворянсков. Він, навпаки, переконує в тому, що фальсифікація включає найрізноманітніші форми викривлення вже існуючих фактичних даних шляхом впливу на їх матеріальні носії (підроблення, стирання, помітка другим числом), а не лише штучне створення, тобто формування спочатку і цілком [195, с. 47]. Остання позиція є більш обґрунтованою. Про це, зокрема, свідчить використання законодавцем у диспозиції ч. 2 ст. 372 КК України словосполучення “штучне створення доказів обвинувачення або інша фальсифікація”, із якого можна зробити висновок про те, що штучне створення доказів обвинувачення є лише різновидом фальсифікації доказів.

Загалом треба зазначити, що поняття “доказ” є не кримінально–правовим, а кримінально–процесуальним поняттям. Доказами в кримінальній справі є всякі фактичні дані, на підставі яких у визначеному законом порядку орган дізнання, слідчий і суд встановлюють наявність або відсутність суспільно небезпечного діяння, винність особи, яка вчинила це діяння, та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи. Ці дані встановлюються показаннями свідка, показаннями потерпілого, показаннями підозрюваного, показаннями обвинуваченого, висновком експерта, речовими доказами, протоколами слідчих і судових дій, протоколами з відповідними додатками, складеними уповноваженими органами за результатами оперативно–розшукових заходів, та іншими документами (ст. 65 КПК України).

З метою збирання і подання доказів, особа, яка провадить дізнання, слідчий, прокурор і суд в справах, які перебувають в їх провадженні, вправі викликати в порядку, встановленому цим Кодексом, будь–яких осіб – як свідків і як потерпілих – для допиту або як експертів для дачі висновків; вимагати від підприємств, установ, організацій, посадових осіб і громадян пред’явлення предметів і документів, які можуть встановити необхідні в справі фактичні дані; вимагати проведення ревізій, вимагати від банків інформацію, яка містить

банківську таємницю, щодо юридичних та фізичних осіб у порядку та обсязі, встановлених Законом України “Про банки і банківську діяльність” від 7 грудня 2000 р. Виконання цих вимог є обов’язковим для всіх громадян, підприємств, установ і організацій (ст. 66 КПК України).

Докази можуть бути подані підозрюваним, обвинуваченим, його захисником, обвинувачем, потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем і їх представниками, а також будь–якими громадянами, підприємствами, установами і організаціями.

У передбачених законом випадках особа, яка провадить дізнання, слідчий, прокурор і суд в справах, які перебувають в їх провадженні, вправі доручити підрозділам, які здійснюють оперативно–розшукову діяльність, провести оперативно–розшукові заходи чи використати засоби для отримання фактичних даних, які можуть бути доказами у кримінальній справі.

З метою забезпечення правдивості доказів, законодавець встановлює також відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення суду, прокурору, слідчому або органу дізнання про вчинення злочину, поєднане із штучним створенням доказів обвинувачення (ч. 2 ст. 383 КК України); завідомо неправдиве показання свідка чи потерпілого або завідомо неправдивий висновок експерта під час провадження дізнання, досудового слідства або проведення розслідування тимчасовою слідчою чи тимчасовою спеціальною комісією Верховної Ради України²⁴ або в суді, а також завідомо неправильний переклад, зроблений перекладачем у таких самих випадках, поєднані зі штучним створенням доказів обвинувачення чи захисту (ч. 2 ст. 384 КК України).

В теорії кримінального права виникають певні дискусії щодо визначення видом фальсифікації доказів у кримінальній справі – відмову у виклику осіб, як свідків і як потерпілих для допиту або як експертів для дачі висновків [114, с. 1013].²⁵ Цілком справедливою є позиція Г. О. Усагого, що фальсифікація – це “активні дії, а не бездіяль-

²⁴ Стаття 384 із змінами, внесеними згідно із Законом № 890-VI від 15.01.2009 - Закон визнано неконституційним згідно з Рішенням Конституційного Суду № 20-рп/2009 (v020p710-09) від 10.09.2009).

²⁵ Сийпловік М. В. Кримінально-правова характеристика притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата юрид. наук : спец. 12.00.08 “Кримінальне право та кримінологія; кримінально–виконавче право” / М. В. Сийпловік. – К., 2009. – С. 5.

ність, які виражаються в умисному спотворенні, викривленні, перекрученні, підтасовці або завідомо неправильному тлумаченні, висвітленні тих чи інших явищ, подій, фактів тощо. Також виклик осіб, як свідків і як потерпілих для допиту або як експертів для дачі висновків – це, згідно ст.66 КПК України, лише право, а не обов'язок особи, яка провадить дізнання, слідчого, прокурора і суду. Саме тому, прийняття вищезазначених рішень – їх особиста прерогатива, яку вони вирішують на власний розсуд і лише за необхідності”.²⁶ Цікаво, що найменше всього респондентам сподобався варіант фальсифікації доказів через “відмову у виклику осіб як свідків і як потерпілих для допиту або як експертів для дачі висновків” (35 осіб, або 9,33 відсотка з усіх опитаних осіб). Тому вважаємо: цей варіант протиправної поведінки неможливо розглядати як вид фальсифікації доказів у кримінальній справі.

Наведене дозволяє зробити висновок про те, що фальсифікація доказів у кримінальній справі у контексті ч. 2 ст. 372 КК України може полягати зокрема у таких діяннях винного: 1) підробленні або використанні підроблених документів, що є доказами в кримінальній справі; 2) підміні, вилученні або знищенні речових доказів та документів; 3) умисному неправильному тлумаченні або викривленні фактів, подій, встановлених та закріплених у процесуальних документах; 4) штучному створенні речових доказів та документів; 5) невідображенні у справі фактів та обставин, що спростовують обвинувачення; 6) підкладанні предметів або документів з метою їх подальшого вилучення і оформлення як доказів тощо.

Зазначенні дії щодо фальсифікації доказів можуть вчинятися уповноваженою особою: а) самостійно; б) у змові з іншими особами (учасниками процесу – обвинуваченим, підозрюваним, захисником, обвинувачем, слідчим, представником органу дізнання, а також потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем та їхніми представниками; перекладачем, експертом, будь-якими громадянами тощо); в) шляхом примушування до фальсифікації доказів осіб, зазначених вище.

²⁶ Усатий Г. О. Відгук офіційного опонента на дисертацію Сийплові Миколи Васильовича «Кримінально-правова характеристика притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності», подану на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія, кримінально-виконавче право / Усатий Г. О. – К., 2009. - С. 7.

Цікавим у цьому контексті є дослідження, проведене вітчизняним науковцем Н.С. Карповим, який, провівши опитування працівників правоохоронних органів, які були засуджені за вчинення відповідних злочинів, встановив, що 61,6% таких осіб вважають своє засудження необґрунтованим і незаконним. При цьому причинами, на підставі яких вони вважають своє засудження незаконним є: а) відсутність фактичних доказів їх вини – 39,8%; б) неправильна оцінка наявних у справі даних – 50,3%; в) фальсифікація доказів органами слідства – 30,3%; г) фальсифікація доказів особами, які були зацікавлені в усуненні їх від посади, розслідування конкретної кримінальної справи – 13,0% [196, с. 59].

Заслужують уваги також і дослідження зазначеного вченого стосовно з'ясування думки 164 суддів, які на поставлене запитання: “З якими видами протидії правосуддю Ви зустрічалися”, дали таку відповідь: а) приховування і фальсифікація слідів та доказів – 31,4%; б) лжесвідчення – 50,3%; в) вплив на учасників кримінального судочинства (погрози, підкуп, шантаж тощо) – 43,3%; г) діяльність адвокатів, яка направлена на „руйнування” кримінальних справ – 40,9%; д) втручання службових осіб у судову діяльність – 30,7%; е) створення умов, які утруднюють діяльність суддів – 40,9%; ж) використання ЗМІ для впливу на суддів – 39,3%; з) безпідставне вилучення кримінальної справи із провадження судді – 11,0%; і) відмова у рішенні проблем соціально-побутового характеру – 22,8%; и) дача вказівок і розпоряджень, які не відповідають фактичним обставинам у кримінальній справі – 4,7%; к) безпідставна відміна рішення або вироку – 51,9% [196, с. 72].

Отже, незважаючи на той факт, що статистичні дані Державної судової адміністрації переконують у мінімальній кількості засуджених за злочини, передбачені ст. 372 КК України²⁷, вчинення таких злочинів є непоодиноким фактом. За результатами проведеного анкетування працівників правоохоронних органів, фактично лише 108 особам (28,8 відсотка з усіх опитаних респондентів) відомі випадки притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи. Це свідчить про високу латентність аналізованого злочину. Між іншим, така ситуація характерна і для РФ [3, с. 186].

²⁷ Зафіксовано лише три обвинувальних вироки; при цьому два вироки були скасовані колегією суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України; з 2 засуджених осіб – 1 особа була виправдана.

Так, за матеріалами МВС Росії за 2002–2003 роки за відсутністю складу й події злочину було припинено 301792 кримінальні справи. Наведена статистика, на думку О.Г. Лебедева, виступає серйозною підставою для висновку про те, що ст. 299 КК РФ “Притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності” не забезпечує належний рівень охорони діяльності органів правосуддя та не попереджає такі злочини [4, с. 4–5].

У вітчизняному законі про кримінальну відповідальність наслідки, які настали для потерпілого у разі необґрунтованого притягнення його до кримінальної відповідальності, перебувають поза межами складу аналізованого злочину. Проте це не означає, що негативні наслідки для потерпілого при вчиненні цього злочину не настають. Наприклад, ними можуть бути: значна майнова шкода, втрачена ділова репутація, шкода фізичному або психічному здоров'ю, самогубство потерпілого.

Типовим прикладом настання тяжких наслідків при завідомо незаконному притягненні особи до кримінальної відповідальності є такий резонансний випадок.

Співробітники Служби безпеки України і Генеральної прокуратури України 21 червня 2003 р. затримали в Києві колишнього старшого дільничного інспектора Краматорського районного відділу ГУ МВС України в Донецькій області, підозрюваного в причетності до фальсифікації матеріалів кримінальної справи за обвинуваченням В. у вбивстві журналіста А. У травні 2003 р. Генеральна прокуратура України завершила розслідування кримінальної справи про вбивство гендиректора телерадіокомпанії “ТОР” (Слов’янськ, Донецька область).

Під час досудового слідства було встановлено, що В. був притягнутий до кримінальної відповідальності за цей злочин на підставі сфальсифікованих правоохоронними органами матеріалів. У відношенні його апеляційний суд Донецької області виніс виправдувальний вирок.

У поведженні й висловленнях В. мали місце протиріччя, які давали вагомий підстави для сумнівів у його причетності до вчинення цього злочину. Однак слідчий не перевіряв їх належним чином і не дав їм правову оцінку. Під час розслідування доведено, що працівники правоохоронних органів фальсифікували матеріали справи шляхом

заякування, надання матеріальних і грошових винагород, а також іншим незаконним впливом як на В., так і на свідка обвинувачення. Наприкінці вересня 2002 р. Генпрокуратура оголосила про розкриття вбивства А. За даними досудового слідства, мотивом убивства журналіста є його професійна діяльність; замовником злочину є директор фірми “Укрліга” Р., а безпосереднім організатором – його молодший брат Д. Р. Виконавці вбивства – два члени краматорського злочинного угруповання “17 ділянка”.

Потерпілий А. помер від важкої черепно–мозкової травми 7 липня 2001 року. Обвинувачений на основі сфальсифікованих доказів у його вбивстві В. *помер* (курсив наш) від гострої серцевої недостатності, викликаной повторним інфарктом міокарда, 19 липня 2002 року [197].

У зв’язку з цим постає питання про те, як кваліфікувати дії осіб, внаслідок незаконних дій яких настали ці наслідки? За сукупністю із злочинами проти службової діяльності, злочинами проти життя та здоров’я, злочинами проти власності тощо? Вважаємо, що неврегульованість цього питання на законодавчому рівні не сприяє однаковій правозастосовній практиці і призводить до помилок у кваліфікації злочинів.

У цьому контексті заслуговує уваги українського законодавця законодавче рішення законодавців тих держав, які посилюють кримінальну відповідальність за притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи, якщо ці діяння спричинили тяжкі наслідки. Така кваліфікуюча ознака передбачена, зокрема, в законі про кримінальну відповідальність Білорусі (ч. 3 ст. 393), Вірменії (ч. 2, 3 ст. 336), Молдови (п. “с” ч. 2 ст. 306), Таджикистану (п. “в” ч. 2 ст. 348) [198]. Про це нами було зауважено у підрозділі 1.2. монографії. Про необхідність регламентації в ст. 372 КК наслідків, які настали для потерпілого у разі необґрунтованого притягнення його до кримінальної відповідальності, свідчать і дані анкетування працівників правоохоронних органів: 250 осіб (66,66 відсотка з усіх опитаних респондентів) підтримали вказане положення.

У кримінально–правовій доктрині суспільно небезпечні наслідки визначають як шкоду (збиток), що заподіюється злочинним діянням суспільним відносинам, які охороняються законом про кримінальну відповідальність, або як реальну небезпеку (загрозу) заподіяння та-

кої шкоди. При цьому усі наслідки можуть бути поділені на дві великі групи: наслідки матеріального характеру і наслідки нематеріального характеру. До *матеріальних наслідків* належить шкода, що має особистий (фізичний) характер, майнова шкода чи упущена вигода (неодержані доходи). *Нематеріальні наслідки* являють собою такі негативні зміни в об'єкті посягання, що поєднані з порушенням тих або інших інтересів учасників суспільних відносин, що охороняються законом про кримінальну відповідальність, і, як правило, не пов'язані з фізичним впливом на людину як суб'єкта суспільних відносин чи впливом на матеріальні предмети зовнішнього світу (блага), з приводу яких існують суспільні відносини: політичні, організаційні, соціальні [81, с. 125; 127, с. 43]. Нематеріальні наслідки можуть бути двох видів: шкода, яка заподіюється інтересам особистості (наприклад, приниження честі і гідності людини, порушення її політичних, трудових та інших немайнових прав, особистої свободи та інших інтересів громадян, що охороняються законом); нематеріальні наслідки у сфері діяльності державного апарату або громадських організацій [200, с. 45].

Повторимося, що шкода, яка заподіюється службовою особою *основному та додатковому безпосередньому об'єкту* аналізованого злочину, визначає об'єктивну сторону злочину, передбаченого ст. 372 КК України. Отже, йдеться про шкоду, яка не охоплюється складом (основним та кваліфікованим) цього злочину – тяжкі наслідки.

Аналіз підручників, науково–практичних коментарів до КК України дозволяє зробити висновок про те, що до “тяжких наслідків” взагалі, які настали внаслідок вчинення злочину, відносять різноманітні наслідки: смерть, спричинення тяжкого тілесного ушкодження, спричинення матеріальної шкоди в особливо великих розмірах тощо [26; 88; 100; 112; 124]. У свою чергу, до тяжких наслідків, які можуть настати внаслідок притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватого, зокрема білоруські вчені при тлумаченні положень ч. 3 ст. 393 КК Республіки Білорусь відносять: тривале утримання під вартою особи, її самогубство, психічне або інше тяжке захворювання [104, с. 837].

На нашу думку, тяжкі наслідки, що можуть настати внаслідок притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватого, можна поділити на матеріальні і нематеріальні. До *матеріальних тяжких на-*

слідків належить шкода, що має особистий (фізичний) характер (самогубство потерпілого, його інвалідність, психічне захворювання, втрата вагітності) чи упущена вигода у особливо великих розмірах. До *нематеріальних тяжких наслідків* слід віднести: порушення основних конституційних прав значної кількості громадян, тривале утримання під вартою особи тощо.²⁸

Зважаючи на проведене дослідження, ми пропонуємо наступні форми притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватой особи, а саме обвинувачення особи: 1) за відсутністю події злочину; 2) за відсутністю складу злочину в її діянні; 3) у більш тяжкому злочині, ніж той, який вона вчинила; 4) за злочин, який вона не вчиняла і за злочин, який вона дійсно вчинила; 5) при встановленні факту її невинуватості вже після притягнення обвинуваченого до кримінальної відповідальності та при виникненні необхідності під час досудового слідства змінити пред'явлене обвинувачення або доповнити його.

Підсумовуючи викладене у Розділі II монографії, можна зробити такі висновки:

1) найбільш обґрунтованою концепцією об'єкта злочину є концепція “об'єкт злочину – суспільні відносини, які охороняються законом про кримінальну відповідальність”. По вертикалі об'єкт злочину поділяється на загальний, родовий, видовий та безпосередній. При цьому виділення видового об'єкта злочинів проти правосуддя дозволяє більш чітко виокремити із суспільних відносин, які забезпечують правосуддя, певну групу відносин, які мають спільні ознаки за об'єктом;

2) *родовим об'єктом* притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватой особи є суспільні відносини, які забезпечують кримінально–правову охорону правосуддя. *Видовим об'єктом* злочину, передбаченого ст. 372 КК України “Притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності”, є відносини, які забезпечують реалізацію конституційних принципів діяльності органів досудового слідства, дізнання, прокуратури і суду. Окрім зазначеного злочину, на цей видовий об'єкт посягають також злочини, передбачені ст. 371 КК

²⁸ Кузнецов В. В. Визначення кваліфікованих наслідків при масових заворушеннях / В. В. Кузнецов // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка : Матер. міжнар. науково-практич. конф. “Кримінальна юстиція в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку” (Другі Донбаські правові читання, 14–15 травня 2010 р.) : у 3-х частинах. – 2010. – Спец. вип. № 6. – Ч. 1. – С. 38–44.

України, ст. 374 КК України, ст. 375 КК України; ст. 376 КК України; ст. 397 КК України. *Основним безпосереднім об'єктом* цього злочину є суспільні відносини, що забезпечують врегульовану Конституцією України та кримінально–процесуальним законодавством діяльність органів дізнання, досудового слідства та прокуратури щодо притягнення фізичних осіб до кримінальної відповідальності. *Додатковим обов'язковим безпосереднім об'єктом* притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи є визначені Конституцією України (ст. 62) та КПК України права та інтереси особи, що притягується до кримінальної відповідальності. *Додатковим факультативним безпосереднім об'єктом* аналізованого злочину (у разі штучного створення доказів обвинувачення або іншої фальсифікації доказів) можуть виступати суспільні відносини, що забезпечують визначений законом порядок діяльності державного апарату в частині підготовки, складання і використання офіційних документів. Такі діяння підлягають кваліфікації за ч. 2 ст. 372 КК України;

3) за структурою основний безпосередній об'єкт цього злочину поділяється на такі обов'язкові ознаки: суспільні відносини, що забезпечують врегульовану Конституцією України та кримінально–процесуальним законодавством діяльність органів дізнання, досудового слідства та прокуратури щодо притягнення фізичних осіб до кримінальної відповідальності; предмет злочину (постанова про притягнення особи як обвинуваченого); потерпілий від злочину, який має такі ознаки: 1) особа є невинуватою у тому злочині, в якому вона обвинувачується; 2) особа набуває незаконно процесуального статусу обвинуваченого;

4) аналізований склад злочину за своєю конструкцією є формальним, оскільки суспільно небезпечні наслідки, що можуть настати у разі вчинення цього злочину, не включені в диспозицію статті Особливої частини КК України як обов'язкова ознака складу злочину;

5) розкриття змісту об'єктивної сторони аналізованого злочинного діяння дозволяє зробити висновок про те, що кримінальною відповідальністю є вимушене перетерпіння особою, що вчинила злочин, державного осуду, та/або позбавлень особистого, майнового та іншого характеру, які передбачені законом про кримінальну відповідальність і покладаються на винного спеціальними органами держави – судом. Її початковим моментом є день вступу в законну силу

обвинувального вироку суду. Це положення певною мірою не відповідає тому, що викладено законодавцем у ч. 1 ст. 372 КК України, в якій чітко визначено коло суб'єктів цього злочину – слідчий, прокурор чи інша уповноважена на те законом особа. Звернення до положень кримінально–процесуального законодавства дозволяє дійти висновку, що зазначені суб'єкти не вповноважені притягувати до кримінальної відповідальності. Своїми процесуальними діями вони лише створюють відповідні умови для притягнення винних до кримінальної відповідальності судом: порушують кримінальну справу, виконують необхідні слідчі дії, пред'являють обвинувачення тощо. Отже, спостерігається певна неузгодженість положень кримінального та кримінально–процесуальних законів стосовно визначення поняття “притягнення до кримінальної відповідальності”. З метою надання більш правильного, адекватного вираження у законі змісту злочинного діяння, яке може вчинити слідчий, прокурор чи інша уповноважена на те законом особа під час розслідування кримінальної справи, пропонуємо зміст ч. 1 ст. 372 КК України викласти у такій редакції: “1. Притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи слідчим, прокурором чи іншою уповноваженою на те законом особою”;

б) об'єктивна сторона аналізованого злочину має наступні форми притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи, а саме винесення постанови про притягнення особи як обвинуваченого: 1) за відсутністю події злочину; 2) за відсутністю складу злочину в її діянні; 3) у більш тяжкому злочині, ніж дійсно який вона вчинила; 4) за злочин, який вона не вчиняла, і за злочин, який вона дійсно вчинила; 5) при встановленні факту її невинуватості вже після притягнення обвинуваченого до кримінальної відповідальності та при виникненні необхідності під час досудового слідства змінити пред'явлене обвинувачення або доповнити його;

7) більш обґрунтованою є точка зору, згідно якої цей злочин треба вважати *закінченим* вже з моменту винесення постанови про притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи в якості обвинуваченого. Це зумовлено тим, що вже протягом двох днів, коли обвинувачення ще фактично не пред'явлено, відповідний посадовець, який виніс постанову про притягнення завідомо невинуватого як обвинуваченого, може застосувати до потерпілого запобіжні заходи, суттєво обмежити його права, чим заподіює значну моральну шкоду;

8) кваліфікуючими ознаками, пов'язаними з об'єктивною стороною аналізованого злочину, є притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи, поєднане з обвинуваченням у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину, а також поєднане зі штучним створенням доказів обвинувачення або іншою фальсифікацією. Ці кваліфікуючі ознаки є *спеціальними ознаками*, які є характерними лише для окремих злочинів проти правосуддя. Посилення кримінальної відповідальності за притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи, поєднане з обвинуваченням у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину, зумовлено тим, що визнання потерпілого винним у вчиненні тяжкого та особливо тяжкого злочину тягне для нього більш сувору реакцію з боку держави як в частині видів і строків покарання, звільнення від кримінальної відповідальності та покарання, встановлення строків давності, так і стосовно виду виправної установи, умов відбування покарання, вирішенні питання про переведення із одного виду виправної установи в інший тощо;

9) *фальсифікація доказів* у кримінальній справі у контексті ч. 2 ст. 372 КК України може полягати, зокрема, у таких діяннях винного: 1) підробленні або використанні підроблених документів, що є доказами в кримінальній справі; 2) підміні, вилученні або знищенні речових доказів, документів; 3) умисному неправильному тлумаченні або викривленні фактів, подій, встановлених та закріплених у процесуальних документах; 4) штучному створенні речових доказів, документів; 5) невідображенні у справі фактів та обставин, що спростовують обвинувачення; 6) підкладанні предметів або документів з метою їх подальшого вилучення і оформлення як доказів тощо.

При цьому зазначені дії щодо фальсифікації доказів можуть вчинятися уповноваженою особою: а) самостійно; б) у змові з іншими особами (учасниками процесу – обвинуваченим, підозрюваним, захисником, обвинувачем, слідчим, представником органу дізнання, а також потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем та їхніми представниками; перекладачем, експертом, будь-якими громадянами тощо); в) шляхом примушування до фальсифікації доказів осіб, зазначених вище;

10) у вітчизняному законі про кримінальну відповідальність наслідки, які настали для потерпілого у разі необґрунтованого притягнення його до кримінальної відповідальності, перебувають поза ме-

жами складу аналізованого злочину, що є необґрунтованим. У зв'язку з цим є доцільним доповнити ст. 372 КК України частиною 3, а її зміст викласти у такій редакції: “Ті самі дії, що спричинили тяжкі наслідки”. Тяжкі наслідки, що можуть настати внаслідок притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватою, можна поділити на матеріальні і нематеріальні. До *матеріальних тяжких наслідків* належить шкода, що має особистий (фізичний) характер (самогубство потерпілого, його інвалідність, психічне захворювання, втрата вагітності), позитива шкода чи упущена вигода у особливо великих розмірах. До *нематеріальних тяжких наслідків* слід віднести: порушення основних конституційних прав значної кількості громадян, тривале утримання під вартою особи тощо.

РОЗДІЛ 3

СУБ'ЄКТИВНІ ОЗНАКИ ПРИТЯГНЕННЯ ЯК ОБВИНУВАЧЕНОГО ЗАВІДОМО НЕВИНУВАТОЇ ОСОБИ

3.1. Суб'єкт притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи

Дослідження суб'єкта притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи вимагає розкриття загальних рис, притаманних суб'єкту злочину взагалі. Відповідно до ч. 1 ст. 18 КК України, *суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин, у віці, з якого, згідно з законом про кримінальну відповідальність, може наставати кримінальна відповідальність.*

Поняття “суб'єкт злочину” необхідно відрізнити від поняття “особа злочинця”, “особа винного”, “особистість злочинця”. Незважаючи на зовнішню схожість цих понять, за своїм внутрішнім змістом вони є різними. У кримінально–правовій доктрині ці поняття визначаються не однозначно. Зазначимо, що розв'язання цих дискусійних питань не входить до предмета нашого дослідження. У цьому питанні ми вважаємо можливим погодитися із позицією тих вчених, які вважають, що про суб'єкта злочину треба говорити в тому випадку, коли постає питання щодо наявності необхідних умов для кримінальної відповідальності (наявність складу злочину) [200, с. 275].

Законодавче визначення суб'єкта злочину охоплює ознаки, які традиційно прийнято називати загальними: 1) особа має бути фізичною; 2) особа має бути осудною; 3) особа має досягти встановленого у законі віку.

Водночас окремі вчені пропонують доповнити цей перелік й іншими ознаками. Зокрема, В.М. Трубников вважає, що для того, щоб мати повне і досягне уявлення про всі риси і властивості особи, яка вчинила злочин, потрібні знання і про інші психічні характеристики, що особливо важливо для встановлення причин і умов вчинення злочину

(усіх його детермінант), а також наступного морально–виховного процесу [201, с. 112]. Вважаємо, що доповнювати аналізоване поняття зазначеною автором ознакою є недоцільним. Вважаємо, що визначення у Загальній частині КК України всіх значущих психічних характеристик особи неможливе, оскільки, зокрема, темперамент у осіб різних національностей може бути неоднаковим, однак може варіюватися вираз емоцій. Крім того, врахування законодавцем такої пропозиції призведе до ускладнення роботи правозастосовних органів у зв'язку із необхідністю проведення експертиз щодо встановлення запропонованих автором особливостей суб'єкта злочину. Водночас, на нашу думку, пропозиція автора заслуговує на увагу при вирішенні питання про кримінальну відповідальність особи і призначення покарання, що здійснюється (як зазначалося) в межах вивчення “особа винного”, “особа злочинця”.

Сучасне кримінальне право традиційно визнає суб'єктом злочину лише фізичну особу, тобто людину. У Кримінальному кодексі України 1960 р. таке положення випливало з тексту статей 4 та 5, згідно з якими кримінальна відповідальність могла наставати лише щодо громадян України, іноземних громадян, а також осіб без громадянства. У чинному Кримінальному кодексі України законодавець прямо визначив згадану ознаку суб'єкта злочину. Доречно зазначити, що таким самим чином поняття фізичної особи розкривається і в Законі України “Про громадянство” у редакції від 18 січня 2001 р. Зокрема в ст. 1 цього Закону зазначено, що до фізичних осіб відносяться громадяни України, іноземці і особи без громадянства. Дані проведених нами власне емпіричних досліджень матеріалів кримінальних справ та категорій осіб підозрюваних (обвинувачених чи засуджених) за вчинення злочину, передбаченого ст. 372 КК України (загалом 20 кримінальних справ було порушено проти 14 осіб), дозволяють стверджувати, що серед усіх осіб, щодо яких були порушені відповідні кримінальні справи була 1 жінка (7,1%), інші 13 осіб (92, 9%) – чоловіки.

Наступною ознакою суб'єкта злочину є осудність. Відповідно до ч. 1 ст. 19 КК України, осудною визнається особа, яка під час вчинення злочину могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними. Неосудною кримінальний закон визнає особу, яка під час вчинення злочину не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимча-

сового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки.

Традиційно у кримінально–правовій доктрині виділяють два критерії неосудності – медичний (біологічний) та юридичний (психологічний). Перший з них характеризує наявність певного психічного розладу. Інший має дві ознаки – інтелектуальну (нездатність особи усвідомлювати свої діяння) та вольову (нездатність особи керувати своїми діяннями). Проте у юридичній літературі окремими вченими висловлюються пропозиції доповнити визначення осудності ще одним критерієм. Зокрема, український дослідник В.М. Куц вбачає недосконалість законодавчого визначення аналізованого поняття в тому, що воно фокусує увагу лише на психологічному боці явища, залишаючи осторонь не менш важливі його аспекти – соціально–медичний та юридичний [202, с. 18]. Соціально–медичний критерій означає, що суб’єкт під час вчинення почину досяг такого рівня розвитку психічних функцій та соціалізації, котрий дозволяє йому усвідомлювати істинний сенс того, що діється, та керувати своїми вчинками. До того ж він не має жодної з хворобливих вад психіки, що позбавляє його цієї спроможності. Соціально–медичний критерій є показником певного вікового розвитку й психофізіологічного стану людини. Тому, на думку автора, осудність – це здатність особи в момент вчинення злочину за своїм психічним станом усвідомлювати фактичний характер і суспільну небезпечність діяння та керувати ним, а внаслідок цього – підлягати кримінальній відповідальності за вчинене [202, с. 19]. Вважаємо, що пропозиції В.М. Куца заслуговують на подальше вивчення. Адже осудність – це насамперед юридична категорія, оскільки сама осудність є ознакою суб’єкта як елемента складу злочину. Тому без юридичного критерію встановлення інших критеріїв (медичного та психологічного) позбавлено юридичного сенсу.

Третьою ознакою загального суб’єкта є вік, з якого можливе настання кримінальної відповідальності. Відповідно до ч. 1 ст. 22 КК України, кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилось шістнадцять років. Частина 2 тієї ж статті містить виключний перелік злочинів, відповідальність за які може наставати, починаючи з чотирнадцяти років. У низці випадків кримінальна відповідальність може наставати лише за злочини, вчинені повнолітніми особами, які досягли вісімнадцятирічного віку. До

таких злочинів слід віднести, наприклад, ухилення від призову на строкову військову службу (ст. 335 КК України), притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності (ст. 372 КК України), розбещення неповнолітніх (ст. 156 КК України).

Вказані положення, на жаль, не передбачені саме у вітчизняному законі про кримінальну відповідальність. Пригадаємо ч.4 ст. 17 КК Узбекистану, в якій передбачено мінімальний вік (18 років) притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення певних злочинів, зокрема посягання, що передбачене ст. 230 КК Узбекистану “Притягнення невинного до відповідальності”. Таке законодавче вирішення регламентації вікової межі за певні злочини є позитивним та практично корисним під час застосування відповідних кримінально–правових норм. Тому, на нашу думку, такі положення зарубіжного законодавства можуть бути враховані при удосконаленні ст. 22 КК України. Дані проведених нами власне емпіричних досліджень матеріалів кримінальних справ та категорій осіб підозрюваних (обвинувачених чи засуджених) за вчинення злочину, передбаченого ст. 372 КК України, дозволяють стверджувати, що 7 осіб (50%) вчинили аналізований злочин у віці від 18 до 23 років, від 24 до 30 – 4 особи (28,6%), від 30 до 40 – 2 особи (14,3%), від 40 до 50 – 1 особа (7,1%). Така інформація свідчить про відносно молодий вік підозрюваних (обвинувачених чи засуджених) за вчинення злочину, передбаченого ст. 372 КК України. На нашу думку, це обумовлено недостатністю досвіду (6 осіб (42,8%) працювали в правоохоронних органах до 5 років, від 5 до 10 років – 4 особи (28,6%), від 10 до 15 років – 2 особи (14,3%), від 15 до 25 років – 2 особи (14,3%)) та наявністю застарілої й неефективної системи оцінки результатів діяльності правоохоронних органів (на перспективи реформування цього напрямку звернено увагу у п. 3 План заходів щодо реалізації Концепції реформування кримінальної юстиції України, який 27 серпня 2008 р. був затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України).

Поряд із поняттям загального суб’єкта у ч. 2 ст. 18 КК України вписано поняття спеціального суб’єкта, яким є фізична осудна особа, що вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, злочин, суб’єктом якого може бути лише певна особа. Отже, суб’єкт, який законом наділено будь-якою особливою, додатковою ознакою, називається спеціальним суб’єктом [203; 204; 205]. Додатко-

вими (факультативними) ознаками є обставини, що обмежують коло суб'єктів окремих злочинів і характеризують її соціальний та правовий статус. Ці обставини або прямо зазначені в статтях Особливої частини КК України, або однозначно впливають із змісту норм, що передбачають відповідальність за певні злочини. Вони можуть стосуватися службового становища, професії, покладених на особу обов'язків тощо. Так, В.І. Терент'єв виділяє наступні групи ознак спеціального суб'єкта злочину:

1. Ознаки, які впливають з юридичного закріплення становища суб'єкта злочину (правовий статус особи): а) у сфері оборони; б) у сфері провадження правосуддя; в) у сфері виконання делегованих повноважень.

2. Ознаки, які впливають із виконання особою професійної діяльності: а) у сфері транспорту; б) ознаки, які впливають із ведення особою підприємницької діяльності; в) ознаки, які визначаються технологічними особливостями діяльності.

3. Ознаки суб'єкта, які визначаються фізіологічними властивостями особи родинними стосунками.

4. Ознаки, похідні від особливостей дій, які здійснює особа: а) ознаки, які визначаються характером ролей, що виконуються; б) ознаки, які визначаються інтенсивністю виконуваних протиправних дій [205, с. 134–138].

Вважаємо, що наявність якоїсь додаткової обставини в характеристиці суб'єкта не завжди автоматично перетворює його із загального на спеціальний. Ознаки спеціального суб'єкта є обмежувальними, бо вони визначають, що той чи інший злочин може вчинити не будь-яка особа, а тільки та, яка має ці ознаки [81, с. 144]. Тому особи, які не мають таких ознак, взагалі не несуть кримінальної відповідальності або відповідають тільки за злочин, що може скоїти будь-яка особа (загальний суб'єкт).

Аналіз положень Розділу XVIII Особливої частини КК України дозволяє зробити висновок про те, що суб'єктом злочинів проти правосуддя є: 1) представники влади, які зобов'язані охороняти і захищати конституційні права і інтереси громадян, а також правосуддя (судді, прокурори, слідчі, органи дізнання, і особи, що мають право на затримання); 2) особи, що беруть участь в досудовому слідстві, дізнанні і судовому розгляді, які згідно із законом зобов'язані спри-

яти органам правосуддя (свідки, потерпілі, експерти, перекладачі); 3) особи, засуджені до позбавлення волі, і особи, підозрювані або звинувачені в здійсненні злочину, відносно яких обрано запобіжний захід – тримання під вартою. Пропонуються в юридичній літературі і інші класифікації суб'єктів злочинів проти правосуддя [206, с. 12; 207, с. 13].

Виходячи із змісту положень ст. 372 КК України, суб'єктом цього злочину є слідчий, прокурор чи інша, уповноважена на притягнення до кримінальної відповідальності, особа. Органи досудового слідства та суд, як засвідчують матеріали судової та слідчої практики, правильно визначають суб'єкт вказаного злочину.

Відповідно до ст. 131 КПК України винести постанову про притягнення особи як обвинуваченого може тільки слідчий. Згідно з п. 7 ст. 32 КПК України “слідчий” – це слідчий прокуратури, слідчий органів внутрішніх справ, слідчий органів безпеки, слідчий податкової міліції.

Тобто напрошується попередній висновок, що ми маємо колізію між КК України та КПК України. Хтось може пояснити це тим, що КК України був оновлений у 2001 році, а кримінально–процесуальне законодавство залишається без змін ще з 1960 р. Але при цьому, якщо пригадати зміст диспозиції ч. 1 ст. 174 КК УРСР 1960 р., в якому були визначені подібні суб'єкти (особа, яка провадить дізнання, слідчий або прокурор), то виникають сумніви у справедливості попереднього ствердження.

Відповідь на це можна дати після ретельного аналізу кримінально–процесуального законодавства.

Спочатку з'ясуємо, чи може бути прокурор суб'єктом злочину, який передбачений ст. 372 КК України? Дані проведених нами власне емпіричних досліджень матеріалів кримінальних справ та категорій осіб підозрюваних (обвинувачених чи засуджених) за вчинення злочину, передбаченого ст. 372 КК України, дозволяють стверджувати, що жодна особа не перебувала на посаді прокурора.

Як відомо, прокурором є Генеральний прокурор України, прокурор Автономної Республіки Крим, прокурор області, прокурор міста Києва, районний, міський прокурор, військовий прокурор, транспортний прокурор та інші прокурори, прирівняні до прокурорів областей, районних або міських прокурорів, їх заступники і помічники,

прокурори управлінь і відділів прокуратур, які діють у межах своєї компетенції (п. 6 ст. 32 КПК України).

Повноваження прокурора визначені ст. 25 КПК України, згідно якої Генеральний прокурор України і підпорядковані йому прокурори здійснюють нагляд за додержанням законів органами, які проводять оперативно-розшукову діяльність, дізнання і досудове слідство. Можливість визнання прокурора суб'єктом злочину, передбаченого ст. 372 КК України, також зумовлено двома процесуальними якостями прокурора.

Перша якість, відповідно з п. 5 ч. 1 ст. 227 КПК України, характеризується тим, що прокурор бере участь у провадженні дізнання і досудового слідства і в необхідних випадках особисто провадить окремі слідчі дії або розслідування в повному обсязі по будь-якій справі, тобто він користується при цьому повноваженнями слідчого прокуратури. У цьому разі він охоплюється визначенням "слідчий" і внаслідок цього є суб'єктом притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи.

Інша якість прокурора пов'язана із його повноваженнями щодо перевірки процесуальних рішень слідчого, зокрема притягнення як обвинуваченого певної особи. Як відомо, копія постанови слідчого про притягнення особи як обвинуваченого негайно надсилається прокуророві (ч. 3 ст. 132 КПК України). У такому випадку можливий розвиток також низки ситуацій.

Перша ситуація має місце, коли суб'єктом вчинення зазначених дій є слідчий, який виніс постанову про притягнення завідомо невинуватого як обвинуваченого і надіслав копію постанови прокурору, який не усвідомлює факту, що слідчий вчиняє ці дії всупереч закону. Представлені слідчим матеріали кримінальної справи, якими обґрунтовується обвинувачення, не викликають сумнівів щодо законності таких дій. За таких обставин суб'єктом аналізованого злочину може бути лише слідчий.

Ситуація інша, коли суб'єктом злочину є лише прокурор. Ця ситуація можлива в тому випадку, коли прокурор передає матеріали кримінальної справи разом із матеріалами, якими обґрунтовується притягнення завідомо невинуватого як обвинуваченого слідчому, і дає йому вказівки стосовно притягнення як обвинуваченого, про квалі-

фікацію злочину, обсяг обвинувачення тощо. При цьому слідчий не усвідомлює, що до кримінальної відповідальності притягується завідомо невинуватий. За таких умов слідчий не підлягає кримінальній відповідальності (ч. 5 ст. 41 КК України).

Ситуація третя. Прокурор передає слідчому матеріали кримінальної справи разом із матеріалами, якими обґрунтовується притягнення завідомо невинуватого як обвинуваченого, і дає йому вказівки стосовно притягнення як обвинуваченого, про кваліфікацію злочину, обсяг обвинувачення тощо. При цьому слідчий усвідомлює, що до кримінальної відповідальності притягується завідомо невинуватий, але продовжує виконувати вказівки прокурора. У цьому разі має місце виконання слідчим злочинного розпорядження, що не звільняє його від кримінальної відповідальності (ч. 4 ст. 41 КК України).

Четверта ситуація характеризується змовою слідчого та прокурора на притягнення завідомо невинуватої особи як обвинуваченого. У цьому разі має місце співвиконавство у вчиненні злочину.

П'ята ситуація полягає в наступному: коли прокурор передає матеріали кримінальної справи разом із матеріалами, якими обґрунтовується притягнення завідомо невинуватого як обвинуваченого слідчому, і дає йому вказівки стосовно притягнення як обвинуваченого. При цьому слідчий свідомо не виконує цю незаконну вказівку. За таких умов слідчий не підлягає кримінальній відповідальності (ч. 3 ст. 41 КК України). Прокурор за злочинну вказівку буде притягуватися до кримінальної відповідальності за готування до злочину, передбаченого ст. 372 КК України.

Тобто вказані положення свідчать про те, що прокурор може бути суб'єктом злочину, який передбачений ст. 372 КК України. Між іншим, в проекті КПК України (№ 1233 від 13 грудня 2007 р.), який підготовлений народними депутатами України В.Р. Мойсиком, І.В. Вернидубовим, С.В. Ківаловим, Ю.А. Кармазіним, передбачається, що, відповідно до ст. 232, лише прокурор має право притягати особу як обвинуваченого [182]. Аналогічна позиція закріплена і в Концепції реформування кримінальної юстиції України, яка була затверджена Указом Президента України від 8 квітня 2008 року [183]. Такі пропозиції є досить сумнівними і потребують окремого наукового дослідження.

Але не слід забувати, що відповідно до ст. 121 Конституції України прокуратура вже не має функції попереднього (досудового) слідства. Хоча пункт 9 Розділу XV “Перехідних положень” дозволяє продовжувати прокуратурі виконувати відповідно до чинних законів функцію попереднього слідства до сформування системи досудового слідства і введення в дію законів, що регулюють її функціонування. “Перехідні положення” не конкретизують ці строки – їх визначить життя [208, с. 361]. До того ж, відповідно до пунктів 1 та 4 рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 1, частини першої статті 7, статей 8, 9, 10, частини четвертої статті 14, статті 17, частини першої статті 20, частини третьої статті 29 Закону України “Про прокуратуру” (справа про повноваження прокуратури відповідно до пункту 9 розділу XV “Перехідні положення” Конституції України) (справа № 1–29/2008) від 10 вересня 2008 року, були визнанні такими, що відповідають Конституції України, є конституційними, положення статті 17 Закону України “Про прокуратуру” від 5 листопада 1991 року на час дії пункту 9 розділу XV “Перехідні положення” Конституції України щодо продовження виконання прокуратурою відповідно до чинних законів функції попереднього слідства до сформування системи досудового слідства і введення в дію законів, що регулюють її функціонування, та звернена увага Верховної Ради України на необхідність законодавчої реалізації положень пункту 9 розділу XV “Перехідні положення” Конституції України.

Тому до прийняття відповідних законів (при умові незмінності ст. 121 Конституції України) прокурор може бути суб’єктом притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи, знаходячись в процесуальному статусі саме слідчого.

Таким чином, наведене дозволяє зробити висновок про те, що суб’єктом притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи може бути слідчий – службова особа, якій за законом надано право притягнення особи до відповідальності як обвинуваченого за кримінальною справою.

Загалом, треба зазначити, що стосовно визначення слідчого суб’єктами складу злочину, передбаченого ст. 372 КК України, у кримінально-правовій літературі дискусій не виникає. Втім, у юридич-

ній літературі тривають дискусії щодо визначення законодавчого поняття “іншою уповноваженою на те законом особою”, яке використовується в диспозиції аналізованої норми. Іншими словами постає питання: кого мав на увазі у цьому контексті законодавець?

У підручниках і науково-практичних коментарях юристи відповідають на це питання по-різному. Так, А.М. Бойко, коментуючи положення закону в цій частині, зазначає: суб’єкт злочину, передбаченого ст. 372 КК України, спеціальний – ним може бути тільки слідчий, прокурор чи інша особа, уповноважена законом притягувати до кримінальної відповідальності [100, с. 1072–1073]. О.А. Чуваков вважає, що таким суб’єктом може бути особа, яка провадить досудове слідство, чи прокурор, що здійснює нагляд за розслідуванням кримінальної справи.¹

Інші українські вчені при тлумаченні положень аналізованої норми сходяться в тому, що цією особою є особа, яка проводить дізнання. Зокрема, В.І. Тютюгін та Г. З. Яремко вказують: суб’єкт аналізованого злочину спеціальний – особа, яка проводить дізнання, слідчий або прокурор, тобто службові особи, яким за законом надано право притягнення особи до відповідальності як обвинуваченого за кримінальною справою [25, с. 510].² Такої позиції дотримується й інший український вчений Є.В. Фесенко [112, с. 1245]. Знайшла підтримку ця позиція і у Ю.В. Александрова [88, с. 605]. Розкриваючи поняття суб’єкта притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи, вчені зазначають: суб’єкт злочину – спеціальний. Ним може бути особа, яка провадить дізнання або досудове слідство, а також прокурор, який наглядає за розслідуванням кримінальної справи [88, с. 605].

Перше питання, яке виникає: чи може дізнавач бути суб’єктом вказаного злочину? Дані проведених нами власне емпіричних досліджень матеріалів кримінальних справ та категорій осіб підозрюваних (обвинувачених чи засуджених) за вчинення злочину, передбаченого ст. 372 КК України, дозволяють стверджувати, що жодна особа не перебувала на посаді дізнавача.

¹ Уголовный кодекс Украины : Научно-практический комментарий / [Е. Н. Алиева, А. П. Бабий, Л. К. Гаврильченко и др.]; Отв. ред. Е. Л. Стрельцов. – 7-е изд. перераб и дополн. – Х. : Одиссей, 2010. – С. 762.

² Яремко Г. З. Бланкетні диспозиції в статтях Особливої частини Кримінального кодексу України: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Яремко Галина Зіновівна. – Львів, 2010. – С. 113

Тому у кримінально–процесуальній науці виникають дискусії з цього приводу. Так, В.М. Тертишник та А.Б. Муравін вважають, що вищевказана позиція має право на існування, оскільки у КПК України немає жодної заборони, що дізнавач має право виносити постанову про притягнення особи як обвинуваченого [209, с. 139; 210, с. 88].

Інші науковці вважають таку позицію сумнівною та неможливою дізнавачем виносити вказану постанову [181, с. 107; 211, с. 165–166; 212, с. 42; 213, с. 96; 214, с. 35]. С. А. Альперт пояснив це “характером дізнання, його метою – забезпечити шляхом провадження, як правило, невідкладних слідчих дій збереження “слідів” злочину, закріплення доказів і прийняття лише таких рішень, на підставі яких слідчий міг би приступити до повного та всебічного розгляду справи і завершити її провадження у досудовій стадії процесу” [124, с. 91]. Такої ж думки і Є.Г. Коваленко, який констатує, що на практиці таку процесуальну дію вчиняє тільки орган досудового слідства і такого права КПК України не надає органу дізнання [215, с. 81]. Можна погодитися з науковцями, бо відповідно до ст. 19 Конституції України органи державної влади та їх посадові особи зобов’язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Тобто, якщо в КПК України не передбачено серед повноважень органу дізнання притягнення особи як обвинуваченого, такі процесуальні дії не можуть бути вчинені таким державним органом. Про це свідчать і дані анкетування працівників правоохоронних органів: лише 5 осіб (1,33 відсотка з усіх опитаних осіб) визнали суб’єктом злочину, передбаченого ст. 372 КК України, дізнавача.

Цікавої позиції притримується російський вчений Ю.І. Кулешов, який спочатку вказує, що суб’єктом притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності може бути особа, яка провадить дізнання (дізнавач), слідчий та керівник слідчого органу [87, с. 226]. А потім він вказує, що, “якщо попереднє слідство є обов’язковим, дізнавач має право тільки на провадження початкових слідчих дій та виносити постанову про притягнення громадянина як обвинуваченого не може” [87, с. 227].

Така позиція, безумовно, залежить від російського кримінально–процесуального законодавства, яке, на відміну від українського, розширює поняття “обвинувачений”. Згідно до ч.1 ст. 47 КПК РФ, під обвинуваченим розуміється особа, щодо якої: 1) винесена поста-

нова про притягнення як обвинуваченого; 2) винесений обвинувальний акт. Нагадаємо, що, відповідно до ч.1 ст. 225 КПК РФ, обвинувальний акт складає саме дізнавач.

Тому, спираючись на чинне вітчизняне кримінально–процесуальне законодавство, можна зробити висновок, що дізнавач не може бути суб’єктом вказаного злочину. При цьому, якщо дізнавач буде виконувати тимчасово обов’язки слідчого, то він набуває повноважень слідчого й не може визнаватися дізнавачем. Якщо дізнавач проводить невідкладні слідчі дії та при цьому фальсифікує процесуальні документи для притягнення невинуватого до кримінальної відповідальності, він вчиняє службове підроблення. В ситуації, коли про це відомо й слідчому, тобто вони діють за попередньою змовою, – кваліфікація дій дізнавача буде за сукупністю ч.2 ст. 366 та ч.5 ст. 27, ч.1 ст. 372 КК України. Дізнавач буде виступати пособником слідчого при притягненні завідомо невинуватого до кримінальної відповідальності.

Суддя, на нашу думку, також не може бути суб’єктом цього злочину. Якщо постанову про притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватой особи виносить суддею, то його дії слід кваліфікувати за ст. 375 КК України (Постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудної постанови).

Слід зазначити, що необґрунтованого розширення поняття “іншою уповноваженою на те законом особою” органи досудового слідства та суд не допускають. Наведемо такий приклад.

Засуджений до довічного позбавлення волі А. звернувся із заявою від 12 травня 2006 року до прокуратури Печерського району м. Києва про порушення кримінальної справи відносно Уповноваженого у справах дотримання Конвенції про захист прав і основних свобод людини за ознаками злочинів, передбачених ст.ст. 366, 372 КК України.

10 серпня 2006 року (повторно – 20 березня 2007 р.) помічником прокурора Печерського району м. Києва В. в порушенні вказаної кримінальної справи відмовлено, у зв’язку із відсутністю в їх діях складу злочину.

Заявник в своїй заяві про порушення кримінальної справи просив порушити кримінальну справу за ст.ст. 366, 372 КК України, а постанови про відмову в порушенні кримінальної справи скасувати.

Як було встановлено, П. перебувала на посаді Уповноваженого у справах дотримання Конвенції про захист прав і основних свобод людини і в її повноваження не входило притягнення А. до кримінальної відповідальності. Його вина була доведена в рамках порушеної відносно нього кримінальної справи. Також інформація, яка містилась в Зауваженнях Уряду України від 27 червня 2005 р. до Європейського суду, підготовлена П., ніяким чином не вплинула на притягнення А. до кримінальної відповідальності.

Тому 20 лютого 2008 р. Печерським районним судом м. Києва було постановлено рішення, що скаргу А. на постанову помічника прокурора Печерського району м. Києва В. від 20 березня 2007 р. про відмову в порушенні кримінальної справи відносно колишнього уповноваженого у справах дотримання Конвенції про захист прав і основних свобод людини П., за ознаками злочинів, передбачених ст.ст. 366, 372 КК України – залишити без задоволення [216].

Також необхідно зазначити, що кримінально–процесуальне законодавство, крім слідчого, виділяє також іншу процесуальну фігуру – “начальник слідчого відділу”. Згідно п. 6а ст. 32 КПК України ним є начальник Головного слідчого управління, слідчого управління, відділу, відділення органів внутрішніх справ, безпеки та його заступники, які діють у межах своєї компетенції, а також податкової міліції. У зв’язку з цим постає питання про те, чи може бути начальник слідчого відділу суб’єктом притягнення до кримінальної відповідальності? Дані проведених нами власне емпіричних досліджень матеріалів кримінальних справ та категорій осіб підозрюваних (обвинувачених чи засуджених) за вчинення злочину, передбаченого ст. 372 КК України, дозволяють стверджувати, що лише 1 особа (7,1%) перебувала на посаді начальника слідчого відділу (начальник СВ податкової міліції Роздільнянської податкової інспекції).

Процесуальні повноваження начальника слідчого відділу визначені ст. 114¹ КПК України, в якій зазначено, що начальник слідчого відділу має право перевіряти кримінальні справи, давати вказівки слідчому про провадження досудового слідства, про притягнення як обвинуваченого, про кваліфікацію злочину та обсяг обвинувачення, про направлення справи, про провадження окремих слідчих дій, передавати справу від одного слідчого іншому, доручати розслідування справи декільком слідчим, а також брати участь у провадженні досу-

дового слідства та особисто провадити досудове слідство, користуючись при цьому повноваженнями слідчого.

Таким чином, начальник слідчого відділу може виступати в двох якостях. Перша: він особисто бере участь у провадженні досудового слідства, користуючись при цьому повноваженнями слідчого. У цьому разі він підпадає під визначення поняття “слідчий” і може бути суб’єктом притягнення як обвинуваченого завідомо невинуваті особи [217, с. 37].

Інша якість начальника слідчого відділу пов’язана із його повноваженнями щодо перевірки кримінальних справ (що знаходяться у провадженні інших слідчих), даванні вказівок слідчому, зокрема і про притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватого, про кваліфікацію злочину та обсяг обвинувачення щодо завідомо невинуватого. У такому випадку можливе виникнення принаймні чотирьох ситуацій.

Перша ситуація має місце, коли суб’єктом вчинення зазначених дій є слідчий, який виніс постанову про притягнення завідомо невинуватого як обвинуваченого, узгодивши це питання з начальником слідчого відділу. При цьому останній не знає про те, що слідчий вчиняє ці дії всупереч закону. Представлені слідчим матеріали кримінальної справи, якими обґрунтовується обвинувачення, не викликають сумнівів щодо законності таких дій. За таких обставин суб’єктом аналізованого злочину може бути лише слідчий.

Ситуація інша, коли суб’єктом злочину є лише начальник слідчого відділу. Ця ситуація можлива в тому випадку, коли начальник слідчого відділу передає матеріали кримінальної справи разом із матеріалами, якими обґрунтовується притягнення завідомо невинуватого як обвинуваченого, слідчому і дає йому вказівки стосовно притягнення як обвинуваченого, про кваліфікацію злочину, обсяг обвинувачення тощо. При цьому слідчий не усвідомлює, що до кримінальної відповідальності притягується завідомо невинуватий. За таких умов слідчий не підлягає кримінальній відповідальності (ч. 5 ст. 40 КК України).

Ситуація третя. Начальник слідчого відділу передає слідчому матеріали кримінальної справи разом із матеріалами, якими обґрунтовується притягнення завідомо невинуватого як обвинуваченого, і дає йому вказівки стосовно притягнення як обвинуваченого, про кваліфікацію злочину, обсяг обвинувачення тощо. При цьому слідчий усвідомлює, що до кримінальної відповідальності притягується завідомо

невинуватий, але продовжує виконувати вказівки начальника слідчого відділу. У цьому разі має місце виконання слідчим злочинного розпорядження, що не звільняє його від кримінальної відповідальності (ч. 4 ст. 40 КК України).

Четверта ситуація характеризується змовою слідчого та начальника слідчого відділу на притягнення завідомо невинуватої особи як обвинуваченого. У цьому разі має місце співвиконавство у вчиненні злочину.

Кримінально–процесуальний кодекс України до учасників процесу відносить обвинуваченого, підозрюваного, захисника, а також потерпілого, цивільного позивача, цивільного відповідача та їхніх представників (п. 8 ст. 32 КПК України). За певних умов ці приватні особи можуть сприяти вчиненню службовими особами аналізованого нами злочину. У зв'язку з цим постає питання про можливість визнання їх співучасниками притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи.

Як відомо, співучасть у злочинах зі спеціальним суб'єктом має свої специфічні особливості, які не можна ігнорувати при вирішенні питання про визнання можливості співучасті в певних злочинах. Ці особливості проявляються в тому, що особи не наділені спеціальними властивостями або ознаками у тому вигляді, як вони окреслені в законі. Тому вони фактично не можуть виступати в ролі виконавця в злочинах із спеціальними суб'єктами. Водночас вони можуть виступати організаторами, підбурювачами, пособниками. З урахуванням наведеного можна зробити такі висновки: 1) суб'єктом–виконавцем злочину із спеціальним суб'єктом може бути лише особа, якій властиві ознаки спеціального суб'єкта (суб'єктом злочину, передбаченого ст. 372 КК України є службова особа); 2) особи, які не мають ознак спеціального суб'єкта, можуть виступати як організатори, підбурювачі, пособники у злочині, який вчиняє виконавець – спеціальний суб'єкт; 3) дії співучасників підлягають кваліфікації за статтею, яка передбачає відповідальність виконавця злочину (наприклад, формула кваліфікації дій підбурювача до притягнення завідомо невинуватого як обвинуваченого матиме такий вигляд: ч. 4 ст. 27 – ч. 1 ст. 372 КК України); 4) за наявності відповідних підстав дії інших співучасників підлягатимуть кваліфікації також і за іншими статтями КК України (наприклад, ст. 383 КК України “Завідомо неправди-

ве повідомлення про вчинення злочину”, ст. 384 КК України “Завідомо неправдиве показання”, ст. 386 КК України “Перешкоджання з'явленню свідка, потерпілого, експерта, примушування їх до відмови від давання показань чи висновку”, ст. 396 КК України “Приховування злочину”).

Розглядаючи питання про кримінально–правові проблеми суб'єкта притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи, вважаємо можливим торкнутися і кримінально–процесуальних проблем аналізованого питання. Йдеться, зокрема, про те, що Голова Верховного Суду України у відставці В.Т. Маляренко, обговорюючи проблеми досудового слідства, зауважив, що інквізиційний характер досудового слідства проявляється, в першу чергу, в потрійній ролі, яка законом закріплена за слідчим, і, по–друге, в суміщенні дізнання (зокрема розшуку), його мети і засобів з досудовим слідством, його завданнями та можливостями [218, с. 24].

Згідно з чинним КПК України слідчий зобов'язаний виконувати одночасно різнохарактерні ролі, які є абсолютно несумісними в одній особі або важко сумісні. В першу чергу, він виконує роль “досудового судді”, оскільки оцінює діяння, докази і на базі цієї оцінки приймає суто судові рішення: постанови, якими вирішує долі людей, зокрема закриває кримінальні справи за відсутністю події чи складу злочину або недоведеністю участі обвинуваченого у вчиненні злочину, визначає запобіжний захід (крім тримання під вартою). Слідчий має право затримати особу, оголосити розшук обвинуваченого, застосувати привід свідка тощо. Тобто має повноваження, притаманні судді та суду. Водночас слідчий є і обвинувачем. У цій функції фактично – центр тяжіння всієї його діяльності. Звернімо увагу на визначення терміну “обвинувач” у чинному кримінально–процесуальному законодавстві. Зокрема, згідно з п. 9 ст. 32 КПК України обвинувач – це прокурор, що підтримує в суді державне обвинувачення, і потерпілий у справах, передбачених ч. 1 ст. 27 КПК України, та в інших випадках, передбачених КПК України. Тобто, за кримінально–процесуальним законом у справах публічного та приватно–публічного обвинувачення прокурор лише в суді обвинувачує і підтримує державне обвинувачення. Але ж державне обвинувачення виникає не в суді. Воно формується і формулюється в стадії досудових проваджень. Якщо не прокурор, то хто ж його формує, доказує і підтримує при досудових

провадженнях? За логікою чинного КПК України ця функція покладена на слідчого. Він збирає і закріплює докази обвинувачення, будує його формулу, визнає особу обвинуваченим і пред'являє їй обвинувачення, він складає обвинувальний висновок та обґрунтовує його відповідними доказами й аргументами.

У той же час, оскільки крім слідчого ніхто не має вправа провадити слідчі дії з метою отримання доказів, що виправдовують особу або свідчать про менший ступінь її вини, слідчий фактично виконує і функцію захисту. Ті права, які надані захиснику ст. 48 КПК України щодо збирання відомостей про різного роду факти та надання доказів, не ліквідують цієї функції слідчого. Захисна функція слідчого закріплена в ст. 22 КПК України. Зокрема, нею передбачено, що слідчий і особа, яка провадить дізнання, зобов'язані вжити всіх передбачених законом заходів для всебічного, повного й об'єктивного дослідження обставин справи, виявити як ті обставини, що викривають, так і ті, що виправдовують обвинуваченого.

Аналогічний обов'язок слідчого та особи, яка провадить дізнання, передбачений і в ст. 16 вказаного проекту КПК України.

Отже, в чинному КПК України, а в проекті КПК України ще більшою мірою визначено, що обов'язком слідчого є обвинувачення підозрюваного та обвинуваченого. У той же час його обов'язком є захист цих людей від обвинувачення. Чи можливо це одночасно? Чи може слідчий при такому роздвоєнні бути об'єктивним за обставин, коли він перебуває на державній службі і несе відповідальність за розкриття злочину? Звичайно, що пріоритетною діяльністю буде та, що направлена на “користь” відомства, в якому він служить.

Підсумовуючи викладене, слід визнати, що суб'єкт злочину, передбаченого ст. 372 КК України, – спеціальний. Ним є слідчий (слідчий прокуратури, слідчий органів внутрішніх справ, слідчий органів безпеки, слідчий податкової міліції), начальник слідчого відділу (може виступати в якості співвиконавця).

Дані проведених нами власне емпіричних досліджень матеріалів кримінальних справ та категорій осіб підозрюваних (обвинувачених чи засуджених) за вчинення злочину, передбаченого ст. 372 КК України, дозволяють стверджувати, що 11 осіб (78,6%) працювали на посаді слідчого, 2 особи (14,3%) – старшого слідчого, 1 особа (7,1%) – начальника слідчого відділу. З вказаних осіб – 2 особи (14,3%) пра-

цювали у податковій міліції, 12 осіб (85,7%) – в органах внутрішніх справ. Такі дані, на нашу думку, пояснюються тим, що органи прокуратури, яким підслідні справи, передбачені ст. 372 КК України (ч. 1 ст. 112 КПК України), фактично приховують, з “відомчих інтересів”, певні протиправні дії з боку саме слідчих прокуратури. Для обґрунтування такої думки наведено наступний приклад.

За обвинувальним вироком Київського районного суду м. Одеси від 21 червня 2007 р., залишеним без зміни ухвалою колегії суддів судової палати у кримінальних справах Апеляційного суду Одеської області від 18 вересня 2007 р., Ф.Ю.М. було засуджено за ч. 2 ст. 366 КК України; за ч. 1 ст. 371 КК України; за ч. 2 ст. 372 КК України.

Згідно з вироком суду Ф.Ю.М., який працював старшим слідчим з особливо важливих справ СУ УМВС України в Одеській області, визнано винуватим та засуджено за вчинення злочинів проти правосуддя за таких обставин.

Ф.Ю.М., отримавши заяву громадянина Йорданії С.Х.С.А.–Х. про вчинення щодо нього шахрайських дій М.Н.А., в порушення вимог ст.ст. 94, 97 КПК України не перевіряв викладені у заяві факти, за відсутності приводів і підстав 11 серпня 2005 року порушив кримінальну справу щодо М.Н.А. за ч. 4 ст. 190 КК України.

Під час досудового слідства було встановлено, що М.Н.А. не вчиняв будь-яких незаконних дій по набуттю прав на чуже майно. Незважаючи на це, Ф.Ю.М. 29 серпня 2005 року незаконно затримав М.Н.А. як підозрюваного, його було поміщено в ізолятор тимчасового тримання, де останній утримувався до 1 вересня 2005 року. У подальшому, знаючи про відсутність в діях М.Н.А. складу будь-якого злочину, Ф.Ю.М. 1 вересня 2005 року незаконно виніс постанову про притягнення його як обвинуваченого у вчиненні злочинів, передбачених ч. 1 і ч. 4 ст. 190 КК України, внісши до цього документа завідомо неправдиві відомості.

З долучених до касаційної скарги копії рішення господарського суду Одеської області від 27.11.2007 року – у справі за № 30–31/317–07–7659, залишеного без зміни у апеляційному й касаційному порядку, убачається, що господарський суд дійшов висновку, що М.Н.А. в порушення вимог закону, скориставшись наданою йому С.Е. довіреністю від 10 лютого 2003 року, вчинив угоду від імені особи, яку представляв (власника підприємства “Альянс ЛТД”) у відношенні

себе особисто і фактично одноособово зробив себе одним із учасників цього товариства.

Саме ці обставини Ф.Ю.М. виклав у постанові про притягнення М.Н.А. як обвинуваченого. Фактично з цих же підстав заступником начальника відділу слідчого управління прокуратури Одеської області 13 вересня 2006 року також було порушено кримінальну справу щодо М.Н.А. (т. 4. – а.с. 144). Зазначені та інші обставини, згідно ухвали колегії суддів Судової палати Верховного Суду України, ставлять під сумнів висновки суду першої та апеляційної інстанції про внесення засудженим до офіційних документів завідомо неправдивих відомостей [219].

Після скасування 5 серпня 2008 р. ухвалою колегії суддів Судової палати Верховного Суду України ухвали Апеляційного суду Одеської області від 18 вересня 2007 р. – особа була повністю виправдана Апеляційним судом Одеської області у вересні 2008 р. На нашу думку, ця справа є досить унікальна: спочатку був обвинувачений та засуджений старший слідчий з особливо важливих справ СУ УМВС України в Одеській області за притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності, а потім повинно вирішуватися питання щодо притягнення саме слідчого прокуратури Одеської області за ст. 372 КК України. Хоча відповідної постанови про порушення кримінальної справи за ст. 372 КК України до цього часу немає ...

Тому до прийняття відповідних законів (при умові незмінності ст. 121 Конституції України) прокурор може бути суб'єктом притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи, знаходячись в процесуальному статусі саме слідчого. Зважаючи на вказані обставини, на нашу думку, в диспозиції ч. 1 ст. 372 КК України слід виключити вказівку на прокурора як окремого суб'єкта вказаного складу злочину.

Приватні особи, які сприяють вчиненню аналізованого злочину зазначеними службовими особами і не мають ознак спеціального суб'єкта, можуть виступати як організатори, підбурювачі, пособники у злочині, який вчиняє виконавець – спеціальний суб'єкт.

У теорії кримінального права виникає обґрунтоване питання щодо правової оцінки “дій потерпілого, який подав скаргу щодо притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності (з урахуванням того, що така скарга повинна відповідати вимогам,

які статтями 223 і 224 КПК України встановлені щодо обвинувального висновку (див. ч. 1 ст. 251 КПК України)”.³ На нашу думку, така особа не є спеціальним суб'єктом, оскільки не виносить постанову про притягнення як обвинуваченого. Також згідно п.3 ч.2 ст. 251 КПК України, тільки суд може порушити кримінальну справу за такою скаргою потерпілого. Дії такого “потерпілого” слід кваліфікувати за ст. 383 КК України.

Також слід погодитися з думкою М. І. Хавронюка, що такими спеціальними суб'єктами можуть виступати й “... службові особи (наприклад, начальник відділу внутрішніх справ, заступник начальника управління Служби безпеки України, працівник оперативно-розшукового підрозділу)”.⁴ При цьому дії таких співучасників підлягають кваліфікації за статтею, яка передбачає відповідальність виконавця злочину (наприклад, формула кваліфікації дій підбурювача до притягнення завідомо невинуватого як обвинуваченого матиме такий вигляд: ч. 4 ст. 27 – ч. 1 ст. 372 КК України).

3.2. Характеристика суб'єктивної сторони притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи

Об'єктивні та суб'єктивні ознаки складу злочину взаємозумовлені, нерозривно пов'язані, вони з різних боків характеризують одне й те саме соціальне явище (злочин) [220, с. 180]. Однак, на відміну від об'єктивних ознак складу злочину, суб'єктивна сторона відображає внутрішні процеси, що відбуваються в інтелектуальній і вольовій сферах психіки особи, яка вчиняє або готується вчинити злочин. Тому аналіз будь-якого складу злочину неможливий без дослідження ознак суб'єктивної сторони складу злочину. Важливість встановлення цих ознак зумовлено їхнім винятковим значенням для правильної

³ Хавронюк М. І. Відгук офіційного опонента на дисертацію Сийпюкі Миколи Васильовича «Кримінально-правова характеристика притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності» подану на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія, кримінально-виконавче право / Хавронюк М. І. – К., 2009. - С. 6.

⁴ Хавронюк М. І. Відгук офіційного опонента на дисертацію Сийпюкі Миколи Васильовича «Кримінально-правова характеристика притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності» подану на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія, кримінально-виконавче право / Хавронюк М. І. – К., 2009. – С. 5.

оцінки суспільної небезпеки посягання, кваліфікації злочинів, призначення покарання, виключення об'єктивного інкримінування, відмежування винного спричинення суспільно-небезпечних наслідків від випадкового заподіяння шкоди (казусу) тощо.

В юридичній літературі суб'єктивна сторона злочинів визначається як психічне ставлення особи до вчиненого нею діяння та його наслідків. До складових елементів суб'єктивної сторони традиційно відносять вину, мотив, мету вчинення злочину, емоційний стан [74, с. 291; 81, с. 152; 221, с. 133, 135; 222, с. 276; 223, с. 106]. Мотив злочину характеризують як внутрішнє спонукання, яким керується суб'єкт, вчиняючи суспільно небезпечне діяння. Від нього слід відрізнити мету злочину, тобто те, чого прагне, намагається досягти суб'єкт при вчиненні суспільно небезпечного діяння [224, с. 14–15; 225, с. 14; 226, с. 12–14].

У кримінально-правовій доктрині існує низка концепцій вини. Наприклад, “вольова теорія” вини, “оціночна” (“нормативна”) теорія [227, с. 5]. Необхідно підкреслити, що найбільшу підтримку отримала “психологічна” концепція вини. Доречно зазначити, що саме таке розуміння вини закріплено у ст. 23 КК України, відповідно до якої виною визнається психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої цим Кодексом, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності.

Кримінальний закон чітко визначає поняття прямого та непрямого умислу, а також злочинної самовпевненості та злочинної недбалості. Разом з тим, у ньому залишилися невирішеними багато спірних теоретичних питань, пов'язаних, зокрема, із визначенням умислу у злочинах з формальним складом або із визначенням подвійної (складної чи змішаної) форми вини. Зазначені питання безпосередньо стосуються аналізованого нами складу злочину – притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи, а тому заслуговують на висвітлення.

Встановлення виду умислу в аналізованому нами злочині з формальним складом потребує з'ясування певних теоретичних питань.

Злочини з формальним складом сконструйовані таким чином, що наслідки лежать за рамками необхідних ознак об'єктивної сторони складу злочину. Тому суб'єкт не може бажати їх настання. Але ця обставина не виключає умисної вини. Інтелектуальна сфера в цих ви-

падках включає лише свідомість, розуміння суспільної небезпеки вчиненого діяння, ставлення до наслідків не виникає, та й не може виникнути. А вольова сфера обмежується бажанням вчинення конкретного діяння.

Зазначимо, що в юридичній літературі немає єдиної позиції стосовно аналізованого питання. Так, деякі автори вважають, що в злочинах з формальним складом зміст вини включає в себе психічне ставлення не тільки до діяння, але і до його суспільно шкідливих наслідків. Зокрема, Б.С. Никифоров робить висновок, що в “формальних злочинах суспільно небезпечний результат органічно включається в діяння. В цих випадках вчинення злочину є разом з тим і спричинення результату, а передбачити результат окремо від діяння тут не можна” [228, с. 27]. Більш категоричними з цього приводу є міркування Г.А. Крігера. На думку автора, форму і вид вини необхідно визначати з урахуванням психічного ставлення особи до наслідків, які в матеріальних складах злочину описані, а в формальних – не описані в диспозиції кримінально-правової норми [229, с. 6].

Зазначимо, що позиція зазначених вчених не була сприйнята іншими вченими, внаслідок невідповідності її кримінальному законодавству. Зокрема, на думку О.І. Рарога, ця позиція має низку недоліків. По–перше, в ній переплітаються два різних питання: про відсутність безнаслідкових злочинів, в розумінні їх безневинності для певних суспільних відносин, і про існування злочинів, які тягнуть конкретні, кількісно і якісно визначені наслідки, передбачені законам. По–друге, вона нехтує існуючою в законі конструктивну відмінність між матеріальними і формальними складами злочину. По–третє, висновки авторів про можливість непрямого умислу в формальних складах злочину не відповідають законодавчому опису умислу і роблять предметом бажання не наслідки, а сутність діяння [230, с. 37]. До цього можна було б додати і те, що прихильники даної позиції, стверджуючи про наявність у формальних складах психічного ставлення до наслідків, не конкретизують їх ні за характером, ні за іншими ознаками. Тому є незрозумілим, про передбачення яких наслідків йдеться – про ті, які настали, але знаходяться за рамками об'єктивної сторони, чи про передбачення в конкретній обстановці (ситуації) об'єктивної небезпеки свого діяння для певних суспільних відносин.

У зв'язку з цим вважаємо переконливою позицію тих вчених, які вважають, що воля особи в цих випадках спрямована на саме діяння [231, с. 149]. Тобто вольовий момент при вчиненні злочинів з формальним складом переміщується з наслідків на діяння. У цьому контексті І.Г. Філановський зазначає: “при вчиненні формальних злочинів свідомість вчиненого діяння чи бездіяльності означає також бажання вчинення цих діянь. При такому становищі особа повинна бути визнана такою, що діє з прямим умислом” [232, с. 148]. Подібної позиції дотримується і П.С. Дагель, який вважає, що “в формальних складах, де наслідок не є елементом складу, психічне ставлення до нього або відсутнє взагалі, якщо відсутні наслідки, або не впливає на форму вини і кваліфікацію злочинів. Тому в формальних складах форма вини визначається психічним ставленням до діяння” [233, с. 74].

Розділяючи цю вихідну позицію у визначенні умислу в формальних складах, не можна погодитися із іншим твердженням П.С. Дагеля про те, що для характеристики формального складу злочину як умисного достатньо усвідомлення особою суспільно небезпечного характеру свого діяння чи бездіяльності. Те саме відноситься до висновку автора про те, що поділ умислу в формальних складах на прямий і непрямий позбавлений сенсу, оскільки в формальних складах правильніше говорити про умисел або лише про прямий умисел [234, с. 74]. За такою логікою автора виходить, що, крім прямого і непрямого умислу, існує ще якийсь “універсальний умисел”, “умисел взагалі”. Проте подібного умислу ні чинне законодавство, ані судова практика не знають. Більш того, “універсальний умисел” сконструйований на основі лише одної ознаки інтелектуального моменту – усвідомлення суспільної небезпеки діяння, тобто в ньому повністю відсутня вольова ознака. Подібне міркування не тільки не узгоджується із загальним поняттям вини, але і перебуває в протиріччі із законодавчим описом окремих видів умислу. Доречно зазначити, що, критикуючи дану позицію, російський криміналіст С.І. Парог наводить переконливі аргументи стосовно того, що вольовий зміст умислу повинен визначатися ставленням суб'єкта до суспільно небезпечної дії чи бездіяльності. Психічне ставлення особи до вчиненого суспільно небезпечного діяння проявляється не тільки в усвідомленні об'єктивно існуючої суспільної небезпеки, але і в бажанні його вчинення. Стосов-

но формальних складів воля людини мобілізована на вчинення або не вчинення діянь, які є об'єктивно небезпечними, і як такі сприймаються свідомістю суб'єкта [230, с. 39].

Бажання вчинення суспільно небезпечного діяння передбачає наявність в цих складах прямого умислу. Непрямий умисел виключається, оскільки свідоме допущення стосується виключно наслідків суспільно небезпечної дії чи бездіяльності, які в злочинах з формальним складом лежать за межами об'єктивної сторони цих злочинів. Саме тому виключається і необхідність визначення психічного ставлення суб'єкта до цих наслідків. У зв'язку з цим потребує уточнення твердження О.І. Парога про те, що наслідки входять виключно в об'єктивну сторону тільки матеріальних складів, оскільки об'єктивна сторона формальних складів не виключає суспільно небезпечних наслідків, як обов'язкової ознаки [230, с. 40]. Вважаємо, що подібне твердження автора не узгоджується із змістом об'єктивної сторони, її обов'язкових ознак. Відомо, що безнаслідкових злочинів в природі не існує. Інша справа, що в деяких складах злочинів внаслідок більш вагомого значення діяння у визначенні суспільної небезпеки злочину через складність, а іноді і неможливість встановлення меж і тяжкості наслідків, законодавець виносить їх за межі складу злочину і, разом з тим, не вимагає встановлення психічного ставлення суб'єкта до цих наслідків. Саме тому їх називають злочинами з формальним складом. Формально в таких злочинах наявні всі обов'язкові ознаки об'єктивної сторони, але внаслідок згаданих причин і самої конструкції закону не всі з них підлягають аналізу і встановленню.

Отже, концепція умислу в злочинах з формальним складом потребує уточнення і розвитку, оскільки зазначені питання досі залишаються надзвичайно дискусійними. Водночас необхідно наголосити, що законодавче визначення прямого та непрямого умислу (ч.ч. 2 та 3 ст. 24 КК України) враховує переважно особливості матеріальних складів злочинів. Проте реальне заподіяння конкретного злочинного результату не завжди є необхідною ознакою об'єктивної сторони складу злочину, а тому доводиться визнати існування певної неузгодженості між положеннями Загальної та Особливої частин КК України. Було б доцільним погодитися з пропозиціями вчених щодо побудови в законі таких визначень різних форм вини, які б враховували специфіку формальних складів злочинів.

Враховуючи зазначене вище, ми можемо визначити форму вини, з якою можуть вчинятися притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи.

З суб'єктивної сторони аналізовані діяння характеризуються прямим умислом – суб'єкт усвідомлює, що він притягає до кримінальної відповідальності завідомо невинуватого та бажає цього. Ця точка зору відображена у абсолютній більшості українських підручників, науково–практичних коментарях КК України тощо. Так, В.І. Тютюгін пише: з суб'єктивної сторони цей злочин припускає лише прямий умисел – завідоме знання суб'єкта про те, що ним притягається до відповідальності невинний, і бажання вчинити такі дії [25, с. 510]. Такої самої позиції дотримується й Ю.В. Александров, який, розкриваючи поняття суб'єктивної сторони аналізованого складу злочину, зазначає: “суб'єктивна сторона розглядуваного злочину характеризується прямим умислом” [88, с. 605]. Інший український науковець А.М. Бойко, коментуючи положення закону в цій частині, зазначає: суб'єктивна сторона злочину характеризується прямим умислом. При цьому умислом винного охоплюється те, що насправді відсутні докази, які вказують на вчинення даного злочину саме цією особою, або взагалі відсутня подія злочину, за який особа притягується до кримінальної відповідальності. Склад цього злочину утворює також і притягнення особи до кримінальної відповідальності за злочин, якого вона завідомо не вчинювала, у разі, коли вчинення нею інших злочинів доведено сукупністю необхідних і достатніх доказів [100, с. 1072–1073]. Схожим чином коментує ці положення В.І. Тютюгін: із суб'єктивної сторони злочин може бути вчинений лише з прямим умислом, оскільки суб'єкт діє *завідомо* і тим самим усвідомлює очевидність того, що притягує до відповідальності невинного [114, с. 1013]. Такої позиції дотримується і інший український вчений Є.В. Фесенко. “Суб'єктивна сторона злочину, – пише автор, – вина у формі прямого умислу, адже в законі йдеться про притягнення до кримінальної відповідальності “завідомо невинного” [114, с. 1013].

Як бачимо, більшість українських вчених роблять обґрунтований висновок про наявність прямого умислу при вчиненні аналізованих злочинних діянь, враховуючи законодавче формулювання притягнення до кримінальної відповідальності “завідомо невинного”. Ознака “завідомості”, як слушно зазначає професор О.І. Рарог, є особли-

вим технічним прийомом, який використовується для характеристики суб'єктивної сторони злочину. Вона означає спосіб вказівки в законі на те, що суб'єкт при здійсненні діяння наперед знав (йому було відомо) про наявність тих або інших обставин, тобто він достовірно знав про ці обставини [234, с. 60].

Необхідно зазначити, що стосовно ознаки “завідомо” в теорії кримінального права існує декілька точок зору. Одна група вчених вважає, що якщо в законодавчому визначенні злочину використовується ознака “завідомо”, то суб'єктивна сторона злочину може характеризуватися лише прямим умислом [191, с. 66; 235, с. 185; 236, с. 157, 319; 237, с. 64–65]. Інші юристи переконані, що “завідомість” відноситься до інтелектуальної сфери, і робити на цьому висновок про прямий умисел, що, як відомо, включає в себе певний вольовий момент, є помилковим [238, с. 129]. Вказівка у статті на завідомість щодо незаконних дій також означає усвідомлення суб'єктом злочину протиправності діяння [239, с. 144]. Дещо відмінною від вказаних позицій та досить емоційною є думка М.Й. Коржанського, який вважає, що термін “завідомість” використаний в законі про кримінальну відповідальність без розуміння його змісту, та єдине виправдання для використання вказаного терміну – це щоб не було можливості притягнути слідчого чи прокурора до відповідальності, бо “завжди можна стверджувати: не знав, не зрозумів, не з'ясував, не перевірів і т. ін., бо ніколи не можна спростувати і доказати завідомість” [240, с.90]. Така позиція, безумовно, свідчить про наявні практичні проблеми при доказуванні вини відповідних суб'єктів, але виключення вказаного терміну, на нашу думку, не спростить кваліфікацію за ст. 372 КК України.

Український дослідник П.І. Орлов, аналізуючи норми, в яких законодавець використовує ознаку “завідомість”, зробив висновок про те, що залежно від того, до яких об'єктивних ознак складу злочину відноситься ознака “завідомість”, їх можна розділити на декілька груп: 1) злочини, при окресленні яких закон указує, що діяння свідомо “могло причинити”, “заподіяти”, “створювало загрозу настання” певних наслідків. “Завідомість” у цих злочинах означає, що особа ще до вчинення діяння знала про його властивість, здатність спричинити певні наслідки, заподіяти шкоду тому або іншому об'єкту; 2) вказівка на “завідомість” використовується законодавцем стосовно особливих ознак предмета злочину або потерпілого; 3) “завідомість” відноситься-

ся до факту вчинення діяння певного характеру; 4) “завідомість” відноситься до факту вчинення діяння певного характеру до особливих ознак потерпілого; 5) “завідомість” відноситься до певної якості відомостей, документів, посвідчень. На думку автора, ця класифікація дає можливість проілюструвати таке: 1) ознака “завідомість” відноситься лише до окремих ознак складу злочину; 2) “завідомість”, як правило, відноситься до характеристики не всього інтелектуального моменту вини, а лише до його частини – свідомості. При цьому вчений робить висновок, що завідомість, характеризуючи інтелектуальний момент вини, припускає високий ступінь усвідомленості обставин, до яких вона належить, і означає, що суб’єкт на момент учинення злочину має достовірні знання про особливі ознаки предмета злочину, що не викликають у нього сумнівів, потерпілого, характер діяння, якості відомостей, документів, посвідчень або про властивість діяння спричинити ті або інші наслідки [241, с. 213, 131–134; 242, с. 55–56].

Отже, з урахуванням наведеного можна зробити висновок про те, що “завідомість” як елемент суб’єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 372 КК України, характеризує високий ступінь усвідомлення винним обставин справи; і, зокрема, того, що до кримінальної відповідальності притягується цілком невинувата особа.

Усвідомлювати, відповідно до прямого умислу, тотожне з поняттям “знати”, діяти явно, усвідомлювати – означає бути впевненим у характері і у властивостях, що визначають суспільну небезпеку діяння. Водночас поняття “завідомо невинуватого” кореспондується з поняттям “неправдивий” і визначає інтелектуальний момент умислу щодо тих діянь, які вчиняються службовою особою. Тобто законодавець прямо зазначає, що суб’єкт не помиляється, а усвідомлює невідповідність обставин справи тим діянням, які ним вчиняються. Вольовий же момент припускає бажання притягнути до кримінальної відповідальності завідомо невинуватого. При цьому такі неправомірні дії службової особи характеризують обман як спосіб вчинення злочину. Обман являє собою свідомий вольовий акт, спрямований на досягнення певної мети. Психічна діяльність особи, яка здійснює обман, характеризується тим, що в її свідомості одночасно співіснують два суперечливих комплекси уявлень. Один з них – комплекс правильного відображення дійсності, котрий необхідно сховати, інший – комплекс неправильних уявлень, який, навпаки, слід виразити поза

межами. Відсутність першого комплексу свідчить про те, що особа не обманює, а сама помиляється. Отже, при обмані особа повинна усвідомлювати хибність інформації, яка повідомляється іншій, свідомо вводити її в оману певним способом [243, с. 208].

Таким чином, суб’єктивна сторона злочину, який передбачений ст. 372 КК України, характеризується лише прямим умислом, тобто винний усвідомлює, що він притягує завідомо невинуватого до кримінальної відповідальності, завідомо знає про неправомірність своїх дій і бажає притягнути завідомо невинуватого до кримінальної відповідальності. Про це свідчать і дані анкетування працівників правоохоронних органів: переважна більшість респондентів (159 осіб, 42,4 відсотка з усіх опитаних осіб) вважають, що злочин, який передбачений ст. 372 КК України, вчиняється з прямим умислом. Непрямий умисел при вчиненні цього злочину виключається.

Хоча при цьому окремі органи досудового слідства та суд не звертають увагу на визначення виду умислу [219].

Якщо особа не усвідомлює злочинності своїх дій, тобто свідомості немає, а є лише ймовірна свідомість фактичних властивостей діяння і саме неясне уявлення про суспільно небезпечний характер діяння (сумнів, припущення, невпевненість в існуванні забороненого законом про кримінальну відповідальність діяння), то виключається навмисний характер діяння. Ймовірне припущення про наявність суспільної небезпеки діяння, як і відсутність такої свідомості, характерні для необережності, а не для умислу. У такому разі, як слушно зазначають О.М. Бойко, В.І. Тютюгін, якщо особа не усвідомлює, що притягує до відповідальності невинного (наприклад, внаслідок невірної оцінки зібраних за справою доказів), то відповідальність за ст. 372 КК України виключається і діяння є дисциплінарним проступком або містить ознаки (за інших необхідних умов) злочину, передбаченого ст. 367 КК України [100, с. 1072–1073; 114, с. 1013].

Притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи, що спричинило тяжкі наслідки, яке пропонується нами передбачити як кваліфікуючу ознаку злочину в ч. 3 ст. 372 КК України (Див. підрозділ 2.2), буде відноситись до злочинів із матеріальним складом. Зміст суб’єктивної сторони такого злочину буде характеризуватися прямим умислом особи щодо притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи і необережним ставленням до можливих наслідків тако-

го діяння – заподіяння тяжких наслідків: заподіяння смерті, тяжкого тілесного ушкодження, завдання майнової шкоди у великих розмірах тощо. Тобто буде йти мова про складну форму вини особи.

Треба зазначити, що у науковій літературі описується значна кількість підходів до визначення подвійної (змішаної, складної) форми вини [244, с. 12; 245, с. 8]. Не заглиблюючись у проблему, ми стисло викладемо найбільш розповсюджені на сьогодні точки зору, які існують у кримінально–правовій доктрині щодо аналізованого поняття.

Так, одна група вчених вважає, що змішаною формою вини є різне психічне ставлення особи у формі умислу і необережності до різних об’єктивних ознак одного і того ж складу злочину. Згідно з цією концепцією, необхідно виокремлювати дві групи злочинів зі змішаною формою вини. Перша з них – злочини, в яких діяння, що є порушенням певних правил безпеки, саме по собі, у відриві від наслідків, є актом адміністративного або дисциплінарного правопорушення, і тільки настання тяжких наслідків, що перебувають у причинному зв’язку з діянням, робить усе скоєне злочином. Злочини цієї групи визнаються необережними. До іншої групи належать злочини, об’єктивна сторона яких характеризується тим, що передбачене законом умисне діяння тягне два різних наслідки: перший (найближчий) є обов’язковою ознакою об’єктивної сторони, другий (віддалений) – кваліфікуючою ознакою. У цих злочинах, відповідно до закону, щодо діяння та першого, обов’язкового, наслідку вина виражається у формі умислу, а щодо другого наслідку – тільки у формі необережності. Зазначені злочини визнають умисними [81, с. 172; 246, с. 627–628].

Водночас український криміналіст А.О. Пінаєв розрізняє поняття подвійної та змішаної форми вини. Так, на його думку, подвійна форма вини має місце у випадках, коли один склад злочину одночасно охоплює і всі ознаки, які притаманні умисній формі вини, і всі ознаки, властиві необережності. Змішана форма вини має місце, коли один склад злочину одночасно охоплює лише окремі ознаки умислу і всі ознаки, притаманні необережній формі вини [247, с. 27].

Прихильники іншої концепції переконані, що злочинами з подвійною формою вини визнаються такі, у складі яких є два види якісно відмінних за характером і тяжкістю суспільної небезпеки злочинних наслідків одних і тих самих діянь. Причому винна особа до пер-

шого з них ставиться умисно, а до другого – необережно. Прихильники такої концепції в якості прикладу традиційно наводять умисні тяжкі тілесні ушкодження, що спричинили смерть потерпілого (ч. 2 ст. 121 КК України) [248, с. 205].

Висловлена у юридичній літературі вченими і така точка зору, згідно якої теорія змішаної (подвійної або складної) вини є хибною. Так, В.В. Лунєєв вважає, що немає якоїсь нової форми вини – подвійної (змішаної чи складної). Існує лише неоднозначне співвідношення мотиву (мети) з наслідками, що настали. На думку автора, достатньо встановити мотив та мету суспільно небезпечного діяння для того, щоб визначити, умисно вчинений злочин чи з необережності [249, с. 54–55].

Вважаємо, що зміст концепції подвійної форми вини має бути зумовлений сутністю самого поняття вини, а також особливостями тих її форм, які прямо визначені в КК України.

Законодавець обрав “психологічну” концепцію вини і визначив останню як психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої Кримінальним кодексом України, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності. Зрозуміло, що таке формулювання не ставить крапку в наукових дискусіях щодо подвійної форми вини, а тому для з’ясування сутності останньої, на нашу думку, необхідно звернутися до поняття умислу та необережності.

Аналізуючи законодавче визначення умислу, можна стверджувати, що він дістає прояв у певному ставленні винної особи як до діяння, так і до його наслідків. Водночас необережність визначається у законі ставленням суб’єкта лише до суспільно небезпечних наслідків. Його психічне ставлення до діяння не охоплюється конструкцією необережної форми вини. Отже, для визнання злочину необережним достатньо встановити факт необережного ставлення особи до суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності).

Звідси випливає, що відносити порушення якихось правил безпеки за умови настання суспільно небезпечних наслідків, що перебувають у причинному зв’язку з діянням, до категорії злочинів з подвійною формою вини вважаємо недоцільним, оскільки з точки зору закону не має значення, як винний ставиться до самого порушення: умисно чи необережно. Важливо лише те, як він ставиться до суспільно небезпечних наслідків.

Ми вважаємо, що до злочинів з подвійною (змішаною або складною) формою вини доцільно відносити лише ті злочини, об'єктивна сторона яких характеризується двома різними суспільно небезпечними наслідками. Перший з них є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони, другий – кваліфікуючою ознакою. Злочини цієї групи у цілому слід вважати умисними. Таке розуміння подвійної форми вини має практичне значення, оскільки через різне психічне ставлення суб'єкта до різних суспільно небезпечних наслідків свого діяння важко визначити форму вини, використовуючи лише положення ст.ст. 23–25 КК України.

Наведене дозволяє зробити висновок про те, що притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи, що спричинило тяжкі наслідки, загалом треба визнавати умисним злочином. При цьому спричинення тяжких наслідків повністю повинно охоплюватися ч. 3 ст. 372 КК України і додаткової кваліфікації за ст.ст. 119, 128 КК України тощо не потребують.

Водночас виникає питання: як бути в тій ситуації, коли особа умисно ставиться як до діяння, так і до всіх його наслідків (заподіяння смерті, тілесних ушкоджень, завдання майнової шкоди)? Йдеться про умисний злочин проти життя, здоров'я, власності. Вважаємо, що у цьому випадку матиме місце сукупність злочинів: ч. 3 ст. 372 і ст. 115, 121 КК України. Такий висновок ґрунтується на ч. 1 ст. 33 КК України, в якій зазначено, що сукупністю злочинів визнається вчинення особою двох або більше злочинів, передбачених різними статтями або різними частинами однієї статті Особливої частини КК України, за жоден з яких її не було засуджено.

Як вже зазначалося, у кримінально-правовій доктрині мотив і мета відносяться до факультативних ознак суб'єктивної сторони злочину. Втім у юридичній літературі висловлена і інша точка зору щодо місця мотиву в структурі суб'єктивної сторони складу злочину. Так, А.В. Савченко зазначає, що розгляд мотиву як факультативної (другорядної, обов'язкової) ознаки складу злочину є неповним, недостатнім, невідповідним і суперечить принципам положенням психологічної науки, оскільки кожен злочин є діянням, а діяння не буває і не може бути безмотивним. У зв'язку з цим, автор підтримує думки Б.С. Волкова, П.С. Дагеля, А.Ф. Зелінського, М.Й. Коржанського та інших вчених про наявність мотиву в кожному суспільно небезпеч-

ному діянні, а звідси – про бачення мотиву як обов'язкової ознаки суб'єктивної сторони складу злочину [250, с. 8]. Тому у кримінально-правовій літературі зазначається, що у випадках, коли мотив та мета не віднесені законом до обов'язкових ознак складу злочину, вони повинні встановлюватися для з'ясування сутності злочину, оскільки без цього неможливо скласти уявлення про характер процесу, що відбувається у свідомості суб'єкта в момент вчинення діяння. Це положення, зокрема, ґрунтується на положеннях кримінально-процесуального законодавства. Так, згідно з п. 2 ст. 64 КПК, мотив є предметом доказування при кожному злочині, тому законодавець вимагає встановлення мотиву по кожній кримінальній справі. Мотив злочину обов'язково повинен бути вказаний в обвинувальному висновку кримінальної справи (ст. 223 КПК України) та у вирoku (ст. 334 КПК України).

В українській мові мотив тлумачиться як підстава, привід для якої–небудь дії, причина, спонукка, а мета – те, до чого прагнуть, чого хочуть досягти [251, с. 173, 230]. Водночас у теорії кримінального права ці поняття тлумачаться по-різному. З урахуванням того, що за своєю сутністю мотив є причиною певних дій, в тому числі і злочинних, складником котрої є й зовнішні умови, в яких перебуває індивід. П.С. Дагель та Д.П. Котов дають таке його визначення: “мотив злочину – це породжене системою потреб, усвідомлене й оцінене спонукання, що є ідеальною підставою і виправданням суспільно небезпечного діяння” [252, с. 184]. А.В. Савченко робить висновок про те, що в кримінально-правовій і кримінологічній літературі немає єдиного визначення поняття мотиву злочину і визначає мотив злочину, враховуючи сучасні тенденції у баченні цієї міждисциплінарної категорії, як інтегральне психічне утворення, яке спонукає особу до вчинення суспільно небезпечного діяння та є його підставою [250, с. 7]. В.М. Кудрявцев відзначає, що кримінологам не слід претендувати на створення власного визначення мотиву злочинної поведінки [253, с. 11]. Мотив – це насамперед одне з найбільш істотних психологічних понять, за допомогою якого розкривається внутрішня природа людських вчинків, їх сутність [254, с. 38–40]. У психологічній літературі широко поширене таке визначення мотиву, як спонукання людини до діяльності, яке визначається сукупністю зовнішніх і внутрішніх умов, що викликають активність суб'єкта і визначають її спрямованість [255, с. 219].

Мотив виникає в процесі мотивації, насамперед у процесі усвідомлення і зіставлення потреби з її об'єктом. В основу мотивації може лягти не одна потреба, а декілька. У процесі мотивації знаходить своє вираження детермінація поведінки людини об'єктивної дійсності та сформованого рівня і характеру потреб. При цьому будь-який вплив дійсністю, що має мотиваційне значення, переломлюється через усю систему потреб особистості, через раніше сформовані індивідуальні особливості психіки людини та її стан у цей момент [252, с. 178–179]. Мотив лежить в основі людської поведінки. Поведінка людини є складним психологічним процесом, у якому інтелектуальні, вольові й емоційні мотиви тісно пов'язані між собою і взаємообумовлені. Початок цього процесу починається з появою у людини конкретних спонукань – потреб, схильностей, інтересів, тобто коли виявляється визначений мотив діяльності. Мотив формується не відразу. Свій кінцевий зміст він отримує під час іншого процесу, за допомогою якого здійснюється вольова поведінка. У ході вчинення вольового акту мотив може трансформуватись і набувати інший (порівняно з початковим його значенням) зміст. В усвідомленні особою своїх дій, наслідків, що в результаті їх вчинення можуть настати, велику роль відіграє мотив поведінки. Мотив у людській поведінці виступає не тільки силою, але й фактором, що має велике змістоутворююче значення. Мотив відіграє змістоутворююче значення не сам по собі, а тільки будучи співвідносним з метою, цим об'єктом. Він накладає свій відбиток на характер усвідомлення особою фактичних обставин і правового змісту вчиненого, бачення наслідків своїх дій і вольового відношення до них [256, с. 17–21].

Отже, як основа мотивації поведінки, у тому числі і злочинної, нерідко виступають людські потреби. Потреби людини відбивають його залежність від зовнішнього світу. В.М. Кудрявцев зазначає, що для того, щоб породити мотив поведінки, в числі і злочинної, людська потреба повинна актуалізуватися, тобто утворитися з прихованої, пасивної форми в активну, явну. Прагнення швидко задовольнити цю потребу виникає, як правило, під впливом яких-небудь зовнішніх обставин. Так, матеріальні потреби задовольняються індивідом повсякденно, але можуть актуалізуватися, наприклад, під впливом можливості, яка з'явилася, заробити додаткові кошти або, навпаки, при погіршенні матеріального становища. Потреба у ствердженні стає більш гострою при її обмеженості. В усіх цих випадках індивідуалізація по-

треби відбувається в результаті взаємодії особистості з активним соціальним середовищем – з ситуацією, в якій опинився суб'єкт і в якій він повинен діяти. При цьому “запускається” механізм планування вчинку, що сприяв би визначенню певної потреби навіть усупереч шкоді, яка виникла. У структурі цього механізму велику роль відіграє емоційний стан особистості [257, с. 55].

Мотив має важливе як науково-теоретичне, так і практичне значення. Встановлення в кримінальній справі мотиву злочину і розкриття його соціального змісту – це шлях до встановлення причини цього злочину.

Мотив і мету, що являють собою результат психічної діяльності, як правило, важко відмежовувати. Мета злочину – це ідеальний образ бажаного майбутнього результату, до якого прагне злочинець, вчиняючи суспільно небезпечне діяння. При цьому мету злочину не можна зводити до його фактичного результату [252, с. 184]. С.А. Тарарухін щодо питання співвідношення мотиву і мети відзначив таке: “Мотиви і мета – не тільки взаємозалежні, але і доповнюють один одного. За своїм змістом вони нерідко збігаються, що призводить до їх не виправданого отождошення” [225, с. 15–16]. Якщо мотив виступає як відбита в психіці особи потреба у певних благах, то мета виступає як наступний етап у психічній діяльності. Будучи також результатом взаємодії психіки людини з навколишньою його дійсністю, вона має специфічний суб'єктивний характер. Таким чином, мотив і мета – поняття хоча і близькі за своїм змістом, однак які не можна отождошнювати.

Мета існує не в кожному злочині, а лише в такому, який характеризується прямим умислом [231, с. 448]. Включення спеціальної мети в суб'єктивну сторону конкретного злочину свідчить про цілеспрямований характер діяння, яке в такому випадку служить не самоціллю, а способом досягнення того кінцевого результату, який і є метою. Цей результат, також саме діяння і його суспільно небезпечні наслідки як спосіб досягнення поставленої мети є для суб'єкта злочину бажаними. Тому спеціальна мета сумісна тільки з прямим умислом [234, с. 50].

Проведене Г.А. Злобіним дослідження злочинів, при конструюванні яких законодавець включив вказівку на мету дії, показало, що їх можна поділити на дві групи. До першої групи відносяться ті злочини, у визначеннях яких результат вчиненої дії є засобом досягнення

вказаної у визначенні мети. У цих випадках вказівка на мету означає вимогу прямого наміру відносно результату дії: той, хто прагне досягти даної мети такими засобами, “бажає” ці засоби так само, як він “бажає” саму цю мету, тобто він ставитися до цих засобів як до проміжної мети, передбачає і бажає їх. До іншої групи слід віднести злочини, у визначеннях яких мета вказана законодавцем у рамках формального складу. У цих випадках засобом досягнення мети є сама дія, що здійснюється винним. У цих випадках, безперечно, вказівка на мету дії припускає наявність наміру щодо самої дії: досягти такої мети за допомогою такої дії можна лише у разі, коли усвідомлюється характер дії – її придатність для досягнення мети [238, с. 220–221]. Так, прагнучи спрямувати в своїх інтересах діяльність посадовця, суб’єкт усвідомлює, що він може добитися цієї мети або дачею хабара, або серйозною погрозою [258, с. 165].

Диспозиція ст. 372 КК України (на відміну від диспозиції ст. 174 КК України 1960 р.) не містить будь-якої вказівки на мотив або мету вчинення злочину – притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності [259, с. 126].

Отже, мотиви та мета вчинення цього злочину не мають значення для кваліфікації, оскільки не передбачені законом як обов’язкові ознаки складу злочину. Проте вони повинні враховуватися при індивідуалізації покарання у межах санкції, передбаченої за інкриміноване діяння.

Мотиви вчинення аналізованого злочину можуть бути різними. Необхідно зазначити, що у законі про кримінальну відповідальність 1960 р. мотиви вчинення цього злочину були конструктивною ознакою суб’єктивної сторони складу злочину; ними законодавець визнавав користь (бажання отримати матеріальну вигоду або позбавитися від матеріальних витрат) або іншу особисту зацікавленість (помста, ревнощі, кар’єризм тощо) [92, с. 317]. Безумовно, що зазначені мотиви притаманні й злочину, передбаченому ст. 372 КК України 2001 р., але при цьому вони є факультативною ознакою суб’єктивної сторони складу злочину. Органи досудового слідства, як правило, чітко не визначають мотиви вчинення вказаного злочину. Хоча, безумовно, є й винятки. Так протягом часу з 15 вересня 2005 р. по 29 жовтня 2005 р. у провадженні Н. перебувала кримінальна справа № 03–7021, порушена щодо Р. за ознаками злочину, передбаченого ст. 309 ч. 1 КК України, у якій він проводив досудове слідство. Реалізуючи надані

слідчому у відповідності до ст.ст. 66, 131, 132, 140, 223 КПК України повноваження щодо збирання доказів шляхом проведення очних ставок, пред’явлення осіб для впізнання, допитів свідків, складання постанови про притягнення як обвинуваченого, пред’явлення обвинувачення та складання обвинувального висновку, Н. діючи умисно, в особистих інтересах, які полягали у кар’єризмі, приховуванні власних недоліків у роботі та створенні видимості розкриття злочинів з метою притягнення завідомо невинних до кримінальної відповідальності (курсиви наш), зловживав владою та службовим становищем, використовуючи їх всупереч інтересам служби, чим заподіяв істотну шкоду охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян та державним інтересам [260].

Мотивом притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи може бути користь. Корисливий мотив є одним із найпотужніших двигунів людських дій. Він знаходить свою підставу у кожному інстинкту самозбереження, яке стоїть на сторожі забезпечення організму матеріальними благами; якщо відняти в людини закладені в неї в цьому напрямку прагнення, то вона загубить інтерес до життя. Цей інстинкт є не тільки інстинктом для таких дій, які підказуються інтересами самопідтримки, але й “живить” нездорове і надмірне прагнення до матеріальних благ, що дозволяє говорити про корисливість [261, с. 55]. Корислива орієнтація є наслідком певних суспільних умов, пов’язаних з принципами розподілу матеріальних благ [262, с. 47]. Корисливий мотив при притягненні завідомо невинуватого до кримінальної відповідальності має місце, коли винний бажає одержати у зв’язку із вчиненням злочину матеріальні блага для себе або інших осіб, одержати або зберегти певні майнові права, уникнути матеріальних витрат чи обов’язків або досягти певної матеріальної вигоди.

На нашу думку, притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи з корисливих мотивів (наприклад, внаслідок одержання хабара) значно підвищує суспільну небезпеку цього злочину. У такому разі ці діяння за наявності певних підстав мають кваліфікуватися за сукупністю злочинів ст. 372 КК та ст. 368 КК України. Втім, постає питання про доцільність такого шляху кваліфікації за сукупністю злочинів. На нашу думку, було б доцільніше виділити вчинення аналізованого злочину з корисливих мотивів у кваліфікований склад цього злочину. Така сама пропозиція підтримується й ро-

сійськими криміналістами”.⁵ Доречно зазначити, що такий спосіб конструювання норм, що передбачають кримінальну відповідальність за злочини проти правосуддя, використаний законодавцем при конструюванні інших норм Розділу XVIII Особливої частини КК України: ч. 3 ст. 371, ч. 2 ст. 375, ч. 2 ст. 383, ч. 2 ст. 384 КК України, що є більш раціональним. Хоча в кримінально-правовій науці є позиція щодо визначення корисливого мотиву особливо кваліфікуючою ознакою злочину, передбаченого ст. 372 КК України.⁶ У цьому контексті, слід погодитися з думкою Г. О. Усатого, що особливо кваліфікуючі ознаки злочину (спричинення тяжких наслідків або вчинення злочину з корисливих мотивів) “... не є рівнозначними між собою, а тому за правилами законодавчої техніки не можуть розміщуватись в межах єдиної частини статті. Адже очевидно, що за юридичною конструкцією дії, які спричинили тяжкі наслідки, – це матеріальний склад злочину, у свою чергу, вчинення дій з корисливих мотивів – формальний склад злочину. До того ж, навряд чи співрозмірними (рівними) за ступенем суспільної небезпечності є безнаслідкові дії особи, що вчинені з корисливих мотивів, та дії, які призвели до тяжких, часто непоправних наслідків (самогубства потерпілого, його інвалідності, переривання вагітності, психічної хвороби тощо)”.⁷ Отже, пропонуємо закріпити вчинення цього злочину з корисливих мотивів в ч. 2 ст. 372 КК України, а її зміст викласти у такій редакції: “2. Ті самі дії, поєднані з обвинуваченням у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину, а також поєднані зі штучним створенням доказів обвинувачення або іншою фальсифікацією, або вчинені з корисливих мотивів”. Про це свідчать і дані анкетування працівників правоохоронних органів: 268

⁵ Дзидзарія Б. Ю. Уголовно-правовая защита прав подозреваемого и обвиняемого : автореф. дис. на соискание научн. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 “Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право” / Б. Ю. Дзидзария. – Тамбов, 2009. – С. 19-20.

⁶ Сийплові М. В. Кримінально-правова характеристика притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата юрид. наук : спец. 12.00.08 “Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право” / М. В. Сийплові. – К., 2009. – С. 17.

⁷ Усатий Г. О. Відгук офіційного опонента на дисертацію Сийплові Миколи Васильовича «Кримінально-правова характеристика притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності» подану на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та криминологія, кримінально-виконавче право / Усатий Г. О. – К., 2009. – С. 7.

респондентів (71,46 відсотка з усіх опитаних респондентів) підтримали вказане положення.

Одним із мотивів вчинення цього злочину може бути помста. Помста виникає на фоні суперечливих, частіше неприязних стосунків між людьми. В її основі життєва образа, невдоволення діями, вчинками іншої особи і пов’язане з ними бажання одержати задоволення за нанесену образу. Помста як мотив злочину передбачає собою прагнення одержати задоволення за заподіяне в минулому зло, дії, які істотно зачіпають інтереси винної особи або її близьких [256, с. 54].

Ревнощі як мотив злочину являють собою внутрішні спонукання, суб’єктивний стимул протиправних вчинків, в якому знаходять вираження сили особистості, пов’язані із задоволенням її потреб; тобто переживання ревнощів стає мотивом, якщо набуває значення спонукання до конкретного вчинку [254, с. 38–47]. На ревнощі завжди впливають сумніви в коханні, дружбі. У ній виражається страх загубити прихильність іншої особи і невміння утримати цю прихильність. Ця специфіка ревнощів накладає свій відбиток і на поведінку особи, особливо до вчинення нею злочину.

Велику схожість із помстою мають такі мотиви як заздрість і ненависть. Як і помста, заздрість також характеризується непомірним егоїзмом, яка може заподіяти зло іншій особі. Але, на відміну від помсти, заздрість не пов’язана з якимись конкретними діями потерпілого, що обмежують інтереси винного, тобто образою. Заздрість – виняткове породження індивідуальних властивостей хворобливого самолюбства. Оскільки заздрість не має підстав зовні, не пов’язана з конкретними вчинками і діями іншої особи, остільки вона, загальним правилом, має прихований характер, що, у свою чергу, й зумовлює специфіку злочинів, які вчинюються на її ґрунті. У ненависті виражається почуття ворожості, що доходить іноді до таких, що стає мотивом вчинення злочину. При ненависті властиве прагнення вдіяти зло іншим людям. Виникнення ненависті не завжди пов’язано з якимись конкретними діями потерпілого.

Отже, мотиви притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи, як і мета, можуть бути різними. Тому встановлення мотивів і мети не впливає на кримінальну відповідальність винного, проте має велике значення для вирішення питання про визначення йому виду та міри покарання.

Водночас треба зазначити, що мотив і мета у певних випадках все-таки впливають на кримінальну відповідальність особи. Так, якщо діяння заподіює шкоду іншим об'єктам кримінально-правової охорони, то можлива кваліфікація за сукупністю.

Підсумовуючи викладене у Розділі III монографії, можна зробити такі висновки:

1) суб'єкт злочину, передбаченого ст. 372 КК України, – спеціальний. Ним є слідчий (слідчий прокуратури, слідчий органів внутрішніх справ, слідчий органів безпеки, слідчий податкової міліції), начальник слідчого відділу (може виступати в якості співвиконавця). До прийняття відповідних законів (при умові незмінності ст. 121 Конституції України) прокурор може бути суб'єктом притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи, знаходячись в процесуальному статусі саме слідчого. Зважаючи на вказані обставини, на нашу думку, в диспозиції ч. 1 ст. 372 КК України слід виключити вказівку на прокурора як окремого суб'єкта вказаного складу злочину.

Приватні та інші службові особи, які сприяють вчиненню аналізованого злочину зазначеними вище службовими особами (слідчим, начальником слідчого відділу, прокурором) і не мають ознак спеціального суб'єкта, можуть виступати як організатори, підбурювачі, пособники у злочині, який вчиняє виконавець – спеціальний суб'єкт. При цьому дії таких співучасників підлягають кваліфікації за статтею, яка передбачає відповідальність виконавця злочину (наприклад, формула кваліфікації дій підбурювача до притягнення завідомо невинуватого як обвинуваченого матиме такий вигляд: ч. 4 ст. 27, ч. 1 ст. 372 КК України);

2) суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 372 КК України характеризується лише прямим умислом, тобто винний усвідомлює, що він притягує завідомо невинуватого до кримінальної відповідальності, завідомо знає про неправомірність своїх дій і бажає притягнути завідомо невинуватого до кримінальної відповідальності. Непрямий умисел при вчиненні цього злочину виключається. При цьому “завідомість” як елемент суб'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 372 КК України, характеризує високий ступінь усвідомлення винним обставин справи; і, зокрема, того, що до кримінальної відповідальності притягується невинувата особа. Якщо особа не усвідом-

лює злочинності своїх дій, – особа не усвідомлює, що притягує до відповідальності невинуватого (наприклад, внаслідок невірної оцінки зібраних за справою доказів) – то відповідальність за ст. 372 КК України виключається і діяння є дисциплінарним проступком або містить ознаки (за інших необхідних умов) злочину, передбаченого ст. 367 КК України;

3) притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи, що спричинило тяжкі наслідки, що пропонується передбачити як кваліфікуючу ознаку злочину в ч. 3 ст. 372 КК України, відноситься до злочинів із матеріальним складом. Зміст суб'єктивної сторони цього злочину характеризується прямим умислом особи щодо притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи і необережним ставленням до можливих наслідків такого діяння – заподіяння тяжких наслідків: заподіяння смерті, тяжкого тілесного ушкодження, завдання майнової шкоди у великих розмірах тощо (злочин із складною формою вини). Спричинення тяжких наслідків повністю охоплюються ч. 3 ст. 372 КК України і додатковою кваліфікацією, за ст. ст. 119, 128 КК України тощо, не потребуватиме. Водночас у випадку, коли особа умисно ставиться як до діяння, так і до усіх його наслідків (заподіяння смерті, тілесних ушкоджень, завдання майнової шкоди), матиме місце сукупність злочинів: ч. 3 ст. 372 і ст. 115, 121 КК України тощо;

4) мотиви та мета вчинення цього злочину не мають значення для кваліфікації, оскільки не передбачені законом як обов'язкові ознаки складу злочину. Мотиви вчинення аналізованого злочинну можуть бути різними: користь (бажання отримати матеріальну вигоду або позбавитися від матеріальних витрат), помста, ревнощі, кар'єризм тощо. З урахуванням того, що притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи з корисливих мотивів (наприклад, внаслідок одержання хабара) значно підвищує суспільну небезпеку цього злочину, вважаємо доцільним виділити вчинення таких діянь у кваліфікований склад цього злочину – ч. 2 ст. 372 КК України.

РОЗДІЛ 4

ОСОБЛИВОСТІ КВАЛІФІКАЦІЇ ТА ПОКАРАННЯ ЗА ПРИТЯГНЕННЯ ЯК ОБВИНУВАЧЕНОГО ЗАВІДОМО НЕВИНУВАТОЇ ОСОБИ

4.1. Окремі питання кваліфікації та відмежування притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи від суміжних складів злочинів

Проблемам кваліфікації злочинів приділяється увага у теорії кримінального права. Помітний вклад у вирішення відповідних питань внесли П.П. Андрушко, М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, Є.В. Благов, Я.М. Браїнін, Ф.Г. Бурчак, В.М. Галкін, А.Д. Горбуза, О.О. Дудоров, М.І. Ковальов, М.І. Коржанський, В.Н. Кудрявцев, В.В. Кузнецов, Н.Ф. Кузнецова, Б.А. Курінов, Г.А. Левіцькій, П.П. Михайленко, Я.О. Мотовіловкер, В.О. Навроцький, А.В. Наумов, А.С. Новіченко, Є.О. Письменський, А.В. Савченко, Є.А. Сухарев, С.А. Тарарухін, В.Я. Тацій та інші науковці.

В.О. Навроцький справедливо зазначає, що правила кваліфікації існують здебільшого у вигляді теоретичних положень. Частина із них відображена в роз'ясненнях ПВСУ з питань застосування норм про відповідальність за окремі види злочинів. Ряд положень, що стосуються кваліфікації, існують у вигляді неписаних звичаєвих норм, що побутують у середовищі практичних працівників норм. Однак як теоретичні постулати, так і практичні “звичаї” кваліфікації несистематизовані, суперечливі, фрагментарні. У цілому ця проблема всебічно не проаналізована. Цілий ряд питань залишаються нерозкритими чи дискусійними, окремі положення некритично сприймаються вченими і переходять з публікації у публікацію. Крім того, у кримінальному праві під кваліфікацією звичайно розуміють лише кваліфікацію злочинів [263, с. 3].

У юридичній літературі стосовно визначення поняття “кваліфікація злочинів” висловлюються різні точки зору. Так, В.М. Кудрявцев пропонує наступне визначення кваліфікації злочинів: “встановлення

і юридичне закріплення точної відповідності між ознаками вчиненого діяння ознакам складу злочину, передбаченого кримінально-правовою нормою” [120, с. 5]. На думку вітчизняного вченого В.О. Навроцького, кримінально-правова кваліфікація – це оцінка діяння, яке заподіяло чи могло заподіяти істотну шкоду та характеризується рисами кримінальної протиправності, що полягає у визначенні того, якою статтею (частиною, пунктом статті) кримінального закону передбачене це діяння [263, с. 19].

Вважаємо, що одним з вдалих визначень поняття “кваліфікація злочинів” є визначення, запропоноване А.А. Герцензоном в найпершій роботі з радянського кримінального права, присвяченої кваліфікації злочинів: “Кваліфікація злочинів полягає у встановленні відповідності даного конкретного діяння ознакам того або іншого складу злочину, передбаченого законом про кримінальну відповідальність” [264, с. 34].

Тому кваліфікація злочинів, на нашу думку, це встановлення повної відповідності між ознаками (фактичного) складу вчиненого конкретного суспільно небезпечного діяння та ознакам (юридичного) складу злочину, який передбачений в законі про кримінальну відповідальність, а також закріплення висновку про наявність чи відсутність такої відповідності.

Кваліфікація злочинів має своїм предметом ідентифікацію складів по їх визначеннях в диспозиціях кримінально-правових норм з конкретно вчиненим суспільно небезпечним діянням.

Розглянемо деякі питання щодо кваліфікації злочинів з суміжними складами, з оціночними ознаками і за бланкетними нормами.

Суміжні складі злочинів розрізняються по одній або декількох ознаках і споріднені по характеру суспільної небезпеки. Для кваліфікації суміжних складів значуще виділення розмежувальних елементів складів і їх ознак. Правильна кваліфікація суміжних складів обумовлена чіткістю встановлення розмежувальних ознак, які присутні або відсутні у відповідному діянні. Нерідко суміжні складі співвідносяться як загальне і особливе, як, наприклад, в злочинах у сфері службової діяльності проти правосуддя.

Певні труднощі являє собою кваліфікація складів злочинів з оціночними ознаками. У диспозиціях кримінально-правових норм ознаки складів за ступенем визначеності підрозділяються на конкрет-

ні і оціночні. Перші (їх ще називають постійними) представлені так, що вони або є наявними, або відсутні. Для їх кваліфікації відповідь формулюється за механізмом “так – ні”. Інших кількісних вимірів вони не вимагають. Оціночними властивостями володіють елементи об’єктивної сторони складів і понад усе – предмети, спосіб, суспільно небезпечні наслідки.¹

Наприклад, кваліфікований склад притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи (ч. 2 ст. 372 КК України) передбачає обвинувачення у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину. Класифікація злочинів за ступенем їх тяжкості вичерпно представлена в ст. 12 КК України.

Елементи складів з оціночними ознаками не розкриваються як “так – ні”. Вони представлені в диспозиціях норм узагальнено і тому при кваліфікації вимагають конкретизації залежно від місця, часу, обстановки і інших обставин вчинення даного діяння. Щоб уникнути суб’єктивізму тлумачення оціночних ознак, слід дотримуватися певних критеріїв.

Оціночні ознаки формулюються в кодексі як “інші”, “інші тяжкі наслідки”, “інша особиста заінтересованість”. Застосування такого словесного прийому дозволяє більш–менш точно розкривати такі ознаки. Перед словом “інші” в диспозиціях норм ставиться конкретна ознака. В зіставленні з нею “інші” тлумачаться як близькі за характером і ступенем суспільної небезпеки елементи. Категорії злочинів з відповідними оціночними ознаками повинні бути рівними категорії злочину з конкретними ознаками. Наприклад, у складі притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи ч. 2 ст. 372 КК України визначає це діяння, “поєднане зі штучним створенням доказів обвинувачення або іншою фальсифікацією”. Підкреслений елемент складу є оціночний, бо всі можливі способи фальсифікації перерахувати в кодексі не є можливим. Крім граматичного і логічного тлумачень, для розкриття змісту оціночних ознак належить брати до уваги зміст родового, видового і безпосереднього об’єктів відповідного злочину. Об’єкт визначає характер суспільної небезпеки діяння, отже, і всіх елементів складу злочину, у тому числі тих, які описані оціночно.

¹ Панов М. І. Вибрані наукові праці з проблем правознавства / Панов М. І. ; передм. В. П. Тихого. – К. : Ін Юре, 2010. – С. 222-225.

Додаткові правила кваліфікації діють при вживанні бланкетних норм. Слід погодитися з думкою Г. З. Яремко, що бланкетна диспозиція в статті Особливої частини КК України – це структурний елемент заборонної кримінально-правової норми, який безпосередньо лише абстрактно називає або описує склад злочину, а для встановлення конкретних його ознак відсилає (прямо чи опосередковано) до норм інших галузей права, що можуть бути формалізовані у нормативно-правових актах, нормативно-правових договорах та правових звичаях і які виступають додатковою нормативною підставою кримінально-правової кваліфікації.² До таких відносяться кримінально–правові норми, при застосуванні яких необхідно звертатися до норм інших галузей права – цивільного, адміністративного, кримінально–процесуального, податкового і ін. Застосування норм, які містяться у Розділі XVII КК України “Злочини проти правосуддя”, вимагає звертатися до кримінально–процесуальних норм, які регулюють, наприклад, питання притягнення до кримінальної відповідальності, пред’явлення обвинувачення, процедуру допиту свідків тощо.

Збільшення бланкетних норм пов’язано з негативними сторонами науково–технічного і соціального прогресу, з розвитком системи законодавства, інтернаціоналізацією закону про кримінальну відповідальність. Цей процес несе в собі певну загрозу розмивання меж серед галузей законодавства, створення колізій правових норм.

Особливість кваліфікації складів, передбачених бланкетними нормами, полягає в обов’язковості посилань на конкретні правові акти, до яких ці норми посилають. У п. 2 постанови ПВСУ № 15 “Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень” від 26 грудня 2003 р. підкреслюється, що “при розгляді справ про перевищення влади або службових повноважень суди відповідно до вимог ст. 161 КПК повинні, зберігаючи об’єктивність і неупередженість, створювати необхідні умови для виконання сторонами їхніх процесуальних обов’язків та здійснення наданих їм прав, зокрема щодо з’ясування всіх фактичних обставин справи; службового становища й кола повноважень особи, обвинувачуваної у вчиненні злочину; мотиву, мети і характеру вчинених дій, їх зв’язку зі

² Яремко Г. З. Бланкетні диспозиції в статтях Особливої частини Кримінального кодексу України: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Яремко Галина Зіновівна. – Львів, 2010. – С. 38

службовим становищем зазначеної особи та наслідками, що настали; даних, що характеризують цю особу, її поведінку до вчинення злочину. При цьому суди зобов'язані вимагати від органів досудового слідства долучення до матеріалів кримінальних справ про перевищення влади або службових повноважень копій нормативно-правових актів, положень, інструкцій, інших документів, що розкривають характер повноважень службової особи” [265, с. 152].

На відміну від сукупності злочинів при конкуренції кримінально-правових норм одне й те саме діяння підпадає під ознаки двох або більше статей КК України. В одній з них діяння описано більш узагальнено, в іншій – виділено його індивідуальні ознаки. У таких випадках йдеться про конкуренцію загальної та спеціальної норм. Теорія і практика виробили правило, відповідно до якого в цьому випадку слід застосовувати спеціальну норму, що більшою мірою індивідуалізує ознаки вчиненого та його суспільну небезпеку. Так, службові злочини в сфері правосуддя, наприклад, притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи, постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови (статті 372 і 375 КК України) є спеціальними нормами стосовно норм, зазначених у статтях 364 і 365 КК України (зловживання владою або службовим становищем і перевищення влади або службових повноважень), що є загальними. І в цих випадках застосуванню при вчиненні зазначених діянь підлягають норми спеціальні.

При кваліфікації злочинів неприпустимий формальний підхід до тлумачення норм кримінального закону. Застосовувати статті КК України слід у тісному зв'язку з їх соціальним призначенням, з урахуванням обстановки й умов, за яких ця норма була прийнята, з'ясувати дійсну волю законодавця та знати прийоми тлумачення кримінальних законів.

У цьому відношенні важливе значення мала практика Верховного Суду України. Узагальнюючи судову практику, розглядаючи окремі справи в касаційному порядку, Верховний Суд України давав роз'яснення щодо правильного застосування відповідних норм КК України, виробляв певні рекомендації щодо правильного їх застосування. Особливе значення тут мали постанови ПВСУ з окремих категорій справ. У них містилися рекомендації щодо кваліфікації від-

повідних злочинів, які використовуються судами у разі застосування кримінального закону. З 1991 р. ПВСУ прийняв низку таких постанов. У них міститься низка рекомендацій, які не втратили свого значення і при застосуванні нового КК України [25, с. 21].

З урахуванням наведеного, розглянемо питання щодо відмежування притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи від суміжних злочинів у сфері службової діяльності.

Відмежування притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи від зловживання владою або службовим становищем та перевищення влади або службових повноважень.

Основний зміст проблеми щодо відмежування вказаних злочинів полягає у наступному: притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи є спеціальним видом (проявом, формою) саме зловживання владою або службовим становищем чи перевищення влади або службових повноважень?

На перший погляд, всі відповіді на це питання нам дає судова практика, а саме п. 17 постанови ПВСУ № 15 “Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень” від 26 грудня 2003 р., в якому зазначено, що “злочини, відповідальність за які передбачена ... статтями 371–373 (завідомо незаконні затримання, привід або арешт, *притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності* (курсив наш), примушування давати показання) ... являють собою спеціальні види перевищення влади або службових повноважень” [265, с. 156].

Однак у кримінально-правовій літературі існують різні думки щодо вказаного питання.

Так, більшість науковців притримуються позиції, яка запропонована судовою практикою [100, с. 1056–1057; 76, с. 98; 266, с. 184].

Хоча існує й протилежна позиція [126, с. 42]. Так, В.І. Гютюгін вважає, що притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності є порушенням конституційних принципів здійснення правосуддя і являє собою зловживання тими службовими повноваженнями, що надані службовим особам органів дізнання, досудового слідства та прокуратури у сфері кримінального судочинства. Отже, злочин, передбачений ст. 372 КК України, є спеціальним видом службового зловживання, а статті 364 та 372 співвідносяться як загальна і спеціальна норми [114, с.1013].

В. І. Тютюгін висловлює думку про те, що притягнення завідомо невинного до кримінально відповідальності є грубим порушенням Конституції України і являє собою зловживання тими владними повноваженнями, що надані службовим особам у сфері кримінального судочинства [25, с. 510].

Спробуємо з'ясувати, яка позиція є більш вірною. Для з'ясування цього питання, слід пригадати основну відмінність складів злочину, які передбачені ст.ст. 364 та 365 КК України. Як відомо, вона полягає в характері поведінки. Під час зловживання владою або службовим становищем винна особа незаконно діє та всупереч інтересам служби використовує надані їй законом права і повноваження, тобто особа діє в межах свої компетенції (ч.1 ст. 364 КК України). А під час перевищення влади або службових повноважень, відповідно до ч. 1 ст. 365 КК України, службова особа вчиняє дії, які *явно* (курсив наш) виходять за межі наданих їй прав чи повноважень.

Очевидно, що тлумачення поняття “явного виходу за межі службових повноважень” залежить від встановлення у кожному конкретному випадку самих меж таких прав і повноважень. Спробуємо з'ясувати зміст вказаного терміну. У довідковій літературі поняття “явність виходу за певні межі” тлумачиться як очевидність, безперечність, безсумнівність, ясність для всіх того, що діяння виходить за межі компетенції службової особи [267, с. 672]. Тобто явність відноситься до ознак діяння і автоматично до ознак об'єктивної сторони перевищення службових повноважень. Хоча цілком є справедливою й інша точка зору: якщо розглянути принцип суб'єктивного ставлення у вину, то напрошується й інший висновок, що ознака явності виходу дії службової особи за межі її службових повноважень може бути віднесена і до суб'єктивної сторони складу злочину [266, с. 37].

Якщо враховувати останню позицію, а вона базується в одному з принципів кримінального права (суб'єктивної осудності), то слід уточнити, відносно кого кореспондується саме явність виходу за межі службових повноважень: для винної особи, для його співробітників, для сторонніх осіб, для прокурора, для судді, чи можливо для всіх зразу?

На нашу думку, слід погодитися з наступною позицією, яка сформульована в теорії кримінального права. Термін “явний” означає оче-

видний, безперечний характер виходу особи за межі власних службових повноважень як з погляду самого винного, так і з позицій правової регламентації цих меж [268, с. 109–110; 269, с. 173–174]. У цьому контексті слід пригадати п. 4 постанови ПВСУ № 15 “Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень” від 26 грудня 2003 р., в якому зазначено, що при вирішенні питання про те, чи є вихід за межі наданих прав або повноважень явним, суди мають враховувати, наскільки він був очевидним для службової особи і чи усвідомлювала вона протиправність своєї поведінки [265, с. 153].

Спробуємо використати отримані знання для моделювання злочинної поведінки “притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи” та з'ясування реальних повноважень винної особи. Оцінка власних дій службовою особою (слідчим, прокурором та іншою уповноваженою особою) відбувається на підставі положень нормативних актів (КПК України, відомчих законів та наказів), що регулюють і визначають його компетенцію. Якщо винна особа явно виходить за межі прав і повноважень, то вона повинна чітко знати коло своїх службових обов'язків. Вона повинна цілком усвідомлювати, що її дії виходять за межі службової компетенції. Особа повинна усвідомлювати, що вчинення цих дій стає можливим лише завдяки її службовому положенню. Тобто вона повинна усвідомлювати протиправність власних дій. При притягненні завідомо невинуватого до кримінальної відповідальності службова особа (слідчий, прокурор та інша уповноважена особа), хоча і усвідомлює, що її дії протиправні (злочинні), але й розуміє, що вона не виходить за межі власної службової компетенції. Пригадаємо ст. 131 КПК України, в якій до компетенції слідчого віднесено винесення мотивованої постанови про притягнення особи як обвинуваченої.

Одним з аргументів можливих опонентів може бути п. 5 постанови ПВСУ № 15 “Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень” від 26 грудня 2003 р., в якому зазначено: “... Під перевищенням влади або службових повноважень треба розуміти: а) вчинення дій, які є компетенцією вищестоячої службової особи цього відомства чи службової особи іншого відомства; б) вчинення дій, виконання яких дозволяється тільки в особливих випадках або з особливого дозволу, або з додержанням особливого поряд-

ку, – за відсутності цих умов; в) вчинення одноособово дій, які могли бути вчинені лише колегіально; г) вчинення дій, які ніхто не має права виконувати або дозволяти” [265, с. 153].

Зокрема, хтось може сказати, що притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи – це вчинення саме дій, які ніхто не має права виконувати або дозволяти, тобто особа вчинила злочин, а в його компетенції, очевидно, не може бути таких повноважень. Але якщо керуватися такою логікою, то будь-який умисний злочин, який вчиняється службовою особою, зокрема у сфері службової діяльності, повинен бути кваліфікований як перевищення службових повноважень, тому що вона вчиняє саме злочин, який не може входити в коло її обов’язків. Це є неприйнятним та не може бути використано при з’ясуванні реального змісту притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи.

Тобто слідчий (прокурор, начальник слідчого відділу) не перевищують владу або свої повноваження, а, навпаки, діють у межах своїх повноважень, хоча і зловживають владою або службовим становищем. Запропонований висновок має відношення і до протиправних дій, які передбачені ст. 371 КК України (завідомо незаконні привід, арешт або тримання під вартою) [270, с. 14].

Зважаючи на вказані положення, на нашу думку, доцільно було раніше внести необхідні зміни до п. 17 постанови ПВСУ № 15 “Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень” від 26 грудня 2003 р., в якому зазначити: “17. Звернути увагу судів на те, що злочини, відповідальність за які передбачена ч. 2 ст. 157 КК (перешкоджання здійсненню виборчого права), ч. 2 ст. 162 (порушення недоторканності житла), ст. 373 (примушування давати показання) та ч. 2 ст. 376 КК (втручання в діяльність судових органів), являють собою спеціальні види перевищення влади або службових повноважень, а злочини, відповідальність за які передбачена статтями 371 та 372 КК України (завідомо незаконні привід, арешт або тримання під вартою, притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи), являють собою спеціальні види зловживання владою або службовими повноваженнями”.³

³Вважаємо, що таке положення повинно знайти закріплення у новій відповідній постанові Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ.

Пригадуючи загальне правило кваліфікації конкуренції загальної та спеціальної норм, що кваліфікувати вчинене слід за спеціальною нормою, слід висловити окремі міркування [271, с. 185–186].

На перший погляд, питань не повинно виникати: при конкуренції ст. 364 КК України (загальна норма) та ст. 372 КК України (спеціальна норма) повинна застосовуватися спеціальна норма – ст. 372 КК України.

Але не завжди вдала конструкція загальних та спеціальних норм, особливо це стосується відповідних санкцій, призводить до численних винятків з такого правила [271, с. 182–185].

Як відомо, для кваліфікації діяння за ч. 3 ст. 364 КК України необхідно встановити, що: а) злочин вчинено працівником правоохоронного органу; б) цей працівник є службовою особою; в) вчинене ним діяння містить ознаки об’єктивної та суб’єктивної сторін злочину, передбаченого ст. 364 КК України.

Слідчий (начальник слідчого відділу, прокурор), яких ми відносимо до суб’єктів притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи, є, як нами зазначалося раніше, службовими особами правоохоронних органів.

Розглянемо ознаки об’єктивної і суб’єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 364 КК України.

Об’єктивна сторона зловживання владою або службовим становищем виявляється у діянні (дії чи бездіяльності), яке: а) вчиняється з використанням влади або службового становища; б) здійснюється у межах повноважень, наданих особі за посадою чи у зв’язку з виконанням нею службових обов’язків; в) суперечить інтересам служби; г) заподіює істотну шкоду або тягне тяжкі наслідки; д) знаходиться у причинному зв’язку із зазначеними наслідками.

Тому суб’єкт цього злочину вчинює тільки таке діяння, яке було обумовлене її службовим становищем та пов’язане зі здійсненням нею своїх службових обов’язків. Слідчий (прокурор, начальник слідчого відділу) діє у межах своїх повноважень, всупереч інтересам служби (притягує до кримінальної відповідальності завідомо невинуватого), використовує своє службове становище (процесуальне становище слідчого, прокурора, начальника слідчого відділу), заподіює істотну шкоду або ці діяння тягнуть тяжкі наслідки, які знаходяться у причинному зв’язку з ними.

У п. 6 постанови ПВСУ № 15 “Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень” від 26 грудня 2003 р. зазначається, що якщо шкода полягає у заподіянні суспільно небезпечних наслідків нематеріального характеру, питання про її істотність вирішується з урахуванням конкретних обставин справи. Зокрема, істотною шкодою можуть визнаватися порушення охоронюваних Конституцією України чи іншими законами прав та свобод людини і громадянина (право на свободу й особисту недоторканність та недоторканність житла, виборчі, трудові, житлові права тощо), підрив авторитету та престижу органів державної влади чи органів місцевого самоврядування, порушення громадської безпеки та громадського порядку, створення обстановки й умов, що утруднюють виконання підприємством, установою, організацією своїх функцій, приховування злочинів [265, с. 154].

Такий злочин, як притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи, є, як відомо, формальним, а тому не потребує настання будь-яких наслідків. Службове зловживання (ч. 3 ст. 364 КК України), яке вчинене працівником правоохоронного органу, належить до злочинів з матеріальним складом і визнається закінченим з моменту заподіяння істотної шкоди або спричинення тяжких наслідків. Тому коли притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи спричиняє тяжкі наслідки (наприклад, заподіяння смерті або тяжких тілесних ушкоджень хоча б одній людині тощо), то вони знаходяться за межами цього складу злочину. Виникає питання, як кваліфікувати діяння працівників правоохоронних органів (слідчого, прокурора, начальника слідчого відділу), які спричинили тяжкі наслідки? У теорії кримінального права існує два варіанти кваліфікації. Так, з одного боку, є справедливою думка, що в такому разі, щоби винний не уник відповідальності за більш небезпечний злочин (зловживання владою – ст. 364 КК України), варто вдаватися до “штучної” сукупності та застосовувати не тільки вказану статтю, а й ст. 364 КК України [272, с. 148].

Хоча не позбавлена логіки й інша позиція, за якою стверджується, що повинна застосовуватися лише спеціальна норма і при цьому для кваліфікації не має значення співвідношення санкцій загальної та спеціальної норм [273, с. 423].

Така позиція з формального боку виглядає беззаперечною, але не завжди використовується в правозастосуванні. Єдиним варіантом беззаперечної реалізації такого правила є його законодавче закріплення, що і було зроблено у кримінальних законодавствах окремих зарубіжних держав.

Вважаємо позитивним у цьому контексті досвід законодавця РФ, який на нормативному рівні закріпив правила кваліфікації при конкуренції загальної та спеціальної норм. Так, у ч. 3 ст. 17 КК РФ сказано: “Якщо злочин передбачено загальною та спеціальною нормами, сукупність злочинів відсутня і кримінальна відповідальність настає за спеціальними нормами” [274; с. 43]. Пригадаємо також ст. 8 КК Іспанії, в якій зазначено, що “при конкуренції двох чи більшої кількості норм цього Кодексу, які не включені до статей 73–79, діяння кваліфікується, керуючись такими правилами: 1) спеціальна норма має перевагу над загальною; 2) додаткова норма застосовується лише у випадках відсутності головної, якщо з’ясована ця додатковість; 3) більш широка чи складна норма поглинає окремі порушення закону; 4) за відсутності таких критеріїв більш суворі норми виключає застосування норми з меншою санкцією; 5) у випадках встановлення відсутності такої конкуренції, це може полягати в невиявленні в ознаках діяння ознак спеціальної норми, – слід провести кваліфікацію за загальною нормою; 6) при встановленні реальної сукупності злочинів, передбачених нормами, що конкурують потенційно, потрібно встановити відсутність конкуренції та кваліфікувати діяння за сукупністю кримінально-правових норм” [55, с. 12–13].

На нашу думку, без законодавчого оформлення вказаного правила слід кваліфікувати дії працівників правоохоронних органів (слідчого, прокурора, начальника слідчого відділу), які спричинили тяжкі наслідки, також за ч. 3 ст. 364 КК України, оскільки ця норма більш повніше охоплює ознаки об’єктивної сторони злочину.

Між іншим, аналогічну позицію займає й ПВСУ у п. 12 постанови № 2 від 7 лютого 2003 р. “Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров’я особи”: “Умисне вбивство або замах на вбивство державного чи громадського діяча, працівника правоохоронного органу чи його близьких родичів, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або

військовослужбовця, ... за наявності відповідних підстав належить кваліфікувати тільки за статтями 112, 348, 379, 400, ч. 4 ст. 404, ст. 443 КК. Разом з тим, коли умисне вбивство зазначених осіб чи замах на нього вчинені за інших обтяжуючих обставин, передбачених ч. 2 ст. 115 КК, дії винної особи *додатково кваліфікуються і за відповідними пунктами цієї статті* (курсив наш)” [265, с. 138].

Тому вказаний раніше висновок потребував також відповідного закріплення у п. 17 постанови ПВСУ № 15 “Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень” від 26 грудня 2003 р.⁴

Слід також нагадати, що умисне непритягнення винної особи до кримінальної відповідальності, незаконне закриття справи або незаконна відмова у її порушенні зумовлюють відповідальність саме за ст. 364 КК України. Як вже зазначалося, це пов’язано з відсутністю відповідних спеціальних норм КК України, які б передбачали відповідальність за ці суспільно небезпечні діяння.

Відмежування притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи від службового підроблення.

Основна відмінність між вказаними складами злочинів полягає в родовому об’єкті злочину. Інші елементи складу злочинів мають досить подібні ознаки. Вказані склади злочинів мають предмет злочину. Як відомо, офіційні документи є предметом злочину, який передбачений ст. 366 КК України [126, с.31]. Як вже зазначалося, предметом злочину, який передбачений ст. 372 КК України, є постанова про притягнення особи як обвинуваченого. Безумовно, що вказана постанова є одним з різновидів офіційного документа. За ст. 372 КК України відбувається лише конкретизація предмета злочину, тобто він є спеціальним (постанова про притягнення особи як обвинуваченого) щодо загального (офіційні документи), який передбачений ст. 366 КК України. Однією з форм об’єктивної сторони складу злочину, який передбачений ст. 366 КК України, є складання завідомо неправдивих документів. Тобто службова особа складає неправдивий документ, а саме вносить до документа, який зовні оформлено правильно, відомості, що не відповідають дійсності повністю або частково. Таке положення є цілком справедливим і до притягнення як обвинувачено-

⁴ Вважаємо, що таке положення повинно знайти закріплення у новій відповідній постанові Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ.

го завідомо невинуватої особи. Уповноважений суб’єкт виносить постанову про притягнення особи як обвинуваченого, він усвідомлює, що особа є невинуватою, але нехтує цим фактом і умисно вносить такі неправдиві відомості до процесуально правильного за формою документа. Тобто ми бачимо, що знову є загальні форми службового підроблення, але одна з цих загальних форм конкретизується у самостійному складі злочину, яким є притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи. Суб’єкти вказаних складів злочину також співвідносяться між собою як загальний (службова особа) і спеціальний (слідчий, прокурор та інший уповноважений суб’єкт) суб’єкти. Суб’єктивна сторона вказаних складів злочину передбачає вину у формі прямого умислу. Тобто вказані норми конкурують між собою як загальна (ст. 366 КК України) та спеціальна (ст. 372 КК України) норми. При такій конкуренції, як відомо, слід застосовувати спеціальну норму.⁵

Таке правило не завжди сприймається теорією кримінального права та судовою практикою. Так, за обвинувальним вирокком Київського районного суду м. Одеси від 21 червня 2007 р. залишеного без зміни ухвалою колегії суддів судової палати у кримінальних справах Апеляційного суду Одеської області від 18 вересня 2007 року, Ф.Ю.М. було засуджено (ч. 2 ст. 366 КК України, ч. 1 ст. 371 КК України, ч. 2 ст. 372 КК України) і поставлено у вину те, що Ф.Ю.М. 1 вересня 2005 р., знаючи про відсутність в діях М.Н.А. складу будь-якого злочину *незаконно виніс постанову про притягнення його як обвинуваченого у вчиненні злочинів, передбачених ч.1 і ч.4 ст. 190 КК України, внісши до цього документа завідомо неправдиві відомості* (курсив наш) [219].

На нашу думку є цілком правильною ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 5 серпня 2008 р., у якій було зазначено: “... крім того, залишаючи без зміни вирок районного суду щодо Ф.Ю.М., апеляційний суд не звернув уваги на те, що у випадку, коли службове підроблення є необхідною ознакою притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності, дії винного кваліфікуються тільки за спеціальною нормою” [219].

⁵ Кваліфікація злочинів : Навчальний посібник / За ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. – К. : Істина, 2010. – С. 37.

Так, Є.В. Фесенко пропонує таке правило кваліфікації: при фабрикації показань свідків із підбркою їх підписів такі дії кваліфікуються за сукупністю ст.ст. 366 КК України і 372 КК України [112, с. 1245]. Така позиція, іноді, реалізується й в судовій практиці. Дані проведених нами власне емпіричних досліджень матеріалів кримінальних справ та категорій осіб підозрюваних (обвинувачених чи засуджених) за вчинення злочину, передбаченого ст. 372 КК України, дозволяють стверджувати, що у 4 кримінальних справах (20%) формула кваліфікації містила сукупність злочинів, передбачених ст.ст. 372 і 366 КК України.

На перший погляд, науковець пропонує правильний варіант кваліфікації, бо відбувається підробка не самої постанови, а інших процесуальних документів. Тобто відбувається спочатку службове підроблення підписів свідків – застосовуємо ст. 366 КК України, а потім винесення постанови про притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватой особи – застосовуємо ст. 372 КК України. Але при цьому не слід забувати, що стаття 372 КК України передбачає й кваліфікований склад злочину. Як вже зазначалося, вказані дії є штучним створенням доказів обвинувачення або іншою фальсифікацією (ч. 2 ст. 372 КК України). Тому одним із способів штучного створення доказів чи іншої фальсифікації якраз виступає службове підроблення й такі дії охоплюються ч. 2 ст. 372 КК України та додаткової кваліфікації за ст. 366 КК України не потребують [114, с. 1014].

Для обґрунтування цього положення наведемо такий приклад із судової практики.

Так, за обвинувальним вироком Красноармійського міськрайонного суду Донецької області від 31 травня 2007 року, залишеного без зміни ухвалою апеляційного суду Донецької області від 31 липня 2007 року, К.О.О. було засуджено за ч. 2 ст. 372 КК України та ч. 1 ст. 374 КК України.

За вироком суду К.О.О. визнано винним у тому, що він, будучи службовою особою – слідчим СВ Красноармійського МВ УМВСУ в Донецькій області, 14 лютого 2005 року порушив кримінальну справу за фактом вчинення злочину, передбаченого ч. 3 ст. 185 КК України, й під час її розслідування в березні–квітні того ж року притягнув до кримінальної відповідальності завідомо невинного Т.О.В., а також не забезпечив йому захисника і порушив його право на захист.

Як видно з матеріалів справи, винність К.О.О. у вчиненні злочинів підтверджена сукупністю зібраних у справі, правильно оцінених та обґрунтованих покладених в основу вироку доказів, зокрема, показаннями потерпілого Т.О.В. про підписання ним на вимогу засудженого чистих бланків процесуальних документів про участь у крадіжці чужого майна та відмову від захисника; показаннями свідка Х.Г.А. про крадіжку майна з його дачного будинку, з приводу якої жодних слідчих дій з його участю та участю його дружини К.О.О. не проводив, даними висновків почеркознавчої експертизи про підроблення К.О.О. підписів К.О.О. та інших учасників процесу в протоколах слідчих дій, речовими доказами.

На нашу думку, є цілком правильною ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 25 березня 2008 р., в якій дається відповідь на касаційну скаргу засудженого: “Що ж до тверджень захисника В.О.Д. про наявність в діях К.О.О. ознак службового підроблення, то вони не обґрунтовані, оскільки виготовлення засудженим процесуальних документів з метою притягнення завідомо невинуватого до кримінальної відповідальності повністю охоплюється диспозицією ст. 372 КК України і не потребує додаткової кваліфікації за загальною ст. 366 КК України” (курсив наш) [275]. Таке положення цілком обґрунтоване й в постанові ПВСУ.⁶

Передостаннім етапом нашого дослідження буде розгляд питання щодо кваліфікації притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватой особи за сукупністю з іншими злочинами. Для того, щоб правильно визначитися, чи є сукупність злочинів, слід встановити суттєві відмінності між цими злочинами, бо в іншому разі мова може йти лише про конкуренцію норм.

⁶ Так, на підставі п. 11 постанови ПВСУ № 7 від 4 червня 2010 р. “Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові наслідки”, якщо у складі злочину передбачене діяння, яке у поєднанні з іншими обставинами завжди утворює склад іншого злочину, то питання про його кримінально-правову оцінку необхідно вирішувати з урахуванням того, наскільки охоплюється складом цього злочину таке діяння, а також з урахуванням змісту санкцій відповідних статей (частин статей) Особливої частини КК. У випадках, коли складом певного злочину охоплюється вчинене одночасно з цим злочином відповідне діяння і санкцією статті (частини статті) Особливої частини КК встановлене за цей злочин більш суворе максимальне основне покарання, ніж за відповідне діяння, таке діяння не утворює сукупності злочинів і окремої кваліфікації не потребує.

Відповідно до ст. 33 КК України, сукупністю злочинів визнається вчинення особою двох або більше злочинів, передбачених різними статтями або різними частинами однієї статті Особливої частини КК України, за жоден з яких її не було засуджено. Таким чином, при сукупності злочинів: 1) особою вчинено два або більше злочини; 2) кожен з них кваліфікується за різними статтями або за різними частинами однієї статті Особливої частини КК України; 3) за жоден з них особа не була засуджена, тобто всі вони вчинені до винесення вироку хоча б за один з них.

Теорією кримінального права вироблені такі правила кваліфікації злочинів при ідеальній і реальній сукупності злочинів: 1) якщо особа вчиняє злочини, передбачені різними статтями, кожен із злочинів, які входять до сукупності, підлягає самостійній кваліфікації за відповідною частиною статті Особливої частини КК (ч. 1 ст. 371 і ч.1 ст. 372 КК України); 2) якщо окремі частини статті передбачають самостійні склади злочинів і особа вчиняє ці діяння, кваліфікація здійснюється за різними частинами однієї статті Особливої частини КК України (ч.1 ст. 358 і ч. 3 ст. 358 КК України) [271, с. 232].

Притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи може бути поєднано із вчиненням інших злочинів.

Всі злочини, які можуть бути вчинені при цьому, можна умовно поділити на два види. Перший вид стосується злочинів саме проти правосуддя. Загальним для всіх цих злочинів є те, що вони мають однаковий родовий об'єкт – суспільні відносини, які забезпечують правосуддя. Другий вид стосується інших злочинів, які безпосередньо не посягають на відносини у сфері правосуддя. Відмінність між цими злочинами, головним чином, полягає у різному родовому об'єкті. Найбільш наближені до притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи є окремі злочини у сфері службової діяльності. Зокрема, ми вже аналізували зловживання владою або службовим становищем, перевищення влади або службових повноважень та службове підроблення (364, 365, 366 КК України). Але це питання знаходиться в площині конкуренції між вказаними злочинами у сфері службової діяльності та притягненням завідомо невинуватого до кримінальної відповідальності. Всі інші злочини кваліфікуються, безумовно, за сукупністю зі злочином, який передбачений ст. 372 КК України, тому особливих складнощів ми не спостерігаємо при тако-

му правозастосуванні. Зважаючи на це, зупинимось на першому виді злочинів, які кваліфікуються за сукупністю зі злочином, який передбачений ст. 372 КК України.

Відмежування притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи від завідомо незаконного затримання, приводу, арешту або тримання під вартою (ст. 371 КК України).

Стаття 371 КК України передбачає відповідальність за незаконні затримання, привід (ч. 1 ст. 371 КК України), арешт або тримання під вартою (ч. 2 ст. 371 КК України), а за ч. 3 за ці діяння, якщо вони спричинили тяжкі наслідки або були вчинені з корисливих мотивів чи в інших особистих інтересах.

Спільною ознакою обох злочинів є те, що вони посягають на один видовий об'єкт – суспільні відносини, що забезпечують врегульовану Конституцією України та кримінально–процесуальним законодавством діяльність органів дізнання, досудового слідства та прокуратури щодо притягнення фізичних осіб до кримінальної відповідальності. Крім того, незаконні затримання, привід (ч. 1 ст. 371 КК України), арешт або тримання під вартою (ч. 2 ст. 371 КК України) здійснюються у процесуальній формі і мають незаконний характер. Діяння, передбачене ст. 372 КК України, також здійснюється у певній процесуальній формі, але щодо невинуватого. Тобто потерпілим за ст. 371 КК України може бути як винний, так і невинуватий, а за ст. 372 КК України – лише невинуватий.

Також потерпілим від злочину, передбаченого ст. 371 КК України, може бути підозрюваний, обвинувачений, підсудний, свідок і потерпілий, а від злочину, передбаченого ст. 372 КК України, – лише обвинувачений.

Відмінність полягає і в ознаках об'єктивної сторони складів злочинів. Об'єктивна сторона складу злочину, який передбачений ст. 371 КК України, полягає у формі певних процесуальних дій: затримання, привід, арешт або тримання під вартою [100, с. 1070–1072].

У свою чергу, об'єктивна сторона складу злочину, який передбачений ст. 372 КК України, полягає у вчиненні лише однієї процесуальної дії – притягнення до кримінальної відповідальності. Незаконність цього притягнення пов'язана, як зазначалося раніше, з особою потерпілого, який є невинуватим. Тобто відмінність в ознаках об'єктивної сторони складів злочинів полягає в наступному:

1) у кількості процесуальних дій (за ст. 371 КК України – 4, а за ст. 372 КК України – 1); 2) у змісті процесуальних дій.

Відмінність між вказаними злочинами полягає й в конструкції складів злочинів (за ч.3 ст. 371 КК України – матеріально-формальний, а за ст. 372 КК України – формальний).

Суб'єктивна сторона злочинів за статтями 372 і 371 КК України передбачає їх вчинення з прямим умислом, але щодо тяжких наслідків, зазначених у ч. 3 ст. 371 КК України, вина може бути у формі як умислу, так і необережності. Тобто за ч. 3 ст. 371 КК України можлива подвійна форма вини. Мотиви притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи на кваліфікацію цього злочину не впливають. За частинами 1 і 2 ст. 371 КК України мотиви здійснення злочину можуть бути різними, за винятком корисливих спонукань чи інших особистих інтересів. Тобто можливо провести відмежування за формою вини та мотивами злочину.

Суб'єкт даних злочинів спеціальний. За ст. 371 КК України ним може бути службова особа органу дізнання, слідчий, прокурор, а у випадку завідомо незаконного тримання під вартою – також начальник місця попереднього ув'язнення. Не можна погодитися з позицією О.А. Чувакова, який не відніс останню особу до категорії суб'єкта злочину, передбаченого ст. 371 КК України.⁷ Оскільки така форма вчинення злочину, як завідомо незаконне тримання під вартою якраз вчиняється вказаним суб'єктом. Судді за дії, передбачені ст. 371 КК України, несуть відповідальність за ст. 375 КК України, а інші службові особи – за ст. ст. 365 або 424 КК України. Суб'єктом притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи є лише слідчий, прокурор чи інша особа, уповноважена за законом притягувати до кримінальної відповідальності, окрім дізнавача.

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок про відмінність складів злочинів, які передбачені ст.ст. 371 та 372 КК України в наступному: 1) в ознаках об'єкта (потерпілому); 2) в ознаках об'єктивної сторони (в кількості процесуальних дій, у змісті процесуальних дій); 3) в ознаках суб'єктивної сторони (у формі вини та мотивах); 4) в ознаках суб'єкта (окремі процесуальні дії можуть здій-

⁷ Уголовный кодекс Украины : Научно-практический комментарий / [Е. Н. Алиева, А. П. Бабий, Л. К. Гаврильченко и др.]; Отв. ред. Е. Л. Стрельцов. – 7-е изд. перераб и дополн. – Х. : Одиссей, 2010. – С. 761.

снювати лише певні особи); 5) у конструкції складів злочинів (за ч.3 ст. 371 КК України – матеріально-формальний, а за ст. 372 КК України – формальний).

Відмежування притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи від примушування давати показання (ст. 373 КК України)

Конституція України (ст. 28) встановлює, що ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню. Цьому кореспондує і ст. 22 КПК України, що забороняє домагатися показань обвинувачуваного, підозрюваного, свідка, потерпілого, експертів шляхом насильства, погроз та інших незаконних дій. Саме порушення цих вимог утворює злочин, передбачений ст. 373 КК України.

У частині 2 ст. 373 КК України передбачений кваліфікований вид цього злочину: вчинення його із застосуванням фізичного або психічного насильства або із знущанням над особою за відсутністю ознак катування. Фізичне насильство це, наприклад, катування, нанесення побоїв, заподіяння тілесних ушкоджень. Якщо наслідком було заподіяння тяжких тілесних ушкоджень або вбивство, вчинене кваліфікується за сукупністю злочинів.

Перша відмінність полягає в ознаці об'єкта злочину (потерпілому). Потерпілими від примушування давати показання є більш широке коло осіб. Крім обвинуваченого, ними є підозрюваний, потерпілий, свідок, експерт. Оскільки КПК України не передбачає допиту понятих, спеціалістів, перекладачів тощо, то вчинення відносно них примушування до певних дій під час досудового слідства може кваліфікуватись як злочин у сфері службової діяльності – ст. ст. 364, 365 КК України.

Наступна відмінність полягає в ознаках об'єктивної сторони складів злочинів.

Об'єктивну сторону злочину, який передбачений ст. 373 КК України, складають незаконні дії, які є засобом примушування особи давати показання під час її допиту. Ці дії можуть проявлятися в різних погрозах, адресованих допитуваному або його близьким (наприклад, залишенні без їжі, води, сну, образі його релігійних або національних почуттів, погіршенні режиму тримання під вартою, притягнення до відповідальності близьких, застосуванні фізичного насильства тощо). Незаконні дії при допитах можуть полягати також в обмані,

фальсифікації пред'явлених особі матеріалів слідства, в різних об'єктах (наприклад, надати наркотики тощо). Злочин вважається закінченим з моменту здійснення дій, які направлені на примушування давати показання [100, с. 1073–1075].

Тобто відмінність в ознаках об'єктивної сторони складів злочинів полягає в змісті дій.

Характеризуючи суб'єктивну сторону цих злочинів, слід відмітити, що вони вчинюються лише з прямим умислом. Мотиви дій для кваліфікації значення не мають.

Відмінність полягає і в суб'єкті складу злочину. Суб'єкт злочину за ст. 373 КК України спеціальний – працівник правоохоронного органу, який проводить дізнання або досудове слідство.⁸ Суб'єктом злочину, який передбачений ст. 372 КК України є слідчий (слідчий прокуратури, слідчий органів внутрішніх справ, слідчий органів безпеки, слідчий податкової міліції), начальник слідчого відділу (може виступати в якості співвиконавця), окрім особи, яка проводить дізнання.

Тобто на відміну від ст. 372 КК України, суб'єктом злочину, передбаченого ст. 373 КК України, є особа, яка проводить дізнання або досудове слідство.⁹

Якщо примушування давати показання поєднується з задумом використати ці показання і притягти допитуваного до кримінальної відповідальності за злочин, який він завідомо не вчиняв, то такі дії кваліфікуються за сукупністю злочинів, передбачених ст.ст. 372 та 373 КК України. Якщо ж, навпаки, результати примушування давати показання лягли в основу непритягнення винного до кримінальної відповідальності, дії слідчого або особи, що проводила дізнання, слід кваліфікувати, крім ст. 373 КК України, при наявності підстав, ще й за ст. 365 КК України.

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок про відмінність складів злочинів, які передбачені ст.ст. 373 та 372 КК України в наступному: 1) в ознаках об'єкта (потерпілому); 2) в ознаках об'єктивної сторони (у змісті процесуальних дій); 3) в ознаках

⁸ Вакулик О. О. Кримінально-правова характеристика примушування давати показання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата юрид. наук : спец. 12.00.08 “Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право” / О. О. Вакулик. – К., 2011. – С. 11.

⁹ Уголовный кодекс Украины : Научно-практический комментарий / [Е. Н. Алиева, А. П. Бабий, Л. К. Гаврильченко и др.] ; Отв. ред. Е. Л. Стрельцов. – 7-е изд. перераб и дополн. – Х. : Одиссей, 2010. – С. 763.

суб'єкта (за ст. 373 КК України визначено більш широке коло можливих суб'єктів злочину).

Слід пригадати також відомий історичний факт. Так, за пропозицією народного депутата України минулого скликання М. Бродського була передбачена в законі про кримінальну відповідальність стаття 127 “Катування”. На перший погляд, поява такої статті була соціально зумовлена. Не є тасмницею для громадськості такі факти, що поширені серед працівників правоохоронних органів, як застосування протиправних способів отримання необхідних показань, переважно насильницького спрямування. Доречно зазначити, що прес-служба Уповноваженого з прав людини повідомила, що Ніна Карпачова внесла подання Президентів України щодо необхідності ратифікації Факультативного протоколу до Конвенції ООН проти катувань. Уповноважений з прав людини змушена констатувати: свавілля та схильність до тортур у практичній діяльності української міліції, на жаль, продовжують бути звичайним явищем. Попередня влада такої проблеми не визнавала, всіляко її приховувала, тому докорінних змін на краще за останні роки так і не сталося. Більше того, катування людей в міліції набули системності й масштабності. Про це, зокрема, йдеться в поданні Н. Карпачової Президентів України В. Ющенку “Про необхідність ратифікації Україною Факультативного протоколу 2002 року до Конвенції ООН проти катувань”. На думку омбудсмена, така ратифікація стане суттєвим кроком у створенні ефективної системи захисту прав ув'язнених від катувань, а зволікання з цим рішенням серйозно шкодить міжнародному іміджу нашої держави.

Тому турбота народного обранця М. Бродського про захист підозрюваних (обвинувачених, підсудних, свідків), безумовно, викликає підтримку та загальне схвалення. Але справа у тому, що відповідальність за подібні дії вже була передбачена у кримінальному законодавстві, мається на увазі ст. 175 КК України 1960 р. До того ж, такі дії передбачені ст. 373 КК 2001 р. „Примушування давати показання”. Виникло питання, що робити в такій ситуації, як кваліфікувати дії, наприклад, працівника міліції, який примушує давати показання із застосуванням насильства? Теорія кримінального права на це дала однозначну відповідь: норма, передбачена ст. 127 КК, є загальною, а норма, передбачена ч. 2 ст. 373 КК, – спеціальною. Тому при конкуренції таких норм, за загальним правилом, кваліфікація здійснюється

ся за спеціальною нормою, тобто за ч. 2 ст. 373 КК. Тобто основна соціальна мета криміналізації не була досягнута внаслідок юридичних правил кваліфікації.

Не вирішив цю проблему й Закон України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо посилення правового захисту громадян та запровадження механізмів реалізації конституційних прав громадян на підприємницьку діяльність, особисту недоторканність, безпеку, повагу до гідності особи, правову допомогу, захист)” від 12 січня 2005 року, яким була запропонована нова редакція ст. 127 КК України.

Така нова редакція статті 127 КК України кардинально змінила кваліфікацію розглянутої ситуації. В такій ситуації норма, передбачена ч. 3 ст. 127 КК України, є загальною, а норма, передбачена ч. 2 ст. 373 КК України, – частинною. У теорії кримінального права для даного виду конкуренції частини та цілого вироблено таке правило: повинна застосовуватись та норма, яка охоплює з найбільшою повнотою всі фактичні ознаки вчиненого діяння. Вона має перевагу перед нормою, яка передбачає лише частину того, що вчинив злочинець. Тобто застосовуватись повинна лише ч. 3 ст. 127 КК України. У такому випадку ч. 2 ст. 373 КК України втрачає значення і стає „мертвою” нормою.

Наступним кроком при вирішенні цієї проблеми стала поява Закону України “Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності” від 15 квітня 2008 року, яким була змінена, зокрема, ст. 127 КК України та ст. 373 КК України.

На перший погляд, усі питання були вирішені. Але, як відомо, у ч. 2 ст. 373 КК України передбачалося: вчинення примушування давати показання із застосуванням фізичного або психічного насильства, або із знущанням над особою за відсутністю ознак катування. Тобто якщо відсутні ознаки катування, то повинна застосовуватись ч. 2 ст. 373 КК України. Але така ситуація, на нашу думку, була неможливою, бо примушування давати показання є формою катування (пригадаємо, що, згідно ч. 1 ст. 127 КК України, катування – це умисне заподіяння сильного фізичного болю або фізичного чи морально-го страждання шляхом нанесення побоїв, мучення або інших насильницьких дій з метою примусити потерпілого чи іншу особу вчинити

дії, що суперечать їх волі, у тому числі отримати від нього або іншої особи відомості чи визнання (курсив наш), або з метою покарати його чи іншу особу за дії, скоєні ним або іншою особою чи у скоєнні яких він або інша особа підозрюється, а також з метою залякування чи дискримінації його або інших осіб). Тобто в таких ситуаціях повинна була застосовуватись ч.2 ст. 127 КК України – катування, вчинене службовою особою з використанням свого службового становища. Але при цьому покарання за ч.2 ст. 127 КК України (позбавлення волі на строк від трьох до семи років) є менш суворими, ніж за ч. 2 ст. 373 КК України (позбавлення волі на строк від трьох до восьми років). Це свідчить про невідповідність розмірів покарання ступеню суспільної небезпеки злочинів і наявну тенденцію правового невігластва при регламентації справедливого і відповідного покарання в санкціях конкретних кримінально-правових норм. Такі законодавчі зміни, очевидно, порушують існуючі правила кваліфікації злочинів при конкуренції норм та руйнують принцип справедливості [276, с. 379].

Останнім етапом, на даний момент, реформування відповідальності за катування було прийняття Закону України “Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за злочини з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості” від 5 листопада 2009 р., яким знову вносилися зміни до ст. 127 КК України. Зокрема, з ч. 2 ст. 127 КК України було виключено посилання на дії, вчинені “службовою особою з використанням свого службового становища”, а доповнено такими кваліфікуючими ознаками як : “... , або з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості”.¹⁰

Є цікавим висновок Т. І. Слущкої, яка вважає, що згаданими змінами до КК України законодавець разом з доповненням до ч. 2 ст. 127 КК України кваліфікуючої ознаки помилково видалив таку кваліфікуючу ознаку, як вчинення катування службовою особою з використанням свого службового становища.¹¹ З такою позицією дослідниці

¹⁰ Закон України “Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо відповідальності за злочини з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості” від 5 листопада 2009 р. № 1707-VI / [Електронний ресурс] – Режим доступу до закону : http://gska2.rada.gov.ua/pls/zwed_n/webproc4_1?pf3511=32154

¹¹ Слущка Т. І. Питання кваліфікації перевищення влади або службових повноважень, яке полягає в катуванні / Т. І. Слущка // Актуальні проблеми право творення в сучасній Україні : зб. матер. Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Алушта : Київський національний ун-т права НАН України, 2010. – С. 404–407.

слід погодитися, та залишається констатувати факт – залишення існуючої колізії між ст. 127 та ст. 373 КК України.

Відмежування притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи від порушення права на захист (ст. 374 КК України).

У ст. 374 КК України встановлена кримінальна відповідальність за порушення одного з найважливіших конституційних принципів правосуддя – права обвинувачуваного на захист (п. 6 ч. 3 ст. 129 Конституції України).

Відповідно до положень ст. 59 та ч. 2 ст. 63 Конституції України підозрюваний, обвинувачений, підсудний мають право на правову допомогу та захист. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Відповідно до статей 21 і 22 КПК України, особа, що провадить дізнання, слідчий, прокурор, суддя, суд, повинні надати підозрюваному, обвинуваченому, підсудному можливість захищатися встановленими законом засобами від пред’явленого обвинувачення і не вправі перекладати на нього обов’язок доведення власної невинуватості у вчиненні злочину.

Суспільно небезпечні діяння, передбачені ст. 374 КК України, полягають в умисних або необережних діяннях особи, яка проводить дізнання, слідчого, прокурора, судді, що не дають можливості підозрюваному, обвинуваченому, підсудному скористатися своїм конституційним правом на захист – захищати себе самостійно або за допомогою захисника чи законного представника. Згідно зі ст. 114 КПК України, слідчий несе повну відповідальність за законне і своєчасне проведення слідчих дій, всі рішення він приймає самостійно, за винятком тих, де за законом необхідні відповідні санкції інших службових осіб. Суд, як зазначено у ст. 161 КПК України, створює необхідні умови для виконання сторонами їх процесуальних обов’язків і здійснення наданих їм прав. Захист підсудного здійснює сам підсудний, його захисник, законний представник. Обов’язок забезпечити право на захист підозрюваного, обвинуваченого, підсудного покладено на особу, яка проводить дізнання, слідчого, прокурора, суддю (ст. 21 КПК України) і яка наділена для цього повноваженнями щодо допуску захисника у випадках і в порядку, передбачених законом. Таким чином, будь-які діяння вказаних вище службових осіб, що призводять до недопущення захисника, ненадання своєчасно захисника або інше грубе порушення права на захист, тягне кримінальну відповідальність за цією статтею.

Тому забезпечення підозрюваному, обвинуваченому, підсудному, засудженому і виправданому права на захист відповідно до положень ст. 59, ч. 2 ст. 63 і п. 6 ч.3 ст. 129 Конституції України й чинного кримінально–процесуального законодавства є однією з основних засад судочинства, важливою гарантією об’єктивного розгляду справи та запобігання притягненню до кримінальної відповідальності невинуватих осіб.

У п. 6 постанови ПВСУ № 8 “Про застосування законодавства, яке забезпечує право на захист у кримінальному судочинстві” від 24 жовтня 2003 р., вказано, що суди повинні враховувати, що згідно зі ст.ст. 43 і 43–1 КПК України підозрюваний, обвинувачений, поряд з іншими правами, мають право на побачення із захисником до першого допиту, і під час розгляду справ перевіряти, чи було роз’яснено їм таке право і чи не були вони обмежені у цьому [277, с. 380].

У разі, коли особа, яка провадить дізнання, або слідчий порушили зазначені вимоги закону і за наявності заяви підозрюваного, обвинуваченого на побачення із захисником допитали його без участі останнього, суд не може використовувати ці показання на підтвердження вини підсудного у вчиненні злочину. Також треба мати на увазі, що згідно з п. 3 ст. 5 Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 р., кожна особа, заарештована або затримана на підставі обґрунтованої підозри у вчиненні злочину, має право постати перед суддею і бути вислуханою з питань, пов’язаних з її триманням під вартою. Тому суди повинні вимагати від органів дізнання й досудового слідства, щоб це право роз’яснювалося підозрюваним під час їх затримання.

Пунктом 11 постанови ПВСУ № 8 “Про застосування законодавства, яке забезпечує право на захист у кримінальному судочинстві” від 24 жовтня 2003 р., передбачається необхідність суду перевіряти додержання органами досудового слідства вимог ст. 48 КПК виходячи з того, що захисник, допущений до участі у справі, має право бути присутнім не тільки на допитах підозрюваного чи обвинуваченого, а й при виконанні інших слідчих дій, що провадяться за участю підозрюваного чи обвинуваченого або за його клопотанням чи клопотанням захисника [277, с. 381–382]. Особа, яка провадить дізнання, слідчий зобов’язані своєчасно повідомляти захисника про час і місце провадження таких слідчих дій. У разі неявки захисника слідча дія може бути проведена лише за умови, що його участь у ній не є

обов'язковою. При виконанні інших слідчих дій захисник може бути присутнім з дозволу особи, яка провадить дізнання, слідчого.

Порушення вимог закону щодо участі захисника при проведенні слідчих дій може бути підставою для визнання недопустимими тих доказів, що були зібрані під час виконання таких дій.

Перша відмінність полягає в ознаках об'єкта (у потерпілому). Якщо потерпілим від злочину, передбаченого ст. 372 КК України, може бути лише обвинувачений, то за ст. 374 КК України, такими особами може бути підозрюваний, обвинувачений, підсудний, тобто особи, які за своїм процесуальним становищем мають право на захист від підозри у вчиненні злочину, пред'явленого їм обвинувачення, а також на захист своїх особистих, майнових та інших прав і законних інтересів у сфері кримінального судочинства. Тобто відмінність полягає у процесуальному статусі потерпілого від злочинів. Також відмінність полягає і у відношенні потерпілого від злочинів до інкримінованого йому злочину (злочинів). За ст. 372 КК України потерпілий є невинуватий, а за ст. 374 КК України може бути як винним, так і невинуватим.

Наступна відмінність полягає в ознаках об'єктивної сторони складів злочинів (у характері та змісті процесуальної діяльності). Притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи завжди вчиняється лише дією. Частина 2 ст. 374 КК України починається словами “ті самі дії”, тобто, йде пряме посилання на частину 1 ст. 374 КК України. У теорії кримінального права також стверджується, що вказаний злочин вчиняється лише дією [98, с. 760; 100, с. 1075–1076]. Але з'ясування змісту хоча б терміну “ненадання своєчасно захисника” дозволяє зробити висновок про можливість бездіяльності з боку суб'єкта. Тобто, наприклад, слідчий у визначений законом термін, не викликає захисника до обвинуваченого. Суб'єкт злочину, який передбачений ст. 374 КК України, фактично, не вчиняє будь-яких дій – бездіє. Тому, на нашу думку, відмінність ст. 372 КК України та ст. 373 КК України полягає як в характері поведінки (ст. 372 КК України – дія, а ст. 374 КК України – дія чи бездіяльність), так і в змісті конкретних форм вчинення злочинів. Також пропонуємо ч. 2 ст. 374 КК України редакційно уточнити, а саме: “Ті самі діяння...”.

Суб'єктивна сторона злочинів, передбачених статтями 372 і 374 КК України передбачає їх вчинення з прямим умислом, але щодо тяж-

ких наслідків, зазначених у ч. 2 ст. 374 КК України, вина може бути у формі як умислу, так і необережності. Тобто за ч. 2 ст. 374 КК України можлива подвійна форма вини.

Відмінність вбачається і в ознаках суб'єктів вказаних злочинів. Крім того, на відміну від притягнення невинуватого до кримінальної відповідальності, суб'єктом злочину, передбаченого ст. 374 КК України, є, крім особи, яка провадить дізнання, слідчого, прокурора, також суддя.

Частина 2 ст. 374 КК України, зокрема, встановлює відповідальність за недопущення чи ненадання своєчасно захисника, а також інше грубе порушення права підозрюваного, обвинуваченого, підсудного на захист, вчинене особою, яка провадить дізнання, слідчим, прокурором або суддею, які призвели до засудження невинуватого у вчиненні злочину, особи, або вчинені за попередньою змовою групою осіб, або такі, що спричинили інші тяжкі наслідки. Тобто законодавець визначив цей складу злочину як формально–матеріальний, на відміну від формального складу злочину за ст. 372 КК України. Тому у випадках, коли слідчий (прокурор та інша уповноважена на те законом особа), маючи умисел на притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи, вчинюють дії по недопущенню чи ненадданню своєчасно захисника, а також інші грубі порушення права обвинуваченого, вчинене може бути кваліфіковане як замах на злочин, передбачений ч. 2 ст. 374 КК України та ч. 2 ст. 372 КК України.

Органи досудового слідства та суди правильно кваліфікують, при наявності підстав, вказані злочини за сукупністю [257].

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок про відмінність складів злочинів, які передбачені ст.ст. 374 та 372 КК України в наступному: 1) в ознаках об'єкта (у потерпілому); 2) в ознаках об'єктивної сторони (у характері та змісті процесуальних дій); 3) в ознаках суб'єктивної сторони (у формі вини); 4) в ознаках суб'єкта (за ст. 374 КК України визначено більш широке коло можливих суб'єктів злочину); 5) у конструкції складів злочинів (за ч.2 ст. 374 КК України – матеріально–формальний, а за ст. 372 КК України – формальний).

Відмежування притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи від постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови (ст. 375 КК України).

Стаття 375 КК України в ч. 1 встановлює відповідальність за постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови, в ч. 2 – за спричинення тяжких наслідків або вчинення таких дій з корисливих мотивів чи в інших особистих інтересах.

В Конституції України зазначено, що правосуддя в країні здійснюється судами, які входять до судової системи. Будь-які інші органи не можуть бути віднесені до судової системи і не є предметом уваги з точки зору ст. 375 КК України. Судді є службовими особами, носіями судової влади і відповідно до Закону України “Про судоустрій і статус суддів” від 7 липня 2010 р., повинні здійснювати правосуддя на професійній основі. Постановлення суддями завідомо неправосудних рішень є діянням, яке руйнує систему правосуддя і зводиться нанівець принцип невідворотності покарання за вчинене. У зв’язку з цим ст. 375 КК України є кримінально-правовою гарантією охорони законності здійснення правосуддя.

Відмінність визначається через порівняльний аналіз ознак відповідних складів злочину, які передбачені ст.ст. 372 та 375 КК України.

Перша відмінність полягає в ознаках об’єкта. Насамперед, має значення правильне визначення основного безпосереднього об’єкта. За складом злочину, що передбачений ст. 372 КК України, як зазначалося, основним безпосереднім об’єктом є суспільні відносини, що забезпечують врегульовану Конституцією України та кримінально-процесуальним законодавством діяльність органів **дідання, досудового слідства та прокуратури** щодо притягнення фізичних осіб до кримінальної відповідальності. За складом злочину, який передбачений ст. 375 КК України, основним безпосереднім об’єктом є встановлений порядок реалізації конституційних засад здійснення судочинства [100, с. 1076–1077].

Наступна відмінність полягає у предметі злочину. Предметом злочину, за ст. 372 КК України, є постанова про притягнення особи як обвинуваченого, а за ст. 375 КК України – це вироки, рішення, ухвали або постанови, причому винесені вони можуть бути як у кримінальних і цивільних справах, так і у справах про адміністративні правопорушення. При цьому судові акти у кримінальних справах чи справах про адміністративні правопорушення є неправосудними, якщо засуджено особу, яка не скоювала злочину, або виправ-

дано злочинця, якщо призначено явно несправедливе через надмірну м’якість або суворість покарання, навмисно неправильно кваліфіковано дії злочинця тощо.

Потерпілим, за ст. 372 КК України, є лише особа, яка є невинуватою і яку притягають як обвинуваченого саме до кримінальної відповідальності. За ст. 375 КК України, потерпілий є факультативною ознакою, але при цьому особа може бути як винною, так і не винною; також її процесуальний статус не є чітко визначений і може бути різним (підозрюваний, обвинувачений підсудний тощо).

Об’єктивна сторона відповідних складів злочинів передбачає різні за змістом та формою процесуальні дії.

За частиною 2 ст. 375 КК України кваліфікується діяння, вчинене за обтяжуючих обставин, якими є тяжкі наслідки або вчинення цих дій з корисливих мотивів чи інших особистих інтересів. Тяжкими наслідками можуть бути визнані розлад здоров’я потерпілого чи його рідних, призначення надмірно тяжкого покарання тощо. Питання про спричинення таких наслідків у кожному конкретному випадку повинно вирішуватись з урахуванням наявної шкоди і причинового зв’язку між реальною шкодою, яка настала, і фактом постановлення неправосудного судового акта.

Н. Д. Квасневська вважає, що спосіб є обов’язковою ознакою складу злочину, передбаченого ст. 375 КК України, оскільки, бажаючи постановити неправосудне рішення по справі суддя обов’язково порушить норми процесуального закону чи матеріальні норми¹². Така позиція нам видається сумнівною. Якщо таким чином визначати спосіб вчинення злочинів, то більшість злочинів будуть мати такий спосіб, що нівелює зміст такої ознаки складу злочину. Відмінність вбачається й в конструкції складів злочинів (за ч.2 ст. 375 КК України – матеріально-формальний, а за ст. 372 КК України – формальний).

Суб’єктивна сторона злочинів, передбачених статтями 372 і 375 КК України передбачає їх вчинення з прямим умислом, але щодо тяжких наслідків, зазначених у ч. 2 ст. 375 КК України, вина може бути у

¹² Квасневська Н. Д. “Відповідальність за постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови (кримінально-правове та кримінологічне дослідження)” : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 “Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право” / Н. Д. Квасневська. – К., 2009. – С. 10. Квасневська Н. Д. Кримінальна відповідальність судді за неправосуддя в Україні : [монографія] / Квасневська Н. Д. – К. : Юрінком Інтер, 2011. – 192 с.

формі як умислу, так і необережності. Тобто за ч.2 ст. 375 КК України можлива подвійна форма вини. Мотиви притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи на кваліфікацію цього злочину не впливають. За частинами 1 і 2 ст. 375 КК України мотиви здійснення злочину можуть бути різними, за винятком корисливих спонукань чи інших особистих інтересів. Тобто можливо провести відмежування за формою вини та мотивами злочину.

Судові помилки при проголошенні правосудних судових актів складу злочину не утворюють, але винесення таких актів з необережності, внаслідок службової недбалості, за умови заподіяння істотної шкоди, утворює склад злочину, передбачений ст. 367 КК України. Якщо неправосудний судовий акт проголошений за хабар, то такі дії повинні кваліфікуватись за сукупністю злочинів, передбачених ст.ст. 368 та 375 КК України.

Суттєва відмінність полягає в ознаках суб'єкта злочинів. Суб'єкт злочину за ст. 375 КК України – лише професійні судді, присяжні та народні засідателі, які беруть участь у розгляді справи. Відповідно до ч.2 ст. 1 Закону України “Про судоустрій і статус суддів” від 7 липня 2010 р., “судову владу реалізують професійні судді та, у визначених законом випадках, народні засідателі і присяжні шляхом здійснення правосуддя в рамках відповідних судових процедур” [278]. Зокрема, ч.1 ст. 51 вказаного Закону визначає статус судді: “суддею є громадянин України, який відповідно до Конституції України та цього Закону призначений чи обраний суддею, займає штатну суддівську посаду в одному з судів України і здійснює правосуддя на професійній основі”; ч.1 ст. 57 статус народного засідателя: “Народним засідателем є громадянин України, який у випадках, визначених процесуальним законом, вирішує справи у складі суду разом із суддею, забезпечуючи згідно з Конституцією України безпосередню участь народу у здійсненні правосуддя”; ст. 63 статус присяжного: “Присяжними визнаються громадяни України, які у випадках, передбачених процесуальним законом, залучаються до здійснення правосуддя, забезпечуючи згідно з Конституцією України безпосередню участь народу у здійсненні правосуддя” [278].

Для наявності складу злочину не має значення, колегіально чи одноособово прийнято судовий акт і в якій судовій інстанції це скоєно. Суддя, який під час винесення завідомо неправосудного вироку

залишився у меншості і виклав письмово окрему думку, що не підтверджувала цей вирок, не може притягатись до кримінальної відповідальності за ст. 375 КК України.

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок про відмінність складів злочинів, які передбачені ст.ст. 375 та 372 КК України в наступному: 1) в ознаках об'єкта (в основному безпосередньому об'єкті, в предметі, у потерпілому); 2) в ознаках об'єктивної сторони (у формі та змісті процесуальних дій); 3) в ознаках суб'єктивної сторони (у формі вини та мотивах злочину); 4) в ознаках суб'єкта (за ст. 375 КК України суб'єктом може бути тільки суддя, що неможливо за ст. 372 КК України); 5) у конструкції складів злочинів (за ч.2 ст. 375 КК України – матеріально-формальний, а за ст. 372 КК України – формальний).

Відмежування притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи від завідомо неправдивого повідомлення про вчинення злочину (ст. 383 КК України).

Відмінність між вказаними злочинами полягає, по-перше, в ознаках об'єкта злочину. Насамперед, відмінність вбачається у видовому об'єкті злочинів. За ст. 372 КК України, як вже зазначалося, видовим об'єктом є відносини, які забезпечують реалізацію конституційних принципів діяльності органів досудового слідства, дізнання, прокуратури і суду. За ст. 383 КК України видовим об'єктом є відносини, які забезпечують процесуальний порядок отримання доказів у кримінальній справі. Предмети злочину також різні. Предметом злочину за ст. 372 КК України є постанова про притягнення особи як обвинуваченого, а за ст. 383 КК України – це повідомлення про вчинення злочину. Також за ст. 383 КК України потерпілий є факультативною ознакою, а за ст. 372 КК України, як зазначалося, обов'язковою.

Наступна відмінність полягає в ознаках об'єктивної сторони, а саме у змісті дій. Має значення також й адресат такого повідомлення або пред'явлення обвинувачення. За ст. 383 КК України – це суд, прокурор, слідчий або орган дізнання, а за ст. 372 КК України постановою про притягнення особи як обвинуваченого оголошується особі, яка підозрюється вчиненні злочину.

З суб'єктивної сторони вказані злочини вчиняються лише з прямим умислом, але при цьому за ч.2 ст. 383 КК України визначений, як обов'язкова ознака, корисливий мотив.

Основна відмінність полягає в ознаках суб'єктів злочинів. За ст. 383 КК України суб'єкт злочину – загальний, а за ст. 372 КК України – спеціальний: слідчий (слідчий прокуратури, слідчий органів внутрішніх справ, слідчий органів безпеки, слідчий податкової міліції), начальник слідчого відділу (може виступати співвиконавцем), прокурор.

Далі розглянемо найбільш спірні ситуації кваліфікації вказаних злочинів за сукупністю.

Так, слідчий (прокурор чи інший суб'єкт злочину за ст. 372 КК України) притягує завідомо невинуватого до кримінальної відповідальності – оголошує постанову про притягнення особи у якості обвинуваченого, при цьому його дії поєднані зі штучним створенням доказів обвинувачення – на його прохання (з корисливих мотивів або іншої особистої заінтересованості) інша особа вчиняє завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину особою (ст. 383 КК України), яку незаконно притягують до відповідальності. Таким чином, в діях слідчого є ознаки закінченого злочину, передбаченого ч. 2 ст. 372 КК України, та ознаки злочину, передбаченого ст. 27 КК і ч. 1 ст. 383 КК України. Тобто слідчий вчиняє один злочин одноособово (притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи), а при вчиненні іншого – є організатором або підбурювачем (пособником) завідомо неправдивого повідомлення про вчинення злочину.

Водночас виникає питання: як кваліфікувати злочинні дії слідчого, коли він є співучасником злочину, передбаченого ч. 2 ст. 383 КК України – завідомо неправдиве повідомлення суду, прокурору, слідчому або органу дізнання про вчинення злочину, поєднане з обвинуваченням особи в тяжкому або особливо тяжкому злочині, або із штучним створенням доказів обвинувачення, а також вчинене з корисливих мотивів? І яка залежність між ознаками злочинів, передбаченими ч. 2 ст. 373 і ч. 2 ст. 383 КК України, та кваліфікацією дій слідчого? Розглянемо це питання.

Коли слідчий має умисел на обвинувачення невинуватої особи у злочині, який не є тяжким або особливо тяжким, і вступає в змову з особою, яка повідомляє про вчинення такого виду злочину (не тяжкого або особливо тяжкого), він порушує кримінальну справу. У цьому випадку взагалі відсутня подія злочину, за який особа притягується до кримінальної відповідальності. Таким чином, він штучно створює

докази обвинувачення (на підставі неправдивого повідомлення), що містить ознаки злочину, передбаченого ч. 2 ст. 372 КК України. При відсутності корисливого мотиву у виконавця завідомо неправдивого повідомлення про вчинення злочину слідчий є організатором або підбурювачем (пособником) цього злочину, а його діяння кваліфікується за частинами 2, 3 або 4 ст. 27 КК і ч. 1 ст. 383 КК України. Тобто він вчиняє два злочини, перший одноособово, інший – у співучасті (у якості організатора, підбурювача або пособника). Постає запитання: який вид сукупності злочинів є у даному випадку? На нашу думку, це ідеальна сукупність злочинів, оскільки перший злочин – організація і виконання спільних намірів щодо завідомо неправдивого повідомлення про вчинення злочинів є готуванням до вчинення другого злочину, який передбачений ст. 372 КК України (слідчий переслідує мету притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи).

У другому випадку, коли мова йде про те, що слідчий (у якості організатора, підбурювача або пособника) вступає в змову з іншою особою, яка за проханням слідчого завідомо неправдиво повідомляє про вчинення тяжкого злочину або особливо тяжкого злочину, або це поєднане із штучним створенням доказів обвинувачення з метою притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи. Це діяння слідчого можна кваліфікувати за ознаками злочину, передбаченого частинами 2, 3 або 4 ст. 27 і ч. 2 ст. 383 КК України. При цьому слідчий, маючи намір притягнути завідомо невинуватого до кримінальної відповідальності, порушує кримінальну справу, на підставі такого повідомлення “збирає” докази обвинувачення у тяжкому або особливо тяжкому злочині, фальсифікує матеріали справи (штучно створює докази обвинувачення), а потім оголошує постанову про притягнення завідомо невинуватого у якості обвинуваченого. Таким чином, його дії можна кваліфікувати за ч. 2 ст. 372 КК України. Тут заявник завідомо неправдиво повідомляє про вчинення особою тяжкого або особливо тяжкого злочину, штучно створює докази обвинувачення (підроблення документів, що є доказами в кримінальній справі, виготовлення фальшивих речових доказів тощо), а слідчий обвинувачує невинувату особу у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину, штучно створює докази обвинувачення або іншу фальсифікацію, тобто вони виконують по суті тотожні діяння. Щодо дій заявника, то вчинене ним кваліфікується як закінчений злочин за ч. 2

ст. 383 КК України з моменту надходження завідомо неправдивого повідомлення до суду, прокурора, слідчого або органа дізнання. Діяння, вчинені слідчим у співучасті із заявником з моменту надходження завідомо неправдивого повідомлення до суду, прокурора, слідчого або органа дізнання, можна кваліфікувати як закінчений злочин, передбачений частинами 2, 3 або 4 ст. 27 і ч. 2 ст. 383 КК України. Усі діяння, вчинені до оголошення ним постанови про притягнення невинуватого у якості обвинуваченого, кваліфікуються як замах на злочин, а після оголошення – закінчений злочин, передбачений ч. 2 ст. 372 КК України. Це також ідеальна сукупність злочинів.

Інший випадок має місце, коли слідчий (інша компетентна особа) отримує завідомо неправдиве повідомлення про вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину. З особистих мотивів (помста, ревнощі, користь тощо) у нього виникає умисел на притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватой особи, наприклад, з метою знищення бізнесу обвинуваченого. З особою, яка вчинила завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину, слідчий змови не має. Скориставшись цією обставиною, слідчий порушує кримінальну справу, “збирає” докази обвинувачення, а вірніше, фальсифікує їх, притягує невинуватого до кримінальної відповідальності.

За таких умов постає запитання: ознаки якого злочину є в діяннях слідчого? Є чи ні у діянні слідчого ознаки злочину, передбаченого ст. 396 КК України, – приховування злочину? Вітчизняний закон про кримінальну відповідальність передбачає у ст. 396 відповідальність за вчинення заздалегідь не обіцяного приховування тяжкого чи особливо тяжкого злочину. Коли слідчий приховує злочин особи, яка вчинила таке повідомлення про вчинення тяжкого чи особливо тяжкого злочину, то він є суб’єктом злочину, передбаченого ч. 1 ст. 396 КК України.

Злочин, передбачений ч. 1 ст. 396 КК України, вважається закінченим з моменту вчинення дій, що спрямовані на приховування тяжкого чи особливо тяжкого злочину [100, с. 1115–1116]. У даному випадку злочин вважається закінченим, коли слідчим встановлено, що одержано завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину, та ним не прийнято ніяких заходів щодо притягнення заявника до відповідальності, оскільки в нього виник умисел про вчинення іншого злочину на підставі цього неправдивого повідомлення. Тобто слід-

чий усвідомлює, що законних підстав для порушення кримінальної справи немає, але використовує цю ситуацію для порушення справи, маючи умисел на притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватой особи.

Але слідчий є службовою особою, тому, як справедливо зазначає В.І. Тютюгін, його дії слід кваліфікувати за ст. 364 КК України (зловживання владою або службовим становищем) незалежно від тяжкості злочину, що ним приховується [114, с. 1075].

У ч. 3 ст. 364 КК України передбачена відповідальність за службове зловживання, вчинене працівником правоохоронного органу. Згідно зі ст. 2 Закону України “Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів” від 23 грудня 1993 р. до числа останніх віднесені органи прокуратури, внутрішніх справ, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, митні органи, органи охорони державного кордону, органи державної податкової служби, органи і установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державної контрольно-ревізійної служби, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції [279].

Таким чином, у наведеній вище ситуації слідчий одноособово вчинює злочини, які передбачені: а) ч. 2 ст. 372 КК України – притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватой особи, поєднане з обвинуваченням у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину, а також поєднане зі штучним створенням доказів обвинувачення); б) ч. 3 ст. 364 КК України – зловживання владою або службовим становищем, вчинене працівником правоохоронного органу; в) ч. 1 ст. 396 КК України – приховування злочину. Тобто має місце реальна сукупність злочинів.

Підсумовуючи викладене, можна зробити висновок про відмінність складів злочинів, які передбачені ст. ст. 383 та 372 КК України в наступному: 1) в ознаках об’єкта (у видовому об’єкті, в предметі, у потерпілому); 2) в ознаках об’єктивної сторони (у змісті процесуальних дій та адресаті повідомлення або пред’явлення обвинувачення); 3) в ознаках суб’єктивної сторони (у мотивах злочину); 4) в ознаках суб’єкта (за ст. 383 КК України суб’єктом може бути будь-яка фізична осудна особа, що досягла 16-річного віку, а за ст. 372 КК України – суб’єкт лише спеціальний).

Однак, якщо у разі притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи, що поєднане, зокрема, із незаконним затриманням, приводом або арештом (ст. 371 КК України); примушуванням давати показання (ст. 373 КК України); порушенням права на захист (ст. 374 КК України); постановленням суддею (судьями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови (ст. 375 КК України); із завідомо неправдивим повідомленням про вчинення злочину (ст. 383 КК України), особливих проблем у кваліфікації цих злочинів не виникає. Такі дії утворюють сукупність злочинів, передбачених відповідними частинами ст. 372 КК України та ст.ст. 371, 373, 374, 375, 383 КК України.

4.2. Покарання за притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи

Є цілком справедливою позиція А.В. Савченко, що у більшості випадків встановлення в КК України санкцій здійснюється без належної аргументації та вагомих обґрунтувань, зокрема: а) досить широкою є відстань між мінімальною та максимальною межами при позбавленні волі на певний строк, що іноді фактично становить половину максимального строку покарання; б) максимальний штраф, як основний вид покарання, встановлюється на рівні, що в десятки разів менше заподіяних злочином збитків, і при цьому відсутня вказівка на конфіскацію майна, тощо [280, с. 230]. Така ситуація виникла у законотворчій діяльності, тому що відсутній комплексний науковий підхід до регламентації покарання [281, с. 97]. Можна погодитися з М.І. Ковальовим, який зазначив, що у світовій практиці поки що не створено теорії санкцій, яка могла б дати конкретні рекомендації законодавцям [282, с. 29].

Тому практично важливим у цьому дослідженні запропонувати нову науково обґрунтовану модель санкцій норм, які передбачені в ст. 372 КК України, тобто визначити потенційну кримінальну відповідальність [156, с. 35]. У цьому контексті є справедливим зауваження Л. Л. Кругликова, що “обличчя” кожної санкції повинно бути визначено досить чітко, а також воно має відповідати прогнозованим індивідуальним властивостям вчиненого та особі винного [283, с. 192]. Слід пригадати, що раніше ми вже здійснили порівняльне дослідження від-

повідальності за притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи за кримінальним законодавством окремих зарубіжних держав. Отримані висновки, безумовно, ми використаємо при конструюванні відповідних санкцій, що передбачені ст. 372 КК України.

Для оптимальної побудови санкцій слід керуватися такими правилами: 1) порівняти максимальну та мінімальну межу санкцій, які передбачені в загальній та спеціальній нормах; 2) вирішити питання щодо регламентації додаткового покарання у санкції спеціальної норми, якщо таке покарання передбачене у санкції загальної норми чи у іншій нормі, що встановлює відповідальність за суміжний злочин; 3) визначитися щодо виду та конструкції санкцій норм [284, с. 427].

Порівняння санкцій норм, які передбачені в ст. 372 КК України та статтях 364, 365, 366 КК України, дозволяє дійти до висновку, що законодавець безпідставно визначив ступінь суспільної небезпеки вказаних злочинів (Див. Додаток В). Ми вже згадували про те, що ст. 372 КК України конкурує як спеціальна норма із загальними (ст.ст. 364, 365, 366 КК України) і тому повинна застосовуватися лише спеціальна. Якщо притягується до відповідальності завідомо невинувата особа, то це завжди зловживання з боку працівників правоохоронних органів і тому конкурують між собою тільки ч.3 ст. 364 КК України та частини 1 чи 2 ст. 372 КК України. Санкція ч.1 ст. 372 КК України (обмеження волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк) значно м'якша, ніж ч.3 ст. 364 КК України (позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років та з конфіскацією майна), і тому Г. М. Анісімов пропонує такі дії кваліфікувати за сукупністю вказаних злочинів, для того щоби винний не уник відповідальності за більш небезпечний злочин (ст. 364 КК України) [272, с. 148]. Така сама ситуація й стосується конкуренції ст. 371 КК України та ст. 364 КК України. На перший погляд, завідомо незаконні затримання, привід, арешт або тримання під вартою, які були вчинені без корисливих мотивів чи інших особистих інтересів, кваліфікуються за частинами 1 чи 2 ст. 371 КК України, без виникнення ускладнень зі ст. 364 КК України. Це пов'язано з тим, що корисливі мотиви чи інші особисті інтереси є конструктивними ознаками суб'єктивної сторони зловживання владою або службовим становищем, відсутність такої ознаки виключає можливість застосуван-

ня ст. 364 КК України. Щодо тлумачення корисливих мотивів заперечень будь-яких не має, а щодо інших особистих інтересів виникають певні питання.

По-перше, корисливий мотив – це різновид інших особистих інтересів, по-друге, таке визначення мотивів є неконкретним і не дозволяє чітко визначити його конкретні види (прояви). Можна погодитися з А.В. Савченко, що невідомо який зміст вкладає законодавець саме у поняття особистих мотивів [226, с. 101]. У цьому контексті видається сумнівною думка Ю.В. Александрова, який намагається розмежувати інші особисті інтереси та інші можливі мотиви (наприклад, прагнення розкрити злочин) [165, с. 737]. На нашу думку, по-перше, науковець змішує мотив та мету, а по-друге, коли працівник правоохоронного органу прагне розкрити злочин, він може керуватися різними мотивами (помсти, корисливим, підвищити авторитет тощо), які охоплюються іншими особистими інтересами. Тому вважаємо у перспективі взагалі не виділяти такі мотиви (інші особисті інтереси) у кримінально-правових нормах.

Спираючись на такий висновок, знову маємо невідповідність між ступенем суспільної небезпеки ч.3 ст. 364 КК України (загальна норма) та частин 1 та 2 ст. 371 КК України (спеціальна норма).

Який вихід можна запропонувати законодавцю з такої ситуації?

Перший варіант – це збільшення розміру покарання в санкціях спеціальних норм (ст.ст. 371, 372 КК України), відповідно до санкції загальної норми (ч.3 ст. 364 КК України).

Другий варіант – це зменшення розміру покарання в санкції загальної норми (ч.3 ст. 364 КК України), відповідно до санкцій спеціальних норм (ст.ст. 371, 372 КК України).

Третій варіант – виключення кваліфікуючої ознаки, яка передбачена в ч.3 ст. 364 КК України.

Розглянемо більш детально ці варіанти та визначимося з найбільш прийнятним варіантом відповідних законодавчих змін до КК України.

Перший варіант, на нашу думку, є практично неможливим. Посилення кримінально-правових репресій (позбавлення волі до десяти років) не відповідає як вітчизняним тенденціям щодо гуманізації кримінальної відповідальності, так і зарубіжному досвіду регламентації покарання за такі злочини [285]. Такий варіант був би можливий при незначній розбіжності (як між ч.2 ст. 115 КК України і ст. 348

КК України) в покараннях, які передбачені в частинах 1, 2 ст. 371 КК України та ч.1 ст. 372 КК України і ч.3 ст. 364 КК України.

Другий варіант також є досить складним. Якщо ми пом'якшимо покарання в ч.3 ст. 364 КК України до рівня ст. 371 КК України та ст. 372 КК України, то слід вказану кваліфікуючу ознаку (вчинення працівником правоохоронного органу) передбачити в ч.2 ст. 364 КК України. Частина третя вказаної статті підлягає в цьому випадку виключенню або редакційній зміні (наприклад, кваліфікуючу ознаку “тяжкі наслідки” передбачити у ч.3 ст. 364 КК України). Перший крок у цьому напрямку був зроблений Законом України “Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності” від 15 квітня 2008 року, яким були пом'якшені покарання за частинами 2 та 3 ст. 364 КК України [282, с. 169–170].

На наше переконання, такі “косметичні” уточнення в санкціях окремих кримінально-правових норм не завжди є обґрунтовані й тому значної практичної цінності не мають.

Третій варіант є, на нашу думку, хоча й найбільш радикальним, але більш прийнятним. Пригадаємо, що подібна кваліфікуюча ознака (яка також ускладнювала кваліфікацію злочинів) Законом України “Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності” від 15 квітня 2008 року, була виключена зі ст. 127 КК України [282, с. 60]. Тому, якщо притримуватися такого варіанту, слід виключити частину 3 зі ст. 364 КК України.

Далі пригадаємо, що удосконалення санкцій відповідних норм, на нашу думку, неможливе без врахування досвіду зарубіжного законодавця щодо конструкції таких санкцій норм.

Зокрема, це стосується такого основного виду покарання як штраф (ПК Естонії, КК Молдови) та додаткового – позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю (КК Білорусії, Вірменії, Грузії, Молдови, Таджикистану).

Також для дійсної гуманізації кримінальної відповідальності необхідно передбачити альтернативно інші основні види покарання.¹³

¹³ Богатирьов І. Г. Загальна характеристика кримінальних покарань, альтернативних позбавленню волі / І. Г. Богатирьов // Проблеми пенітенціарної теорії та практики. – 2004. – № 9. – С. 234.

Зокрема, це може стосуватися таких видів покарання як виправні роботи та умовно арешт.¹⁴ Цікаво, що подібний висновок щодо штрафу запропонував й російський вчений Б. Ю. Дзидзарія.¹⁵ Він вважає, що основним недоліком санкцій ст. 299 КК РФ є неможливість застосування деяких з них у повному обсязі й не завжди обґрунтована безальтернативність покарання. Проведений цим криміналістом аналіз судової практики за злочини, вчинені за ч. 1 ст. 299 КК РФ, засвідчив, що, передбачене у виді позбавлення волі покарання, як правило, призначається умовно (з 12 кримінальних справ у 11 випадках).¹⁶

Тому він пропонує у санкції ч. 1 ст. 299 КК РФ передбачити покарання у виді штрафу, а з урахуванням характеру й ступеня суспільної небезпеки вчиненого злочину й особи винного суд також може призначити як додатковий вид покарання позбавлення його права займати певні посади або займатися певною діяльністю на певний строк.¹⁷

Спочатку розглянемо питання можливості регламентації штрафу як можливого виду основного покарання за ч.1 ст. 372 КК України.

На перший погляд, така можливість традиційно в радянській кримінально-правовій літературі вважалася неприйнятною [286, с. 296].

Однак, зважаючи на положення та рекомендації міжнародно-правових документів щодо розширення застосування видів покарання, альтернативних позбавленню волі (Мінімальні стандартні правила ООН стосовно заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням

¹⁴ При цьому є справедливою думка І. Г. Богатирьова, що такі види покарань, як арешт і тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, не можуть бути включені в систему виконання покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, тому що: “дані види покарань, по-перше, передбачають тримання засудженого в умовах ізоляції та спеціального режиму тримання і охорони, по-друге, на них поширюються обмеження, які встановлені кримінально-виконавчим законодавством для осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі” (Богатирьов І.Г. Кримінальні покарання, не пов'язані з позбавленням волі (теорія і практика їх виконання кримінально-виконавчою інспекцією): дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.08 / Богатирьов Ігор Григорович. – Львів, 2001. – С. 59).

¹⁵ Дзидзарія Б. Ю. Уголовно-правовая защита прав подозреваемого и обвиняемого : автореф. дис. на соискание научн. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 “Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право” / Б. Ю. Дзидзария. – Тамбов, 2009. – С. 20.

¹⁶ Дзидзарія Б. Ю. Уголовно-правовая защита прав подозреваемого и обвиняемого : автореф. дис. на соискание научн. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 “Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право” / Б. Ю. Дзидзария. – Тамбов, 2009. – С. 20.

¹⁷ Дзидзарія Б. Ю. Уголовно-правовая защита прав подозреваемого и обвиняемого : автореф. дис. на соискание научн. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 “Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право” / Б. Ю. Дзидзария. – Тамбов, 2009. – С. 20.

(Токійські правила), Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя відносно неповнолітніх (Пекінські правила) тощо), у сучасній теорії кримінального права з'являється все більше прихильників більш широкого застосування такого покарання як штраф [287, с. 8; 288, с. 41–44; 289, с. 103–104].

Так, слід пригадати позицію відомого вітчизняного криміналіста В. В. Сташиса, що “чинний КК України, як і багато сучасних європейських кримінальних кодексів, передбачає у сутності три групи основних видів покарань, які можуть бути застосовані до осіб, що вчинили злочини: громадські роботи, штраф і позбавлення волі. До різновидів позбавлення волі можна віднести: арешт, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, позбавлення волі на певний строк і довічне позбавлення волі” [290, с. 17].

При цьому, з одного боку, слід погодитися з В. О. Попрасом, що штраф може бути реальною альтернативою позбавленню волі тільки тоді, коли позбавлення волі є відносно короткостроковим, а сам штраф, навпаки, відносно високим; це можливе лише в санкціях за злочини невеликої та середньої тяжкості [289, с. 104].

З іншого боку, є недопустимим встановлення штрафу як альтернативного до позбавлення волі покарання в санкціях за тяжкі або особливо тяжкі злочини, що може перетворити його фактично на засіб відкупу від реальної кримінальної відповідальності [291, с. 38].¹⁸

Також, такий вид основного покарання притаманний злочинам проти правосуддя (передбачено в 13 нормах) і, на думку А. А. Музики та О. П. Гороха, охоплюється “комплексом” типових покарань характерних для Розділу XVIII “Злочини проти правосуддя” [292, с. 387].

Тобто встановлена теоретична можливість регламентації такого основного покарання як штраф в санкції ч.1 ст. 372 КК України, яка передбачає відповідальність за злочин середньої тяжкості.

Залишається, безперечно, відкритим питання щодо розміру такого штрафу. У цьому контексті є справедливими слова В. К. Дуюнова, що “розмір штрафу повинен бути відчутним для засудженого, забез-

¹⁸ Волженкин Б. В. Избранные труды по уголовному праву и криминологии (1963–2007 гг.) / Волженкин Б. В. – СПб. : Изд-во П. Асланова “Юридический Центр Пресс”, 2008 – С. 676.

печувати необхідний каральний та попереджувально-виховний вплив і на самого засудженого, і на інших нестійких громадян, але не повинен бути для нього непосильним, спустошливим” [293, с. 142,143].

На думку В. О. Попраса у санкціях за умисні злочини середньої тяжкості може встановлюватися штраф у розмірі від сорока до п’ятдесяти тисяч гривень [289, с. 97, 98]. На нашу думку, такі пропозиції можливо мали право на існування, якщо відбулося б системне оновлення КК України, з урахуванням пропозицій В. О. Попраса. Разом з тим, вважаємо, що є не зовсім аргументованою позиція науковця щодо встановлення у КК України штрафу безпосередньо у національній грошовій одиниці – гривні (с.9). Зокрема, цей висновок зумовлюється тим, що “в сучасний період зникли причини, які обумовили б використання в КК України умовних розрахункових одиниць”.¹⁹ Однак сучасні економічні умови в Україні не дозволяють з повною відповідальністю стверджувати про відсутність негативних інфляційних процесів, які можуть вплинути на обрахування штрафу в гривнях. Також є дискусійним питання законодавчого визначення меж штрафу. Так, максимальний розмір покарання, запропонований у дослідженні, у виді штрафу (50000 грн.) не завжди адекватно може бути відповідним ступеню суспільної небезпеки злочину. Так, умисне ухилення від сплати податків, зборів (обов’язкових платежів), у значних розмірах (ч.1 ст. 212 КК України) – це ухилення розміром від 470500 грн. і більше (станом на 2011 р.), а покарання буде, максимальне – 50000 грн. Чи справедливо це? На нашу думку, очевидно, ні. Тому, виходячи з сучасних реалій конструювання штрафних санкцій та порівнюючи розміри такого виду покарання за ч.1 ст. 374 КК України (див. Додаток В), пропонуємо визначити в санкції ч.1 ст. 372 КК України такі межі штрафу: від трьохсот до п’ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Щодо перспективи визначення виправних робіт у відповідній санкції ч.1 ст. 372 КК України, то це питання є досить дискусійним.²⁰

¹⁹ Попрас В. О. Штраф як вид покарання за кримінальним правом України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата юрид. наук : спец. 12.00.08 “Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право” / В. О. Попрас. – Х., 2007. – 19 с.

²⁰ Сійплові М. В. Кримінально-правова характеристика притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата юрид. наук : спец. 12.00.08 “Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право” / М. В. Сійплові. – К., 2009. – С. 17.

На нашу думку, слід погодитися з М. І. Хавронюком, що виправні роботи, які відповідно до ст. 57 КК України, не застосовуються ні до працівників правоохоронних органів (слідчі міліції, податкової міліції, прокуратури, прокурори), ні до військовослужбовців (слідчі СБУ, військові прокурори), не доцільно визначати в санкції ч.1 ст. 372 КК України.²¹

Далі розглянемо арешт як потенційний вид покарання. На користь використання арешту в ч.1 ст. 372 КК України слід навести такі аргументи.

По-перше, такий вид основного покарання притаманний санкціям норм про відповідальність за злочини проти правосуддя (передбачено в 18 нормах) [292, с. 387]. Слід погодитися з А. А. Музиною та О. П. Горохом, що “види покарань, які передбачені в санкціях кримінально-правових норм, утворюють певні “комплекти” видів примусу для відповідного розділу Особливої частини КК України” [292, с. 377]. Тобто наявність у цьому “комплекті”, наприклад арешту для Розділу XVIII “Злочини проти правосуддя” Особливої частини КК України теоретично дозволяє використовувати такий вид покарання для різних санкцій статей цього розділу.

По-друге, арешт повинен призначатися за злочини невеликої та середньої тяжкості [294, с. 232]. Частина перша ст. 372 КК України, передбачає відповідальність за злочин середньої тяжкості. Перспективна модель такої санкції буде містити покарання за аналогічний злочин.

По-третє, арешт є цілком альтернативою позбавленню волі. Безперечно, арешт, пов’язаний з обмеженням волі та, на думку окремих вчених, є різновидом позбавлення волі. Однак різний правовий режим відбування засудженими таких покарань свідчить про менш суворий характер арешту у порівнянні з позбавленням волі.

Слід погодитися з В. М. Трубниковим та Ю. В. Шинкарьовим, що абсолютна найбільша група санкцій, в яких міститься арешт, – санкції, в яких передбачається призначення арешту в максимальному

²¹ Хавронюк М. І. Відгук офіційного опонента на дисертацію Сійплові Миколи Васильовича «Кримінально-правова характеристика притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності» подану на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія, кримінально-виконавче право / Хавронюк М. І. – К., 2009. – С. 7–8.

його розмірі (до шести місяців) [294, с. 104–108]. Пам'ятаючи це, в санкції ч.1 ст. 372 КК України пропонується передбачити покарання у виді арешту в межах до шести місяців.

Як вже згадувалося, такий додатковий вид покарання, як позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю, може потенційно бути передбачений у санкціях ст. 372 КК України.

Ймовірні опоненти можуть заперечити, що згідно ч.2 ст. 55 КК України, вказаний вид покарання як додатковий може бути призначений й у випадках, коли він не передбачений в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК України за умови, що з урахуванням характеру злочину, вчиненого за посадою або у зв'язку із заняттям певною діяльністю, особи засудженого та інших обставин справи суд визнає за неможливе збереження за ним права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

Але така позиція є досить спірною. По–перше, якщо вважати вказане положення єдиним варіантом вирішення цього питання, то є нелогічним передбачення такого додаткового виду покарання в багатьох санкціях статей (санкціях частин статті) Особливої частини КК України. Зокрема, за окремі злочини у сфері службової діяльності (ст.ст. 364–368 КК України), злочини проти правосуддя (ст.ст. 371, 374, 376, 382, 387–389, 397 КК України). Тому, якщо ми вважаємо, що притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності є проявом службового зловживання, то й види покарання за такі подібні діяння повинні співпадати. По–друге, судова практика свідчить про недостатній рівень застосування вказаного виду покарання. Так, за даними Верховного Суду України, у 2006 р. до 2950 осіб було застосовано згаданий додатковий вид покарання (за вироками, що набрали законної сили у звітному періоді), у 2007 р. – до 3308 осіб, у 2008 р. та у 2009 р. до 3,6 тис. осіб. При цьому це складає від усіх покарань (питома вага) лише 2,2–2,5% (за вироками, що набрали законної сили у звітному періоді) [44]. Тобто судді, на нашу думку, явно недооцінюють важливість застосування такого додаткового виду покарання.

Однією з проблем у цій сфері є недостатня законодавча регламентованість згаданого покарання в санкціях статей (санкціях частин статті) Особливої частини КК України.

З такою позицією не погоджується М. І. Хавронюк, який вважає, “що судді не застосовують вказаний вид покарання частіше не тому, що не знають положення частини 2 ст. 55 КК України, а тому, що мають передбачені законом можливості і внутрішнє бажання обійтися із засудженим якомога гуманніше; з того ж, що у деяких санкціях зазначене покарання передбачено, а в інших ні, впливає скоріш, що його не треба передбачати у жодних санкціях – судді мають використовувати положення Загальної частини КК без їх дублювання в положеннях Особливої частини; такий підхід зазвичай використовується в більш розвиненому законодавстві зарубіжних держав”.²² Безперечно, така думка знаного компаративіста заслуговує на увагу й подальше наукове дослідження. Однак слід прислухатися до протилежної позиції, що встановлення законодавцем такого “додаткового факультативного покарання у відповідних санкціях норм Особливої частини КК цим самим зобов'язує суд обговорювати у відповідних випадках питання про доцільність його призначення. Водночас він надає суду можливість призначити це додаткове покарання на свій розсуд” [295, с. 26].

Також заслуговує на увагу думка Д. С. Шияна, що такий вид покарання “... доцільно встановлювати у санкціях тих кримінально-правових норм, у яких воно безпосередньо пов'язане зі складом злочину, тобто коли використання певної посади або певної діяльності при вчиненні злочину або безпосередньо вказане у диспозиції норми, або впливає з тлумачення її змісту (коли на це вказує спеціально-конкретний суб'єкт злочину або об'єктивна сторона (суспільно небезпечне діяння, спосіб вчинення злочину), визначені у диспозиції норми)” [296, с. 102].

З'ясувавши можливість регламентації такого виду покарання в санкціях ст. 372 КК України, визначимося з межами його застосування.

Таке покарання як додаткове повинно бути встановлено на строк до 3 років за вчинення злочинів середньої тяжкості, тяжких та особливо тяжких злочинів; крім того, воно як додаткове обов'язкове

²² Хавронюк М. І. Відгук офіційного опонента на дисертацію Сийплові Миколи Васильовича «Кримінально-правова характеристика притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності» подану на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія, кримінально-виконавче право / Хавронюк М. І. – К., 2009. - С. 7.

покарання повинно бути встановлено за вчинення злочинів, у яких неможлива співучасть, тобто за вчинення необережних злочинів, а як *додаткове факультативне – за вчинення злочинів, у яких можлива співучасть, тобто за вчинення умисних злочинів* (курсив – наш) [296, с. 123]. Тобто цей вид покарання слід передбачити в санкціях ст. 372 КК України в межах до трьох років, а також як додаткове факультативне покарання: “з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого”.²³

Для формування санкцій за ст. 372 КК України, як приклад, можна використати також конструкцію санкцій, що передбачені в ст. 364 КК України.

Тобто, на нашу думку, слід передбачити в санкції ч.1 ст. 372 КК України такі види та розміри покарання: штраф від трьохсот до п’ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до трьох років, або позбавлення волі на той самий строк з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

Санкцію частини другої ст. 372 КК України слід побудувати таким чином, щоб вона узгоджувалася з санкцією запропонованої частини третьої цієї статті.

В частині третій, як вже зазначалося, пропонується, зокрема, така кваліфікуюча ознака, як “тяжкі наслідки”. Тому слід порівняти відповідні норми, що передбачають такі наслідки (серед злочинів проти правосуддя) на предмет співвідношення санкцій. Так ч.3 ст. 371 КК України передбачає покарання у виді позбавлення волі на строк від п’яти до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого; ч.2 ст. 374 КК України – позбавлення волі на строк від трьох до семи років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого; ч.2 ст. 375 КК України – позбавлення волі на строк від п’яти до восьми років (Див. Додаток В). На нашу думку, слід врахувати найбільш су-

²³ У п. 3 ст. 51 КК та ст. 55 КК це покарання називається „позбавлення права обіймати певні посади **або** (виділено нами) займатися певною діяльністю” і саме так воно повинно формулюватися в санкціях статей Особливої частини КК та статтях Загальної частини КК [297, с. 49].

вору санкцію, пригадуючи зарубіжний досвід (за кваліфікований вид притягнення як обвинуваченого завідомо невинуваті особи в кримінальному законодавстві 7 країн колишнього СРСР передбачено покарання у виді позбавлення волі до 10 років; у кримінальному законодавстві 4 країн колишнього СРСР передбачені тяжкі наслідки як кваліфікуюча ознака притягнення як обвинуваченого завідомо невинуваті особи).

Вважаємо за доцільне передбачити також в санкціях частин 2 і 3 ст. 372 КК України й конфіскацію майна як додатковий вид покарання. Така пропозиція повністю відповідає ч. 2 ст. 59 КК України, оскільки конфіскація майна встановлюється за тяжкі та особливо тяжкі (у нашому випадку злочин тяжкий) корисливі (у нашому випадку злочин вчиняється з корисливих мотивів) злочини і може бути призначена лише у випадках, спеціально передбачених в Особливій частині цього Кодексу [298, с. 312–313].²⁴ Тому доцільно передбачити в санкції ч.3 ст. 372 КК України такі види та розміри покарання: позбавлення волі на строк від п’яти до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого та з конфіскацією майна.

Зважаючи на подібність складів злочину, які передбачені ч.2 ст. 375 КК України та можливою ч.3 ст. 372 КК України, вважаємо за потрібне узгодити також їх санкції. Тому доцільно передбачити в санкції ч.2 ст. 375 КК України такі види та розміри покарання: позбавлення волі на строк від п’яти до десяти років з позбавленням права обі-

²⁴ Хоча в кримінально-правовій літературі існують різні точки зору щодо законодавчих перспектив конфіскації як виду покарання. Так М.І. Бажанов вказував, що конфіскація майна безпідставно обмежує право приватної власності [299, с. 175]. Н.О. Гуторова та О. А. Шаповалова висловили більш радикальну позицію, що таке покарання суперечить основним принципам кримінального права й тому його слід виключити з КК України, але при цьому пропонують віднести спеціальну конфіскацію майна до інших заходів кримінально-правового характеру (заходів безпеки), що мають бути докладно врегульовані нормами Загальної частини КК України [300, с. 56–65]. Іншої позиції притримується М.І. Хавронюк, який пропонує конфіскацію майна, трансформувати у два інші види покарання: 1) конфіскацію майна, здобутого особою злочинним шляхом, а також нажитого шляхом використання майна, здобутого злочинним шляхом; 2) спеціальну конфіскацію [301, с. 143–144]. На думку Ю.В. Бауліна та В.О. Навроцького у КК України слід залишити загальну конфіскацію, а спеціальну передбачити у КПК України [302, с. 33; 273, с. 411]. В КК РФ взагалі відмовилися від такого виду покарання (Волженкин Б. В. Избранные труды по уголовному праву и криминологии (1963–2007 гг.) / Волженкин Б. В. – СПб. : Изд-во Р. Асланова “Юридический Центр Пресс”, 2008 – С. 668.). Ми поділяємо позицію більшості науковців, що такий вид покарання повинен залишитися в КК України, але, разом з тим, отримати у перспективі новий зміст.

їмати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого та з конфіскацією майна. Таке посилення покарання буде відповідати реальному ступеню суспільної небезпеки злочину та буде сприяти запобіганню прийняття суддями неправосудних вироків (рішень, постанов, ухвал), що значно поширились у судовій практиці та набувають значного суспільного резонансу.

Покарання за ч.2 ст. 372 КК України повинно бути більше суворим, ніж покарання, яке передбачене в ч.1 ст. 372 КК України, але не більшим, ніж покарання, яке передбачене в ч.3 ст. 364 КК України та можливій ч.3 ст. 372 КК України. Зважаючи на вказане положення, слід передбачити в санкції ч.2 ст. 372 КК України такі види та розміри покарання: позбавлення волі на строк від трьох до восьми років із позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого та з конфіскацією майна.

Підсумовуючи викладене у Розділі IV монографії, можна зробити такі висновки:

1) кваліфікація злочинів, на нашу думку, це встановлення повної відповідності між ознаками (фактичного) складу вчиненого конкретного суспільно небезпечного діяння та ознаками (юридичного) складу злочину, який передбачений в законі про кримінальну відповідальність, а також закріплення висновку про наявність чи відсутність такої відповідності;

2) суміжні злочини у сфері службової діяльності розрізняються *за родовим об'єктом* – у сфері службової діяльності, проти правосуддя, проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) тощо. У свою чергу злочини проти правосуддя розмежовуються за видовим об'єктом. Розмежування суміжних складів злочинів зумовлене чіткістю встановлення розмежувальних ознак, які присутні або відсутні у відповідному діянні;

3) суміжними злочинами стосовно притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності (ст. 372 КК України) є злочини, передбачені ст. 364 КК України (зловживання владою або службовим становищем); ст. 365 КК України (перевищення влади або службових повноважень); ст. 366 КК України (службове підроблення); ст. 371 КК України (завідомо незаконне затримання, привід або

арешт); ст. 373 КК України (примушування давати показання); ст. 374 КК України (порушення права на захист); ст. 375 КК України (постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови). Умисне непритягнення винної особи до кримінальної відповідальності, незаконне закриття справи або незаконна відмова у її порушенні зумовлюють відповідальність саме за ст. 364 КК України;

4) ознаками, за якими притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності (ст. 372 КК України) відрізняється від інших суміжних злочинів, є зокрема, такі: із ст.ст. 364, 365, 366 КК України вони співвідносяться як спеціальна і загальні норми; із злочинами, передбаченими ст.ст. 371, 373, 374, 375, 383 КК України ознаками, які характеризують об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єкта, суб'єктивну сторону. Зокрема, потерпілим від вчинення злочину, передбаченого ст. 372 КК України, є обвинувачений, від вчинення злочину, передбаченого ст. 371 КК України, – підозрюваний, обвинувачений, підсудний, свідок і потерпілий; злочину, передбаченого ст. 373 КК України, – обвинувачуваний, підозрюваний, свідок, потерпілий, експерт; злочину, передбаченого ст. 374 КК України, – підозрюваний, обвинувачений, підсудний, засуджений; злочину, передбаченого ст. 375 КК України, – будь-яка зацікавлена особа. Так само відрізняються ці злочини за суб'єктом їх вчинення. Так, суб'єктом злочину, передбаченого ст. 372 КК України, є слідчий. Водночас суб'єктом злочину, передбаченого ст. 371 КК України, – службова особа органу дізнання, слідчий, прокурор, а у випадку завідомо незаконного тримання під вартою – також начальник місця попереднього ув'язнення; злочину, передбаченого ст. 373 КК України, – особа, яка проводить дізнання або досудове слідство; злочину, передбаченого ст. 374 КК України, – особа, яка провадить дізнання, слідчий, прокурор або суддя; злочину, передбаченого ст. 375 КК України, – лише суддя; злочину, передбаченого ст. 383 КК України, – будь-яка фізична осудна особа, яка досягла 16 років;

5) проведений порівняльний аналіз злочину, який передбачений ст. 372 КК України та окремими суміжними злочинами у сфері правосуддя, свідчить про певні відмінності між ними. Вони полягають в наступному:

а) між ст.ст. 371 та 372 КК України: 1) в ознаках об'єкта (у потерпілому); 2) в ознаках об'єктивної сторони (в кількості процесуальних дій, у змісті процесуальних дій); 3) в ознаках суб'єктивної сторони (у формі вини та мотивах); 4) в ознаках суб'єкта (окремі процесуальні дії можуть здійснювати лише певні особи); 5) у конструкції складів злочинів (за ч.3 ст. 371 КК України – матеріально–формальний, а за ст. 372 КК України – формальний);

б) між ст.ст. 373 та 372 КК України: 1) в ознаках об'єкта (у потерпілому); 2) в ознаках об'єктивної сторони (у змісті процесуальних дій); 3) в ознаках суб'єкта (за ст. 373 КК України визначено більш широке коло можливих суб'єктів злочину);

в) між ст.ст. 374 та 372 КК України: 1) в ознаках об'єкта (у потерпілому); 2) в ознаках об'єктивної сторони (у характері та змісті процесуальних дій); 3) в ознаках суб'єктивної сторони (у формі вини); 4) в ознаках суб'єкта (за ст. 374 КК України визначено більш широке коло можливих суб'єктів злочину); 5) у конструкції складів злочинів (за ч.2 ст. 374 КК України – матеріально–формальний, а за ст. 372 КК України – формальний);

г) між ст.ст. 375 та 372 КК України: 1) в ознаках об'єкта (в основному безпосередньому об'єкті, в предметі, у потерпілому); 2) в ознаках об'єктивної сторони (у формі та змісті процесуальних дій); 3) в ознаках суб'єктивної сторони (у формі вини та мотивах злочину); 4) в ознаках суб'єкта (за ст. 375 КК України суб'єктом може бути тільки суддя, що неможливо за ст. 372 КК України); 5) у конструкції складів злочинів (за ч.2 ст. 375 КК України – матеріально–формальний, а за ст. 372 КК України – формальний);

д) між ст.ст. 383 та 372 КК України: 1) в ознаках об'єкта (у видовому об'єкті, в предметі, у потерпілому); 2) в ознаках об'єктивної сторони (у змісті процесуальних дій та адресаті повідомлення або пред'явлення обвинувачення); 3) в ознаках суб'єктивної сторони (у мотивах злочину); 4) в ознаках суб'єкта (за ст. 383 КК України суб'єктом може бути будь-яка фізична осудна особа, що досягла 16-річного віку, а за ст. 372 КК України – суб'єкт лише спеціальний);

б) притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи може бути поєднано із вчиненням інших злочинів. Всі злочини, які можуть бути вчинені при цьому можна умовно поділити на два види. Перший вид стосується злочинів саме проти правосуддя. Загальним

для всіх цих злочинів є те, що вони мають однаковий родовий об'єкт – суспільні відносини, які забезпечують правосуддя. Другий вид стосується інших злочинів, які безпосередньо не посягають на відносини у сфері правосуддя. Відмінність між цими злочинами, головним чином, полягає у різному родовому об'єкті. Можливі, зокрема, такі варіанти сукупності злочинів. У разі притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи, що поєднане, зокрема, із незаконним затриманням, приводом або арештом (ст. 371 КК України); примушуванням давати показання (ст. 373 КК України); порушенням права на захист (ст. 374 КК України) – такі дії утворюють сукупність злочинів, передбачених відповідними частинами ст. 372 КК та ст.ст. 371, 374, 375 КК України. У разі притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи, що поєднане із співучастю у завідомо неправдивому повідомленні про вчинення злочину, дії службової особи підлягають кваліфікації за сукупністю злочинів, передбачених ч. 2 ст. 372 та відповідною частиною ст. 27 та ч. 1 або 2 ст. 383 КК України. У разі притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи, що поєднане із іншим зловживанням владою або службовим становищем, дії службової особи підлягають кваліфікації за сукупністю злочинів, передбачених ст. 372 та ч. 3 ст. 364 КК України (за ознакою настання тяжких наслідків);

7) на нашу думку, доцільно було раніше внести зміни до п. 17 постанови ПВСУ № 15 “Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень” від 26 грудня 2003 р., в якому зазначити: “17. Звернути увагу судів на те, що злочини, відповідальність за які передбачена ч. 2 ст. 157 КК (перешкоджання здійсненню виборчого права), ч. 2 ст. 162 (порушення недоторканності житла), ст. 373 (примушування давати показання) та ч. 2 ст. 376 КК (втручання в діяльність судових органів), являють собою спеціальні види перевищення влади або службових повноважень, а злочини, відповідальність за які передбачена статтями 371 та 372 КК України (завідомо незаконні привід, арешт або тримання під вартою, притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи), являють собою спеціальні види зловживання владою або службовими повноваженнями”²⁵;

²⁵ Вважаємо, що таке положення повинно знайти закріплення у новій відповідній постанові Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ.

8) визначено межі потенційної кримінальної відповідальності, тобто запропоновано нову науково обґрунтовану модель санкцій норм, які передбачені в ст. 372 КК України;

9) вважаємо доцільним врахувати такі законодавчі пропозиції:

а) ч. 2 ст. 374 КК України редакційно уточнити, а саме: “Ті самі діяння...”;

б) передбачити нову редакцію санкцій в ст. 372 КК України: Ч.1. штраф від трьохсот до п’ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до трьох років, або позбавлення волі на той самий строк з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого; Ч.2. позбавлення волі на строк від трьох до восьми років із позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого; Ч.3. позбавлення волі на строк від п’яти до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого та з конфіскацією майна;

в) передбачити нову редакцію санкцій в ч.2 ст. 375 КК України: позбавлення волі на строк від п’яти до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого та з конфіскацією майна;

г) виключити частину 3 зі ст. 364 КК України.

ВИСНОВКИ

У результаті проведеного дослідження кримінальної відповідальності за притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи, ми дійшли низки висновків, які потребують певного узагальнення:

1. Досліджено особливості розвитку відповідальності за притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи у вітчизняному кримінальному законодавстві, на підставі чого виявлено та встановлено низку важливих фактів: а) історичний процес генезису норми про відповідальність за притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи відбувався в контексті розвитку норм, що передбачали відповідальність за злочини проти правосуддя; б) доведено, що для джерел Київської Русі було не характерним встановлення відповідальності за різного роду зловживання представників судових органів; в) перші норми, які умовно можна розглядати як зразок тих положень, що встановлюють відповідальність за вказаний злочин, з’явилися у Вироку про губні справи 1555 р.; г) норма про відповідальність за притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи була вперше передбачена у КК УРСР 1960 р. (ст. 174).

2. У кримінальному законодавстві пострадянських республік (окрім Литви) норми про відповідальність за притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи утворюють самостійні склади злочинів. У більшості вивчених законодавств інших зарубіжних країн (окрім Австрії, Данії, ФРН, Польщі, КНР) відсутня спеціальна норма, яка б встановлювала відповідальність за притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи.

3. Родовим об’єктом притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи є суспільні відносини, які забезпечують кримінально-правову охорону правосуддя. Видовим об’єктом вказаного злочину є відносини, що забезпечують реалізацію конституційних принципів діяльності органів досудового слідства, дізнання, прокуратури і суду. Основним безпосереднім об’єктом визначено

суспільні відносини, що забезпечують врегульовану Конституцією України та кримінально-процесуальним законодавством діяльність органів дізнання, досудового слідства та прокуратури щодо притягнення фізичних осіб до кримінальної відповідальності.

4. Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 372 КК України, охоплює такі форми притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи, а саме винесення постанови про притягнення особи як обвинуваченого: 1) за відсутністю події злочину; 2) за відсутністю складу злочину в її діянні; 3) у більш тяжкому злочині, ніж дійсно, який вона вчинила; 4) за злочин, який вона не вчиняла, і за злочин, який вона дійсно вчинила; 5) при встановленні факту її невинуватості вже після притягнення обвинуваченого до кримінальної відповідальності та при виникненні необхідності під час досудового слідства змінити пред'явлене обвинувачення або доповнити його.

5. У дослідженні визначено, що злочин, передбачений ст. 372 КК України, слід вважати закінченим з моменту винесення постанови про притягнення особи як обвинуваченого.

6. Суб'єктом злочину, передбаченого ст. 372 КК України, може бути не лише слідчий, але й начальник слідчого відділу, який може виступати як співвиконавець цього злочину.

7. Суб'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 372 КК України, характеризується лише прямим умислом, тобто винний усвідомлює, що він притягує завідомо невинуватого до кримінальної відповідальності, завідомо знає про неправомірність своїх дій і бажає притягнути завідомо невинуватого до кримінальної відповідальності.

8. Стаття 372 КК України співвідноситься зі ст. ст. 364, 365, 366 КК України як спеціальна та загальні норми. У дослідженні ознаками, за якими притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи, відрізняється від інших суміжних злочинів (передбачених ст. ст. 371, 373, 374, 375, 383 КК України), визначено, зокрема, такі: ознаки, які характеризують об'єкт, об'єктивну сторону, суб'єкт, суб'єктивну сторону.

9. Авторами, безумовно, сприймається висновок провідних вчених В. Я. Тація, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна про те, що “залишаючись стабільним у своїх основних принципових положеннях, законодавство про кримінальну відповідальність водночас має вчасно й ефективно реагувати на ті зміни, які відбуваються в політичних,

соціально-економічних умовах життя суспільства й держави, повинне адекватно відповідати на будь-які нові суспільно небезпечні виклики з боку злочинного середовища” [303, с. 6], й тому формульовано такі законодавчі пропозиції до КК України:

1) ч. 2 ст. 374 редакційно уточнити, а саме: “Ті самі діяння...”;

2) передбачити нову редакцію санкцій в ч. 2 ст. 375: “... караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого та з конфіскацією майна”;

3) виключити частину 3 зі ст. 364;

4) ст. 372 необхідно викласти у такій редакції:

“Стаття 372. Притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи

1. Притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи слідчим чи іншою уповноваженою на те законом особою, – карається штрафом від трьохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк до шести місяців, або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на той самий строк з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого.

2. Ті самі дії, поєднані з обвинуваченням у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого злочину, а також поєднані зі штучним створенням доказів обвинувачення або іншою фальсифікацією, або вчинені з корисливих мотивів, – караються позбавленням волі на строк від трьох до восьми років із позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого та з конфіскацією майна.

3. Ті самі дії, що спричинили тяжкі наслідки, – караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого та з конфіскацією майна”.

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця 1

Кількість злочинів, передбачених ст. 372 КК України, які були зареєстровані (знаходились у провадженні) органами прокуратури України за 2001–2010 рр. (за даними МВС України)

Роки	Кількість злочинів, кримінальні справи за якими знаходились у провадженні у звітному періоді	Зареєстровано злочинів у звітному періоді	Кількість злочинів, розслідування яких закінчено у звітному періоді
2001	–	–	–
2002	1	1	–
2003	2	1	1
2004	2	1	–
2005	3	2	1
2006	8	6	7
2007	7	6	6
2008	4	3	–
2009	5	1	3
2010	1	1	1

Додаток Б

Таблиця 1

Класифікація злочинів проти правосуддя (за В.І. Тютюгіним) [25, с. 506–507] ¹

Найменування групи злочинів	Злочини за статтями КК України
1	2
1. Злочини, які посягають на конституційні принципи діяльності органів досудового слідства, дізнання, прокуратури і суду	завідомо незаконні затримання, привід або арешт (ст. 371); притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності (ст. 372); порушення права на захист (ст. 374); постановлення суддею (судьями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови (ст. 375); втручання в діяльність судових органів (ст. 376); втручання в діяльність захисника чи представника особи (ст. 397)
2. Злочини, які посягають на життя, здоров'я, особисту безпеку, майно суддів, засідателів та інших учасників судочинства	посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя (ст. 379); посягання на життя захисника і представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги (ст. 400); погроза або насильство щодо судді, народного засідателя чи присяжного (ст. 377); погроза або насильство щодо захисника чи представника особи (ст. 398); умисне знищення або пошкодження майна судді, народного засідателя чи присяжного (ст. 378); умисне знищення або пошкодження майна захисника і представника особи (ст. 399)

¹Кримінальне право України : Особлива частина: [підруч. для студ. вищ. навч. закл.] / [Ю. В. Баулін та ін.]; за ред. В. В. Сташина, В. Я. Тація ; М-во освіти і науки України, Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010. – С. 605.

¹Примітка: у 2001 році злочини, які передбачені ст. 372 КК України, не реєструвалися.

Продовження табл. 1

1	2
3. Злочини, які перешкоджають одержанню достовірних доказів та істинних висновків у справі	примушування давати показання (ст.373); за-відомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину (ст. 383); завідомо неправдиве показання (ст. 384); відмова свідка від давання показань або відмова експерта чи перекладача від виконання покладених на них обов'язків (ст. 385); перешкоджання з'явленню свідка, потерпілого, експерта примушування їх до відмови від давання показань чи висновків (ст. 386)
4 Злочини, які перешкоджають своєчасному розкриттю і присіченню злочину	невжиття заходів безпеки щодо осіб, взятих під захист (ст. 380); розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист (ст. 381); розголошення даних досудового слідства або дізнання (ст. 387); приховування злочину (ст. 396); порушення правил адміністративного нагляду (ст. 395)
5. Злочини, які перешкоджають виконанню вироку (рішення) і призначеного ним покарання	невиконання судового рішення (ст. 382); приховування майна (ст. 388); ухилення від покарання, не пов'язаного з позбавленням волі (ст. 389); ухилення від відбування покарання у виді обмеження волі та у виді позбавлення волі (ст. 390); злісна непокора вимогам адміністрації виправної установи (ст. 391); дії, що дезорганізують роботу виправних установ (ст. 392); втеча з місця позбавлення волі або з-під варти (ст. 393), втеча із спеціалізованого лікувального закладу (ст. 394)

Таблиця 2

Класифікація злочинів проти правосуддя
(за М. М. Голоднюк) [101, с.148–149] ¹

Найменування групи злочинів	Злочини за статтями КК РФ
1	2
1. Преступления, посягающие на жизнь, здоровье, честь и достоинство лиц, осуществляющих правосудие	посягательство на жизнь лица, осуществляющего правосудие или предварительное расследование (ст. 295 УК); угроза или насильственные действия в связи с осуществлением правосудия или производством предварительного расследования (ст. 296 УК); неуважение к суду (ст. 297 УК); клевета в отношении судьи, присяжного заседателя, прокурора, следователя, лица, производящего дознание, судебного пристава, судебного исполнителя (ст. 298 УК)
2. Преступления, препятствующие исполнению работниками правоохранительных органов их обязанностей по осуществлению целей и задач правосудия	воспрепятствование осуществлению правосудия и производству предварительного расследования (ст. 294 УК); фальсификация доказательств по гражданскому делу лицом, участвующим в деле, или его представителем (ч. 1 ст. 303 УК); провокация взятки либо коммерческого подкупа (ст. 304 УК); заведомо ложный донос (ст. 306 УК); заведомо ложные показания, заключение эксперта или неправильный перевод (ст. 307 УК); отказ свидетеля или потерпевшего от дачи показаний (ст. 308 УК); подкуп или принуждение к даче показаний или уклонению от дачи показаний либо к неправильному переводу (ст. 309 УК); разглашение данных предварительного расследования (ст. 310 УК); разглашение сведений о мерах безопасности, применяемых в отношении судьи и участников уголовного процесса (ст. 311 УК); укрывательство преступлений (ст. 316 УК)

¹Курс уголовного права. Особенная часть : учебник для вузов. - [в 5 т.] / [Г. Н. Борзенков, В. С. Комиссаров, Н. Е. Крылова и др.]; под ред. Г. Н. Борзенкова, В. С. Комиссарова. – М. : Серцало-М, 2002. – Т. 5: Особенная часть. – 2002. – 687 с.

Продовження табл. 2

1	2
3. Преступления, совершаемые в процессе отправления правосудия должностными лицами (судьей, прокурором, лицом, производящим дознание и предварительное следствие)	привлечение заведомо невиновного к уголовной ответственности (ст. 299 УК); незаконное освобождение от уголовной ответственности (ст. 300 УК); незаконное задержание, заключение под стражу или содержание под стражей (ст. 301 УК); принуждение к даче показаний (ст. 302 УК); фальсификация доказательств по уголовному делу (ч. 2 и ч. 3 ст. 303 УК); вынесение заведомо неправосудных приговора, решения или иного судебного акта (ст. 305 УК)
4. Преступления, препятствующие исполнению наказания или возмещению вреда, причиненного преступлением	незаконные действия в отношении имущества, подвергнутого описи или аресту либо подлежащего конфискации (ст. 312 УК), побег из места лишения свободы, из-под ареста или из-под стражи (ст. 313 УК); уклонение от отбывания лишения свободы (ст. 314 УК); неисполнение приговора суда, решения суда или иного судебного акта (ст. 315 УК)

Таблиця 3

**Класифікація злочинів проти правосуддя
(за В.В. Кузнецовим, А. В. Савченко, В.С. Плугатирем)**

[95, с. 24–25] ¹

Найменування групи злочинів	Злочини за статтями КК України
1	2
1. Злочини проти конституційних принципів діяльності органів розслідування, прокуратури і суду	завідомо незаконне затримання, привід або арешт (ст. 371); притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності (ст.372); постановлення суддею (суддями) завідомо неправосудного вироку, рішення, ухвали або постанови (ст. 375)
2. Злочини проти безпеки, честі та гідності суддів, народних засідателів, присяжних	втручання в діяльність судових органів (ст. 376); погроза або насильство щодо суддів, народного засідателя чиприсяжного (ст. 377); умисне знищення або пошкодження майна судді, народного засідателя чи присяжного (ст. 378); посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя (ст. 379)
3. Злочини проти права інтересів суб'єктів кримінального або цивільного процесу	невжиття заходів безпеки щодо осіб, взятих під захист (ст. 380); розголошення відомостей про заходи безпеки щодо особи, взятої під захист (ст. 381); втручання в діяльність захисника чи представника особи (ст. 397); порушення права на захист (ст. 374); погроза або насильство щодо захисника чи представника особи (ст. 398); умисне знищення або пошкодження майна захисника чи представника особи (ст. 399); посягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги (ст. 400)

¹ Кузнецов В. В. Кримінальне право України. Питання і задачі (з відповідями) до державних іспитів : [навч. посібник] / [В. В. Кузнецов, А. В. Савченко, В. С. Плугатир] ; за заг. ред. В. Я. Горбачевського. – К. : Атіка, 2004. – 296 с.

Продовження табл. 3

1	2
4. Злочини проти інтересів всебічного, повного і неупередженого розслідування і судового розгляду кримінальних справ	примушування давати показання (ст. 373); завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину (ст. 383); завідомо неправдиве показання (ст. 384); відмова свідка від давання показань або відмова експерта чи перекладача від виконання покладених на них обов'язків (ст. 385); перешкоджання з'явленню свідка, потерпілого, експерта, примушування їх до відмови від давання показань чи висновку (ст. 386)
5. Злочини проти інтересів своєчасного присікання та розкриття злочинів	розголошення даних досудового слідства або дізнання (ст. 387); приховування злочину (ст. 388)
6. Злочини проти інтересів забезпечення неухильного виконання судових рішень	невиконання судового рішення (ст. 382); приховування майна (ст. 396); ухилення від покарання, не пов'язаного з позбавленням волі (ст. 389); ухилення від відбування покарання у вигляді обмеження волі та у вигляді позбавлення волі (ст. 390); злісна непокора вимогам адміністрації виправної установи (ст. 391); дії, що дезорганізують роботу виправних установ (ст. 392); втеча з місця позбавлення волі або з-під варти (ст. 393); втеча із спеціалізованого лікувального закладу (ст. 394); порушення правил адміністративного нагляду (ст. 395)

Додаток В

Таблиця 1

Покарання за притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності та окремі злочини у сфері службової діяльності

Частина	Стаття		
	Ст. 364 КК	Ст. 365 КК	Ст. 366 КК
1	виправні роботи на строк до двох років або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до трьох років, із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років	виправні роботи на строк до двох років або обмеження волі на строк до п'яти років, або позбавлення волі на строк від двох до п'яти років, із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років	штраф до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі на строк до трьох років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років
			обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк

Частина	Стаття			Ст. 372 КК
	Ст. 364 КК	Ст. 365 КК	Ст. 366 КК	
2	позбавлення волі на строк від трьох до шести років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років	позбавлення волі на строк від трьох до восьми років із позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років	карається позбавленням волі на строк від двох до п'яти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років	позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років
3	позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років та з конфіскацією майна	позбавлення волі на строк від семи до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років		

Покарання за притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності та окремі злочини проти правосуддя

Час-ти-на	Стаття						
	Ст. 372 КК	Ст. 371	Ст. 373 КК	Ст. 374 КК	Ст. 375 КК	Ст. 383 КК	Ст. 386 КК
	обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк						
	позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до п'яти років або обмеження волі на строк до трьох років						
	обмеження волі на строк до трьох років або позбавлення волі на той самий строк						
	штраф від трьохсот до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або арешт на строк до шести місяців, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років або без такого						
	обмеження волі на строк до п'яти років або позбавлення волі на строк від двох до п'яти років						
	виправні роботи на строк до двох років або арешт на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до трьох років, або позбавлення волі на строк до двох років						
	штраф від п'ятдесяти до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або виправні роботи на строк до двох років, або арешт на строк до шести місяців						

Продовження табл. 2

	позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років	обмеження волі на строк від трьох до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк	позбавлення волі на строк від трьох до восьми років	позбавлення волі на строк від трьох до семи років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років	позбавлення волі на строк від п'яти до восьми років	обмеження волі на строк від двох до п'яти років або позбавлення волі на той самий строк	
	позбавлення волі на строк від п'яти до десяти років	позбавлення волі на строк від трьох до десяти років з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років					

Додаток Г

ВЕРХОВНИЙ СУД УКРАЇНИ

01024, м. Київ–24, вул. П. Орлика, 4

**УХВАЛА
ІМЕНЕМ УКРАЇНИ [275]¹**

Колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України у складі:

головуючого П.В.О., суддів К.О.А. та Г.М.І., за участі прокурора К.Є.С., захисника В.О.Д., розглянувши в судовому засіданні в місті Києві 25 березня 2008 року кримінальну справу за касаційними скаргами засудженого К.О.О., захисника В.О.Д., потерпілого Т.О.В. та його представника І.А.А. на судові рішення щодо К.О.О., встановила: вироком Красноармійського міськрайонного суду Донецької області від 31 травня 2007 року, залишеним без зміни ухвалою апеляційного суду Донецької області від 31 липня 2007 року, К.О.О., 29 травня 1977 р.н., уродженця та мешканця міста Красноармійська Донецької області, громадянина України, такого, що не має судимості, засуджено за ч. 2 ст. 372 КК України до позбавлення волі на строк 5 років; за ч. 1 ст. 374 КК України до арешту на строк 6 місяців з позбавленням права обіймати посади, пов'язані зі здійсненням функцій представника влади в правоохоронних органах, на строк 3 роки.

На підставі ч. 1 ст. 70 КК України за сукупністю злочинів визначено остаточне покарання – позбавлення волі на строк 5 років з позбавленням права обіймати посади, пов'язані зі здійсненням функцій представника влади в правоохоронних органах, на строк 3 роки.

¹ Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 25 березня 2008 р. // Архів Верховного Суду України. – Судова справа № 5 – 624 км 08.

Постановлено стягнути з К.О.О. на користь експертної установи судові витрати в розмірі 1438 гривень 08 копійок.

За вироком суду К.О.О. визнано винним у тому, що він, будучи службовою особою – слідчим слідчого відділу Красноармійського міськрайонного відділу внутрішніх справ управління Міністерства внутрішніх справ України в Донецькій області (далі – СВ Красноармійського МВ УМВСУ в Донецькій області), 14 лютого 2005 року порушив кримінальну справу за фактом вчинення злочину, передбаченого ч. 3 ст. 185 КК України, й під час її розслідування в березні–квітні того ж року притягнув до кримінальної відповідальності завідомо невинного Т.О.В., а також не забезпечив йому захисника і порушив його право на захист.

У касаційній скарзі засуджений К.О.О. зазначає, що суд неповно, однобічно та неправильно дослідив та оцінив фактичні обставини справи. Зокрема, не з'ясував причетність до злочину інших працівників міліції, які від його імені сфальсифікували ряд процесуальних документів, не врахував, що досудове слідство провадила особа, яка підлягала відводу через її заінтересованість у результатах справи. Вважає, що покарання не відповідає тяжкості злочину та даним про його особу. Просить судові рішення скасувати, а справу направити на нове розслідування.

У касаційній скарзі захисник В.О.Д. зазначає, що у зв'язку з неправильним застосуванням кримінального закону судові рішення щодо К.О.О. підлягають скасуванню з направленням справи на нове розслідування. Вважає, що дії засудженого слід було кваліфікувати за ст. 366 КК України, оскільки він підробив ряд слідчих документів щодо Т.О.В. на підставі тих матеріалів, які надійшли до нього від оперативних працівників міліції. На його думку, суд не врахував, що К.О.О. не має судимостей, позитивно характеризується, фактично не завдав шкоди Т.О.В., через що призначив йому надто суворе покарання.

У касаційних скаргах потерпілий Т.О.В. та його представник І.А.А., посилаючись на невизнання К.О.О. вини, негативну характеристику з місця роботи, вважають, призначене покарання таким, що не відповідає тяжкості злочину та особі засудженого внаслідок м'якості. Просять судові рішення скасувати, а справу направити на новий судовий розгляд.

Заслухавши доповідь судді Верховного Суду України, висновок прокурора К.Є.С. про залишення судових рішень без зміни, пояснення захисника В.О.Д., який, посилаючись на доводи касаційної скарги, просить судові рішення змінити та пом'якшити покарання К.О.О., перевіrivши матеріали справи, колегія суддів вважає, що касаційні скарги засудженого К.О.О. та в його інтересах захисника В.О.Д. підлягають частковому задоволенню, а у задоволенні касаційних скарг потерпілого Т.О.В. та його представника І.А.А. слід відмовити з наступних міркувань.

Як видно з матеріалів справи, винність К.О.О. у вчиненні злочинів підтверджена сукупністю зібраних у справі, правильно оцінених та обґрунтовано покладених в основу вироку доказів, зокрема, показаннями потерпілого Т.О.В. про підписання ним на вимогу засудженого чистих бланків процесуальних документів про участь у крадіжці чужого майна та відмову від захисника; показаннями свідка Х.Г.А. про крадіжку майна з його дачного будинку, з приводу якої жодних слідчих дій з його участю та участю його дружини К.О.О. не проводив, даними висновків почеркознавчої експертизи про підроблення К.О.О. підписів Т.О.А. та інших учасників процесу в протоколах слідчих дій, речовими доказами.

Суд ретельно проаналізував усю сукупність зібраних у справі доказів і дійшов обґрунтованого висновку про доведеність винності К.О.О. у вчиненні інкримінованих йому злочинів. Тому твердження засудженого та його захисника про незаконність засудження є безпідставними.

Як видно зі справи, досудове слідство провадив заступник міськрайонного прокурора Красноармійського району в межах наданих йому процесуальним законом повноважень. Висновок про винність К.О.О. у притягненні завідомо невинного Т.О.В. до кримінальної відповідальності прокурор дійшов на підставі тих процесуальних документів, які були підроблені саме засудженим.

У матеріалах справи немає даних, які б свідчили, що станом на час досудового слідства прокурор, який його провадив, перебував по відношенню до К.О.О. в родинному, процесуальному чи іншому становищі, який би давав підстави сумніватися в його об'єктивності.

Тому твердження засудженого про фальсифікацію доказів та розслідування справи особою, що підлягала відводу – безпідставні.

Що ж до тверджень захисника В.О.Д. про наявність в діях К.О.О. ознак службового підробляння, то вони не обґрунтовані, оскільки виготовлення засудженим процесуальних документів з метою притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності повністю охоплюється диспозицією ст. 372 КК України і не потребує додаткової кваліфікації за загальною ст. 366 КК України.

При визначенні покарання суд відповідно до вимог ст. 65 КК України зважив на ступінь тяжкості, дані про особу та обставини, що впливають на покарання. Проте суд у повній мірі не врахував декілька обставин, що пом'якшують відповідальність та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину. Зокрема, не було взято до уваги молодий вік К.О.О., відсутність судимості, позитивну характеристику, сприяння розслідуванню справи, а також, що в результаті його дій фактично не настали шкідливі наслідки для потерпілого Т.О.В.

Сукупність наведених обставин дає підстави для пом'якшення К.О.О. покарання із застосуванням вимог ст. 69 КК України.

З урахуванням наведеного, доводи скарг К.О.О. та захисника В.О.Д. підлягають частковому задоволенню, а твердження потерпілого Т.О.В. та його представника І.А.А. про надмірну м'якість покарання є необґрунтованими.

Керуючись ст.ст. 394–396 КПК України, колегія суддів

у х в а л и л а :

касаційні скарги засудженого К.О.О. та захисника В.О.Д. задовольнити частково, а касаційні скарги потерпілого Т.О.В. та його представника І.А.А. – залишити без задоволення.

Вирок Красноармійського міськрайонного суду Донецької області від 31 травня 2007 року та ухвалу апеляційного суду Донецької області від 31 липня 2007 року щодо К.О.О. змінити: із застосуванням ст. 69 КК України пом'якшити йому покарання за ч. 2 ст. 372 КК України до 3 років 6 місяців позбавлення волі, і за сукупністю злочи-

нів, передбачених ч. 2 ст. 372 КК України та ч. 1 ст. 374 КК України, визначити остаточне покарання – позбавлення волі на строк 3 роки 6 місяців з позбавленням права обіймати посади, пов'язані зі здійсненням функцій представника влади в правоохоронних органах, на строк 3 роки.

У решті вирок залишити без зміни.

С у д д і :

П.В.О.

К.О.А.

Г.М.І.

Додаток Д

ВЕРХОВНИЙ СУД УКРАЇНИ

01024, м. Київ–24, вул. П. Орлика, 4

УХВАЛА ІМЕНЕМ УКРАЇНИ¹ [219]

Колегія суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України у складі: головуючого П.В.О., суддів Г.Л.Ф. і К.М.Р., за участю прокурора П.С.В., захисника П.О.А., засудженого Ф.Ю.М., розглянувши в судовому засіданні в м. Києві 5 серпня 2008 року кримінальну справу за касаційною скаргою захисника П.О.А. на судові рішення щодо Ф.Ю.М.,

встановила:

вироком Київського районного суду м. Одеси від 21 червня 2007 року Ф.Ю.М., 18 липня 1958 р.н., уродженця с. Бурдовка Іванівського району Одеської області, жителя м. Одеси, раніше не судимого, засуджено:

– за ч. 2 ст. 366 КК України на 2 роки позбавлення волі з позбавленням права обіймати посади в органах внутрішніх справ, займати посаду слідчого на строк 2 роки;

– за ч. 1 ст. 371 КК України на 2 роки обмеження волі;

– за ч. 2 ст. 372 КК України на 5 років позбавлення волі.

На підставі ст. 70 КК України за сукупністю злочинів Ф.Ю.М. визначено остаточне покарання у виді позбавлення волі на строк 5 років з позбавленням права обіймати посади в органах внутрішніх справ, займати посаду слідчого на строк 2 роки.

¹ Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 5 серпня 2008 р. // Архів Верховного Суду України. – Судова справа № 5-2111 км 08.

На підставі ст. 75 КК України Ф.Ю.М. звільнено від відбування покарання з випробуванням з іспитовим строком 2 роки з покладенням на нього у відповідності до вимог ст. 76 КК України обов'язку не виїжджати за межі України на постійне місце проживання без дозволу органів кримінально–виконавчої системи.

За ч. 2 ст. 365 КК України Ф.Ю.М. виправдано.

Ухвалою колегії суддів судової палати у кримінальних справах Апеляційного суду Одеської області від 18 вересня 2007 року вирок щодо засудженого залишено без зміни.

Згідно з вироком суду Ф.Ю.М., який працював старшим слідчим з особливо важливих справ СУ УМВС України в Одеській області, визнано винуватим та засуджено за вчинення злочинів проти правосуддя за таких обставин.

Ф.Ю.М., отримавши заяву громадянина Йорданії С.Х.С.А.–Х. про вчинення щодо нього шахрайських дій М.Н.А., в порушення вимог ст.ст. 94, 97 КПК України не перевірів викладені у заяві факти, за відсутності приводів і підстав 11 серпня 2005 року порушив кримінальну справу щодо М.Н.А. за ч. 4 ст. 190 КК України.

Під час досудового слідства було встановлено, що М.Н.А. не вчиняв будь–яких незаконних дій по набуттю прав на чуже майно. Незважаючи на це, Ф.Ю.М. 29 серпня 2005 року незаконно затримав М.Н.А. як підозрюваного, його було поміщено в ізолятор тимчасового тримання, де останній утримувався до 1 вересня 2005 року.

У подальшому, знаючи про відсутність в діях М.Н.А. складу будь–якого злочину, Ф.Ю.М. 1 вересня 2005 року незаконно виніс постанову про притягнення його як обвинуваченого у вчиненні злочинів, передбачених ч.1 і ч.4 ст. 190 КК України, внісши до цього документа завідомо неправдиві відомості.

У касаційній скарзі захисник П.О.А. вважає, що досудове слідство та судовий розгляд справи щодо Ф.Ю.М. проведено неповно, необ'єктивно, однобічно, а висновки суду не відповідають фактичним обставинам справи. Посилається на те, що вирок постановлений з обвинувальним ухилом, а в діях засудженого Ф.Ю.М. відсутні ознаки злочинів, передбачених ч. 2 ст. 366, ч. 1 ст. 371, ч. 2 ст. 372 КК України. Просить судові рішення в частині засудження Ф.Ю.М. скасувати, а справу закрити.

Заслухавши доповідь судді Верховного Суду України, засудженого Ф.Ю.М. та його захисника, які підтримали подану касаційну скар-

гу, міркування прокурора П.С.В. про скасування ухвали апеляційного суду та відповідно часткове задоволення касаційної скарги через невиконання апеляційним судом вимог ст. 377 КПК України, перевірявши матеріали справи та обговоривши наведені у касаційній скарзі доводи, колегія суддів вважає, що вона підлягає частковому задоволенню з наступних підстав.

Ухвала апеляційного суду є рішенням вищого суду щодо законності та обґрунтованості судового рішення місцевого суду, яке перевіряється в апеляційному порядку, а тому повинна відповідати цим же вимогам закону, має бути обґрунтованою і за своїм змістом відповідати ст. 377 КПК України.

Однак, як це убачається з матеріалів справи, апеляційний суд при розгляді апеляції на вирок місцевого суду щодо Ф.Ю.М. не дотримався усіх вимог закону, зокрема не в повному обсязі виконав вимоги ст. 377 КПК України.

Апеляційний суд навів ті докази, якими суд першої інстанції обґрунтував висновок про доведеність винуватості Ф.Ю.М. у вчиненні злочинів, без належного їх аналізу і оцінки та без спростування доводів апеляції про відсутність умислу у засудженого на вчинення злочинів, які із суб'єктивної сторони можуть бути вчинені лише з прямим умислом.

Як убачається з матеріалів справи, Ф.Ю.М. у ході оперативних нарад за участю виконуючого обов'язки заступника прокурора області та заступника прокурора області 31 серпня та 1 вересня 2005 року відповідно, тобто ще до винесення ним постанови про притягнення М.Н.А. як обвинуваченого, наполягав на своєму переконанні про наявність у діях останнього складу злочину, передбаченого ст. 190 КК України (т.1 а.с. 109–118).

Послідовно стверджував про це Ф.Ю.М. і під час досудового слідства та судового розгляду справи.

Про відсутність прямого умислу у засудженого на завідомо незаконне затримання та притягнення до кримінальної відповідальності М.Н.А., якого Ф.Ю.М. раніше не знав і не мав мотиву для вчинення щодо потерпілого незаконних дій, наголошувалося і в апеляційній скарзі захисника К.О.І.

Проте переконливих доказів на спростування цих доводів засудженого та його захисника апеляційним судом в ухвалі не наведено.

Висновки ж апеляційного суду, що про умисел (без зазначення прямого чи непрямого, що має істотне значення для прийняття за-

конного рішення у даній справі) засудженого на вчинення завідомо злочинних дій щодо М.Н.А. свідчать показання свідків – працівників прокуратури та слідчого управління УМВС України в Одеській області про те, що при вивченні матеріалів справи ними було встановлено відсутність приводів і підстав для порушення кримінальної справи щодо М.Н.А. і про це вони вказували засудженому, не можна визнати переконливими з наступних підстав.

Такий висновок апеляційний суд зробив, не давши належної оцінки тим обставинам, що у справі відсутні будь-які вказівки, які у відповідності до вимог ч. 3 ст. 114–1, ст. 227 КПК України, можуть даватися слідчому у письмовій формі і є обов'язковими для виконання.

Натомість, виконуючим обов'язки прокурора Одеської області 15 серпня 2005 року було санкціоновано проведення обшуків за місцем роботи М.Н.А. та погоджено подання до Приморського суду м. Одеси на проведення обшуків за місцем його проживання і вмотивованими постановами судді ці подання були задоволені (т.1 а.с. 209–224).

Пославшись як на доказ винуватості засудженого на постановленні прокурором та судом процесуальні рішення, якими в подальшому були скасовані постанови, винесені Ф.Ю.М., апеляційний суд не навів переконливих доводів, яким чином ці докази свідчать про наявність у діях засудженого прямого умислу на завідомо незаконне затримання М.Н.А. та притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності.

Посилаючись на показання зазначених свідків, як на підтвердження винуватості Ф.Ю.М. у вчиненні зазначених злочинів, зокрема на показання І.П.В. – прокурора відділу нагляду прокуратури Одеської області, апеляційний суд не дав оцінки тій обставині, що у винесеній цієї службовою особою постанові про відмову у порушенні кримінальної справи щодо Ф.Ю.М. від 18 жовтня 2005 року зроблено інший висновок, а саме про відсутність у його діях умислу на притягнення завідомо невинного М.Н.А. до кримінальної відповідальності (т.1 а.с. 15–17).

Апеляційним судом також не дано оцінки даним, що містяться у висновку службового розслідування за фактом скасування судом постанови про порушення кримінальної справи щодо М.Н.А., з якого убачається наявність у діях Ф.Ю.М. лише дисциплінарного проступку (т.1 а.с. 75–77).

З долученої до касаційної скарги копії рішення господарського суду Одеської області від 27.11.2007 року у справі за № 30–31/317–07–7659, залишеного без зміни у апеляційному й касаційному порядку, убачається, що господарський дійшов висновку, що М.Н.А. в порушення вимог закону, скориставшись наданою йому С.Е. довіреністю від 10 лютого 2003 року, вчинив угоду від імені особи, яку представляв (власника підприємства “Альянс ЛТД”), у відношенні себе особисто і фактично одноособово зробив себе одним із учасників цього товариства.

Саме ці обставини Ф.Ю.М. виклав у постанові про притягнення М.Н.А. як обвинуваченого.

Фактично з цих же підстав заступником начальника відділу слідчого управління прокуратури Одеської області 13 вересня 2006 року також було порушено кримінальну справу щодо М.Н.А. (т. 4 а.с. 144).

Зазначені обставини ставлять під сумнів висновки суду першої та апеляційної інстанції про внесення засудженим до офіційних документів завідомо неправдивих відомостей.

Крім того, залишаючи без зміни вирок районного суду щодо Ф.Ю.М., апеляційний суд не звернув уваги на те, що у випадку, коли службове підроблення є необхідною ознакою притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності, дії винного кваліфікуються тільки за спеціальною нормою.

Наведені порушення колегія суддів вважає такими, які істотно вплинули на правильність прийняття рішення по суті, що є безумовною підставою для скасування ухвали апеляційного суду і направлення справи на новий апеляційний розгляд.

Керуючись ст. ст. 394 – 396 КПК України, колегія суддів **ухвалила:**

частково задовольнити скаргу захисника П.О.А.

Скасувати ухвалу Апеляційного суду Одеської області від 18 вересня 2007 року щодо Ф.Ю.М., а справу направити в той же апеляційний суд на новий апеляційний розгляд в іншому складі суддів.

С у д д і:

П.В.О.

К.М.Р.

Г.Л.Ф.

Додаток Е

АПЕЛЛЯЦИОННЫЙ СУД ОДЕССКОЙ ОБЛАСТИ

ОПРЕДЕЛЕНИЕ ИМЕНЕМ УКРАИНЫ¹

18 ноября 2008 года г. Одесса

Коллегия судей судебной палаты по уголовным делам апелляционного суда Одесской области в составе:

председательствующего К.В.Г.

судей Б.В.Ф., Б.С.И.

с участием

прокурора З.А.П.

осужденного Ф.Ю.Н.

защитника П.А.А.

представителя потерпевшего Е.С.И.

рассмотрев в открытом судебном заседании уголовное дело по апелляции защитника К.О.И. в интересах Ф.Ю.Н. на приговор Киевского районного суда г. Одессы от 21 июня 2007 года.

установила:

Указанным приговором

Ф.Ю.Н., 18.07.1958 года рождения, уроженец с. Бурдовка Ивановского р-на Одесской области, русский, гр-нин Украины, образование высшее юридическое, женатый, работающий старшим следователем ОВД следственного отдела по расследованию ОВД и преступлений совершенных организованными группами СУ УМВД

¹ Определение коллегии судей судебной палаты по уголовным делам апелляционного суда Одесской области от 18 ноября 2008 г. // Архив апелляционного суда Одеської області. – Кримінальна справа № 11-1484/08.

Украины в Одесской области, проживающий в г. Одессе, ... , ранее не судимый,

осужден:

– по ст. 366 ч.2 УК Украины к 2 годам лишения свободы с лишением права работать в органах милиции и занимать должность следователя сроком 2 года;

– по ст. 371 ч.1 УК Украины к 2 годам ограничения свободы;

– по ст. 372 ч. 2 УК Украины к 5 годам лишения свободы.

На основании ст. 70 УК Украины по совокупности преступлений, путем поглощения менее строго наказания более строгим определено к отбытию 5 лет с лишением права работать в органах милиции и занимать должность следователя сроком на 2 года.

На основании ст. 75 УК Украины освобожден от отбывания наказания с испытанием сроком 2 года.

Установлены обязательства, предусмотренные ст. 76 УК Украины.

Этим же приговором осужденный Ф.Ю.Н. оправдан по ст. 365 ч. 2 УК Украины.

Ф.Ю.Н. осужден за совершение преступлений при следующих обстоятельствах:

Ф.Ю.Н., согласно приказу по личному составу начальника УМВД Украины в Одесской области № 56 о/с от 3.03.2004 года, назначен и работал в должности старшего следователя по особо важным делам отдела по расследованию особо важных дел и преступлений, совершенных организованными группами СУ УМВД Украины Одесской области, в связи с чем являлся должностным лицом.

В период времени, 9 августа 2005 года, с письменным заявлением на имя начальника УБОП УМВД Украины в Одесской области обратился гр-н Иордании С.Х.С.А.-Х.

В своем заявлении гр-н Иордании С.Х.С.А.-Х. просил орган милиции Украины привлечь к уголовной ответственности потерпевшего по настоящему делу, гр-на Украины М.Н.А., который, якобы в апреле месяце 2005 года, вследствие мошеннических действий завладел ООО «Альянс ЛТД», зарегистрированным в Киевском р-не города Одессы, имущество которого расположено также и в Овидиопольском районе Одесской области, так как его доверителю доктору А.М.К. якобы причинен материальный ущерб в особо крупном раз- мере на сумму около 425 000 гривен.

Указанное заявление зарегистрировано 11 августа 2005 года в журнале «Регистрации заявлений и сообщений о преступлениях, которые совершены или готовятся» УБОП УМВД Украины в Одесской области за № 274.

В тот же день, 11 августа 2005 года, указанное заявление было направлено, и в тот же день поступило в следственное управление УМВД Украины в Одесской области для проверки и принятия решения в порядке ст. 97 УПК Украины.

Проведение доследственной проверки было поручено старшему следователю по особо важным делам отдела по расследованию особо важных дел и преступлений, совершенных организованными группами СУ УМВД Украины в Одесской области подполковнику милиции, осужденному по настоящему делу Ф.Ю.Н.

Тогда же, т.е. 11 августа 2005 года, Ф.Ю.Н., как должностное лицо, старший следователь по особо важным делам отдела по расследованию особо важных дел и преступлений, совершенных организованными группами СУ УМВД Украины в Одесской области, в нарушение ст. ст. 94, 97, 98 УПК Украины, доследственную проверку указанного факта надлежаще не провел, в отсутствие наличия предлогов и оснований для вынесения постановления о возбуждении уголовного дела, возбудил уголовное дело № 01200500125, в отношении потерпевшего по настоящему делу М.Н.А., по признакам ч. 4 ст. 190 УК Украины, которое в тот же день принял к своему производству.

В ходе проведения досудебного следствия по указанному уголовному делу М.Н.А. в нарушение требований закона, воспользовавшись выданной ему С.Е. доверенностью от 10.02.2003 г., внес изменения в Устав предприятия, распределив себе как соучредителю уставного фонда предприятия – 9250 гривен, то есть незаконно приобрел право на чужое имущество ООО «Альянс ЛТД». 14 марта 2005 года на общем собрании участников ООО «Альянс ЛТД» было принято решение о принятии в состав участников предприятия А.А.М.К., выходе из состава Е.А.М.С. и распределении уставного капитала предприятия между А.А.М.К. – 90% и М.Н.А. – 10%, назначении нового директора.

31 марта 2005 года М.Н.А. составил протокол собрания участников ООО «Альянс ЛТД» от 14 марта 2005 года, в который внес заве-

домо ложные сведения и путем обмана и злоупотребления доверием Е.А.М.С. подписал его и представил государственному регистру Овидиопольской районной государственной администрации, завладел чужим имуществом на сумму 425 000 гривен.

Одновременно, Ф.Ю.Н., как следователем, в материалах уголовного дела № 01200500125 указано, что потерпевший М.Н.А. став учредителем ООО «Альянс ЛТД» действовал по поручению Е.А.М.С., подтвержденной нотариально заверенной доверенностью от 23 января 2003 года с последующим одобрением его действий.

С учетом изложенного, в ходе проведения досудебного следствия по уголовному делу № 01200500125 по обвинению гражданина Украины М.Н.А. по ст. 190 ч.4 УК Украины следователем Ф.Ю.Н., который обязан был объективно, полно и всесторонне провести доследственную проверку, было достоверно установлено, что между участниками ООО «Альянс ЛТД» гражданами государств Иордании, Саудовской Аравии, Йемена и Украины на территории Украины возникли гражданско-правовые отношения, которые должны разрешаться на основании Гражданского и Гражданско-процессуального законодательства Украины.

При этом Ф.Ю.Н., путем допроса лиц и путем изучения изъятых в ходе досудебного следствия документов ООО «Альянс ЛТД», достоверно установил, что потерпевший М.Н.А. не совершил противоправных действий, в том числе и не совершал действий, направленных на противозаконное приобретение права на чужое имущество путём обмана и злоупотребления доверием в особо крупных раз мерах, и не вносил заведомо ложные сведения в протокол собрания участников ООО «Альянс ЛТД» от 14 марта 2005 года.

Однако, несмотря на установленные следователем Ф.Ю.Н. обстоятельства, при явном отсутствии в указанных действиях потерпевшего М.Н.А. состава преступления, предусмотренного ст. 190 УК Украины, и при отсутствии законных оснований для его задержания и для его допроса в качестве подозреваемого, подсудимый Ф.Ю.Н., как следователь, путем грубого нарушения действующего законодательства Украины - ст. ст. 94, 97 и 98 УПК Украины, находясь в служебном кабинете № 38, в период времени 29 августа 2005 года в 18 часов 20 мин., необоснованно и вопреки требованиям ст. 106 и ст. 115 УПК Украины заведомо незаконно задержал М.Н.А. в порядке ст. 115

УПК Украины, чем лишил его свободы, о чем составил соответствующий протокол задержания.

Далее Ф.Ю.Н., зная об отсутствии в действиях М.Н.А. состава какого-либо преступления, 01.09.2006 г. незаконно вынес постановление о привлечении последнего в качестве обвиняемого и предъявил обвинение по ст. 190 ч. 1, 4 УК Украины. При этом Ф.Ю.Н. не возбудил в отношении М.Н.А. уголовное дело по ст. 190 ч. 1 УК Украины и не принял его к своему производству.

Таким образом, Ф.Ю.Н., являясь должностным лицом, внес ложные сведения в официальный документ - постановление следователя о привлечении лица в качестве обвиняемого, т.к. на тот момент располагал фактическими данными об отсутствии в действиях М.Н.А. состава преступления, предусмотренного ч. 1, ч. 4 ст. 190 УК Украины.

В тот же день Ф.Ю.Н., с целью обоснования незаконного задержания М.Н.А., представил прокурору представление об избрании М.Н.А. меры пресечения в виде содержания под стражей, в удовлетворении которого прокурором области было отказано, а затем избрал М.Н.А. меру пресечения в виде подписки о невыезде.

В апелляции, поданной в защиту интересов осужденного Ф.Ю.Н., защитник К.О.И. просит приговор суда отменить и дело прекратить на основании ст. 6 п. 2 УПК Украины т.к. считает, что в действиях его подзащитного отсутствует состав преступления.

На апелляцию представителем потерпевшего адвокатом Е.С.И. поданы возражения, в которых он просит апелляцию защитника К.О.И. оставить без удовлетворения, а приговор суда в отношении Ф.Ю.Н. без изменения, т.к. считает, что вина последнего в совершении преступлений за которые он был осужден полностью доказана и нашла свое подтверждение в судебном заседании.

Заслушав докладчика, защитника П.А.А. и осужденного Ф.Ю.Н., поддержавших доводы апелляции и просивших ее удовлетворить, прокурора и представителя потерпевшего Е.С.И., возражавших против удовлетворения апелляции, изучив материалы уголовного дела и доводы апелляции, судебная коллегия считает, что апелляция подлежит удовлетворению полностью, а приговор суда отмене по следующим основаниям.

Преступления, в совершении которых обвиняется Ф.Ю.Н., должны быть совершены с прямым умыслом, т.е. лицо, которое их совер-

шает, заранее осознает преступный характер совершаемых им действий.

Однако судебная коллегия считает, что материалами уголовного дела не доказано, что, совершая действия, которые изложены в приговоре суда первой инстанции, а именно возбуждая уголовное дело в отношении М.Н.А., задерживая его, предъявляя ему обвинение в совершении преступлений, предусмотренных ст. 190 ч. 1, 4 УК Украины, допрашивая его в качестве обвиняемого, а также выходя с представлением об избрании последнему меры пресечения в виде содержания под стражей, Ф.Ю.Н. действовал с прямым умыслом и с целью совершения преступлений.

Как видно из материалов уголовного дела в органы милиции поступило заявление о незаконных действиях М.Н.А.

Данное заявление было передано на рассмотрение следователю Ф.Ю.Н., и он проводил доследственную проверку заявления.

При этом им был допрошен ряд свидетелей, а также истребованы документы ООО «Альянс», в которых содержались сведения о возможном совершении преступных действий со стороны М.Н.А. по факту незаконного завладения чужой собственностью и превышения пределов полномочий, предоставленных ему доверенностью, выданной ему Е.А.М.С.

В ходе доследственной проверки Ф.Ю.Н. выходил с представлением в прокуратуру и в суд о проведении обысков в помещениях ООО «Альянс» и жилище М.Н.А.

Данные представления рассматривались должностными лицами прокуратуры и судьей с проверкой материалов, послуживших основанием для вынесения представления, после чего выдавалось разрешение на проведение обысков.

При этом прокуратурой и судом в данном случае не высказывалось мнение о том, что согласно материалам доследственной проверки в действиях М.Н.А. отсутствует состав преступления, а между сторонами существуют лишь гражданско-правовые отношения.

Также в материалах уголовного дела имеется протокол оперативного совещания с участием исполняющего обязанности заместителя прокурора области и заместителя прокурора области от 31.08.05 г. и 01.09.2005 г., т.е. еще до вынесения Ф.Ю.Н. постановления о привлечении М.Н.А. в качестве обвиняемого, в ходе которого Ф.Ю.Н. открыто

заявлял о наличии в действиях последнего состава преступления, предусмотренного ст. 190 УК Украины, и был убежден, что в ходе досудебного следствия сумеет найти доказательства этого (т. 1 л.д. 109-118).

На этом же настаивал Ф.Ю.Н. в ходе досудебного следствия по его уголовному делу и в судебном заседании.

Также судебная коллегия обращает внимание на то, что обвинением не указан мотив, по которому Ф.Ю.Н. мог совершать свои преступные действия.

Как установлено судом первой инстанции, следователь Ф.Ю.Н. и М.Н.А., до вышеуказанных в приговоре событий, никогда ранее не встречались, не были знакомы и совершение незаконных действий Ф.Ю.Н. в отношении М.Н.А. на почве каких-либо личных неприязненных отношений необходимо исключить.

О том, что такой мотив со стороны Ф.Ю.Н. по отношению к М.Н.А., не говорит и сам потерпевший, и его представитель.

Каких либо опровержений этому не содержит и обвинение Ф.Ю.Н. в совершении преступных действий в отношении М.Н.А., ни приговор суда первой инстанции.

Ссылки суда первой инстанции в приговоре на показания свидетелей о том, что они непосредственно предупреждали Ф.Ю.Н. об отсутствии в действиях М.Н.А. состава преступления и незаконности его действий по возбуждению уголовного дела и задержанию последнего, нельзя считать доказательством прямого умысла Ф.Ю.Н. на совершение незаконных действий, т.к. каких либо письменных указаний вышеуказанных лиц, которые в соответствии с требованиями ч. 3 ст. 114-1, ст. 227 УПК Украины являются обязательными для выполнения следователем, на запрещение производства незаконных действий в материалах уголовного дела нет.

При этом судебная коллегия обращает внимание на то, что протокол задержания М.Н.А., составленный Ф.Ю.Н., был заверен печатью непосредственного руководства Ф.Ю.Н. в следственном аппарате УМВД Украины в Одесской области и законность данного действия на тот момент не вызывала сомнения.

Этот факт является доказательством непоследовательности данных лиц в оценке действий Ф.Ю.Н., на данном этапе.

Также из материалов уголовного дела видно, что лицо, выступавшее свидетелем по уголовному делу, чьи показания суд принял

как доказательство виновности Ф.Ю.Н. в совершении преступления, ранее вынесло постановление от 18.10.2005 г. об отказе в возбуждении уголовного дела в отношении Ф.Ю.Н. за отсутствием в его действиях умысла на совершение преступления, (т. 1 л.д. 15-17).

Также являются несостоятельными утверждения суда первой инстанции, согласно которым виновность Ф.Ю.Н. в совершении незаконных действий по отношению к М.Н.А. подтверждается последующими решениями судов об отмене постановлений, вынесенных Ф.Ю.Н., т.к. данные факты были установлены гораздо позднее и в них не содержалось каких-либо высказываний о наличии у Ф.Ю.Н. прямого умысла на совершение незаконных действий.

Также суд первой инстанции оставил без внимания то, что по факту отмены судом постановления о возбуждении уголовного дела в отношении М.Н.А. проводилось служебное расследование, которое установило, что в действиях Ф.Ю.И. отсутствовал умысел на совершение незаконных действий и имеется лишь дисциплинарный проступок (т. 1 л.д. 75-7А).

Кроме того, судебная коллегия обращает внимание на то, что заместителем следственного отдела прокуратуры Одесской области было вынесено постановление от 13.09.2006 г. о возбуждении уголовного дела в отношении М.Н.А. по тем же фактам, однако в этом случае данное лицо к уголовной ответственности не привлекалось, т.к. в его действиях не было усмотрено умысла на совершение незаконных действий в отношении М.Н.А., совершенных с прямым умыслом (т.4 л.д. 144).

Согласно копии решения хозяйственного суда Одесской области от 27.11.2007 г. по делу № 30-31/317-077659, которое оставлено без изменения в апелляционной и кассационной инстанциях, видно, что суд пришел к выводу, что М.Н.А. в нарушении требований закона, воспользовавшись выданной ему С.Е. доверенностью от 10.02.2003 г., заключил сделку от имени лица, которое представлял, собственника предприятия «Альянс ЛТД» в отношении себя лично и фактически единолично сделал себя одним из участников данного предприятия.

Именно эти обстоятельства были изложены следователем Ф.Ю.Н. в постановлении о привлечении М.Н.А. в качестве обвиняемого.

Вышеуказанные обстоятельства свидетельствуют о том, что у Ф.Ю.Н. отсутствовал также умысел на внесение в официальные документы заведомо неправдивых сведений.

Также суд первой инстанции оставил без внимания то, что в случае, когда служебный подлог является необходимым признаком привлечения невиновного к уголовной ответственности, действия виновного лица подлежат квалификации по специальной норме закона.

На основании изложенного судебная коллегия считает, что приговор суда подлежит отмене как не основанный на законе, а производство по уголовному делу в отношении Ф.Ю.Н. – прекращению, на основании ст. 6 п.2 УПК Украины в связи с отсутствием в его действиях состава преступления.

Руководствуясь ст.ст. 365, 366, 367, 376 УПК Украины, коллегия судей судебной палаты по уголовным делам апелляционного суда Одесской области

определила:

Апелляцию защитника К.О.И. – удовлетворить полностью.

Приговор Киевского районного суда г. Одессы от 21 июня 2007 года в отношении Ф.Ю.Н., осужденного:

– по ст. 366 ч. 2 УК Украины к 2 годам лишения свободы с лишением права работать в органах милиции и занимать должность следователя сроком на 2 года;

– по ст. 371 ч.1 УК Украины к 2 годам ограничения свободы;

– по ст. 372 ч.2 УК Украины к 5 годам лишения свободы.

На основании ст. 70 УК Украины по совокупности преступлений, путем поглощения менее строго более строгим определено к отбытию 5 лет с лишением права работать в органах милиции и занимать должность следователя сроком на 2 года.

На основании ст. 75 УК Украины освобожденный от отбывания наказания с испытанием сроком на 2 года.

Установлены обязательства, предусмотренные ст. 76 УК Украины, – отменить.

Производство по уголовному делу прекратить на основании ст. 6 п. 2 УПК Украины за отсутствием в действиях Ф.Ю.Н. состава преступления.

Меру пресечения в отношении Ф.Ю.Н., подписку о невыезде – отменить.

Судьи апелляционного суда Одесской области.

Додаток Ж

УХВАЛА
ІМЕНЕМ УКРАЇНИ¹

Колегія суддів Судової палати у кримінальних справах
Верховного Суду України у складі:

головуючого	В.В.М.,
суддів	Ж.В.Г. і К.Г.В.,
за участю прокурора	С.О.А.

розглянула в судовому засіданні в м. Києві 17 грудня 2009 року кримінальну справу за касаційними скаргами засудженого А. та захисника Б. на вирок Новокаховського міського суду Херсонської області від 22 березня 2007 року та ухвалу апеляційного суду Херсонської області від 17 липня 2007 року.

Вироком Новокаховського міського суду Херсонської області від 22 березня 2007 року А., раніше не судимого, засуджено:

за ч. 2 ст. 28 і ч. 1 ст. 366 КК України на 2 роки обмеження волі з позбавленням права займати посади, пов'язані з правоохоронною діяльністю, строком на 3 роки; за ч. 2 ст. 28 і ч. 3 ст. 364 КК України на 6 років позбавлення волі з позбавленням права займати посади, пов'язані з правоохоронною діяльністю, строком на 3 роки, з конфіскацією всього майна; за ч. 2 ст. 368 КК України на 5 років 6 місяців позбавлення волі з позбавленням права займати посади, пов'язані з правоохоронною діяльністю, строком на 3 роки, з конфіскацією всього майна; за ч. 5 ст. 27, ч. 2 ст. 28 і ч. 2 ст. 372 КК України на 5 років

¹ Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 17 грудня 2009 р. [Електронний ресурс] / Судова справа № 5-2619км09 // Єдиний державний реєстр судових рішень. – Режим доступу до ухвали : <http://reyestr.court.gov.ua/Review/9981605>

позбавлення волі; за ч. 4 ст. 27 і ч. 2 ст. 384 КК України на 4 роки позбавлення волі.

На підставі ст. 70 КК України А. остаточно призначено 6 років позбавлення волі з позбавленням права займати посади, пов'язані з правоохоронною діяльністю, строком на 3 роки, з конфіскацією всього майна.

В., раніше не судиму, засуджено:

за ч. 2 ст. 28 і ч. 1 ст. 366 КК України до штрафу в сумі 510 грн. з позбавленням права займати посади, пов'язані з правоохоронною діяльністю, строком на 3 роки; за ч. 2 ст. 28 і ч. 3 ст. 364 КК України із застосуванням ст. 69 КК України на 2 роки 6 місяців позбавлення волі з позбавленням права займати посади, пов'язані з правоохоронною діяльністю, строком на 3 роки, з конфіскацією всього майна; за ч. 2 ст. 28 і ч. 2 ст. 372 КК України із застосуванням ст. 69 КК України на 2 роки позбавлення волі.

На підставі ст. 70 КК України В. остаточно призначено 2 роки 6 місяців позбавлення волі з позбавленням права займати посади, пов'язані з правоохоронною діяльністю, строком на 3 роки, з конфіскацією всього майна.

Ухвалою апеляційного суду Херсонської області від 17 липня 2007 року вирок змінено, з мотивувальної частини вироку виключена вказівка суду про обтяжуючу обставину щодо А. – вчинення злочину повторно. У резолютивній частині вироку зазначено, що з А. та В. на підставі ст. 93 КПК України підлягають стягненню з кожного на користь НДЕКЦ при УМВС України в Херсонській області по 1470,97 грн. В решті вирок залишено без зміни.

А. та В. за вироком суду визнано винними у вчиненні злочинів за таких обставин.

А., перебуваючи на посаді начальника Таврійського міського відділення міліції Новокаховського міського відділу УМВС України в Херсонській області, а В. – на посаді слідчого слідчого відділення Новокаховського міського відділу УМВС України в Херсонській області, на протязі часу з 08.01.2004 року по 19.10.2004 року, зловживаючи владою та своїм службовим становищем, тобто умисно, А. з корисливих мотивів та в інтересах третіх осіб, а В. – в інтересах третіх осіб використовували свої права та можливості, пов'язані з їх посадою, всупереч інтересам служби, що заподіяло істотну шкоду охоро-

нюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян та державним і громадським інтересам.

По кримінальній справі № 180110-2004 по факту крадіжки майна у Г., яку 10.03.2004 року прийнято до свого провадження слідчим В., а потім нею незаконно об'єднано з кримінальною справою № 180062-2004, А. та В., в інтересах злочинців Д., Е. та Ж., щодо яких Новокаховський міський суд постановив обвинувальні вироки від 04.08.2005 року та від 08.12.2005 року відповідно за тяжкі та особливо тяжкі злочини, а А., крім того, з корисливих мотивів, достовірно знаючи про те, що З. не причетний до вчинення крадіжки, використовуючи свої повноваження по розкриттю злочину і встановленню винних у вчиненні злочину осіб, укривали злочинців від кримінальної відповідальності за вчинені ними злочини, А. незаконно власноруч склав та передав для долучення до матеріалів кримінальної справи № 180062-2004 завідомо неправдивий офіційний документ: пояснення від імені З. без дати, заісіши до нього завідомо неправдиві відомості про те, що З. визнає свою вину у вчиненні злочинів. Також, А. та В. власноруч склали та долучили до матеріалів кримінальної справи № 180062-2004 завідомо неправдиві офіційні документи: постанову про обрання запобіжного заходу від 15.03.2004 року, підписку про невіїзд від 15.03.2004 року, протокол роз'яснення прав підозрюваному та обвинуваченому від 15.03.2004 року, протокол допиту підозрюваного від 15.03.2004 року, протокол відтворення обстановки та обставин події від 15.03.2004 року, протокол пред'явлення постанови про притягнення як обвинуваченого, роз'яснення суті обвинувачення та вручення копії постанови про притягнення як обвинуваченого від 16.03.2004 року, постанову про притягнення як обвинуваченого від 16.03.2004 року, протокол допиту обвинуваченого від 16.03.2004 року, умисно вказавши в них завідомо неправдиві відомості про те, що В. обрала щодо З. запобіжний захід, відібрала підписку про невіїзд, роз'яснила його права як підозрюваного, допитала як підозрюваного та провела з ним 15.03.2004 року слідчу дію - відтворення обстановки та обставин події, а також притягнула його як обвинуваченого, допитала як обвинуваченого і він визнав свою вину у вчиненні злочину, хоча фактично з ним цих дій не проводилось. Також, А., надаючи поради, вказівки В., незаконно підроблені ним офіційні процесуальні документи, тобто діючи як пособник при вчиненні умисного злочину,

достовірно знаючи про те, що З. не причетний до вчинення крадіжки, реалізуючи спільний умисел, шляхом службового підроблення ним та В. вказаних вище офіційних процесуальних документів та тим самим штучно створюючи докази обвинувачення З. у вчиненні тяжкого злочину, фальсифікуючи разом з В. матеріали кримінальної справи № 180062-2004, незаконно, разом з нею склав завідомо неправдиві офіційні процесуальні документи, які В. долучила до матеріалів кримінальної справи № 180062-2004, а саме: протокол пред'явлення постанови про притягнення як обвинуваченого, роз'яснення суті обвинувачення та вручення копії постанови про притягнення як обвинуваченого від 16.03.2004 року З. за ч. 3 ст. 185 КК України, постанову про притягнення як обвинуваченого від 16.03.2004 року З. за ч. 1 ст. 185, ч. 3 185 КК України, яка визнана незаконною і скасована постановою прокурора м. Н.Каховка від 15.04.2005 року, а також протокол допиту обвинуваченого З. від 16.03.2004 року. Таким чином, В. притягнула, а А., діючи як пособник, сприяв у притягненні завідомо невинного З. до кримінальної відповідальності.

Внаслідок зловживання засудженими владою та службовим становищем заподіяно істотну шкоду охоронюваним Законом правам, свободам та інтересам окремих громадян, державним та громадським інтересам, а саме до надання можливості злочинцям уникнути кримінальної відповідальності за вчинені ними злочини, до підриву престижу та авторитету органів державної влади.

Також А., з використанням наданої йому влади та можливостей, обумовлених посадою, у період часу з 4.03.2004 року по 20.04.2004 року, за сприяння у непритягненні до кримінальної відповідальності Д., Е. та Ж. за вчинені ними злочини, одержав від їх батьків – К., Л. та М. у приміщенні Таврійського міського відділення міліції Новокаховського міського відділу УМВС України в Херсонській області в якості хабара грошові кошти на загальну суму 1500 грн.

А. та В., продовжуючи свою злочинну діяльність, по кримінальній справі № 180334-2004, яка порушена 18.03.2004 року Новокаховським МВ УМВС України в Херсонській області по факту крадіжки майна у М.О., і яку 14.04.2004 року прийнято до свого провадження слідчим В., діючи спільно і узгоджено, зловживаючи та використовуючи свою владу та службове становище всупереч інтересам служби, умисно, в інтересах третіх осіб - М.А. та М.І., які вчинили тяжкі зло-

чини, про що їм було відомо, а А. також і з корисливих мотивів, достовірно знаючи про те, що Н.І. не причетний до вчинення крадіжки, укривали злочинців – М.А. та М.І. від притягнення до кримінальної відповідальності. А. незаконно власноруч склав та передав для долучення до матеріалів кримінальної справи № 180334-2004 завідомо неправдивий офіційний документ: пояснення від імені Н.І. без дати, занісши в нього завідомо неправдиві відомості про те, що Н.І. визнає свою вину у вчиненні злочину. Після цього А., разом із В., використовуючи владу та службове становище, склали та долучили до матеріалів кримінальної справи № 180334-2004 завідомо неправдиві офіційні документи: постанову про обрання запобіжного заходу від року, підписку про невіїзд від 26.04.2004 року, протокол роз'яснення прав підозрюваному та обвинуваченому від 26.04.2004 року, протокол допиту підозрюваного від 26.04.2004 року, умисно вказавши в них завідомо неправдиві відомості про те, що щодо Н.І. обраний запобіжний захід, відібрано підписку про невіїзд, роз'яснено його права як підозрюваного, допитано як підозрюваного, і він визнав свою вину у вчиненні злочину, хоча фактично з ним цих дій не проводилось. Після цього, доводячи до кінця реалізацію спільного умислу, на підставі складених ними неправдивих офіційних процесуальних документів, остання, використовуючи свої повноваження, передбачені п. 8 ст. 6, 130 КПК України, винесла завідомо неправдиву постанову про закриття кримінальної справи № 180334-2004 від 27.07.2004 року щодо Н.І., яка 11.03.2005 року скасована прокурором м. Н. Каховка, а матеріали кримінальної справи № 1800334-2004 спрямовані слідчому прокуратури м. Н. Каховка для організації досудового слідства.

Вказані дії А. та В. заподіяли істотну шкоду охоронюваним Законом правам, свободам та інтересам окремих громадян, державним та громадським інтересам, а саме призвели до наданої можливості невідновленим досудовим слідством злочинцям уникнути кримінальної відповідальності за вчинені ними злочини, до підриву престижу та авторитету органів державної влади.

Також, А., усвідомлюючи те, що Н.А., достовірно відомо про те, що її близький родич - рідний син, М.А., в ніч на 17.03.2004 рік, з М.І. скоїли тяжкі злочини, передбачені ч. 2 ст. 289, ч. 3 ст. 185 КК України, достовірно знаючи про те, що у Н.А. немає родича Н.І., і що така особа у її матері за адресою ніколи не проживала і ніяких мотоциклів її

син М.А. та М.І. у нього не придбавали, 22.04.2004 року, у приміщенні Таврійського міського відділення міліції Новокаховського міського відділу УМВС України в Херсонській області, який знаходиться у м. Таврійськ Новокаховської міської ради, з корисливих мотивів підбурих Н.А. під час допиту її слідчим В. в якості свідка до завідомо неправдивих показань проти Н.І., штучно створивши докази його обвинувачення і одночасно штучні докази захисту справжнім злочинцям. Н.А., будучи схиленою А., під час її допиту в якості свідка та попереджена слідчим про кримінальну відповідальність за дачу завідомо неправдивих показань, 22.04.2004 року надала слідчому В. О.А., у провадженні якої перебувала кримінальна справа № 180334-2004, завідомо неправдиві показання про те, що у неї родич – Н.І., який проживав у її матері за адресою і що у нього її син М.А. та його товариш М.І. придбали два мотоцикли, які він викрав, тобто дала слідчому завідомо неправдиві показання, за що постановою Новокаховського міського суду від 3.08.2005 року була визнана винною у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 384 КК України. Кримінальна справа щодо неї закрита на підставі ст. 48 КК України, у зв'язку із зміною обставин.

Він же, будучи службовою особою, з використанням наданих йому повноважень, у період часу з 10.06.2004 року по 30.06.2004 року, за сприяння у не притягненні до кримінальної відповідальності М.А. та М.І. за вчинені ними злочини, одержав від їх батьків - Н.А. та Н.О., у приміщенні Таврійського міського відділення міліції Новокаховського міського відділу УМВС України в Херсонській області в якості хабара грошові кошти на загальну суму 5324,50 грн.

Продовжуючи свою злочинну діяльність, А., виконуючи свої службові обов'язки по розкриттю злочинів, які вчинені на території м. Таврійськ Новокаховської міської ради, В., використовуючи свої повноваження слідчого, по кримінальній справі № 180019-2004, яка порушена 08.01.2004 року Новокаховським МВ УМВС України в Херсонській області по факту крадіжки майна у О.П., і яку 25.08.2004 року прийнято до свого провадження слідчим В., діючи спільно і узгоджено, зловживали своєю владою та службовим становищем всупереч інтересам служби, умисно, в інтересах третіх осіб – невідновлених досудовим слідством злочинців, достовірно знаючи про те, що С.П. не причетний до вчинення крадіжки, використовуючи свої по-

вноваження по розкриттю злочину і встановленню винних у вчиненні злочину осіб, реалізуючи спільний умисел, А. незаконно власноруч склав та передав для долучення до матеріалів кримінальної справи № 180019-2004, а В. долучила завідомо неправдиві офіційні документи: пояснення від імені С.П. від 25.08.2004 року, в якому підсудний зробив рукописні записи та підписи від імені С.П. офіційний документ, передбачений ст. 190 КПК України – заяву від 25.08.2004 року на ім'я начальника Новокаховського МВ УМВС України в Херсонській області, вказавши у вказаних офіційних процесуальних документах завідомо неправдиві відомості про те, що С.П. визнав свою вину у вчиненій крадіжці і що він своєю заявою дозволив провести огляд у його житлі. Після цього А., разом із В., використовуючи свою владу і службове становище, склали та долучили до матеріалів кримінальної справи № 180019-2004 завідомо неправдиві офіційні документи: постанову про обрання запобіжного заходу від 25.08.2004 року, підписку про невиїзд від 25.08.2004 року, протокол роз'яснення прав підозрюваному та обвинуваченому від 25.08.2004 року, протокол допиту підозрюваного від 25.08.2004 року, умисно вказавши у них завідомо неправдиві відомості про те, що В. обрала щодо С.П. запобіжний захід, відібрала від С.П. підписку про невиїзд, роз'яснила йому права як підозрюваному, допитала як підозрюваного, і він визнав свою вину у вчиненні злочину, хоча фактично з ним цих дій не проводилось. Після цього, доводячи до кінця реалізацію спільного умислу, на підставі складених неправдивих офіційних процесуальних документів, В., використовуючи свої повноваження, передбачені п. 8 ст. 6, ст. 130 КПК України, винесла завідомо неправдиву постанову про закриття кримінальної справи № 180019-2004 від 19.10.2004 року щодо С.П., яка 10.01.2006 року скасована прокурором м. Н. Каховка, а матеріали спрямовані до Новокаховського МВ УМВС для організації досудового слідства.

Отже, зловживання А. та В. владою та службовим становищем заподіяло істотну шкоду охоронюваним Законом правам, свободам та інтересам окремих громадян, державним та громадським інтересам, а саме призвело до надання можливості злочинцям уникнути кримінальної відповідальності за вчинені ними злочини, до підризу престижу та авторитету органів державної влади.

У касаційних скаргах засуджений А. та його захисник Б. порушують питання про скасування судових рішень та направлення справи на додаткове розслідування. Зазначають, що не доведено, що А. вчиняв злочини, в тому числі не доведено і наявність попередньої змови на вчинення злочинів із В. в групі осіб. На їх думку, суд надав перевагу одним доказам та безпідставно відкинув інші докази. Крім того, зазначають, що суд в мотивувальній частині вироку виключив з обвинувачення А. та В. вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб, але в резолютивній частині вироку визнав їх винними у вчиненні злочинів групою осіб за попередньою змовою. Крім того, зазначають, що А. безпідставно визнано винним в одержанні хабара, оскільки він не був наділений службовими повноваженнями притягувати чи непритягувати осіб до кримінальної відповідальності.

Заслухавши доповідача, прокурора, яка вважала, що скарги підлягають частковому задоволенню, перевіrivши матеріали справи та обговоривши доводи касаційних скарг, колегія суддів вважає, що скарги підлягають частковому задоволенню з таких підстав.

Відповідно до вимог ст. 398 КПК України підставою для скасування чи зміни вироку, ухвали або постанови є, серед іншого, неправильне застосування кримінального закону.

Як убачається з матеріалів справи, органом досудового слідства А. обвинувачувався у тому, що він вчинив злочин, передбачений ч. 2 ст. 368 КК України, – одержання службовою особою в будь-якому вигляді хабара за виконання чи невиконання в інтересах того, хто дає хабара, чи в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища, кваліфікуючою ознакою якого є одержання хабара службовою особою, яка займає відповідальне становище, поєднане з вимаганням хабара.

Однак в мотивувальній частині вироку суд зазначив, що виключає з обвинувачення А. кваліфікуючу ознаку – одержання хабара особою, яка займала службове становище, оскільки він не підпадає під таке визначення, надане у п. 2 примітки до ст. 368 КК України і виконуваним службові обов'язки і функції, а також повноваження, якими він був наділений, не дають підстав вважати його такою особою, але разом з тим засудив А. за ч. 2 ст. 368 КК України за ознакою одержання службовою особою хабара за виконання та невиконання в інтересах

того, хто дає хабара та в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища повторно.

Апеляційний суд при розгляді справи не звернув уваги на помилки, допущені судом першої інстанції, не виправив їх і залишив вирок суду без зміни.

За таких обставин, колегія суддів вважає, що судові рішення підлягають скасуванню, а справа – направленню на новий судовий розгляд, в ході якого слід розглянути справу згідно вимог чинного законодавства, ретельно дослідивши всі обставини справи, та прийняти законне і обгрунтоване рішення.

Керуючись ст. ст. 395, 396 КПК України, колегія суддів
у х в а л и л а :

касаційні скарги засудженого А. та захисника Б. задовольнити частково.

Вирок Новокаховського міського суду Херсонської області від 22 березня 2007 року та ухвалу апеляційного суду Херсонської області від 17 липня 2007 року щодо А. скасувати, а справу направити на новий судовий розгляд.

Судді:

В.М. В.

В.Г. Ж.

Г.В. К.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Трикоз Е. Н. Библиография по уголовному праву России / Е. Н. Трикоз. – М. : СПС Гарант, 2003. – 863 с.
2. Кримінальне право України : Бібліографія. 1991–2005 / [укл. М. В. Галабала, В. О. Навроцький, С. В. Хилюк]. – К. : Алерта ; КНТ : Центр учбової літератури, 2008. – 536 с.
3. Денисов С. А. Актуальные проблемы уголовной ответственности за преступления против правосудия: дис. ...доктора юрид. наук : 12.00.08 / Сергей Анатольевич Денисов. – СПб., 2002. – 310 с.
4. Лобанова Л. В. Преступления против правосудия: проблемы классификации посягательств, регламентации и дифференциации ответственности: дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.08 / Любовь Валентиновна Лобанова. – Казань, 2000. – 307 с.
5. Лебедев А. Г. Привлечение заведомо невиновного к уголовной ответственности по уголовному праву России: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Александр Геннадьевич Лебедев. – Саратов, 2004. – 246 с.
6. Кистяковский А. Ф. Элементарный учебник общего уголовного права с подробным изложением начал русского уголовного законодательства / А. Ф. Кистяковский. – К. : [б.в.], 1882. – 930 с. – [15] с.
7. Фріс П. Л. Кримінально–правова політика Української держави : теоретичні, історичні та правові проблеми : [монографія] / П. Л. Фріс. – К. : Атіка, 2005. – 322 с.
8. Мультченко В. Розвиток законодавства України, що забезпечує охорону правосуддя / В. Мультченко // Право України. – 2003. – № 1. – С. 49 – 51.
9. Канцір В. С. Історія законодавства про відповідальність за злочини проти правосуддя / В. С. Канцір // Кримінальний кодекс України 2001 р. : проблеми застосування і перспективи удосконалення : матеріали міжнародної науково–практичної конференції, 7 – 8 квітня 2006 р. – Львів, 2006. – С. 70 – 73.

10. Российское законодательство X – XX вв. : в 9 т. / [отв. ред. тома В. А. Янин ; под общ. ред. О. И. Чистякова]. – М. : Юрид. лит., 1984–1988. – Т. 1 : Законодательство Древней Руси. – 1984. – 432 с.
11. Российское законодательство X – XX вв. : в 9 т. / [отв. ред. тома А. Д. Горский ; под общ. ред. О. И. Чистякова]. – М. : Юрид. лит., 1984–1988. – Т. 2 : Законодательство периода образования и укрепления Русского централизованного государства. – 1985. – 520 с.
12. Законодательные акты русского государства второй половины XVI – первой половины XVII века : / [ред. Н. Е. Носов]. – Л. : Наука, 1986. – 262 с.
13. Российское законодательство X – XX вв. : в 9 т. / [отв. ред. тома А. Г. Маньков ; под общ. ред. О. И. Чистякова]. – М. : Юрид. лит., 1984–1988. – Т. 3 : Акты земских соборов. – 1985. – 512 с.
14. Отечественное законодательство XI–XX вв. : Пособ. для семинаров. Часть 1 (XI–XIX вв.) / [под ред. проф. О. И. Чистякова]. – М. : Юристь, 2006. – 464 с.
15. Пашук А. Суд і судочинство на Лівобережній Україні в XVII – XVIII ст.ст. (1648 – 1782) / А. Пашук. – Львів : Львівській ун-т, 1967. – 180 с.
16. Российское законодательство X – XX вв. : в 9 т. / [отв. ред. тома А. Г. Маньков ; под общ. ред. О. И. Чистякова]. – М. : Юрид. лит., 1984–1988. – Т. 6 : Законодательство первой половины XIX века. – 1988. – 432 с.
17. Борьба с преступностью в Украинской ССР : в 2–х т. / [авт. очерка и сост. сб. проф. П. П. Михайленко]. – МООП УССР. – К. : Высшая школа, 1966 – 1967. – Т. 2. – 1926–1967. – 1967. – 952 с.
18. Кісілюк Е. М. Кримінальне законодавство в період українського державотворення (1917–1921 рр.): дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Едуард Миколайович Кісілюк. – К., 2003. – 208 с.
19. Борьба с преступностью в Украинской ССР : в 2–х т. / [авт. очерка и сост. сб. проф. П. П. Михайленко]. – МООП УССР. – К. : Высшая школа, 1966 – 1967. – Т. 2. – 1917–1925. – 1966. – 831 с.
20. Кримінальний кодекс УРСР : в ред. 1927 р. – [2–е оф. изд.]. – Х. : Юридвидав, 1927. – 110 с.

21. Кримінальний кодекс України : проект / [Вноситься комісією Верховної Ради України з питань правопорядку та боротьби із злочинністю]. – К. : [б. в.], 1993. – 181 с.
22. Кримінальний кодекс України : проект / [Підготовлений робочою групою Кабінету Міністрів України ; Українська правнича фундація]. – К. : Право, 1994. – 152 с.
23. Порівняльна таблиця до проекту Закону України “Кримінальний кодекс України (Особлива частина)” : [підготовлений робочою групою Кабінету Міністрів України (2 читання)] / Верховна Рада України. Сектор реєстрації законопроектів. – № 1029. – К. : [б. в.], 2000. – 306 с.
24. Порівняльна таблиця до проекту Закону України “Кримінальний кодекс України (Особлива частина)” : [підготовлений робочою групою Кабінету Міністрів України (3 читання)] / Верховна Рада України. Сектор реєстрації законопроектів. – № 1029. – К. : [б. в.], 2000. – 251 с.
25. Кримінальне право України : Особлива частина: [підруч. для студ. вищ. навч. закл.] / [Ю. В. Баулін та ін.]; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація ; М-во освіти і науки України, Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010. – 605 с.
26. Мульченко В. В. Система преступлений против правосудия в новом Уголовном кодексе Украины / В. В. Мульченко // Новый Кримінальний кодекс України : питання застосування і вивчення : матер. міжнар. наук. – практ. конф. “Питання застосування нового Кримінального кодексу України” 25–26 жовтня 2001 р. (м. Харків) ; [Нац. юрид. акад. ; Америк. ун-т – Харків. Центр по вивч. орг. злочинності ; Ін-т вивчення проблем злочинності] ; [редкол.: Сташис В.В. (гол. ред.) та ін.]. – К. ; Х. : Юрінком Інтер. – 2002. – С. 207 – 210.
27. Концепція державної політики у сфері кримінальної юстиції та забезпечення правопорядку в Україні та відповідні законопроекти. – К.: [б. в.], 2007. – 240 с.
28. Порівняльна таблиця до проекту Закону України “Кримінальний кодекс України” : [редакція, у зв’язку із запровадженням кримінальних проступків]. – К. : Національна комісія із зміцнення демократії та утвердження верховенства права, 2008. – 103 с.

29. Ансель Марк. Методологические проблемы сравнительного права / Марк Ансель // Очерки сравнительного права. – М. : Прогресс, 1981. – С. 36 – 86.
30. Рекомендательный законодательный акт для Содружества Независимых Государств : принят на седьмом пленарном заседании Межпарламентской Ассамблеи государств – участников Содружества Независимых Государств : [постановление № 7–5 от 17 февраля 1996 г.] [Электронный ресурс]. – Режим доступа до кодексу : <http://law.edu.ru/norm/norm.asp?normID=1241285&subID=100094318,100094329#text>
31. Уголовный кодекс Российской Федерации. – М. : Велби, 2004. – 176 с.
32. Уголовный кодекс Республики Беларусь / [вступ. ст. Л. И. Лукашова, Э. Л. Саркисовой]. – [2–е изд., испр., и доп.]. – Минск : Тесей, 2001. – 312 с.
33. Уголовный кодекс Азербайджанской республики / [научн. ред., предисл. докт. юрид. наук, проф. И. М. Рагимова] ; пер. с азербайджанского Б. Э. Аббасова. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. – 325 с.
34. Уголовный кодекс Республики Казахстан / Закон Республики Казахстан от 16 июля 1997 года № 167 (Ведомости Парламента РК, 1997 г., № 15–16, ст. 211) / [предисл. докт. юрид. наук, проф. И. И. Рогова]. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. – 466 с.
35. Уголовный кодекс Республики Таджикистан : принят Законом Республики Таджикистан от 21 мая 1998 года “О принятии Уголовного кодекса Республики Таджикистан”. – [введен в действие 1 сентября 1998 года постановлением Парламента Таджикистана] / [предисл. А. В. Федорова]. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. – 410 с.
36. Уголовный кодекс Республики Узбекистан : [с измен. и дополн. на 15 июля 2001 г.] / [вступ. стат. М. Х. Рустамбаева, А. С. Якубова, З. Х. Гулямова]. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. – 338 с.
37. Уголовный кодекс Республики Армения : [Электронный ресурс]. – Режим доступа до кодексу : <http://www.crime.vl.ru>.
38. Уголовный кодекс Республики Молдова / [науч. ред. А. И. Лукашов]. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2003. – 408 с.

39. Уголовный кодекс Латвийской Республики / [науч. ред. и вступ. стат. канд. юрид. наук А. И. Лукашова и канд. юрид. наук Э. А. Саркисовой] ; пер. с латышского канд. юрид. наук А. И. Лукашов. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. – 313 с.
40. Пенитенциарный кодекс Эстонской республики : [по состоянию на 11 июня 2008 г.] / [Электронный ресурс]. – Режим доступа до кодексу : http://estonia.newscity.info/docs/sistemsw/dok_iegdab/page8.htm
41. Уголовный кодекс Кыргызской Республики : принят Законодательным собранием Жогорку Кенеша Кыргызской Республики 18 сентября 1997 г. – [в редакции Законов Кыргызской Республики от 21 сентября 1998 г. № 124, 9 декабря 1999 г. № 141, 23 июля 2001 г. № 77, 19 ноября 2001 г. № 92, 12 марта 2002 г. № 36] / [предисл. канд. юрид. наук А. П. Стуканова, канд. юрид. наук П. Ю. Константинова]. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. – 352 с.
42. Уголовный кодекс Грузии / [науч. ред. З. К. Бигвава ; вступ. стат. к. ю. н., доц. В. И. Михайлова] ; обзорн. стат. д.ю.н., проф. О. Гамкрелидзе ; перев. с грузинского И. Мериджанашвили. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. – 409 с.
43. Уголовный кодекс Туркменистана [Электронный ресурс] / Законы Туркменистана. – [Ч. 1]. – Режим доступа до закону : <http://natata.hn3.net/ebook1.php>
44. Рудник Г. І. Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції у 2007–2009 рр. [Електронний ресурс] / Г. І. Рудник. – Режим доступа до узагальнення : <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/>
45. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора юрид. наук : спец. 12.00.08 “Кримінальне право та кримінологія; кримінально–виконавче право” / М. І. Хавронюк. – К., 2007. – 36 с.
46. Уголовный кодекс Австрии. – М. : Зерцало–М, 2001. – 144 с.
47. Уголовный кодекс Аргентины / [науч. ред. и вступ. стат. докт. юрид. наук, проф. Ю. В. Голика] ; перев. с испанского Л. Д. Ройзенгурта. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2003. – 240 с.

48. Уголовный кодекс Дании / [научн. ред. и предисл. канд. юрид. наук С. С. Беляева; МГУ им. М. В. Ломоносова]; перев. с датского и английского канд. юрид. наук С. С. Беляева, А. Н. Рычевой. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. – 230 с.
49. Уголовный кодекс Республики Болгария / [науч. ред. канд. юрид. наук, проф. А. И. Лукашова]; перев. с болгарского Д. В. Милушева, А. И. Лукашова; вступ. стат. Й. И. Айдарова. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001 – 298 с.
50. Уголовный кодекс Республики Польша / [пер. с польск. Д. А. Барилевич и др.]; под общ. ред. Н. Ф. Кузнецовой. – Минск : Тетей, 1998. – 128 с.
51. Уголовный кодекс Федеративной Республики Германии / [науч. ред. и вступ. статья докт. юрид. наук, проф. Д. А. Шестакова]; предисл. доктора права Г.–Г. Йешека; перев. с немецкого Н. С. Рачковой. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2003. – 524 с.
52. Уголовный кодекс Франции / [науч. ред. канд. юрид. наук, доц. Л. В. Головки, канд. юрид. наук, доц. Н. Е. Крыловой]; перев. с французского и предисл. канд. юрид. наук, доц. Н. Е. Крыловой. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. – 650 с.
53. Уголовный кодекс Китайской Народной Республики / [под ред. докт. юрид. наук, проф. А. И. Коробеева]; пер. с китайского Д. В. Вичикова. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. – 303 с.
54. Criminal Code of the Republic of Turkey (English version) [Электронный ресурс] // Official Gazette № 25611. – dated 12.10.2004. – Режим доступа до кодексу : <http://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/6872>
55. Уголовный кодекс Испании / [под ред. и с предисл. докт. юрид. наук, проф. Н. Ф. Кузнецовой и докт. юрид. наук, проф. Ф. М. Решетникова]. – М. : ЗЕРЦАЛО, 1998. – 218 с.
56. Уголовное законодательство Норвегии / [науч. ред. и вступ. статья докт. юрид. наук, проф. Ю. В. Голика]; перев. с норвежского А. В. Жмени. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2003. – 375 с.
57. Уголовный кодекс Японии / [науч. ред. и предисл. докт. юрид. наук, проф. А. И. Коробеева]. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2002 – 226 с.

58. Уголовный кодекс Республики Корея / [науч. ред. и предисл. докт. юрид. наук, проф. А. И. Коробеева]; перев. с корейского канд. филол. наук В. В. Верхоляка. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. – 240 с.
59. Кривуля О. М. Чи можуть суспільні відносини бути об'єктом злочину? / О. М. Кривуля, В. М. Куц // Вісник Університету внутрішніх справ, 1997. – № 2. – С. 65 – 71.
60. Кримінальне право. (Загальна частина) : підручник / [А. М. Бабенко, Ю. А. Вапсва, В. К. Гришук та ін.]; за заг. ред. О. М. Бандурки; МВС України, Харків. націон. ун-т внутр. справ. – Х. : Вид-во ХНУВС. – 2011. – 378 с.
61. Кистяковский А. Ф. Элементарный учебник общего уголовного права с подробным изложением начал русского уголовного законодательства. Часть общая. – [3-е изд. печат. без перемен со второго] / А. Ф. Кистяковский. – К. : Ф. А. Иогансона, 1891. – 850, [13] с.
62. Никифоров Б. С. Объект преступления по советскому уголовному праву / Б. С. Никифоров. – М. : Госюриздат, 1960. – 229 с.
63. Фролов Е. А. Объект уголовно-правовой охраны и общее понятие хищения социалистического имущества / Е. А. Фролов // Сб. науч. тр. – Свердловск, 1969. – Вып. 9. – С. 66 – 67.
64. Брайнин Я. М. Уголовная ответственность и ее основание в советском уголовном праве / Я. М.Брайнин. – М. : Юрид. лит., 1963. – 275 с.
65. Глистин В. К. Проблема уголовно-правовой охраны общественных отношений (объект и квалификация преступлений) / В. К. Глистин. – Л. : Ленинград. ун-т, 1979. – 128 с.
66. Коржанский Н. И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны / Н. И. Коржанский. – М. : Акад. МВД СССР, 1980. – 248 с.
67. Таций В. Я. Объект и предмет преступления по советскому уголовному праву : [учебное пособие] / В. Я. Таций. – Х. : Юридический институт, 1982. – 100 с.
68. Наумов А.В. Российское уголовное право. Общая часть : [курс лекций] / А. В. Наумов. – М. : БЕК, 1996. – 560 с.
69. Таганцев Н. С. Русское уголовное право : [лекции в 2-х т.] / Н. С. Таганцев. – [сост. и отв. ред. Н. И. Загородников]; Российская Академия Наук; Институт государства и права. – М. : Наука, 1994–1994. – Т. 1 : Часть общая. – 1994. – 380 с.

70. Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / [Г. В. Андрусів, П. П. Андрушко, С. Я. Лихова та ін.] ; за ред. П. С. Матишевського, С. С. Яценка, П. П. Андрушка. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – 896 с.
71. Фесенко Е. Объект преступления с точки зрения ценностной теории / Е. Фесенко // Уголовное право. – 2003. – №3. – С. 71 – 73.
72. Уголовный кодекс Украины : научно–практический комментарий / [отв. ред. В. И. Шакун, С. С. Яценко]. – К. : Правові джерела, 1998. – 1088 с.
73. Гавриш С. Б. Уголовно–правовая охрана природной среды Украины. Проблемы теории и развития законодательства : [монография] / С. Б. Гавриш. – Х. : Основа, 1994. – 640 с.
74. Курс уголовного права. Общая часть : учебник для вузов. – [в 5 т.] / [Г. Н. Борзенков, В. С. Комиссаров, Н. Е. Крылова и др.] ; под ред. Н. Ф. Кузнецовой, И. М. Тяжковой. – М. : Зерцало–М, 2002–2002. – Т. 1 : Учение о преступлении. – 2002. – 624 с.
75. Кримінальне право України. Загальна частина : [підручник для студентів юрид. вузів і фак.] / [Г. В. Андрусів, П. П. Андрушко, В. В. Бенківський та ін.] ; за ред. П. С. Матишевського, П. П. Андрушка, С. Д. Шапченка. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – 506 с.
76. Новоселов Г. П. Учение об объекте преступления. Методологические аспекты / Г. П. Новоселов. – М. : НОРМА, 2001. – 208 с.
77. Емельянов В. П. Понятие объекта преступлений в уголовно–правовой науке / В. П. Емельянов // Право і безпека. – 2002. – № 4. – С. 7 – 11.
78. Костенко О. М. Культура і закон – у протидії злу : [монографія] / О. М. Костенко. – К. : Атіка, 2008. – 352 с.
79. Философский словарь / [под. ред. И. Т. Фролова]. – М. : Политиздат, 1987. – 590 с.
80. Фролов Е. А. Спорные вопросы общего учения об объекте преступления / Е. А. Фролов // Сб. учен. тр. Свердловского юрид. ин–та. – 1969. – Вып. 10. – С. 184 – 225.
81. Кримінальне право України : Загальна частина : [підруч. для студ. вищ. навч. закл.] / [Ю. В. Баулін та ін.] ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація ; М-во освіти і науки України, Нац. юрид. акад. Укра-

- їни ім. Я. Мудрого. – 4-те вид., переробл. і допов. – Х. : Право, 2010. – 454 с.
82. Преступления против правосудия : научно–практический комментарий / А. И. Чучаев ; отв. ред. О. В. Белокуров. – Ульяновск : Дом печати, 1997. – 147 с.
83. Рашковская Ш. С. Преступления против правосудия : [учеб. пособие.] / Ш. С. Рашковская. – М. : ВЮЗИ, 1978. – 104 с.
84. Загородников Н. И. Советское уголовное право. Общая и Особенная части / Н. И. Загородников. – М. : Юрид. лит., 1975. – 568 с.
85. Советское уголовное право : Часть Особенная : [учебник] / [под ред. М. И. Ковалева]. – М. : Юрид. лит., 1983. – 480 с.
86. Федоров А. В. Преступление против правосудия (вопросы истории, понятия и классификации) / А. В. Федоров ; [отв. ред. А. И. Чучаев]. – Калуга : Политоп, 2004. – 284 с.
87. Полный курс уголовного права : в 5 т. / [Под ред. докт. юрид. наук, проф., заслуж. деятеля науки РФ А. И. Коробеева]. – СПб. : Р. Асланова “Юридический центр Пресс”, 2008–2008. – (Учебники и учебные пособия). – Т. V : Преступления против государственной власти. Преступления против военной службы. Преступления против мира и безопасности человечества. Международное уголовное право. – 2008. – 951 с.
88. Кримінальне право України. Особлива частина : [підручник] / [Ю. В. Александров, О. О. Дудоров, В. А. Клименко та ін.] ; за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. – [Вид. 3–те, переробл. та доповн.]. – К. : Атіка, 2009. – 744 с.
89. Кримінальне право України : Практикум : навч. посібник / П. П. Андрушко, С. Д. Шапченко, С. С. Яценко, П. С. Берзін та ін. ; за ред. С. С. Яценка. – [3-те вид., перероб. і доповн.]. – К. : Алерта ; КНТ ; Центр учб. літ-ри, 2010. – 640 с.
90. Гаранина М. А. Системы преступлений против правосудия (формирование и развитие) : автореф. дис. на соискание научн. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 “Уголовное право и криминология; уголовно–исполнительное право” / М. А. Гаранина. – М., 1995. – 27 с.
91. Власов И. С. Ответственность за преступления против правосудия / И. С. Власов, И. М. Тяжков. – М. : Юрид. лит., 1968. – 134 с.

92. Уголовное право Украинской ССР на современном этапе. Часть Особенная / [А. Я. Светлов, М. И. Бажанов, В. В. Сташис и др.]. – К. : Наукова думка, 1985. – 455 с.
93. Савченко А. В. Сучасне кримінальне право України : [курс лекцій] / А. В. Савченко, В. В. Кузнецов, О. Ф. Штанько. – [2-е вид.]. – К. : Паливода А. В., – 2006. – 636 с.
94. Осадчий В. І. Кримінальне право : [навчальна програма] / В.І. Осадчий, В.О. Останін, М.І. Кулик. – К. : Київський нац. ун-т внутр. справ, 2007. – 54 с.
95. Кузнецов В. В. Кримінальне право України. Питання і задачі (з відповідями) до державних іспитів : [навч. посібник] / [В. В. Кузнецов, А. В. Савченко, В. С. Плугатир] ; за заг. ред. В. Я. Горбачевського. – К. : Атіка, 2004. – 296 с.
96. Коржанский Н. И. Объект посягательства и квалификация преступлений : [учеб. пособ.] / Н. И. Коржанский. – Волгоград : ВСШ МВД СССР, 1976. – 120 с.
97. Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України : [навч. посібник] / В.Я. Тацій. – Х. : УКРЮА, 1994. – 76 с.
98. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України : [у 2-х ч.] / [під ред. М. О. Потєбенька, В. Г. Гончаренка]. – К. : Форум, 2001–2001. – Ч. 2 : Особлива частина. – 2001. – 942 с.
99. Науковий коментар Кримінального кодексу України / [проф. М. Й. Коржанський]. – К. : Атіка ; Академія ; Ельга, 2001. – 656 с.
100. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / А. М. Бойко, Л. П. Брич, В. К. Гришук, О. О. Дудоров та ін. ; За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – [7-е вид., переробл. та допов.] – К. : Юридична думка, 2010. – 1288 с.
101. Курс уголовного права. Особенная часть : учебник для вузов. – [в 5 т.] / [Г. Н. Борзенков, В. С. Комиссаров, Н. Е. Крылова и др.] ; под ред. Г. Н. Борзенкова, В. С. Комиссарова. – М. : Зерцало-М, 2002–2002. – Т. 5 : Особенная часть. – 2002. – 687 с.
102. Миньковский Г. М. Уголовное право России / Г. М. Миньковский, А. А. Магомедов, В. П. Ревин. – М. : Брандес ; Альянс, 1998. – 526 с.
103. Федоров А. В. Понятие и классификация преступлений против правосудия : автореф. дис. ... на соискание научн. степени канд.

- юрид. наук : спец. 12.00.08 “Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право” / А. В. Федоров. – М., 2004. – 24 с.
104. Научно-практический комментарий к Уголовному кодексу Республики Беларусь / [Н.Ф. Ахраменка и др.] ; под. общ. ред. А. В. Баркова, В. М. Хомича. – Минск : ГИУСТ БГУ, 2007. – 1007 с.
105. Пионтковский А. А. Курс советского уголовного права. Часть Общая. Учение о преступлении по советскому уголовному праву / А. А. Пионтковский. – М. : Госюриздат, 1961. – 666 с.
106. Кузнецов А. В. Уголовное право и личность / А. В. Кузнецов. – М. : Юрид. лит., 1977. – 168 с.
107. Кудрявцев В. Н. Объективная сторона преступления / В. Н. Кудрявцев. – М. : Госюриздат, 1960. – 244 с.
108. Уголовное право России. Часть особенная : [учебник для вузов] / [отв. ред. Л. Л. Кругликов]. – М. : БЕК, 1999. – 832 с.
109. Дроздов А. В. Человек и общественные отношения / А. В. Дроздов. – Л. : ЛГУ, 1966. – 124 с.
110. Сийплові М. В. Кваліфікація притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності / М. В. Сийплові, В. В. Петров // Вісник Луганського державного університету : Матер. науково-метод. семінару “Проблеми застосування кримінального законодавства України”. – Луганськ, 30 листопада 2005 р. – Луганськ : РРР ЛДУВС, 2007. – С. 151–154. – [Спецвипуск].
111. Кримінальний кодекс України : науково-практичний коментар / [відп. ред. Є. Л. Стрельцов]. – [5-те вид., перероб. та доповн.]. – Х. : Одісей, 2008. – 800 с.
112. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / [за заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка]. – [2-ге вид., перероб. та доповн.]. – К. : Дакор, 2008. – 1428 с.
113. Сенаторов М. В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Микита Валерійович Сенаторов. – Х., 2004. – 215 с.
114. Кримінальний кодекс України : науково-практичний коментар / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.] ; за заг. ред.

- В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – [3-те вид., перероб. та доповн.]. – К. : Ін Юре, 2006. – 1184 с.
115. Фролов Е. А. Объект уголовно–правовой охраны и его роль в организации борьбы с посягательствами на социалистическую собственность : автореф. дис. ... на соискание научн. степени доктора юрид. наук : спец. 715 “Уголовное право и уголовный процесс” / Е. А. Фролов. – Свердловск, 1971. – 53 с.
116. Батюкова В. Е. Потерпевший в уголовном праве: дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.08 / Вера Евгеньевна Батюкова. – М., 1995. – 212 с.
117. Фаргиев И. А. Уголовно–правовое значение личности и поведения потерпевшего: дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.08 / Ибрагим Аюбович Фаргиев. – М., 1997. – 173 с.
118. Сидоров Б. В. Поведение потерпевших от преступления и уголовная ответственность: дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.08 / Борис Васильевич Сидоров. – Казань, 1998. – 336 с.
119. Лащук Є. В. Предмет злочину в кримінальному праві України: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Єфрем Вікторович Лащук. – К., 2005. – 262 с.
120. Кудрявцев В. Н. Общая теория квалификации преступлений / В. Н. Кудрявцев. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Юрист, 1999. – 304 с. – (Res cottidiana).
121. Кругликов Л. Л. Юридические конструкции и символы в уголовном праве / Л. Л. Кругликов, О. Е. Спиридонова. – СПб. : Р. Асланов “Юридический центр Пресс”, 2005. – 336 с.
122. Тertiшник В. М. Кримінально–процесуальне право України : [навчальний посібник] / В. М. Тertiшник. – К. : Юрінком Інтер, 1999. – 576 с.
123. Кравцов С. Ф. Предмет преступлений : автореф. дис. ... на соискание научн. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 “Уголовное право и криминология; уголовно–исполнительное право” / С. Ф. Кравцов. – ЛГУ им. А. А. Жданова. – Л., 1976. – 19 с.
124. Кримінальний процес України: [підруч. для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти] / [Ю. М. Грошевий, Т. М. Мірошніченко, Ю. В. Хоматов та ін.]; за ред. Ю. М. Грошевого та В. М. Хотенця. – Х. : Право, 2000. – 496 с.

125. Энциклопедия уголовного права : [в 35 т.] / [Б. В. Малинин, В. Н. Кудрявцев, Н. И. Коржанский и др.]; отв. ред. Б. В. Малинин. – СПб. : Изд. проф. Малинина, 2005. – Т. 4 : Состав преступления. – СПб. – 2005. – 798 с.
126. Слуцька Т. І. Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені у сфері службової діяльності : [навчальний посібник] / Т. І. Слуцька. – К. : КНТ, 2007. – 168 с.
127. Трайнин А. Н. Общее учение о составе преступления / А. Н. Трайнин. – М. : Госюриздат, 1957. – 361 с.
128. Панов Н. И. Способ совершения преступления и уголовная ответственность / Н. И. Панов. – Х. : Выща школа, 1982. – 160 с.
129. Церетели Т. В. Причинная связь в уголовном праве / Т. В. Церетели. – М. : Госюриздат, 1963. – 382 с.
130. Ярмиш Н. М. Дія як ознака об’єктивної сторони злочину (проблеми психологічної характеристики) / Н. М. Ярмиш. – Х. : Основа, 1999. – 84 с.
131. Сверчков В. Фальсификация доказательств / В. Сверчков // Законность. – 2001. – № 11. – С. 11–13.
132. Майборода В. А. Уголовная ответственность за фальсификацию доказательств: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Виктор Александрович Майборода. – Ставрополь, 2004. – 180 с.
133. Бойко А. И. Преступное бездействие / А. И. Бойко. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2003. – 320 с.
134. Фролова Е. Г. История систем уголовных наказаний (XIV – XIX вв.) : [лекция] / Е. Г. Фролова. – Донецк : Дон ГУ, 1993. – 88 с.
135. Галаган А. И. Методологические проблемы общей теории юридической ответственности по советскому праву / А. И. Галаган // Уголовная ответственность: проблемы содержания, установления, реализации. – Воронеж : Воронежский ун-т, 1989. – С. 10–20.
136. Загородников Н. И. О пределах уголовной ответственности / Н. И. Загородников // Советское государство и право. – 1967. – № 7. – С. 39–40.
137. Кримінальне право України. Загальна частина : практикум : [навчальний посібник] / [П. П. Козаченко, О. М. Костенко, В. К. Матвійчук та ін.]. – К. : КНТ, 2006. – 432 с.

138. Карпушин М. П. Уголовная ответственность и состав преступления / М. П. Карпушин, В. И. Курляндский. – М. : Юрид. лит., 1974. – 231 с.
139. Лейкина Н. С. Личность преступника и уголовная ответственность / Н. С. Лейкина. – Л. : ЛГУ, 1968. – 129 с.
140. Лейст О. Э. Санкции и ответственность по советскому праву: теоретические проблемы / О. Э. Лейст. – М. : МГУ, 1981. – 240 с.
141. Тарбагаев А. Н. Понятие и цели уголовной ответственности / А. Н. Тарбагаев. – Красноярск : Красноярский ун–т, 1986. – 120 с.
142. Кругликов Л. Л. Дифференциация ответственности в уголовном праве / Л. Л. Кругликов, А. В. Васильевский. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. – 300 с.
143. Прохоров В. С. Механизм уголовно–правового регулирования: норма, правоотношение, ответственность / В. С. Прохоров, Н. М. Кропачев, А. Н. Тарбагаев. – Красноярск : Красноярский ун–т, 1989. – 208 с.
144. Бажанов М. И. Уголовное право Украины. Общая часть : [учебное пособие] / М. И. Бажанов. – Днепропетровск : Пороги, 1992. – 167 с.
145. Багрий–Шахматов Л. В. Уголовная ответственность и наказание / Л. В. Багрий–Шахматов. – Минск : Вышэйшая школа, 1976. – 384 с.
146. Марцев А. М. Уголовная ответственность и общее предупреждение преступлений : [учеб. пособие] / А. М. Марцев – Омск : Омская высшая школа милиции МВД СССР, 1973. – 96 с.
147. Стручков Н. А. Уголовная ответственность и ее реализация в борьбе с преступностью / Н. А. Стручков. – Саратов : Саратов. ун–т, 1978. – 288 с.
148. Курляндский В. И. Уголовная политика, дифференциация и индивидуализация уголовной ответственности / В. И. Курляндский // Основные направления борьбы с преступностью. – М. : Юрид. литер., 1975. – С. 77–95.
149. Хомич В. М. Формы реализации уголовной ответственности / В. М. Хомич. – Минск : Белгосуниверситет, 1998. – 132 с.

150. Ной И. С. Сущность и функции уголовного наказания в советском государстве: политико–юридическое исследование / И. С. Ной. – Саратов : Саратов. ун–т, 1973. – 192 с.
151. Тихонов К. Ф. Субъективная сторона преступления. Проблема социального содержания вины в советском уголовном праве / К. Ф. Тихонов. – Саратов : Приволжск. книж. изд–во, 1967. – 104 с.
152. Ломако В. А. Применение условного осуждения / В. А. Ломако. – Х. : Вища школа, 1976. – 125 с.
153. Волков Б. С. Детерминистическая природа преступного поведения / Б. С. Волков. – Казань : Казан. ун–т, 1975. – 110 с.
154. Кудрявцев В. Н. Закон, поступок, ответственность / В. Н. Кудрявцев. – М. : Наука, 1986. – 448 с.
155. Звечаровский И. Э. Уголовно–правовые нормы, поощряющие посткриминальное поведение личности / И. Э. Звечаровский – Иркутск : Иркутский ун–т, 1991. – 160 с.
156. Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності : [монографія] / Ю. В. Баулін. – К. : Атіка, 2004. – 296 с.
157. Конституційне законодавство України : законодавчі акти, коментар, офіційне тлумачення : [у 2–х кн.] : 3б. нормат. актів. – [2–ге вид., перероб. і доп.] / [авт.–упоряд. С. В. Лінецький, М. І. Мельник, А. М. Ришелюк]. – Кн. 2. – К. : Атіка, 2004. – 840 с.
158. Брич Л. П. Кримінально – правова кваліфікація ухилення від оподаткування в Україні : [монографія] / Л. П. Брич, В. О. Навроцький ; авт. вступ. стат. Н. Я. Азаров. – К. : Атіка, 2000. – 288 с.
159. Мельник М. І. Злочин без покарання / М. І. Мельник, В. О. Навроцький // Право України. – 2004. – № 7. – С. 150–152.
160. Тарбагаев А. Н. Пределы уголовной ответственности / А. Н. Тарбагаев // Вопросы уголовной ответственности и наказания : межвуз. сб. ; редкол. : А. С. Голик (отв. ред.) и др. – Красноярск : Краснояр. ун–т, 1986. – С. 61 – 66.
161. Братусь С. Н. Юридическая ответственность и законность. Очерк теории / С. Н. Братусь. – М. : Юрид. литер., 1976. – 215 с.
162. Курляндский В. И. Уголовная ответственность и меры общественного воздействия / В. И. Курляндский. – М. : Юрид. ли-

- тер., 1965. – 142 с.
163. Энциклопедия уголовного права : [в 35 т.] / [З. А. Астемиров, В. Н. Орлов, О. В. Старков и др.] ; отв. ред. Б. В. Малинин. – СПб. : Изд. проф. Малинина ; СПб ГКА, 2005. – Т. 8 : Уголовная ответственность и наказание. – СПб. – 2007. – 800 с.
 164. Лобанова Л. В. Преступления против правосудия: теоретические проблемы классификации и законодательной регламентации : [монография] / Л. В. Лобанова. – Волгоград : ВолГУ, 1999. – 268 с.
 165. Науково–практичний коментар до Кримінального кодексу України / [відпов. ред. С. С. Яценко]. – [4–те вид., переробл. та доповн.]. – К. : А.С.К., 2006. – 848 с. – (Нормативні документи та коментарі).
 166. Алейніков Г. І. Виправдувальний вирок у кримінальному процесі України / Г. І. Алейніков. – Херсон : Херсонський обласний Фонд милосердя та здоров'я, 2007. – 200 с.
 167. Кримінальна справа 1–53/2004 р. // Архів Розівського районного суду Запорізької області.
 168. Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 4 березня 2008 р. // Архів Верховного Суду України. – Кримінальна справа № 5–968 км 08.
 169. Вирок Мукачівського міськрайонного суду Закарпатської області від 25 квітня 2006 р. // Архів Мукачівського міськрайонного суду Закарпатської області. – Кримінальна справа № 1–43 2006 р.
 170. Ухвала Апеляційного суду Закарпатської області від 30 жовтня 2007 р. // Архів Апеляційного суду Закарпатської області. – Кримінальна справа № 11–672 2007 р.
 171. Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 6 березня 2008 р. // Архів Верховного Суду України. – Кримінальна справа № 5–887 км 08.
 172. Вирок Кіровоградського районного суду м. Кіровограда від 27 березня 2008 р. // Архів Кіровоградського районного суду м. Кіровограда. – Кримінальна справа № 1–4/2008.
 173. Пашин С. А. Современные тенденции совершенствования положений Проекта УПК Российской Федерации [Электронный ресурс] / С. А. Пашин // Проект Уголовно–процессуального

- кодекса Российской Федерации : научно–практический анализ : сб. статей. – [Независимый экспертно–правовой совет]. – Режим доступа до книги : <http://www.coast.ru/referats/library1/editions/upk/7.htm>.
174. Уголовное дело № 58–002–45 // Архив Верховного Суда РФ.
 175. Энциклопедия уголовного права : [в 35 т.] / [М. В. Гринь, В. Д. Иванов, М. П. Редин, А. А. Клюев] ; отв. ред. Б. В. Малинин. – СПб. : Изд. проф. Малинина, 2005. – Т. 5 : Неоконченное преступление. – СПб. – 2006. – 464 с.
 176. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / [под общ. ред. докт. юрид. наук, проф. Ю. И. Скуратова и докт. юрид. наук В. М. Лебедева]. – [3–е изд., изм. и доп.]. – М. : НОРМА–ИНФРА–М, 2001. – 896 с.
 177. Уголовное право России : учебник для вузов. – [в 2-х т.] / [авт. кол. : А. Э. Жалинский, А. Н. Игнатов, Т. А. Костарева и др. ; отв. ред. и рук. авт. кол. А. Н. Игнатов, Ю. А. Красиков]. – М. : НОРМА–ИНФРА–М, 1998–2000. – Т. 2 : Особенная часть. – 2000. – 808 с.
 178. Уголовное право РФ. Особенная часть : [учебник] / под ред. Б. Т. Разгильдиева, А. Н. Красикова. – Саратов : СЮИ МВД России, 1999. – 672 с.
 179. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / [под ред. А. А. Чекалина, В. Т. Томина, В. С. Устинова и В. В. Сверчкова]. – М. : Юрайт–Издат, 2002. – 924 с.
 180. Практический комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / [Х. Д. Аликперов, Х. М. Ахметшин, Б. В. Волженкин и др.] ; ред. кол. : Х. Д. Аликперов и др. ; под общ. ред. Х. Д. Аликперова, Э. Ф. Побегайло ; Генеральная прокуратура РФ ; Институт повышения квалификации руководящих кадров. – М. : НОРМА – ИНФРА–М, 2001. – 864 с.
 181. Кримінально–процесуальний кодекс України : науково–практичний коментар/[за заг. ред. В. Т. Маляренка, В. Г. Гончаренка]. – К. : ФОРУМ, 2003. – 945 с.
 182. Проект Кримінально–процесуального кодексу України [Електронний ресурс] / [В. Р. Мойсик, І. В. Вернидубов, С. В. Ківалов, Ю. А. Кармазін]. – К. – № 1233. – Режим доступу до проекту : <http://gska2.rada.gov.ua/pls>.
 183. Прорішення Ради національної безпеки і оборони України від 15

- лютого 2008 року “Про хід реформування системи кримінальної юстиції та правоохоронних органів” : Указ Президента України // Офіційний вісник України. – 18 квітня 2008. – № 27. – С. 20. – Ст. 838.
184. Проект Кримінально–процесуального кодексу України : [редакція від 20 вересня 2007 р.]. – К. : Національна комісія із зміцнення демократії та утвердження верховенства права, 2007. – 155 с.
185. Козаченко И. Я. Преступление с квалифицированными составами и их уголовно–правовая оценка / И. Я. Козаченко, Т. А. Костарева, Л. Л. Кругликов. – Екатеринбург : Урал. гос. юрид. академии, 1994. – 134 с.
186. Лесниевски–Костарева Т.А. Дифференциация уголовной ответственности. Теория и законодательная практика / Т. А. Лесниевски–Костарева. – [2–е изд., перераб. и доп.]. – М. : НОРМА, 2000. – 400 с.
187. Гуторова Н. О. Кримінально–правова охорона державних фінансів України : [монографія] / Н. О. Гуторова. – Харків : Нац. ун–т внутр. справ, 2001. – 384 с.
188. Горох О. П. Покарання за злочини у сфері обігу наркотичних засобів: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Олексій Петрович Горох. – К., 2007. – 299 с.
189. Словарь иностранных слов : [справочное издание] / За заг. ред. В. В. Пчелкина. – [18–е изд. стер.]. – М. : Русский язык, 1989. – 624 с.
190. Иванов И. С. Уголовная ответственность за фальсификацию доказательств по уголовному делу: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Иван Степанович Иванов. – Волгоград, 2005. – 226 с.
191. Вирок Рівненського міського суду Рівненської області від 27 листопада 2006 року // Архів Рівненського міського суду Рівненської області. Кримінальна справа № 5–2161 2007 р.
192. Луганский следователь подставлял невиновных на наркотики [Электронный ресурс]. – Режим доступа до статті : <http://www.obozrevatel.com/news/2006/6/8/117308.htm>
193. Чучаев А. Фальсификация доказательств / А. Чучаев, И. Дворянсков // Уголовное право. – 2001. – № 2. – С. 45–49.
194. Трухачев В. В. Преступное воздействие на доказательственную информацию : правовые и криминалистические средства предупреждения, выявления, нейтрализации : [монография] / В. В. Трухачев. – Воронеж : Воронежский гос. ун–т. – 2000. – 228 с.

195. Энциклопедия уголовного права : [в 35 т.] / [Л. Д. Ермакова, С. И. Никулин, Р. Р. Галиакбаров и др.] ; отв. ред. Б. В. Малинин. – СПб. : Изд. проф. Малинина ; СПб ГКА, 2005. – Т. 6 : Соучастие в преступлении. – СПб. – 2007. – 564 с.
196. Карпов Н. С. Криминалистическое изучение преступной деятельности, средств и методов борьбы с ней (данные эмпирических исследований) / Н. С. Карпов. – К. : Национальная академия внутренних дел Украины, 2004. – 314 с.
197. Аксанюк М. Генпрокуратура умыла руки [Электронный ресурс] / Михаил Аксанюк // Зеркало недели. – № 2 (530). – 22–28 января 2005. – Режим доступа до статті: <http://www.zn.ua/1000/1050/48983/>
198. Сийплові М. Порівняльно–правове дослідження кримінальної відповідальності за притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності / М. Сийплові // Розвиток України в XXI столітті: економічні, соціальні, екологічні, гуманітарні та правові проблеми : Збірник тез доп. II міжнарод. науково–практичної інтернет–конф. – [секція 5–8]. – Тернопіль : ПП Созанський А. М., 2008. – С. 102 – 104.
199. Михлин А. С. Последствия преступления / А. С. Михлин. – М. : Юрид. лит.–ра, 1969. – 104 с.
200. Павлов В. Г. Субъект преступления / В. Г. Павлов. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. – 318 с.
201. Трубников В. М. Нове про суб’єкта злочину / В. М. Трубников // Вісник Нац. ун–ту внутр. справ. – 2002. — С. 110–117. – [Спецвипуск].
202. Куц В. М. Теоретико–прикладні аспекти проблеми суб’єкта злочину / В. М. Куц // Вісник Університету внутрішніх справ. – Х., 1996. – Вип. 1. – С. 17–23.
203. Устименко В. В. Специальный субъект преступления / В. В. Устименко. – Х. : Выща школа, Изд–во при Харьковском государственном университете, 1989. – 104 с.
204. Стрельцов Є. Л. Спеціальний суб’єкт злочину у новому Кримінальному кодексі України / Є. Л. Стрельцов // Новий Кримінальний кодекс України : питання застосування і вивчення : матер. міжнар. наук.–практ. конф. “Питання застосування нового Кримінального кодексу України” 25–26 жовтня 2001 р. (м. Харків) ; [Нац. юрид. акад. ; Америк. ун–т – Харків. Центр по вивч. орг. злочинності ; Ін–т вивчення проблем злочинності] ; [редкол.:

- Сташис В.В. (гол. ред.) та ін.]. – К. ; Х. : Юрінком Інтер. – 2002. – С. 59–61.
205. Терентьев В. И. Ответственность специального субъекта преступления по уголовному праву Украины: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Виктор Иванович Терентьев. – Одесса, 2003. – 195 с.
206. Смирнов Е. А. Преступления против социалистического правосудия / Е. А. Смирнов – М. : Ред.-издат. отдел, 1959. – 70 с.
207. Власов И. С. Преступления против советского социалистического правосудия : автореф. дис. ... на соискание науч. степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 “Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право” / И. С. Власов. – М., 1964. – 22 с.
208. Коментар до Конституції України / [гол. ред. В. Ф. Опришко]. – К. : Книга, 1996. – 373 с.
209. Тertiшник В. М. Кримінальне-процесуальне право України : [підручник] / В. М. Тertiшник. – [4-те вид., доп. і переробл.]. – К. : А.С.К., 2003. – 1120 с.
210. Муравин А. Б. Уголовный процесс : [учеб. пособие] / А. Б. Муравин. – Х. : Одиссей, 2000. – 400 с.
211. Міхеєнко М. М. Науково-практичний коментар Кримінально-процесуального кодексу України / М. М. Міхеєнко, В. П. Шибіко, А. Я. Дубинський // Бюлетень законодавства і юридичної практики України. – № 4–5. – К. : Юрінком, 1995. – 640 с.
212. Лобойко Л. М. Кримінальне-процесуальне право України: курс лекцій : [навч. посібник] / Л. М. Лобойко. – К. : Істина, 2005. – 350 с.
213. Назаров В. В. Кримінальний процес України : [підручник] / В. В. Назаров, Г. М. Омеляненко. – К. : Юридична думка, 2005. – 548 с.
214. Стахівський С. М. Теорія і практика кримінально-процесуального доказування : [монографія] / С. М. Стахівський. – К. : Національна академія внутрішніх справ України, 2005. – 272 с.
215. Коваленко Є. Г. Кримінальний процес України : [підручник] / Є. Г. Коваленко, В. Т. Маляренко. – [2-е вид. перероб. і допов.]. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 712 с.
216. Постанова Печерського районного суду м. Києва від 20 лютого 2008 р. // Архів Печерського районного суду м. Києва. – Справа № 4–150/2008.

217. Сийплові М. В. Суб'єкт притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності / М. В. Сийплові // Науковий вісник “Іменем Закону”. – № 3 (7). – 2008. – С. 36–39.
218. Маляренко В. Т. Про досудове слідство, його недоліки і реформу / В. Т. Маляренко // Вісник Верховного Суду України. – № 8 (48). – К., 2004. – С. 2–5.
219. Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 5 серпня 2008 р. // Архів Верховного Суду України. – Кримін. справа № 5–2111 км 08.
220. Уголовное право. Особенная часть : [учебник для вузов] / [отв. ред. И. Я. Козаченко, З. А. Незнамова, Г. П. Новоселов]. – М. : ИНФРА–НОРМА–М, 1997. – 768 с.
221. Уголовное право УССР. Общая часть / [под ред. В. В. Сташиса, А. Ш. Якупова. – К. : Вища школа, 1984. – 516 с.
222. Навроцький В. О. Теоретичні проблеми кримінально-правової кваліфікації : [монографія] / В. О. Навроцький. – К. : Атіка, 1999. – 464 с.
223. Пинаев А. А. Курс лекций по общей части уголовного права : книга первая “О преступлении” / А. А. Пинаев. – Х. : Харьков юридический, 2002. – 196 с.
224. Викторов Б.А. Цель и мотив в тяжких преступлениях / Б. А. Викторов. – М. : Юрид. литер., 1963. – 83 с.
225. Тарарухин С. А. Установление мотива и квалификация преступления / С. А. Тарарухин. – К. : Вища школа, 1977. – 151 с.
226. Савченко А. В. Мотив і мотивація злочину : [монографія] / А. В. Савченко. – К. : Атіка, 2002. – 144 с.
227. Утевский Б. С. Вина в советском уголовном праве / Б. С. Утевский. – М. : Госюриздат, 1950. – 319 с.
228. Никифоров Б. С. Об умысле в действующем законодательстве / Б. С. Никифоров // Сов. государство и право. – 1965. – № 6. – С. 26–36.
229. Кригер Г. А. Еще раз о смешанной форме вины / Г. А. Кригер // Сов. юстиция. – 1967. – № 3. – С. 6–7.
230. Рарог А. И. Вина и квалификация преступлений / А. И. Рарог. – М. : ВЮЗИ, 1982. – 133 с.
231. Курс советского уголовного права. – [в 5-ти т.] / [отв. ред. : Н. А. Беляев (т. 1–5), М. Д. Шаргородский (т. 1–3)]. – Л. : Ленинградский ун-т им. А. А. Жданова. – 1968. – 1968–1971. – Т. 1 : Часть общая. – 1968. – 646 с.

232. Филановский И. Г. Социально–психологическое отношение субъекта к преступлению / И. Г. Филановский. – Ленинград : ЛГУ, 1970. – 176 с.
233. Дагель П. С. Проблемы вины в советском уголовном праве / П. С. Дагель // Ученые записки ДДУ. – Владивосток, 1968. – Вып. 21. – Ч. 1. – С. 73–76.
234. Рарог А. И. Квалификация преступлений по субъективным признакам / А. И. Рарог. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2002. – 304 с.
235. Советское уголовное право. Часть Особенная / [под ред. проф. Н. И. Загородникова]. – М. : Юрид. лит., 1965. – 488 с.
236. Уголовное право Российской Федерации : [учебник]. – [в 2-х т.] / [Ю. В. Голик, Н. Г. Иванов, Л. В. Иногамова–Хегай и др.] ; под ред. проф. Л. В. Иногамовой–Хегай. – М. : ИНФРА–М, 2002–2002. – (Высшее образование). – Т. 2 : Особенная часть. – 462 с.
237. Корнеева А. Н. Теоретические основы квалификации преступлений : [учеб. пособие] / А. Н. Корнеева. ; под ред. А. И. Рарога. – М. : Велби ; Проспект, 2006. – 176 с.
238. Злобин Г. А. Умысел и его формы / Г. А. Злобин, Б. С. Никифоров. – М. : Юрид. литер., 1972. – 264 с.
239. Вереша Р. В. Поняття вини як елемент змісту кримінального права України / Р. В. Вереша. – К. : Атіка, 2005. – 224 с.
240. Коржанський М. Й. Проблеми кримінального права : [монографія] / М. Й. Коржанський. – Д. : Юрид. акад. Мін-ва внутр. справ, 2003. – 200 с.
241. Орлов П. И. Уголовная ответственность за оставление в опасности потерпевшего при автопроисшествии (вопросы квалификации): дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.08 / Павел Иванович Орлов. – Х., 1980. – 213 с.
242. Орлов П. И. Завідомість як ознака вини / П. И. Орлов // Радянське право. – 1984. – № 6. – С. 54–57.
243. Рагинов А. Р. Судебная психология для следователей / А. Р. Рагинов – М. : Госюриздат, 1967. – 290 с.
244. Куликов А. В. Двойная форма вины: понятие, виды, конструкция составов, квалификация : автореф. дис. на соискание научн. степени канд. юрид. наук : 12.00.08 “Уголовное право и криминология; уголовно–исполнительное право” / А. В. Куликов. – Свердловск, 1990. – 17 с.

245. Осипов В. О преступлениях с двумя формами вины / В. Осипов // Законность. – 2001. – № 5. – С. 8.
246. Юридична енциклопедія : в 6 т. / [Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.]. – НАН України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – К. : “Українська енциклопедія” ім. М. П. Бажана, 1998–2004. – Т. 2 : Д–Й. –К. – 1999. – 742 с.
247. Пинаев А. А. Особенности составов преступлений с двойной и смешанной формами вины : [учебное пособие] / А. А. Пинаев. – Х. : Харьковский юридический институт, 1984. – 51 с.
248. Коржанський М. Й. Уголовне право України. Частина загальна : [курс лекцій] / М. Й. Коржанський. – К. : Наукова думка ; Українська видавнича група, 1996. – 336 с.
249. Лунеев В. В. Субъективное вменение / В. В. Лунеев. – М. : Спарк, 2000. – 70 с.
250. Савченко А. В. Мотив і мотивація злочину : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 “Кримінальне право та криминологія; кримінально–виконавче право” / А. В. Савченко. – К., 1999. – 18 с.
251. Новий тлумачний словник української мови : [у 3-х т. (42000 слів)] / [укл.: В. Яременко, О. Сліпущко]. – К. : Аконті, 2003–2003. – Т. 1 : А–К. – К. – 2003. – 926 с.
252. Дагель П. С. Субъективная сторона преступления и ее установление / П. С. Дагель, Д. П. Котов. – Воронеж : Воронежский ун-т, 1974. – 243 с.
253. Криминальная мотивация / [под ред. В.Н. Кудрявцева]. – М. : Наука, 1986. – 304 с.
254. Пашковская А. В. Ревность как мотивация преступного поведения / А. В. Пашковская, И. Б. Степанова // Вестник Московского университета. – Серия 11. Право. – 1997. – № 1. – С. 38–47.
255. Психология : словарь / А. В. Петровский, М. Г. Ярошевский. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М. : Политиздат, 1990. – 494 с.
256. Волков Б. С. Мотивы преступлений : (Уголовно–правовое и социально–психологическое исследование) / Б. С. Волков. – Казань : Казанский ун-т, 1982. – 152 с.
257. Кудрявцев В. Н. Генезис преступления. Опыт криминологического моделирования : [учебное пособие] / В. Н. Кудрявцев. – М. : ФОРУМ – ИНФРА–М, 1998. – 216 с.

258. Мельник М. І. Хабарництво : загальна характеристика, проблеми кваліфікації, удосконалення законодавства / М. І. Мельник. – К. : Парламентське вид., 2000. – 256 с.
259. Навроцький В. О. Наступність кримінального законодавства України (порівняльний аналіз КК України 1960 р. та 2001 р.) / В. О. Навроцький. – К. : Атіка, 2001. – 272 с.
260. Ухвала Апеляційного суду м. Києва від 31 липня 2007 р. // Архів Апеляційного суду м. Києва. – Кримінальна справа № 11 –а–1431/2007.
261. Фельдштейн Г. С. Уголовное право и психология. Роль мотива в уголовном праве / Г. С. Фельдштейн // Право и жизнь. – 1925. – № 6. – С. 55–63.
262. Миненок М. Г. Корусть. Криминологические и уголовно-правовые проблемы / М. Г. Миненок, Д. М. Миненок – СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. – 367 с.
263. Навроцький В. О. Теоретичні проблеми кримінально-правової кваліфікації : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 “Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право” / В. О. Навроцький. – Х., 2000. – 36 с.
264. Герцензон А. А. Квалификация преступлений / А. А. Герцензон. – М. : Юрид. изд., 1947. – 96 с.
265. Нове кримінальне законодавство та постанови Пленуму Верховного Суду України (2001–2007 р.р.) / [авт. наук. ст. та упоряд. В. В. Кузнецов]. – К. : Паливода А.В., 2007. – 220 с.
266. Мерзлякова В. А. Уголовная ответственность сотрудников правоохранительных органов за превышение должностных полномочий: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Валерия Анатольевна Мерзлякова. – М., 2003. – 204 с.
267. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка / В. И. Даль. – М. : Русский язык, 1989–1991. – Т.4. – М. –1991. – 683 с.
268. Здравомыслов Б. В. Должностные преступления : понятие и квалификация / Б. В. Здравомыслов. – М. : Юрид. лит., 1975. – 168 с.
269. Светлов А. Я. Ответственность за должностные преступления / А. Я. Светлов; [отв. ред. И. П. Лановенко]. – К. : Наукова думка, 1978. – 304 с.

270. Мельник Р. І. Кримінально-правова характеристика завідомо незаконного затримання, приводу, арешту та тримання під вартою (ст. 371 КК України) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 “Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право” / Р. І. Мельник. – К., 2008. – 20 с.
271. Кузнецов В. В. Теорія кваліфікації злочинів : [підручник] / [В. В. Кузнецов, А. В. Савченко] ; за заг. ред. проф. Є. М. Мойсєєва та О. М. Джужи ; наук. ред. к.ю.н., доц. І. А. Вартилицька. — [2–е вид. перероб.]. – К. : КНТ, 2007. – 300 с.
272. Анісімов Г. М. Зловживання довірою як спосіб вчинення злочину: поняття і кримінально-правове значення: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Герман Миколайович Анісімов. – Х., 2003. – 233 с.
273. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації : [навч. посіб.] / В. О. Навроцький. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 704 с.
274. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / [отв. ред. В. М. Лебедев]. – [2–е изд. доп. и испр.]. – М. : Юрайт-Издат., 2002. – 760 с.
275. Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 25 березня 2008 р. // Архів Верховного Суду України. – Кримінальна справа № 5–624 км 08.
276. Энциклопедия уголовного права : [в 35 т.] / [М. А. Кауфман, Е. М. Журавлева, Л. В. Иногамова–Хегай и др.] ; отв. ред. Б. В. Малинин. – СПб. : Изд. проф. Малинина, 2005. – Т. 2 : Уголовный закон. – СПб. – 2005. – 848 с.
277. Постанови Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах : [3–є вид., змін. і доп.]. – К. : Скіф, 2008. – 504 с. – (Кодекси і закони України).
278. Про судоустрій і статус суддів Закон України від 7 липня 2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 41; 41–42; 43; 44–45. – Стор. 1468. – Ст. 529.
279. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів : Закон України від 23 грудня 1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 11. – Ст. 50.

280. Савченко А. В. Кримінальне законодавство України та федеральне кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки: комплексне порівняльно-правове дослідження : [монографія] / А. В. Савченко. – К. : КНТ, 2007. – 596 с.
281. Енциклопедія уголовного права : [в 35 т.] / [Г. Ю. Лесников, Н. А. Лопашенко, Ю. Е. Пудовочкин, В. В. Мальцев и др.] ; отв. ред. Б. В. Малинин. – [2-е изд.]. – СПб. : Изд. проф. Малинина ; ЛГУ им. А.С. Пушкина, 2005. – Т.1 : Понятие уголовного права. – СПб. – 2008. – 736 с.
282. Ковалев М. И. Понятие преступления в советском уголовном праве / М. И. Ковалев. – Свердловск : Урал. ун-т, 1987. – 206 с.
283. Энциклопедия уголовного права : [в 35 т.] / [С. А. Велиев, Л. Н. Кругликов, А. В. Савенков, М. Н. Становский и др.] ; отв. ред. Б. В. Малинин. – СПб. : Изд. проф. Малинина ; СПб ГКА, 2005. – Т. 9 : Назначение наказания. – СПб. – 2008. – 912 с.
284. Энциклопедия уголовного права : [в 35 т.] / [И. Я. Гонтарь, Н. Ф. Кузнецова, А. П. Козлов и др.] ; отв. ред. Б. В. Малинин. – СПб. : Изд. проф. Малинина, 2005. – Т. 3 : Понятие преступления. – СПб. – 2005. – 524 с.
285. Денисова Т. А. Кримінальне покарання та реалізація його функцій : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 “Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право” / Т. А. Денисова. – Запоріжжя, 2010. – 38 с.
286. Курс советского уголовного права. – [в 5-ти т.] / [отв. ред. : Н. А. Беляев, М. Д. Шаргородский]. – Л.: Ленинградский ун-т им. А. А. Жданова. – 1968. – 1968–1971. – Т. 2 : Часть общая. – 1970. – 671 с.
287. Маляренко В. Т. Про покарання за новим Кримінальним кодексом України / В. Т. Маляренко. – К. : Фонд “Правова ініціатива”, 2003. – 156 с.
288. Шевченко Ю. П. Штраф в системе наказаний по УК Украины 1960 г. и 2001 г. / Ю. П. Шевченко // Альтернативні види кримінальних покарань – шляхи для зменшення тюремного населення / Упоряд. Г. Мар’яновський. – К. : Сфера, 2003. – С. 41–44.
289. Попрас В. О. Штраф як вид покарання за кримінальним правом України: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Віктор Олексійович Попрас. – Х., 2007. – 234 с.

290. Сташис В. Актуальні проблеми системи покарань за Кримінальним кодексом України 2001 / В. Сташис // Право України. – 2010. – № 9 – С. 16–24.
291. Курц А. В. Штраф как вид наказания по законодательству России и зарубежных стран: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Алексей Викторович Курц. – Йошкар-Ола, 2001. – 203 с.
292. Музыка А. А. Система покарань та її підсистеми за кримінальним кодексом України / А. А. Музыка, О. П. Горох; відп. ред. П. П. Андрушко, П. С. Берзін // Альманах кримінального права : зб. статей. – Вип. 1. – К. : Правова єдність, 2009. – С. 368–391.
293. Дуюнов В. К. Проблемы уголовного наказания в теории, законодательстве и судебной практике : монография / В. К. Дуюнов. – Курск : Изд-во РОСИ, 2000. – 504 с.
294. Трубников В. М. Арешт як вид кримінального покарання та особливості його застосування : Монографія / В. М. Трубников, Ю. В. Шинкарьов. – Х. : Харків юридичний, 2007. – 288 с.
295. Капелюшник М. С. Лишение права занимать определённые должности или заниматься определённой деятельностью / М. С. Капелюшник // Уголовное право. – 2006. – № 12. – С. 25–27.
296. Шиян Д. С. Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як вид кримінального покарання: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Дмитро Сергійович Шиян. – Дніпропетровськ, 2008. – 270 с.
297. Бурдін В. М. Санкції окремих статей Особливої частини КК потребують змін / В. М. Бурдін // Життя і право. – 2004. – № 4. – С. 44–51.
298. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : [монографія] / М. І. Хавронюк. – К. : Юрисконсульт, 2006. – 1048 с.
299. Бажанов М. И. Наказание в проекте УК Украины / М. И. Бажанов // Проблеми законності. – Вип. 38 : Респ. міжвідом. наук. зб. / Х. : Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – 1999. – С. 167–179.
300. Гуторова Н. Конфіскація майна за кримінальним правом України: проблеми та перспективи / Н. Гуторова, О. Шаповалова // Право України. – 2010. – № 9. – С. 56–65.

301. Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації: дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.08 / Хавронюк Микола Іванович. – К., 2007. – 557 с.
302. Баулін Ю. В. Тенденції розвитку сучасного кримінального права України / Ю. В. Баулін // Питання боротьби зі злочинністю : Зб. наук. праць. Вип. 12 / Ред. кол.: Ю. В. Баулін (голов. ред.) та ін. – Х. : Кроссроуд, 2006. – С. 23–35.
303. Тацій В. Актуальні проблеми сучасного розвитку кримінального права України / В. Тацій, В. Борисов, В. Тютюгін // Право України. – 2010. – № 9. – С. 4–15.

Наукове видання

КУЗНЕЦОВ ВІТАЛІЙ ВОЛОДИМИРОВИЧ,
СИЙПЛОКІ МИКОЛА ВАСИЛЬОВИЧ

**КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ
ЗА ПРИТЯГНЕННЯ ЯК ОБВИНУВАЧЕНОГО
ЗАВІДОМО НЕВИНУВАТОЇ ОСОБИ**

Монографія

*За загальною редакцією
доктора юридичних наук, професора,
члена-кореспондента НАПрН України,
заслуженого діяча науки і техніки України
В. І. ШАКУНА*

Підписано до друку 25.05.2011. Формат 60х84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman. Друк офсетний.
Обл.-вид. арк. 20,0. Умовн. друк. арк. 17,90.
Тираж 300 прим. Зам. № 102.

Адреса редакції:
Україна, м. Ужгород, вул. Заньковецької, 89А,
тел.: (0312) 651524, тел./факс: (0312) 61-25-35
Закарпатський державний університет
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 3340 від 16.12.2008 р.

Друк: ТОВ Інформаційно-видавниче агентство «ІВА»
Свідоцтво про реєстрацію ДК № 380 від 26.03.2001.
88018, м. Ужгород, вул. Капушанська, 82а, тел.: (0312) 63-01-99

К 89 Кузнецов В. В., Сийплові М. В.

Кримінальна відповідальність за притягнення як обвинуваченого завідомо невинуватої особи : Монографія / В. В. Кузнецов , М. В. Сийплові / За заг. ред. д.ю.н., проф. В. І. Шакуна ; Передмова Г. О. Усагого. – Ужгород : ЗакДУ, 2011. – 284 с.

ISBN 978-966-2075-19-9

У монографії розглядається комплекс теоретичних і практичних питань, пов'язаних з дослідженням кримінально-правової норми – притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності. Особлива увага приділяється історичним та порівняльно-правовим аспектам регламентації відповідальності за такий злочин. Досліджуються проблемні питання об'єктивних і суб'єктивних ознак вказаного складу злочину. Уточнено визначення кваліфікуючих ознак та здійснено відмежування дій, передбачених ст. 372 КК України, від суміжних складів злочинів. Розглянуті особливості формування санкцій, передбачених ст. 372 КК України. Вносяться пропозиції щодо вдосконалення законодавства та практики його застосування.

Видання розраховане на студентів, курсантів, слухачів, аспірантів, ад'юнктів та викладачів юридичних вищих навчальних закладів, науковців, працівників правоохоронних органів, адвокатів, суддів, на всіх тих, хто цікавиться питаннями кримінального права.

**УДК 343 (477)
ББК 67.308 (4 Укр)**